

עַל

גִּבּוֹרִים, עֲבוֹדַת גִּבּוֹרִים

וּמִדַּת הַגְּבוּרָה בְּדִבְרֵי הַיָּמִים

ששה שיעורים

מאת

תּוֹמַס קַרְלֵיל

תרגם מאנגלית

א. י. אינהורן

עם הערות, תמונת המחבר ודברי ימי חייו ועם מבוא מאת פ. לַחוֹבֵר

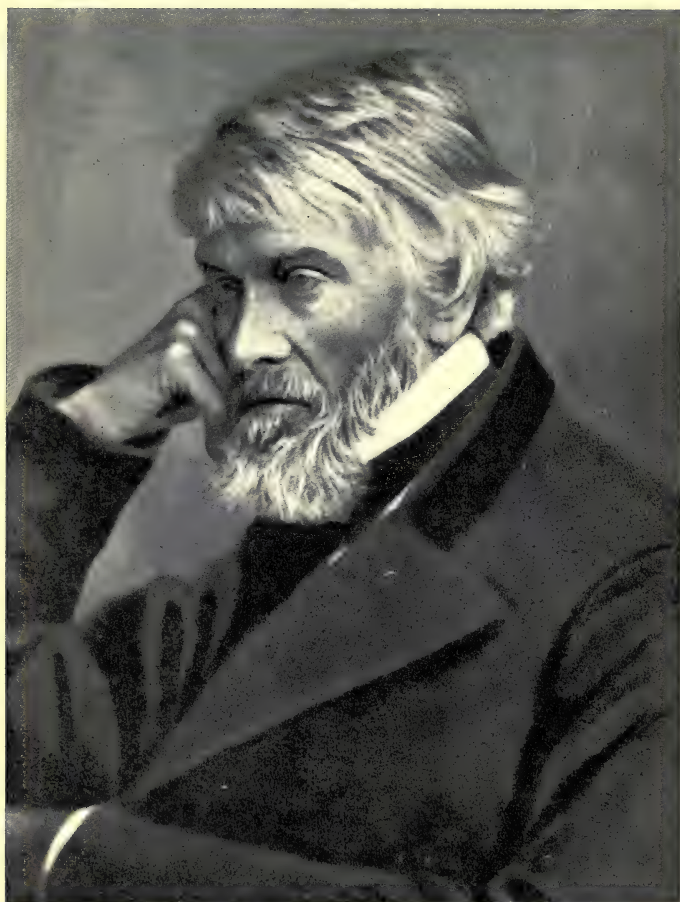

וַרשה, תרע"ט

TOMASZ CARLYLE
BOHATEROWIE
PRZEŁOŻYŁ: I. I. EJNHORN
WYDAWNICTWO A. I. SZTYBLA
WARSZAWA, 1919.

DRUKARNIA I. HENDLERA
WARSZAWA, DŁUGA 26.

תּוֹמַס קַרְלֵיל.

תומס קרליל.

„כאשר תשאל את האנגלי, ביחוד את אחד מאלה שלא הגיעו עוד לשנת הארבעים, מי המה בעלי־המחשבות שלהם, אז יקרא ראשונה בשם קרליל; אולם עם־זה יעוץ לנו עצה, לבלי קרא את דבריו, בהעירו את אזננו, כי לא נבין בהם מאומה". בדברים האלה פתח הפוליט טן ב„תולדות הספרות האנגלית" אשר כתב את פרקו על קרליל. „כנהוג", מוסיף הצרפתי על דברי האנגלי, „הנך ממהר לקחת עשרים הכרכים של קרליל, את דברי הבקרת, פרקי דברי־הימים וכו' וכו', אתה קורא בהם ורגשות נפלאים מאד יתעוררו בלבך. הדבר מגיע לידי כך, כי בבקר תכזיב את אשר היה בדעתך עליו בערב. לבסוף אתה בא לידי גלוי, כי לפניך חיה נפלאה במאד־מאד, אחד משנהבי־בראשית, שתעה מעולמו ובא אל עולם שלא נברא למעננו".

נפלא מאד הוא סגנונו של קרליל ואפן הרצאתו. אין סגנונו סגנון חכם ומלומד, ואף לא סגנון משורר ופיטן; אין הוא מרצה דעות ואין הוא מבקר וחוקר בהן, ואף לא שר ועושה כונים ליופי. הוא מ ט י ף לקח, ובכח רב וכביר. דבריו אינם נוזלים כטל, אלא יורדים בזעף כמטרות עוז. הם נופלים על הלבבות כנטפי השרף הכבדים, והם הם החוצבים להבות אש. הוא אינו הולך לאט־לאט ואינו עושה את דרכו עמנו מתון־מתון, אלא לוקח אותנו בציצת־ראשנו ומעבירנו הלאה־הלאה כשהוא צונף אותנו צנפה כסערה, ויש שנתונים נתונים אנו ימים רבים בין השמים ובין הארץ או כי אנו נשאים על־פני גלי הים בלי אשר נדע כל חוף. דבריו איתנים

ונמרצים, ויש שהם גם פרועים וקשים, פרועים כגדולי הפרא הסבוכים וקשים כסלעים המוצקים. כרוב גבוריו, שהוא מדבר עליהם בספרו „גבורים ועבודת גבורים" וביתר ספריו, הוא אינו מקיל את ראשו ואינו משתעשע שעשועים של רוח ושל חן: הוא אינו מתעסק בדברים ומעשים לשם התעסקות בעלמא. אף צחוקו אין בו מן הצחוק הקל, אלא הוא פרוע קצת או הרבה וקודר, ונפלא תמיד ומשונה מאד.

קרליל ידוע כהיסטוריון, כמי שכתב את דברי ימי חיי קרומול (Letters and speeches of Oliver Cromwell), „תולדות המהפכה הצרפתית" (The French revolution. A history) ו„תולדות פרידריך השני" (The history of Frederick II), אולם גם בספריו אלה אינו רק מרצה לפנינו את מקרי העולם על־הסדר וקושר את שלשלת ההיסטוריה קשר נכון וקים, אלא הוא נכנס בעצמו אל תוך דברי ההיסטוריה, אם לא כשופט גמור ומכריע, הנה כמטיף מוסר ולקח. תוך כדי הרצאת המאורעות של המהפכה הצרפתית ושקדמו לה ומנוי שרשיה ועיקריה הוא עומד רגע אחד או גם רגעים רבים ומתבונן אל „כח ההרגל הרב בחיינו; איך שכל הידיעות וכל המעשים תלוים בנס על־פני תהומות אין־חקר של אי־הידוע, של הלא־סלול, ואיך שכל קיומנו הוא תהום אין־חקר, אשר ההרגל נטוי עליו מלמעלה כקליפת עפר דקה, שנכבשה בעמל רב". וכל זה למה? כדי לבוא בתוכחות מוסר אל „המתלהב הנמהר", כי „יזהר בְחָדָשׁ!"*)

יש אשר כאן נעשים פני המתבונן גם סרים וזועפים ומלאים מרירות ואירוניה. שבט המוסר נעשה לשבט־אף והוא מכה ועושה את מעשיו בעברת זדון. בעמדו לפני מטת הגוסס לואי החמשה־עשר לא זה בלבד שהוא קורא לפניו „על חטא" נורא ופורש לו את כל מוראי המות, אלא גם צוחק לעומתו צחוק של שטן: „מה עשיתי, כי כה ישנאוני?" „לא עשית מאומה, לואי האֻמלל! אכן זאת חטאתך, כי לא עשית מאומה".**)

*) The French revolution, ספר שני, פרק ג'.

**) שם, ספר ראשון, פרק ד'.

העיקר בקרליל הכח המוסרי הגדול. „כח מוסרי בעל חשיבות גדולה", כאשר אמר עליו גֶטֶה. העיקר כאן הַכַּוָנה הטובה תמיד להועיל, להיטיב, להדריך: ללמד תועים בינה ולהוסיף לקח וידיעת האמת גם לחכמים ומבינים מדעתם. הוא אינו עוסק בדברים ומעשים לשם הנאה, לו גם לשם הנאה של למוד, כי אִם לשם האמת, להעמיד את ממלכת האמת על מכונה. לא שאלות של חשבון ושל חדוד השכל הן לו שאלות העולם וההויה, כי אם שאלות של חיים. הוא מבקש בכל דבר את הדרך ילך בה ואת המעשה אשר יעשה. במה יאמין האדם ולא יאמין, מה הן מִצְוֹת־העשה שלו ולא־תעשה, הנה השאלה הרבה, היחידה, אשר הוא שואל, ולה הוא מבקש תמיד את הפתרון. הנה החוף, אשר אליו הוא חותר להשיב את ספינתו ואת ספינתנו, שאבדה את קברניטיה.

אין כקרליל שונא את כל המצפצפים והמהגים, את כל המתוַכחים והמתפלפלים לשם וכוח ופלפול או לשם חדוד ושנון. „הרוח הוא באנוש לא להתוַכח ולהתפלפל, כי אם לדרוש ולתור בדבר־מה, להקנות לנו אמונה זכה ושכל ובינה בדבר־מה, ועל פיהם עלינו לקרבה אחרי־כן אל המעשה" — קורא קרליל בטון הפתֵיטי שלו. אין הוא אומר לנו למנוע את עצמנו מן השאלה, ומן החקירה והדרישה בכל מופלא. אדרבה, הוא חושב את כל ספק וכל שאלה וכל ספקנות לפעולה המסתורית של הרוח בדבר שהוא מתחיל לדעתו ולהאמין בו. „האמונה צומחת ועולה מכל־אלה כהאילן משרשיו, הטמונים בעפר". אולם הַשֹרש איננו עוד האילן. אַל לנו לעשות את האמצעי תכלית. „למה הדבר דומה, כאילו הפכו את האילן על פניו, ובמקום ענפים, עלים ופֵרות רעננים, חפצו להראות לנו, כי הוא שולח באויר שרשים לא תאר ולא הדר להם".*)

יש בקרליל מן המעשיות של עם־המעשה, העם האנגלי. אין האנגלי אוהב מטבעו את הנצוח בדבר הלכה, אם אין זאת הלכה

*) גבורים ועבודת גבורים, שיעור ה׳.

למעשה. עוד בֶּקוֹן בשעתו העמיד את הדברים בעיקר על המעשה והתוה בזה דרך לכל חושבי מחשבות באנגליה, עד כי כותב דברי ימי חייו, המבקר האנגלי מַקוֹלִי, פסק בזה את פסוקו: „טוב צֶמֶד שָׂדֶה במִידלְסֶקס (אחד הפלכים הקטנים ביותר באנגליה) מנסיכות בעולם־החלומות".*) הדעת, לפי בֶּקוֹן, הוא כח, וכחו בזה, שהוא כובש את הטבע לפני האדם. הוא סר למשמעתו של הטבע ואל חקיו בל־ימוטו, למען השתרר עליו. בדומה לזה אומר גם קרליל: „האור הוא הדבר האחד, שהעולם צריך לו. הָבֵא אור בלב העולם, והעולם ילחם מלחמתו וינחל נצחון ויהיה הטוב שבעולמות".**) ולכן גדול ורב הוא גם הערך של העבודה בהשקפת־עולמו של קרליל, כי הן גם כבוש על־ידי עבודה שמו כבוש. „ע ב ו ד ה היא תעודת כל אדם עלי־אדמות".***) „עבודה זו תפלה". „כל עבודת אמת היא דת". „כל עבודת אמת היא קדושה; בכל עבודת אמת, לו גם תהיה עבודת ידים, העובדות באמונה, יש דבר־מה אלוהִי. העבודה, רחבה כרחבי הארץ, הנה ראשה בשמים. זעת־אפים ומזו עד זעת־המוח, עד זעת־הלב, שבה כלולים יחד כל החשבונות של קֶפְּלֶר, כל ההסתכליות של ניוטון, כל המדעים, כל שירי הגבורים, כל מעשי הגבורה, כל יסורי הקדושים, עד לזעה זו של אימת־המות, שכל בני־האדם קראו אותה קדושה! הו אחי, אם אין זה „פולחן", הנה יש להצטער על כל פולחן, כי אין לך דבר נעלה מזה בכל אשר גלו בני־האדם תחת שמי־אלהים".

העבודה היא „פולחן", ענין של קדושה ורוממות, זה יסוד־המעשה של קרליל ויסוד־ההבדל בינו ובין מעשיים אחרים. הוא רואה את האדם שיודע לעבוד כ„שליט בחסד־עליון על דבר־מה; הוא עומד בקשר עם הטבע, הוא אָמָן בדבר אחד או הרבה, והוא כֹּהֵן

*) Essays critical and miscellaneous, Macaulay (הוצאת פילדלפיה של שנת 1853), עמוד 278.

**) גבורים ועבודת גבורים, שיעור ה'.

***) Chartism, פרק ג'.

ומלך־הטבע.*) בשעת עבודה האדם עומד פנים אל פנים עם הטבע הנצחי, עם החיים, חיי, הממש, שהם חיי העד; הוא כורת אז ברית־אמת עמהם ונכנס לפני ולפנים, אל תוך חדרי חדריהם הכמוסים. כשאדם שם פניו אל המעשה, הנה הרוח של הסריוזיות המעשית שורה עליו, והוא מתרחק מכל דבר־שקר ומכל אונאת דברים ומכֻוֵּן את לבו אל האמת.

הנה הנוסף העיקרי, שהוסיף קרליל על המעשיים האנגלים האחרים. המעשה אצלו הוא מעשה רב, שיוצא ללַמֵּד, להגיע לידי חֲקר פעולת העולם ולהבין את פליאותיו. כי מלבד האופי המעשי הקבוע של השקפת עולמו ודעותיו של קרליל, הנה יש להן חותם מטפיסי מובהק. אפילו אחרי ההתבוננות היותר קלה בספריו אנו מגלים בנפשו של קרליל מעין זה שגלה הוא בעצמו בנשמת גבורו טוֹיפֶלְסְדְרֶק**): טְרַנְסְצֶנְדֶנְטַלִּיסְמוּס עמוק, דומם ונעלה נוסף על דרך מחשבתו המעשית. הוא רואה את העולם מלא פליאות ופלאים וכולו רק לְבוּש לרעיון אחד פנימי או רעיונות פנימיים רבים. „כל הדברים הנראים הם רק משָׁלים. כל מה שאתה רואה, איננו קַים רק לעצמו; כן, אם נכֻוַּן היטב בדבר, איננו קים כלל. כל היש הוא בעל טבע רוחני, תעודת כל גופני היא להיות דמות לאידיאה ולגַלם אותה".***) „כל דבר, לו גם יהיה דל־עֵרך לעצמו, הוא רוח, התגלות הרוח".****) כהֶגל האשכנזי מחליט גם הוא, כי „הרוחני הוא התחלת

---

*) Chartism, פרק ג'.

**) טוֹיפֶלסדְרֶק הוא הגבור הנפלא וה„משונה" של קרליל בספרו Sartor Resartus. מתחת לשם הזה הסתתר קרליל ודעותיו בספרו זה קודם שיצאו להם מוניטין בעולם. כדאי להעיר בזה, כי קרליל גלה בנשמת טויפלסדרק „על־יד הטרנסצנדנטליסמוס העמוק, הדומם והנעלה דרך מחשבה מעשית" (Sartor Resartus, ספר א', פרק ג'). היינו, שהוא ראה את הטרנסצנדנטליסמוּס כיסוד ועיקר בנשמתו.

***) Sartor Resartus, ספר ראשון, פרק י"א.

****) שם, פרק י'.

החִלוני".*) „הכל בא מן הנצח, ואליו הוא שב ללכת. – חזון הוא הכל".**) כמטפיסיקן אמתי הוא רואה, כי „חלום, פנטסיה הוא כל מה שאנו על־פני האדמה קוראים חיים; רוב האנשים עוברים את דרך החיים, כמו לו ידעו ימין ושמאל, וכל ספק אין בלבם, אולם חכמים שם רק אלה, היודעים, כי – אינם יודעים מאומה".***) הפילוסופיה המיוחדה של קרליל היא הפילוסופיה של הבגדים אשר לטויפֶלסדרֶק, כי עשוי האדם לכסות את מערומיו, לא למען יֵחם לו, כי אם למען לא יראה את גופו ערום. נוטה האדם לתפור לו עלה תאנה או עלים אחרים, להתנאות ולהתיַפות כיודע טוב ורע, בעוד שהוא אינו יודע, כי אינו יודע מאומה. כל מה שהאדם קורא טבע הוא למעלה מן הטבע וכל מושגיו של האדם על־דבר החיים והעולם הם בגד של מלים, המכסה על התֹכן הפנימי.

כטויפלסדרֶק הנפלא קרליל גם הוא איש, „המחבב את הפלא ומבקש את הפלא". בפשטותו הגדולה, פשטות של אדם, שאינו מקבל עליו את מרות הקולטורה עם כל הגהוץ והקליפה היפה שלה, והוא עוד קָשה וכבד ועז ומגושם וסֶריוזי עד־מאד כאחד מבני־האדם הקדמונים, אינו אלא מבקש על דעת עצמו את פתרון החיים. חפצו הוא, לעמוד בעצמו על חידת העולם בלי אשר יקבל כל עזרה מן החוץ, מן הסבור והמקובל – הסבור, שסוף־סוף אינו גם הוא אלא מקובל. ובזה הערך הגדול שהוא נותן לעבודה, המעמידה את האדם פנים אל פנים עם החיים, עם הטבע, והחשיבות הרבה שהוא מחשיב את המעשיות בכלל, המשרה על האדם רוח של סֶריוזיות ושל רדיפה אחרי האמת הערומה.

ולכן קרליל אינו רק נותן ערך גדול לעבודה בלבד ומחשיב הרבה את התכלית המעשית, אלא שהוא בונה את כל בנינו על יסוד

---

*) גבורים ועבודת גבורים, שיעור ד'.

**) Sartor Resartus, ספר ראשון, פרק ג'.

***) שם, פרק ח'.

המעשה: על הנסיון, על המציאות. אין לך דבר העומד אצלו בפני המציאות, ומלה זו היא, כמדומני, המצויה ביותר בכתביו. מדת הגבור היא גדולה, יען „כי הוא שב אל המציאות"*), „מציאות־החיים הגדולה חשובה לו, הוא גדול בעצם וראשונה על־ידי־כך".**) מוחמד ולותיר היו גדולים על־ידי־כך, וזה גדלם של קרומוֶל ונפוליון ויתר הגבורים למיניהם. רוב בני־אדם רגילים כל־כך במימרות, בנוסחאות, בלבושים ריקים של דברים, עד כי על האדם להיות גבור כדי לראות את הדברים ראיה של ממש. וכל הרואה את הדברים ראיה של ממש קרוב לראות גם את עצם הדברים.

רואים אנו פה עד־כמה יש בקרליל מן האמונה הגדולה בפלא העולמי וביפי הפלאים של פלא זה. על האדם רק לפקוח את עיניו לרוָחה וכבר הוא רואה; עליו רק לבלי תת כל רמאות וכל שקר להיות השליטים בו והנה הוא גלוי־עינים. אם גם „חלום, פנטסיה הוא כל מה שאנו על־פני האדמה קוראים חיים", הנה יפה הוא גם החלום הזה וטוב הוא ויש בו גם מן הממש. אם יסוד העולם הוא ממשי, וטוב ממש, הן אי־אפשר שתהיה בו כַוָנה רעה לשום מכשולים לפני האדם ולאַחֵז את עיניו. אלהים הוא אֵל מסתתר, כדי שהאדם יבוא לחפש אחריו ויגלהו. גדול דבור, כי הוא מביא את המחשבה לידי גִלוי, וגדולה ממנו שתיקה, כי היא מביאה לידי מחשבה. העולם כולו סוד אחד אֹו סודות רבים, הוא כולו מלא סמלים, אולם זה כחו של הַסֵמל, כי הוא מכסה ומגלה גם־יחד. „בַסֵמל מתאחדים יחד התעלומה והַגִלוי; ויען כי הוא שותק ומדבר בעונה אחת, לכן חשוב הוא כפלים".***) כל מה שעשה אלהים בעולמו הוא טוב, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע. כל האומר „לגאול" את העולם אינו אלא

---

*) גבורים ועבודת גבורים, שיעור ד'.

**) שם, שיעור ב'.

***) Sartor Resartus, ספר שלישי, פרק ג'.

צריך בעצמו „גאולה".*) על האדם רק לפקח על גאולת עצמו, למען לא יפול ברע.

קרליל הוא מן הקצוניים שבבעלי „ההן הנצחי". כל המצוי בעולם אינו, לפי דעתו, אלא ראוי להיות. כל מה שהיה, היה ראוי לשעתו, ואין לך דבר שלא היתה לו שעה. רק כשעברה שעתו, עליו לפַנות מקומו. כל מה שיש, יש בו מן הטוב, כי אלמלא כן, לא היה מתקַיֵם. אם רואה אתה דבר שהצליח, אות הוא, כי דבר־אמת יצוק בו.**) על־פי־זה יש שבא קרליל אף לנשא למעלה את הכח, כי „מי שהכח בידו, לו גם המשפט" ***), „כי הכח, במובנו הנכון, הוא מדת כל דבר־ערך". ****) אולם זה הדבר, כי לכח בפי קרליל יש מובן אחר, שהוא חושבו למובן הנכון. הכח בפי קרליל איננו הכח הגשמי, כח האגרוף, שקרליל בטוח בו, כי אינו מצליח לעולם, אלא הכח הרוחני, המוסרי, כח הטוב, שנותן קיום לכל דבר. אין לך דבר שהצליח, שמתקים או שהתקַים ימים רבים, שלא יהיה בו מן הכח הזה. „כח ומשפט שונים מאד משעה לשעה; אולם תנו להם שָנים למאות לנסות בהן את יכלתם ותמצאו, כי שקול זה כנגד זה".*****) כאחד מרֵעֵי איוב בטוח קרליל, כי רק „מספר שנים נצפנו לעריץ" והאֵל לא ימאס־תם ולא יחזיק ביד־מרֵעים.

באֱמת המדה הזאת של דבר שהצליח מודד קרליל את כל חזיונות ההיסטוריה, ואף את חזיונות האמונה והדת. אם רואים אנו בני־אדם מאמינים באמת, אי־אפשר שיאמינו בדבר־שקר או כזב. „דת כל אדם הוא הדבר העיקרי שבו".******) אחת היא, אם האדם מחזיק

---

*) צַיֵן גבורים ועבודת גבורים, עמוד 182.

**) גבורים ועבודת גבורים, שיעור ד'.

***) Chartism, פרק ח'.

****) גבורים ועבודת גבורים, שיעור ד'.

*****) Chartism, פרק ח.

******) גבורים ועבודת גבורים, שיעור א'.

בדת של כנסיה ומודה בעיקרים ידועים או אינו מחזיק בכל דת וכופר בעיקר. אין לך אדם שיהיה בן־בלי־דת. אמנם יש שהדת שלו היא הספקנות שלו בלבד או העדר־האמונה, אולם גם אז הוא „מרגיש את עצמו בקורבה רוחנית להעולם הבלתי־מוחשי או לאי־העולם". גם אז חשבון של עולם לפניו, שהוא מוצא אותו חסר או יתר. האדם הוא יציר־עליון, „קורץ מאותו החמר שהחלומות קורצו ממנו", וזה העיקר בו. יש בעולם שעות שוממות, המלאות לא־אמון ומבוכה עם אנשיהן השוממים, המפקפקים — כל זה ממשיל קרליל „לחמרי ההסקה היבשים והדוממים, המחכים לברק מן השמים, אשר יבוא ויבעיר אותם". והברק הזה, אשר בא ומבעיר חמרי הסקה יבשים ודוממים, לבבות רבים מפקפקים ושוממים, הוא ברק מן השמים. דורות של מאמינים, מאמינים באמת. בכל־אפן יש גרעין של אמת באמונתם. קרליל מתמרמר מאד נגד ההשערה השגורה על־דבר מוחמד, כי היה נוכל ורמאי במזיד. „הדבר אשר השמיע האיש הזה זה אלף ומאתים שנה היה לארח־חיים למאה ושמונים מיליון נפש אדם — — הנעלה על דעתנו, כי מקסם כזב של מאַחז־עינים רוחני היה הדבר הזה, אשר מספר רב כל־כך של ברואי האל הכל־יכול חיו ומתו על־פיו?*) „אדם כוזב יְיַסֵּד דת? אדם כוזב לא יוכל לבנות גם בית־לבֵנים!" כמו כן גדולה התמרמרותו נגד אלה מהחוקרים, שאינם מבקשים חשבונות רבים לבאר את פשר דבר האלילות. הם אומרים, כי אין זאת רק כחש ומרמה, ערמת כמרים ותעתועים. אולם קרליל בטוח, כי ה„רמאות אינה יוצרת מאומה; היא ממיתה הכל", והוא מחליט, כי כל מיני אלילות „הכילו בקרבם אמתיות, ואילולי כן, לא היו בני־אדם מקבלים אותם". קרליל בא גם לבקש ולמצא את האמתיות האלה של האלילות, ביחוד בקש ומצא את האמת שבאלילות הסקנדינַוית.

במשנה זו של האלילות, של האלילות בכלל ושל האלילות

---

*) גבורים ועבודת גבורים, שיעור ב'.

הסקנדינוית, הגרמנית, בפרט עוסק קרליל בהתחלת הספר שלפנינו, בספר שבו הוא דן „על גבורים, עבודת גבורים ומדת הגבורה בדברי הימים". יש כאן סדר למשנה זו, אבל, כנראה, גם מפני שחביבה על קרליל שְׁנָאָה ראשונה. כשקרליל מדבר על־דבר בן האדם הפרא, העז, מוצק הגרמים והאמת, הננו מרגישים, כי הוא הקרוב ביותר אל לבו. יש קורבה רוחנית בינו ובין אוֹדין, „הגאון הצפוני הראשון", ודומה כי אף תּוֹר, „הקומט גבות עיניו המזרות חֵמה", חביב עליו. האדם הקדמון, הפרא, הנה הוא אשר ראה את העולם ערום, „לא מכוסה בצעיף של שמות ונוסחאות". הנה האדם הקשה, הכבד, אולם הסֶריוזי „עם העמקות והעָצמה של האיש". הן הוא היה תמים מן האדם המודֶרני ויותר ישר ופשוט וממילא היה אפילו טרַנְסְצֶנְדֶנְטַלִי יותר. „הוא עוד לא כלל בשם אחד את שפעת המראות, הקולות, הצורות והתנועות, שאנו מכנים בשם הכולל „העולם", „התולדה" וכדומה, ובזה אנו משלחים אותם מעל פנינו". הוא ידע עוד לשאול ולהתפלא ולראות את הפלא. „הבריאה היתה לאדם זה מה שהיא תמיד לחושב ולנביא, למעלה מן הטבע", ולכן יחסו אליה היה יחס של יראת־הכבוד, הכנעה וכריעת ברך.

ביחס של קרליל אל האלילות יש הרבה מן האלילות של גדול המשוררים הגרמנים גֶטֶה. הַאלהת העולם, הַאלהת הטבע, וגם — האלהת האדם. „העולם, שהוא היום אלוהי רק לאנשים אשר שאר־רוח להם, היה אז אלוהי לכל אדם, אשר פקח עליו את עיניו" נותן קרליל שבח לדורות האלילים. ודורות הללו, לפי דבריו, גם „הרגישו יותר מה שיש מן האלהות באדם", ולכן העריצו את האדם הגדול, האדם הגבור, ועבדו אותו עבודת גבורים.

פה היסוד לקולטוס הגבורים של קרליל, קולטוס של הגדול והנפלא, שקבל את בטויו היותר נעלה בספר שלפנינו עם מבטאיו הנמרצים, כי „ההיסטוריה הכללית, דברי כל המעשים אשר האדם פעל ועשה בארץ, הם בעיקרם דברי ימי האנשים הגדולים אשר פעלו בה; האנשים הגדולים ההם היו מנהיגי בני־האדם וכו', יוצרי כל מה שהאנושות כולה הוציאה לפעולות".

אמנם יש שקולטוס הגבורים של קרליל נראה לנו כעין עבודה נוצרית, כ„הכנעה נלהבה לאין־גבול לצורת אדם נאצלה". הוא בא גם לא פעם אחת לפאר ולשבח את המדות הנוצריות וגם מציַן את דברי אחד ממשוררי הנצרות על־דבר הַגִלוּי שבבשר, כי „אנו נוגעים בשמים כשאנו נוגעים בבשר אדם". אכן יש שצורת דבריו של קרליל היא „צורת האדם הנאצל" של הנצרות, אבל באמת חבה יתרה לא נודעת מקרליל לצורת האדם הזאת. אף כאן, בענין הנצרות, לא האצילות היא לו עיקר, כי אם הגבורה. לותיר, נוקס והפוריטנים הם לו גבורי הנצרות האמתיים. אף כאן הוא מוקיר בעיקר את איש הגבורה, מין אדם קדמון נוצרי, את „אודין הנוצרי", כמו שהוא אומר על לותיר. עוד פעם אדם חדש, מקורי, „פרא" עז ומוצק, הנלחם בכח רב עם כל העולם; „עוד פעם תור אמתי, אשר בהלמות רעמו הוא מפוצץ יְטונים מתועבים וענקים איומים" *). לא לחנם בחר קרליל במוחמד לטופס של „גבור בתור נביא", לאדם גדול למופת מבין הנביאים.

קרליל קורא לאדם גדול, לכל אדם גדול סתם, גבור, ולקולטוס הזה של האנשים הגדולים קולטוס הגבורים, עבודת גבורים — בלשונו. בזה הוא פותח לנו פתח, שבעדו אנו רואים, כי יש בקולטוס הזה מן הקולטוס של העמים הגרמנים ומן השקפת־העולם שלהם על־דבר אמץ־הלב, עוז־הרוח, שהיא המעלה היותר גדולה לאדם המעלה **). גם האדם בעל המחשבות, הפיטן, החודר אל מסתרי העולם, גם הנביא, העמל להשיג את תעלומות ההויה, גם הכהן, השוקד להורות את העם משפט אלהים וכו', הם בעיקרם בעלי עוז־נפש (בזה יובנו דברי קרליל, כי כל הגבורים „קורצו בעצם וראשונה מחומר אחד, ורק לפי הדרך שקבלו אותם בני־אדם והצורות

---

*) גבורים ועבודת גבורים, שיעור ד'.

**) עין בכפר שלפנינו, עמוד 34, ובספרו של צֶ'מברלֵין: Die Grundlagen des neunzehnten Iahrhunderts, עמוד 503.

המיוחדות שלבשו הם שונים זה מזה". על הדברים האלה הוא חוזר *) כמה וכמה פעמים). כולם הם גבורי כח, וזהו חלק האלוה ממעל שבהם, נשמת הפלאים, שעל כל אדם להיות משתאה לה ולהיות נאמן ומסור לעבודתה.

גם נאמנות־הלב הזאת ומסירות־הנפש אינן בעיקר אלא המדה הגרמנית הטובה השניה **), להיות שומר אמונים לכל מה שראוי לכך, להיות עובד מאהבה לכל מה שהוא גדול ונשגב. קרליל אומר, כי „רגש יותר עָדין מאשר התפלא על גבוה ממנו אינו מפעם בלב האדם" ***) והוא היה מתיאש לגמרי מן העולם, לו היה הדבר כן, כי „כל גבור־מושל, כל משמעת אמונים של האדם לאדם, בדברי חול כבדברי רוח, עברו ובטלו לנצח מן העולם" ****).

גדול וקטן בעולם—ולָעֶבד, לפי קרליל, לא טוב להיות חפשי מאדוניו. אולם גם האדון אינו חפשי. האדם הגדול של קרליל אינו האדם העליון, הגבור של הפילוסוף־הפיטן פרידריך ניטשה. גבורו של קרליל איננו רק גבור יוצר, איננו יוצר חפשי בעולם. הוא „מתהלך את האלהים", כאשר קורא לזה קרליל. האדם הגדול, לפי מבטאו של קרליל, הוא „אדם י ו ת ר ממנו". הוא נכנע יותר מפני תעלומת־העולם הגדולה, מפני המציאות, מפני ההויה, מפני האדם בכלל. כאדם הפשוט, הנאמן אל הגבור ומסור לעבודתו, כן גם הגבור נאמן לָעולם ומסור לעבודת העולם. הוא המנהיג את בני־האדם והמדריך אותם בדרך טובה, בדרך שאלהים רוצה, כי הוא יוליך את בני־האדם. הוא שלוח ממרום, שליח ההויה. „הוא מביע על־פי דרכו את הרוח ממרום, המפעמת אותו". *****) „חייו הם חטיבה מלב

*) גבורים ועבודת גבורים, שיעור ב׳ בהתחלה, וכן בהתחלת שיעור ג׳ ושיעור ד׳ ועוד בכמה מקומות מספריו.

**) עיין צ׳מברלין, בספר הנזכר, עמוד הנ"ל.

***) גבורים ועבודת גבורים, שיעור א׳.

****) שם, שיעור ד׳.

*****) שם, שיעור ה׳.

הטבע הנצחי"; „הוא האיש החי בתוך חוג ההויה פנימה, בתוך האמתי, האלוהי"; זה האיש אשר שאר־רוח לו באמת, ו„הוא גם נדיב־רוח, תם וישר, חובב־אדם ואמיץ־לב גם־יחד". *) „באמת אמץ־הלב הוא גם מקור החמלה — האמת וכל מה שיש באדם מן הגדול והטוב" **). מי שהוא בעל אמץ־לב הוא אמיץ לראות את האמת והנכון בכל דבר, והוא בעיקרו רק אדם תם־לבב מאד. „סימנו המובהק של הגבור, כי הוא תמים־לב", ***) וכל אחד מאתנו יהיה גבור, אם יהיה תמים־לב ****).

כך בונה קרליל גשר בין האדם הגדול ויתר בני־האדם, בין הגבור והעם אשר לרגליו. והגשר הוא גשר של תמימות. תמימות הלב היא לו הרפואה לכל מכה. על האדם להתהלך בעולם לפני האלהים ולהיות תמים. עליו לעשות בתם־לב את אשר הוטל עליו, „את הדבר הראוי לכשרונו", *****) את אשר הוא נמשך אחריו בלב ונפש. אין לך אדם, שאין לו כשרון ויתרון למלאכת איזה מעשה. זכות היא לו הדבר, וגם חובה למלא אחריו. עליו לשמוע לקול הטבע, לקול אלהים, המתהלך בלבו. קרליל מתמרמר וחוזר ומתמרמר נגד כל תורה של תועלת, שהוא קורא לה שם „החיה הנוראה תועלת" ******), ונגד כל רדיפה של האדם אחרי אשר. ברשימה של קרליל משנת 1838 הוא כותב: „אין לאדם הזכות, לבקש לו סם של

*) גבורים ועבודת גבורים, עמוד 175.

**) שם, שיעור א'.

***) שם, שיעור ד'.

****) שם, עמוד 132.

*****) שם, עמוד 234. קרליל מגדיר שם את תכלית חיי האדם עלי אדמות: „לפתח את עצמותו, לעשות את הדבר הראוי לכשרונו". מובן, שלפי כל מהלך המחשבה של קרליל אין לראות את התכלית הזאת של חיי האדם כתכלית העולם בכלל, במובנו של ניטשה, לגדל אנשים גדולים, גבורים. התכלית הזאת של האדם כאן היא כמו תעודת האדם, החוק הקבוע שלו וחובתו האחרונה, והעיקרית, שעליו לעשות.

******) Sartor Resartus, ספר שלישי, פרק ח'.

אשר, הוא יכול להתקים גם בלי אשר; יש בעולם טוב מזה. — — אהבת האשר היא באפן היותר טוב רק מין רעב, חֵפֶץ באדם ללא־משפט, יען כי לא קבל חלקו דַיו במנעמי תבל". אהבת האשר והרדיפה אחריו היא מחלה, מחלת אָון. אין למצא את האשר. אין למצא אותו במרחקים, בכל מלוא תבל. לא לזה באנו הנה, לבקש פה את אשרנו. האדם אינו עמל בחיים לפיו, אלא „במה ולמה שמעבר לחיים". *) אם יבוא מדי פעם בפעם לקחת עצה מפי החיים, „אז הוא יכול גם לבלי לעשות את העסק". אין אנו יודעים מאין ולאן, למה באנו הנה ואֵי מחוז־חפץ לנו. טבע האדם השלם אינו יודע לעולם את עצמו, „בעוד שכל מה שיודע את עצמו איננו שלם פחות או יותר". **) על האדם רק לפעול כרצון הטבע, למלא אחרי חפץ אלהים, שהוא אלוה הטוב. עליו רק ללכת בדרך שהתוה לו טבעו, לעבוד את העולם על־פי כשרונותיו, לעשות דומם את אשר הוטל עליו. ובזה גם ימצא את אשרו האמתי ואת שלוָתו.

קרליל מוצא, כי הדרך הזאת היא היחידה לפתור את שאלת־החברה הסבוכה. אם האדם לא ירדוף אחרי התועלת ולא יהיה עושה מלאכה לעצמו, לא יהיה עושק ולא־לו. הוא לא יבקש שכר מאת בן־אדם חברו, כי אם יבקש את קרבתו הנפשית. היחס אליו יהיה יחס נפשי, לבבי. בני האדם יהיו אז בני משפחה אחת, שאחד כפוף לחברו ונשמעים זה לזה בכל דבר הראוי להשמע. הגדול יהיה הגדול באמת, בעל הכשרונות הגדולים, היכול והיודע, ובני האדם הקטנים ממנו יהיו נכנעים אליו ויסורו למשמעתו. הכל תלוי בתמימותו של האדם ובאמונתו. ***) לפנים, כשבני האדם היו עוד תמימים ומאמינים, לא היה מצב אחברה ברע כל־כך. בני האדם היו קשורים זה אל זה קשר נכון ומחוברים אל מלאכתם, אדמתם ומקומם. עתה

---

*) Past and Present, ספר שלישי, פרק י"א.

**) Characteristics, עמוד 227.

***) תאור מפורט של דעות קרליל הסוציאלות והשפעתן הגדולה על העולם הסוציאלי באנגליה נתן הסוציולוג האשכנזי שולְצֶה־גֵוֶרְנִיץ בספרו הגדול בן שני

הכל מתנודד ומתרועע עד היסוד. כשחסרה התמימות והאמונה — חסר הכל. „מקום מושב הרע הוא באי־האמונה, היא מרכז הסרטן החברתי, שממנו נשקפת סכנה של מות לכל הדברים". *) הספקנות היא מחלת כל המהלות, „היא רזון ממושך וחלי בנפש כולה", **) כמו ש„האמונה היא פעולה בריאה של נפש האדם, פעולה טמירה בלתי־מתארת בדברים ככל הפעולות החיוניות של הנפש". העבר וההוה (The Past and the Present — השם שקרא קרליל לאחד מספריו הראשיים) — הכף מכריעה לצד העבר. הימים הראשונים היו טובים מאלה.

הימים הראשונים היו טובים מאלה — הננו שומעים מדי פעם בפעם את הקול הפנימי היוצא מדבריו של קרליל. לעובדי־האלילים הצפוניים היה מושג יותר אמתי על עולם אלהים משל הספקנים בדור האחרון, מחליט קרליל ואומר גם בספר אשר לפנינו. ***) הדורות האחרונים שלנו הם דורות ללא־אמונה פנימית, ללא גבורה. „שטחיות, נוסחאות ומימרות שגורות נאחזו במקומה". ****) דרכי מחשבותם של בני־אדם במאה השמונה־עשרה הן דלות ושפלות לעומת דרכי המחשבות של הסקלדים, עובדי־האלילים הקדמונים. כשאנו מקשיבים לקח מפי קרליל בששת השיעורים שלו, שהקדיש לגבורי בני־האדם, הננו יורדים באמת אתו ירידה אחר ירידה. מדת הגבורה פוחתת והולכת כאן לפנינו. מ„הגבור בתור אלהות" אנו באים אל „הגבור בתור מלך"; מהנביא אנו באים אל הכהן, מהמשורר אל הסופר. ובכל־זאת קרליל בטוח, כי „הכל מוסיף והולך, ואין דבר פוחת והולך", *) והוא עמל בכל שעה למצא לו ראיות ותשובות, שאין להן יסוד נכון בדבריו העיקריים, כי הכל הולך ומתעלה, הולך הלוך וטוב.

חלקים, שקרא עליו שם „השלום החברתי": Zum socialen Frieden (Leipzig 1890). בקצרה תאר אותן גיבינס האנגלי בספרו על־דבר „הריפורמטורים האנגלים".

*) Miscellaneous Essays, ספר שני, עמוד 338.

**) גבורים ועבודת גבורים, עמוד 180.

***) שם, עמוד 177.

****) שם, עמוד 176.

אכן אמונתו של קרליל במדת הטוב, כהאמונה שלו בכלל, אינה הולכת ופוחתת. גדולה היא מדת הגבורה שלו, שאינה נרתעת לאחור גם מפני עולם מלא ספקות וספקנות. יודע קרליל להיות עומד ונלחם על דעתו עם עולם שלם. גם הוא אחד מגבורי הרוח, אשר היו מאז מעולם.

וַרשה, תמוז תרע"ט.

פ. לַחוֹבר.

תּוֹמס קרליל נולד בד' לדצמבר שנת 1795 בכפר קטן בשוטלנדיה. לאביו, מי שהיה סַתת ועלה אז בעמל רב למעלת חוכר־שדה קטן. ג'מס קרליל זה, אבי תּוֹמס, היה שתקן מטבעו, שונא כל בטלה וחרד מאד על דתו. גם אֵם תומס היתה אשה חרדה על דת, בעלת לב רֶגש ומלאה אהבה והתמכרות. המשפחה הזאת היתה חוטר מגזע פוריטני חזק וחיה חיים צנועים, מלאים עמל על „ספר הספרים". גם תּוֹמס נתחנך על ברכי הספר הזה והוא אשר השפיע ביותר על הלך־רוחו, עד כי מתוך סגנון דבריו בספריו הרבים אשר כתב אחר־כך הננו שומעים מדי פעם בפעם את „קול ה' בכח" אשר בספר התנ"ך.

בקיץ שנת 1805 נכנס קרליל לבית־ספר בעיר אַנַן ויצא משם בהיותו כבן ארבע־עשרה שנה עם ידיעות הגונות ברומית, צרפתית ומתמטיקה. אז צעדו רגליו על סף האוניברסיטה באֶדינ־בורג, מקום שם הקשיב לקח והתכונן, על־פי חפץ הוריו, במשך חמש שנים, למען הקדש את עצמו אחר־כך ללמוד התיאולוגיה. כל השנים האלה לא ראה קרליל בטובה. הוא היה בודד ועריריו וחבריו גם רדפו אותו ומררו את חייו, והוא לא היה יכול לשלם להם כגמולם, יען כי נתן הבטחתו לאמו לפני צאתו, לבלי להשיב מכה תחת מכה. גם מוריו ומלמדיו, קפדנים רגילים, לא השביעו רצון את הנער, המלא חפץ ושאיפה. יותר משלמד מרבותיו אלה למד אפוא בעצמו וזכרונו הנפלא עמד לו לאסוף ידיעות על ידיעות מהספרים הרבים שקרא. מלבד בקיאותו הגדולה הצטַיֵן אז בין חבריו בלשונו השנונה.

קרליל לא הקדיש את עצמו לתיאולוגיה והיה למורה מתמטיקה

*) גבורים ועבודת גבורים, עמוד 131.

בעיר אנן. אחר־כך היה מנהל בית־ספר פרטי בעיר אחרת. בשנת 1818 שב לאדינבורג ולמד שם באוניברסיטה תורת המשפטים בלי שקידה יתרה. לא עברו ימים רבים והוא עזב את האוניברסיטה מכל וכל ולא שב עוד אליה. בהשתדלות רֵע נאמן נתקבל בבית אחד העשירים, להיות לעזר לבנו בלמודיו, אשר למד באֶדינבורג ובלונדון.

ימי נדודיו אלה של קרליל חלו בעונה אחת עם נדודי־הרוח שלו. הוא אהב עלמה אחת בכל חום אהבתו ועבד אותה עבודת גבור כמוהו, והיא היתה אשה לאיש אחר. מלבד זאת התמוטטה אז אמונתו ועוד מעט ונפלה כולה, ואיך יחיה אדם כקרליל בלי אמונה? איך יהיה נביא ללא אלהי אמת? המלחמה בין הפוריטני הקנאי, הקנאי בעיקר לאמת, ותלמיד ההשכלה של המאה הי"ח היתה נטושה בנפשו ימים רבים בחמת־כח. הימים האלה היו היותר נוראים בחייו. הם קבעו את חותמם, חותם של מלחמה לחיים או למות, על כל מה שכתב ויצר אחר־כך.

אף כי קרליל כתב איזה דברים בספר גם קודם לכן, אולם עבודתו הספרותית העיקרית התחילה אחר־כך, כשמצא את דרכו וה„הן" שלו היה עוד הפעם הן. כפנס מאיר למצֹא את הדרך היתה לו הספרות האשכנזית בימים ההם, שהתוַדע אליה על־ידי רעו, אֶדוּאַרד אִירְוִינג. בעיקר שפך עליו גֶטֶה מאורו הרב. לספרות הזאת גם הקדיש הרבה מכוחותיו. עוד בחרף שנת 1821—22 פרסם בדפוס מאמר על־דבר „פויסט". באותה שנה החל לעבוד על ספרו „חיי שילר", שראה אור בשנות 1823—24 בירחון London Magazine. כעבור זמן קצר הדפיס קרליל את התרגום האנגלי של „וילהלם מיסטר" לגטה, אשר תרגם, ואחר־כך תרגם את מבחר כתבי גטה, טיק, הופמן ויַ'ן פול והוציאם לאור בארבעה כרכים. לכתבים האלה גם כתב קרליל הקדמות ומאמרים על־דבר מחבריהם. גם אחר־כך הוסיף לכתוב מאמרים על־דבר הספרות והפילוסופיה האשכנזית.

מלבד הספרות והסופרים האשכנזים, כתב קרליל מאמרים רבים על־דבר סופרים אחרים. עוד בשנת 1823 הדפיס מסות על־דבר מונטֶסקיו, מונטֶן ועוד, וגם אחר־כך הִרבה לכתוב ולדבר על־דבר סופרים שונים, ביחוד על־דבר בורנס האנגלי.

הספר הראשון, שקרליל נתן בו בטוי שלם לדעותיו, היה Sartor Resartus. בספר הזה נכרת הרבה השפעת ז'ן פול והרומנטיקים האשכנזים והוא נפלא ומשונה בבנינו ובאפן הרצאתו ולא נקל היה לקרליל להדפיסו, לו גם, לכתחלה, רק קטעים קטעים.

פרסומו הגדול של קרליל בא עם הוצאת ספרו הגדול „תולדות הריבולוציה הצרפתית", שנגמר בשנת 1837, ועם הרצאותיו, שהרצה בלונדון, בתחלה על הספרות האשכנזית (1837), אחר־כך על תולדות הקולטורה האירופית מהומירוס עד גטה (1838) ועוד, לבסוף (בשנת 1840) „על גבורים, עבודת גבורים וכו'".

בספר שפרסם קרליל באותה שנה, בספרו Chartism, פנה לשאלת החלכאים והנדכאים. ספרו זה עשה רושם על לב הקהל. עוד גדול ממנו היה הרשם של ספרו השני בשאלת החברה, הספר Past and Present. בשאלה זו עסק קרליל גם במאמרים וספרים רבים שכתב אחר־כך.

בשנת 1845 שב קרליל אל אחד מ„גבוריו" החביבים, אל אוליבר קרומול. בספר הזה הציב ציון לחיי הגבור הגדול של הפוריטנים. כעבור שבע שנים פונה קרליל לחיי גבור אחר, לחיי פרידריך הגדול, מלך פרוסיה. על הספר הגדול הזה, בן עשרה כרכים, עבד קרליל עבודה גדולה שלש־עשרה שנה.

כשיצא לאור הכרך האחרון של ספרו זה (בשנת 1865) היה קרליל בן שבעים שנה. הוא זכה אז לכבוד גדול, כי נבחר לרקטור האוניברסיטה בעיר אדינבורג, מקום שם התענה בימי נעוריו. הרקטור אשר לפניו היה גלדסטון ועל הבחירה אתו עמד לורד ביקונספלד, שקבל 347 דעות פחות מקרליל. הרשם של משאו, אשר נשא בקבלו על שכמו משרה של כבוד זו, היה גדול כל־כך, עד שאיש לא הרים את ידו למחוא כף.

ימי חייו של קרליל לא היו מעטים וכולם מלאים גבורה ועבודה אין־קץ ואהבה והתמכרות, אהבה לכל נדח ולכל כושל והתמכרות לכל גדול ולכל נעלה, ובן שמונים וחמש שנה (בחמישי לפברואר 1881) מת.

על־פי צואתו הובא לקבורה בכפר הקטן אשר בו נולד. את קברו חצבו על־יד קבר אמו, אשר אהב ו„עבד" כל ימי חייו.

שיעור ראשון.

הגבור בתור אלהות. אודין. עבודת האלילים. המיתולוגיה הסקנדינוית.

(יום שלישי, בחמישי לחודש מאי 1840.)

הנה הואלנו לדבר קצת על אנשים גדולים, איזה הדרך הם מופיעים בהליכות עולמנו, מה צורה לבשו בדברי ימי העולם, מה מושגים יצרו להם בני־האדם על־אודותם, מה פעלו ועשו; — זאת אומרת, על גבורים, על קבלת פניהם ומעשה תקפם; הוא הדבר שאני קורא עבודת גבורים ומדת הגבורה במעללי בני־האדם. ברור מאד, כי הוא ענין גדול וראוי לענות בו הרבה יותר מאשר נוכל לשאת ולתת בו עתה. ואמנם הוא ענין גדול לאין תכלית, רחב כהיסטוריה גופה. כי, על דעתי, ההיסטוריה הכללית, דברי כל המעשים אשר פעל האדם בארץ, היא בעיקרה דברי ימי האנשים הגדולים אשר פעלו בה. האנשים הגדולים ההם היו מנהיגי בני־האדם; הם היו יוצרי הצורה, אנשי המופת, ובמובן רחב יוצרי כל מה שהאנושות כולה הוציאה לפעולות. כל מה שאנו רואים עשוי וקים בעולם הוא בעיקרו התוצאה המוחשית החיצונה, ההוצאה הממשית אל הפעל וההגשמה של המחשבות אשר פעמו בלב האנשים הגדולים, אשר שלחו על־פני תבל ארצה. נוכל לאמר בצדק, כי נשמת דברי ימי העולם כולם היא דברי ימי האנשים האלה. ברור למדי, כי הוא ענין שלא נוכל לדון בו בזה כל־צרכו.

אולם זאת נחמתנו, כי אנשים גדולים, אחת היא איך נטפל בהם, הם חבורה מועילה. אין להתבונן אל אדם גדול אפילו במקצת מבלי להנות ממנו תושיה. הוא מקור חיים ואורה, אשר קרבתו נעימה ומשיבת נפש. הוא האור המאיר, אשר האיר חשכת תבל, ולא

לבד כנר דלוק, כי אם ככוכב שמים אשר אורו הוא מתת אלהים, אמנם, הוא מקור אורה, השופע חכמה ודעת שמבראשית, עוז נפש ומדת גבורה עדינה, אשר כל אדם הנהגה מזיו אורו יודע כי טוב לו. על־כל־פנים, אל ירע בעיניכם לארוח לחברה זו במעט־קט. ששת מיני הגבורים האלה, אשר בחרנו מתוך ארצות ותקופות רחוקות זו מזו, והשונים זה מזה בעיקרם רק במראיהם החיצון, יבררו לנו. אם נתבונן אליהם בתם־לב, הרבה דברים. לו יכולנו לחזות אותם היטב, כי עתה נסקור אל תוך תוכה של ההיסטוריה הכללית. אַשְרַי, לו יכולתי לעת כזאת לחשוף אפילו רק במקצת את טיבה וערכה של מדת הגבורה — היחס האלוהי — הן רשאי אני לכנותה כך — המחבר בכל הזמנים את האדם הגדול עם יתר בני־האדם. ובזה אין כונתי לְמַצוֹת את עומק הענין, כי אם לגַלות פנים בוקצת. בכל אופן, עלי לנסות דבר.

היטיבו מאד אשר אמרו, כי דת כל אדם הוא הדבר העיקרי שבו, דת האדם או העם. בשם דת אינני מכַוֵן לדת הכנסיה שהוא מחזיק בה, לעיקרי האמונה שהוא מודה בהם ומקַים אותם, במו פיו או בדרכים אחרים; לא זה בעיקר, ולפעמים לא דבר זה כל־עיקר. אנו רואים בני־אדם בני דתות שונות, המגיעים לכל מדרגות התקון או הקלקול. לא זהו מה שאני קורא דת, לא האמונה וההודאה הזאת, כי לפעמים אינה אלא אמונה והודאה מן השפה ולחוץ, אמונה והודאה מתוך סברה והיקשי הגיון, ולו גם עמוקים. אולם הדבר שהאדם מאמין בו באמת (ולפעמים קרובות מבלי לתת דין־וחשבון לנפשו, ומכל־שכן לאחרים); הדבר שהאדם מכַון אליו את לבו באמת וחושב אותו לודאי, בנוגע ליחוסיו החיוניים אל סוד הבריאה ולחובתו ולתעודתו בה — זהו בנין־אב לו, אשר דרך יצירה הוא מכריע את כל השאר. זהו הדת שלו; או אולי הספקנות שלו בלבד או העדר־האמונה שלו: העיקר הוא, באיזה אופן הוא מרגיש את עצמו בקורבה רוחנית להעולם הבלתי־מוחשי או לאי־העולם. וסבור

אני, שמי שיגיד לי מהו האופן הזה של האדם, יגיד לי במדה ידועה מה טיבו של אדם זה, מה משפט המעשים שיעשה. על אדם או על עם אנו שואלים אפוא ראשית כל, מה דת היתה לו. האם היתה ואת הדת האלילית – רבוי אלהות, רק ציור מוחשי של סוד החיים וכיסוד ראשי בו – כחות הטבע? האם היתה זאת הנצרות, האמונה בעצם בלתי־נראה, לא רק כדבר מצוי, כי אם כמצוי היחידי; האמונה כי הזמן בכל אחד מרגעיו הדקים מן הדקים ינוח בחיק הנצח; כי שלטון הכח של האלילות הודח משאֵתו מפני רוממות אצילה מזו – היא רוממות הקדושה? האם היתה הספקנות, הפקפוק וההרהור, אם יש בכלל עולם בלתי־מוחשי, איזה סוד חיים שהוא, מבלעדי עולם ההוללות הזה; – הטלת ספק בכל אלה, או אולי גם אמונה וכפירה גמורה? התשובה על השאלות האלה מגלה לנו את רוח ההיסטוריה של האדם או של העם. המחשבות שרחש לבם היו אבות המעשים שפעלו; רגשותיהם היו אבות מחשבותיהם: הרוחני הכמוס שבהם הוא שחולל את החיצוני והממשי – דתם היתה הדבר העיקרי שבהם. בשיעורים האלה, בזמן המצומצם לנו, נְכַוֵן אפוא סקירתנו ביותר אל הצד הדתי שבדבר. אם נעמוד על טיבו של דבר זה, יתברר לנו הכל. אנחנו בחרנו, בתור ראשון בשורת גבורים זו, באודין, התמונה המרכזית במיתולוגיה של האלילות הסקנדינווית. הוא לנו סמל למקצוע ענינים רחב מאד. נתבונן נא כמעט־רגע אל הגבור בתור אלוהות, הצורה היותר עתיקה של מדת הגבורה.

אמנם האלילות הזאת היא בעינינו חזון מתמיה מאד, כמעט יִפָּלא ממנו להבין אותו בימינו אלה. מספחת גדולי־פרע סבוכים של עִוְעים, מַדוּחים, תעתועים והבלים אשר כסתה כל שדה־החיים! דבר הממלא אותנו תמהון, כמעט, מה שהוא מן־הנמנע, לא־אֵמון; – כי אמנם קשה להבין, כי בני־אדם אשר לא הסתתרה בינתם יכלו בדעה צלולה ומיושבת ובעינים פקוחות להאמין בתורה שלמה כזו, ולחיות על פיה. כי בני־אדם עבדו בן־אדם כמותם ונתנו לו כבוד־אלהים, ולא עוד, אלא השתחוו גם לעצים ואבנים וכל מיני גופים חיים ודוממים; כי יצרו להם ערבוביה מטורפה כזאת של משאות־

שוא ומדוחים כשיטת־עולם שלמה: כל זה נדמה בעינינו כאגדת בדים אשר לא תאומן כי תסופר. אולם הלא אמת נכון הדבר, הם עשו כזֹאת וכזאת! כי בני־אדם ברואים בצלמנו כדמותנו יצרו להם סְבָך מתועב ופרוע של אמונות תפֵלות והזיות כאלה, החזיקו בהן וחיו על פיהן. מוזר הדבר. אכן עלינו לעמוד משתאים ומחרישים למעמקי החשך שבאדם, אם אנו מתענגים על במתי הדעות הזכות שעלה עליהן האדם. דברים כאלה היו והוים באדם, בכל בני־האדם ואף בנו.

יש חוקרים שאינם מבקשים חשבונות רבים לבאר את פשר דבר האלילות: רק כַּחַש ומרמה, ערמת כמרים ותעתועים, אומרים הם; שום אדם בר־דעת לא האמין בה מעולם; רק את האחרים, שאינם ראוים להקרא פקחים, הם הוליכו שולל להאמין בה. אנחנו נראה חובה לעצמנו כפעם בפעם לסתור סברות כאלה על מעללי האדם ותולדותיו; ופה, בעמדנו עוד על הסף, אני מערער עליהן בנוגע להאלילות וכל כיוצא בה, אשר על פיהן שאף האדם לפנים במשך ימים רבים להתהלך בחיים. כולן הכילו בקרבן אמתיות, ואילולי כן, לא היו בני־אדם מקבלים אותן. תרמית ותעתועים יש למכביר; בדתות, ביחוד בעצם תקופת ירידתן, היו תמיד במדה מבהילה; אולם תרמית לא היתה מעולם הרוח החיה בדברים כמו אלה; היא לא היתה הבריאות והחיים שבדברים כאלה, כי אם מחלתם, הציר הנאמן, המבשר את מותם הקרוב לבוא. אל נשכח את הדבר הזה לעולם. לפי דעתי, אין לך סברה מעציבה מזו, המניחה, כי שקר ותרמית יוכלו לחולל אחת הדתות אפילו אצל הפראים. הרמאות אינה יוצרת מאומה; היא ממיתה הכל. לא נוכל להסתכל לפני ולפנים בשום דבר, אם נתבונן רק אל התרמית שבו; אם לא נזרה הלאה לגמרי את הרמאות, כמחלות, כרקבון אשר חובתנו וחובת כל אדם היא להסירם מקרבנו, לגרש אותם מתוך מחשבותינו ומתוך מעשינו. האדם בכל מקום שונא מטבעו את השקר. אני מוצא, כי גם דת הלַמָּה־הגדול מחזיקה בתוכה כעין אמת. קִראו את הדין־וחשבון של מר מורניר על־דבר מלאכותו לארץ זו, אדם שאין לפניו משא־פנים ורואה בעין בהירה ובספקנות קצת, ושִפטו. בני טיבֶּט

העלובים הללו מאמינים, כי ההשגחה שולחת להם תמיד את התגשמותה בכל דור ודור. בעצמו של דבר, מעין האמונה באפיפיור! בעיקרו, עוד טוב מזה, האמונה, כי יש אדם אחד גדול מכולם; כי אפשר למצוא אותו, וכי אחרי שמצאנו אותו, עלינו לנהוג בו משמעת בלי גבול. זוהי אמתתה של דת הלַמה־הגדול; הטעות היחידה שבה היא רק ה„מציאה". לכמרים הטיבטיים דרכים מיוחדים למצוא מי הוא האיש הגדול שבכולם, הראוי להיות להם לראש. אמנם דרכים גרועים; אבל האם גרועים הם הרבה מדרכינו אנו—אשר לפיהם אנו מניחים, כי הגדול הוא בכל פעם הבכור לתולדות בית־אב ידוע? זה ענין רע, כי קשה למצוא דרכים טובים בשביל הדבר הזה!—רק אז נגיע לידי־כך, להבין את האלילות, אם נודה בראשונה, כי למאמינים בה בימים ההם היתה אמת ונכוחה. נקוט בראשונה כלל זה בידך בתור ודאי, כי בני־אדם האמינו באלילים, בני־אדם בעינים פקוחות, בחושים בריאים, בני־אדם ברואים כמונו; כי לו היינו שם, היינו מאמינים בהם גם אנו. ועתה נשאל, מה היתה האלילות?

סברה אחרת, יותר חשובה קצת, מיחסת את הדברים האלה לאליגוריה, למשל ומליצה. היא היתה חזון שעשועים של נפשות פיוטיות, אומרים בעלי סברה זו. כל מה שהנפשות הפיוטיות האלה ידעו על־דבר העולם והרגישו בו, נתרקם אצלן לאגדות של דמיון, בתבנית כל פסל, בתֹאַר ודמות. והדבר הזה, מוסיפים הם, מתאים לחוק עיקרי בטבע האדם, הפועל גם עכשו בכל מקום, אמנם רק בדברים פחות חשובים. כל מה שהאדם מרגיש בעומק לבו, הוא מתאמץ להביע חוצה לו, לראות את הדבר גלום לפניו בצורה מוחשית, בעלת חיים ומציאות היסטורית. אמנם יש חוק כזה, והוא אחד מהיותר עמוקים בטבע האדם; וגם אין לנו לפקפק, כי גם הוא פעל במדה מרובה בנדון זה. הסברה המיחסת את האמונה באלילים כל עיקרה או ברובה, לפעולה זו, אני מוצא אותה קצת יותר חשובה, אבל לא אוכל עוד לאמר, כי היא היא הנכונה. נשיב נא אל לבנו, האם אנחנו נאמין באליגוריה, בשעשועים של פיוט ונקבל אותם לקו ומשקולת בחיינו? לא שעשועים ומהתלות, כי אם כֹבד ראש ונכוחות

נדרוש. דבר סָריוזי הוא מאד לחיות על פני האדמה; המות איננו מִשחק לאדם, חיי האדם לא היו מעולם משחק בעיניו; הם היו מציאות קשה, דבר סריוזי במאד מאד! אני סובר אפוא, כי אף שבעלי האליגוריה האלה התיצבו על דרך יותר קרובה אל האמת בנדון זה, גם הם עוד לא הגיעו עדיה, אמנם אמונת האלילים היא אליגוריה, סמל הדבר שהאדם חש וידע על־דבר העולם; וכל הדתות הן סמלים לזה, ומשתנות תמיד, כפי שזה משתנה; אבל בעיני יש כאן, מעיקרו, סרוס הדברים או חלוף הדברים, להקדים זאת בתור המוצא והסבה המניעה, בעוד שהיא באמת תוצאת הדבר וחתימתו. בני האדם לא היו זקוקים לאליגוריות נאות, לסמל פיוטי נעלה, כי אם לדעת במה עליהם להאמין על־דבר העולם הזה, ואיזה הדרך ילכו בו; מה הדבר שעליהם לקוות לו, או לירוא מפניו, לעשות או לחדול, בחיים האלה, המלאים תעלומות ורזים. הספר „מסעי העולה־רגל"*) הוא גם־כן אליגוריה נאה, נכונה ונכוחה, אולם, היעלה על הדעת, כי אליגוריה זו קדמה לדת שהיא משמשת לה סמל! הן על הדת כבר להיות בעולם, להיות לדבר שרבים מאמינים בו — ואז אפשר כי האליגוריה תהיה לדמות תבניתה; ועלינו לאמר כי בכל כובד־הראש שהאליגוריה הזאת מצטינת בו, היא דמות משעשעת, משחק של דמיון בלבד. אם נעריך אותה לעומת המציאות הנוראה והודאות הבטוחה, שהיא מכֻונת לשמש לה סמל. האליגוריה היא תולדת הודאות, לא מחוללְתָּהּ; לא לענין בוניאן ולא לכל ענין אחר. ואשר לאלילות. עלינו אפוא לשאול עוד: מאין באה הודאות המוחלטת ההיא, מקור כל הערבוביה הפרועה של אליגוריות, שבושים ושגיונות? איך היה הדבר, ומה היה הדבר?

אמנם אך נסיון־שוא יהיה, לו אמרנו „לבאר" פה או במקום אחר חזיון כאותה הערבוביה הפרועה, העתיקה, הלוטה בערפל, של

---

*) מחברו הוא יוהן בוניאן, הלוחם הפוריטני האמיץ, עושה קלחות וממיף; עד־היום הוא ספר חביב מאד, הנקרא הרבה באנגליה. ובסגנונו ובתכנו הוא משמש מופת להאפוס הדתי בפרוזה.

האלילות, הדומה יותר לחשרת־עננים מאשר לקרקע איתן של מעשים, הנשקפת לנו מרחוק, היא חדלה להיות מציאות, אבל היא היתה מציאות. עלינו להבין, כי חשרת־העננים המדומה הזו היתה מציאות לפנים, כי לא חזון פיוטי, ולא כל־שכן תרמית ומרמה, היו מוצאה. בני־האדם, אומר אני, לא האמינו מעולם במליצות בטלות, לא סכנו חיי־הנפש שלהם על עסקי אליגוריה: בכל העתים, וביותר בדורות הקדמונים הסריוזיים, היה לאדם חוש טבעי להכיר ברמאים ולתעב אותם. ננסה נא אפוא, בזרותנו הלאה גם את פתרון התרמית וגם את פתרון האליגוריה, ובהקשיבנו בשום־לב ובאהבה אל קול המונם של דורות האלילים, העולה באזנינו מרחוק, אם לא נוכל להוכח לכל־הפחות, כי בעין דבר של ממש היה יצוק בו; כי גם הם לא היו מתעתעים ומשוגעים, כי אם תמימים ופקחים על־פי דרכם העלוב הם!

הזוכרים אתם את המשל של אפלטון באדם, אשר גדל במערה אפלה עד אשר היה לאיש, ופתאם הוציאוהו משם לראות את צאת השמש בגבורתה, מה־יגדל תמהונו ועליצותו למראה הדבר שאנו רואים יום יום בשויון־נפש! בחוש פקוח לרוָחה של ילד, אבל בשכל מבוגר של איש, יתלהב כל לבו למחזה זה, יראה אותה כראות פני אלהים, ונפשו תשתחוה לפניה. והנה גדלות־ילד כזו היתה בעמים הקדומים. הוגה־דעות האלילי הראשון בין בני־האדם הגסים, האדם הראשון שהתחיל לחשוב מחשבות, היה אותו האיש של אפלטון, פשוט ותמים כילד, אבל עם העמקות והעָצמה של האיש. לבריאה לא היה עוד שֵם בעיניו, הוא עוד לא כלל בשם אחד את שפעת המראות, הקולות, הצורות והתנועות שאנו מכנים עכשו בשם הכולל „העולם", „התולדה" וכדומה, ובזה אנו משלחים אותם מעל פנינו. לאדם הפרא, בעל הלב העמוק, היה עוד הכל חדש, לא מכוסה בצעיף של שמות ונוסחאות; הוא עמד ערום נגדו, וזיוו מבהיק עליו, נורא הוד, שאין להביע באֹמר ודברים. הבריאה היתה לאדם

זה מה שהיא תמיד לחושב ולנביא, למעלה מן הטבע. הארץ הזאת, העטופה ירקרק ושפעת־פרחים, המושתתה מצוקים וסלעים; העצים, ההרים, הנהרות, הימים בנהמת־גליהם; — וים־התכלת הגדול והעמוק, השט מעל לראשנו; הרוחות המרחפות על פנינו, העננה הקודרת, המתגברת ועולה והמריקה פעם אש, פעם מטר וברד: מה־זאת? כן, מה־זאת? באמת, אין אנו יודעים עדיין, ולא נוכל לדעת זאת לעולם. לא בחכמתנו היתרה אנו מסתלקים מן הספק, כי אם בקלות־דעתנו היתרה, באי־שימת־לבנו, בדעתנו הקצרה. מתוך חוסר מחשבה אנו פוסקים מהתפלא על הדבר. קליפה נוקשה של מסורות, נוסחאות מקובלים ודברים בעלמא מסביב לנו, והיא סוגרת חותם צר את כל מושגינו. אנו מכנים את אש העננה השחורה בשם „חשמל", ונושאים ונותנים בה כחכמים, וחוצבים כיוצא בה מתוך זכוכית ומשי. אבל מה טיבה? מה ברא אותה? מאין באה? ולאן היא הולכת? הרבה עשתה החכמה בעדנו; אבל עלובה חכמה זו, האומרת להסתיר מעינינו את האין־סוף הגדול, העמוק והקדוש של מה „שמעבר לחכמה", אשר לעולם לא נוכל לחדור לתוכו, ואשר כל החכמות שטות על פניו כקרום דק. העולם, למרות כל חכמתנו ומדעינו, הוא עדיין פלא; תעלומה אין־חקר, מלאה קסמים, ועוד יותר לאיש החושב עליו.

אותו הסוד הגדול, הזמן, בלבד, אלמלי לא היה אחר זולתו; הדיבר שאין לו קץ ותכלה, השותק, ואינו נח לעולם, המכונה זמן, המגיח, המזנק חיש, דומם, כחשרת תהום רבה, המחבקת הכל, ואשר אנחנו ומלוא תבל שטים עליה כמו הבל ואד, כמו חזיונות ההוים ואחר כלים ואינם; זהו, פשוטו כמשמעו, פלא־פלאים לנצח; דבר אשר נאלם דום מפניו, כי אין מלים בפינו לדבר עליו. תבל ומלואה! הוי, מה יכול האדם הפרא לדעת על־אודותיה; מה יכולים אנו לדעת היום על־אודותיה? כי היא כח, מערכת כחות מאליפים; כח שלא אנחנו הוא. זהו הכל; לא אנחנו הוא; הוא שונה כל־עיקר ממנו. כח, כח. בכל מקום כח; גם אנחנו בעצמנו הננו כח כמוס בכל אלה. „אף עלה נדף אינו נרקב על־פני־חוץ, מבלי שיהיה בו כח, כי אילולי

כן, איך יוכל לבוא לידי רקבון". אמנם לחושב הכופר בעיקר, לו היה איש כזה בגדר המציאות, גם לו בודאי, פלא, אותו גלגל סופה של כחות, האדיר, בלי תכלית, המקיף עלינו פה; גלגל סופה אשר לא ינוח לעולם, גדול כהאין־סוף, עתיק כנצח. מה טיבו? מעשה ידי אלהים, עונים אנשים יראי אלהים; מעשה האל הכל יכול! מדע־הכפירה מפטפט על־אודותיו דברים בטלים, בנוסחאות מדעיים, בנסיונות, וכיוצא בזה, כאילו היה גוף דומם קל־ערך, שמשימים בתוך בקבוק לֵידֶן ומוכרים אותו בחנויות; אולם החוש הטבעי של האדם, כשהוא מכַוֵן לבו בתמים לדבר הזה, מכריז בכל הדורות, כי הוא דבר חי, דבר שאין להביע אותו במלים, דבר אלהים; אשר יַחְסֵנוּ היותר נאה לנו לעומתו, על אף כל חכמתנו, הוא: יראת הכבוד, הכנעה וכריעת־ברך, ענות רוח; הערצה אם לא בדברים, הנה בדומיה.

והנה, אוסיף עוד להעיר, הדבר שבימינו אלה זקוק לנביא או לפיטן להורותנו איך להעביר מעלינו את החִתּוּלים הנלווים והעלובים, את הנוסחאות והשמות המדעיים הדלים, אותו עטה מעצמו האדם הקדמון הפְּרִימִי, שלא היה עדיין מסובל בדברים הללו. העולם, שהוא היום אלהי רק לאנשים אשר שאר־רוח להם, היה אז אלוהי לכל אדם, אשר פקח עליו את עיניו. הוא עמד ערום נגדו, פנים אל פנים. „הכל היה בצלם אלהים, או אלהים". יֵין פול מוצא עוד את הדבר כן; הענק יֵין פול, אשר מצא און לו להֵחָלֵץ מעבותות המסורות; אבל אז לא היו עדיין מסורות. הכוכב קָנוֹפּוּס. המזהיר על־פני המדבר בזיוו כעין תכלת היהלום (אותו זיו כחול פרוע, מראה דמות בַּלְּהָה, הבהיר הרבה יותר מאשר אנו רואים לפנינו פה), חדר עמוק ללבו של הישמעאלי הפרא, אשר אותו לוה בליל ישימון. ללבו הפרא, המלא המון רגשות, בלי שׂפה בפיו להביע כל רגש, נדמה הכוכב לעין קטנה, המשקיפה עליו מתוך הנצח הגדול והעמוק, והתושפת לו את הוד עוזה הפנימי. האם יפלא ממנו להבין איך השתחוו לשמש בני־אדם הללו, אשר אנו קוראים בשם סבאים, והיו לעובדי כוכבים ומזלות? זהו בעיני סוד כל מיני האלילות. השתחויה, היא התפעלות מופלגה; התפעלות שאין לה מדה ותכלה;

זוהי עבודה. לאדם הקדמון היה כל דבר שראה במלוא עיניו לסמל אלוה, לאחד האֵלים.

ועתה נראה מה קורטוב של אמת היה בדבר זה. האם גם לנו אינו נראה אלהים בכל כוכב, בכל עשב, אם נפקח עליו עינינו ולבנו? עכשו אין אנו עובדים את אלהים בדרך זו; אולם, האם אין אנו חושבים למעלה יתרה, לסימן לְמַה שאנו קוראים „נפש פיוטית", אם אדם מכיר, כי בכל דבר צפון יופי אלוהי; כי כל דבר הוא באמת תמיד „חלון אשר נשקִף בעדו אל עצם האין־סוף"? כל איש אשר עינו מבחינה בנאה שבדברים אנו קוראים אותו בשם פיטן, צַיָר, גאון, בעל שאר־רוח, איש־חמודות. הסבאים העלובים הללו עשו כמעשה אותו האיש, אך על־פי דרכם הם; ולצדקה יחשב להם המעשה הזה; מוטב ממעשה האדם אשר לבו חָסֵר כל־עיקר, ממעשה הסוס והגמל — זאת אומרת מזה שאינו עושה ולא־כלום.

אם כל הדברים שאנו רואים אותם הם לנו סמלים של אֵל עליון, הנה, אוסיף אני, כי האדם יותר מכולם הוא סמל כזה. ידוע הפתגם המפורסם של כְּריזוסטומוס הקדוש על השכינה, ארון העדות, גלוי־אלהים לבני ישראל: „השכינה האמתית הוא האדם!" אמנם כן הוא הדבר. אין זו מיטרא ריקה, כי אם דבר אמת לאמתו. עצם הויתנו, התעלומה שבנו המכונה „אני" — הוי אֵי מלים להביע זאת — הוא נשמת אלהים; העצם הנעלה על־כל מתגלה בתוך האדם. גוף זה, כחות־נפש אלה, חיינו אלה, האם אין כל זאת כלבוש לזה אשר אין להביע בפה? „רק היכל אחד בעולם, והוא גוף האדם" — אומר נוּבַלִיס החסיד. „אין לך דבר קדוש מהצורה הנעלה הזאת. ההשתחויה לאדם היא שבח והודיה לגִלוי זה שבבשר. אנו נוגעים בשמים, כשאנו נוגעים בידינו בבשר אדם!" אמנם הדברים האלה נראים כדברי־הבאי של מליצה; אולם לא כן הדבר. אם נבחון את הדבר היטב, יתגלה לנו כעובדה מדעית, כבִטוי, בלשון בני־אדם, של האמת הממשית שבדבר. א נ ח נ ו הננו פלא הפלאים, — הסוד הגדול, אשר אין חקר לו, של אלהים. נבצר ממנו להָבין אותו, אין אנו יודעים

איך לדבר עליו; אבל יכולים אנו, אם נחפוץ, להרגיש ולדעת, כי, אמנם, כן־הוא הדבר.

את האמתיות הללו הרגישו לפנים בנפש חפצה יותר. דורות הארץ הצעירים, אשר היתה להם רעננות ילדים רכים עם עוסק אנשים מיושבים בדעתם, הם אשר לא עלה על לבם כי בזה אשר יקראו שמות מדעיים לכל מה שבשמים ובארץ כבר יצאו ידי חובתם להם, כי אם עליהם להתבונן בהם ישר בפחד ותמהון: בני־אדם הללו הרגישו יותר מה שיש מן האלהות באדם ובטבע; — הם, מבלי אשר היו ממורפים בדעתם, יכלו ל ה ע ר י ץ את הטבע, ואת האדם עוד יותר מכל דבר שבטבע. הַעֲרָץ הוא, כמו שאמרתי למעלה, התפלא לאין תכלית: וזאת יכלו לעשות בכל דעתם הצלולה ובכל חום לבם. אני רואה את הערצת הגבורים כיסוד ראש וראשון בהלך־הרוח הקדמוני הזה. מה שכניתי בשם סבך גדולי־פרע של האלילות יצא משרשים רבים: כל מין התפעלות, השתוממות להדר כוכב או דבר אחר בטבע היה שורש או נים, אבל הערצת הגבורים היתה השורש העמוק שבכולם; הוא הגזע העיקרי, אשר יתר השרשים קבלו יניקה ממנו וחיו מכחו.

והנה, אם היה טעם ידוע גם להערצת כוכב, מכל שכן היה טעם להעריץ את הגבור. הערצת הגבור היא התפלאות מופלגת על האדם הגדול. וסבור אני, כי אנשים גדולים הנם ראוים תמיד להתפלאות! ואומר אני, כי בעיקר, אין דבר הראוי יותר להתפלאות מזה. רגש יותר עדין מאשר התפלא על גבוה ממנו אינו מפעם בלב האדם. בימינו אלה, כמו בכל הזמנים, ההתפלאות היא הרוח המניעה בחיי האדם. וסבור אני, כי הדת מיוסדה על הדבר הזה; ולא לבד דת האלילות, כי אם גם הדתות היותר גבוהות ואמתיות — כל הדתות הידועות לנו עד היום. עבודת הגבור, התפעלות מעומק לב ובריעת ברך, הכנעה נלהבה לאין־גבול לצורת אדם נאצלה — האין זאת שורש הנוצריות עצמה? הגדול שבכל הגבורים הוא אחד — שלא נִשא בזה את שמו על פינו. אך דומיה קדושה נאוה לענין קדוש כזה; אנו מוצאים, כי זהו מְצוָיָה של מדה אחת

עיקרית, העוברת על פני כל הדורות בארץ.

אִו נרד ממה לְמקצוע אחר, אשר בהגיגנו בו אין לנו לשים ידנו למו פינו. האם כל נאמנות אינה קרובה קִרבת רוח לאמונה דתית? האמונה היא הנאמנות למורה אשר רוח אלהים בו, לגבור־הרות. כִי מה היא אפוא נאמנות אמתית, הרוח החיה בכל חברה, אם לא תוצאת עבודת הגבוּר, התפלאות, מלאה התמכרות ודבקוּת, על האדם הגדול באמת? חברת האדם מיוסדה על עֲבודת הגבורים. כל נמוסי המעלה, אשר חברת האדם נכונה עליהם, הם ממשלת גבורים או ממשלת קדושים, כי אמנם קדושה היא גם יחד! הדוכס משמעו מנהיג; מלך משמעו יועץ. (קינג משמעו קאנ־נינג, קאנ־ניג, היכול והיודע). חברת האדם היא בכל שעה תמונה, לא אי־מדויקה עד בלתי־נשוא, של עבודת גבורים במדרגות שונות; יראת הכבוד והכנעה ומשמַעַת, שנוהגים באנשים גדולים וחכמים באמת. „לא אי־מדויקה עד בלתי־נשוא“, אמרתי! כל אלה המוכתרים בנמוס החברה הם כמו שטרות גנזי הממשלה אשר כולם אומרים זהב. מקצתם הם לצערנו תמיד מזויפים; יכולים אנו לפעמים להסכין במקצת עם שטרות מ ז ו י פ י ם; גם עם הרבה מהם; אבל לא עם כולם, או אפילו אם רק רובם מזויפים! אוי־אז באות מהפכות; קריאות לדימוקרטיה, לחופש ושויון, וכיוצא באלה: אם כל השטרות מזויפים הם ואין לקבל זהב תמורתם, אז מעמיד העם קול־זועות, כי אין זהב, כי זהב לא היה מעולם. „זהב“ — הערצת הגבורים — י ש נ ו בכל־זאת, כמו שהיה תמיד ובכל מקום, ולא יחדל מקרב הארץ, כל עוד לא יחדל האדם מעל פני האדמה.

יודע אני היטב, כי בימינו אלה חושבים, כי הערצת הגבורים, הדבר שאני מכנה עבודת גִבורים, כבר עבר ובטל מן העולם. דורנו הוא, מטעמים שכדאי לחקור אותם קצת, דור הכופר כביכול במציאות אנשים גדולים, שאינו מודה כי רצוי הוא האדם הגדול. הַרְאוּ נא למבקרינו אדם גדול, לותיר, למשל, והנה הם מתחילים „לבאר“ אותו, כמו שהם מכנים זאת; לא להעריץ אותו, כי אם לָמוד „שיעור קומתו“, ומראים: זותו לנו כמין אדם קטן! הוא היה

„יציר השעה", אומרים הם. השעה הביאה אותו לעולם, השעה עשתה הכל, הוא בעצמו לא־כלום, — מה שאנחנו, המבקר הקטן, היינו יכולים לעשות גם כן! זהו ענין רע בעיני. השעה קראה אותו לבוא? הוי, אנחנו ידענו שעות רעות שקראו בקול לאדם הגדול, אבל לא מצאו אותו, בְּקָרְאָן אליו. הוא לא היה אז, כי ההשגחה לא שְׁלָחָתוּ; נטרפה השעה, למרות קריאתה הגדולה, והיתה עדי־אובד, יען כי קראו אותו והוא לא נענה לקול הקריאה.

אם נתבונן היטב בדבר, לא היתה כל שעה עולה בתהו, לו מצאה איש גדול למדי, איש חכם וכביר־לב למדי; חכמה להבין ולהשכיל מה שהשעה צריכה לו, אמץ לב להורות הדרך הנכונה, המובילה אליו. כך עמד רֶוַח והצלה לכל שעה. אני ממשיל את השעות השוממות, שאין חפץ בהן, המלאות לא־אמון, מצוקות ומבוכות, עם אנשיהן השוממים המפקפקים ועם מסבותיהן הקשות, המתמוטטים תמיד באפס־יד ואין־אונים, הולכים מדחי אל דחי, עד אשר אחריתם תהי עדי־אובד — כל זה אני ממשיל לחמרי ההסקה היבשים והדוממים, המחכים לברק מן השמים אשר יבוא ויבעיר אותם. האדם הגדול, הבא בכחו החפשי אשר קבל ישר מיד אלהים, הוא הברק, דברו הוא המלה המרפאה, המחכימה, אשר כל איש יכול להאמין בה. כל אשר מסביב לו מתלקח באש פלדות כאשו הוא אך הַבְעֵר הבעיר אותו. היעלה על הדעת, כי הענפים הבלים, היבשים חצבו את האש? אמנם, הם היו זקוקים לה מאד מאד, אבל לחצוב אותה — ! — מבקרים קצרי־דעת הם. לפי דעתי, הקוראים: „ראו, האם לא הענפים האחיזו את האש?" אין לך סימן יותר מעציב לקטנותו של אדם מאי־אמונתו באנשים גדולים. אין לך סימן יותר מעציב לדור המוכה באותו העִוָּרון הכללי לברק הרוח והמאמין רק בחומר השרפה היבש והדומם. זהו כליל אי־האמונה. בכל תקופות ההיסטוריה אנו מוצאים את האדם הגדול, כי הוא הגואל, אשר בלעדיו לא תקום הגאולה של תקופתו; הוא הברק, אשר בלעדיו לא היה העץ מתלקח. דברי ימי העולם, כבר אמרתי, הם תולדות חיי האנשים הגדולים.

מבקרים קטנים כאלה עושים כל אשר ביכלתם לסיע לאי־אמונה וליבושת רוחנית כללית; אולם, לאשרנו, לא תמיד עולה הדבר בידם. בכל הזמנים יקרה, כי יקום אדם גדול למדי למען הרגיש, כי הם ותורתם אך משאות־שוא וקורי־עכביש המה. ומה שראוי להעיר, לעולם לא יעצרו כח לעקור כלה מלב האדם החי יראת־כבוד ידועה ומיוחדה במינה לאדם הגדול; התפעלות אמתית, דבקות מתוך רצון, הערצה ולו גם עכורה ונפתלה. הערצת הגבורים תתקים לעולם, כל הימים אשר האדם יחיה על־פני האדמה. בוסויל *) מעריץ את י׳והנסון שלו בתם לבבו גם במאה השמונה־עשרה. הצרפתים הכופרים מאמינים בוולטיר שלהם ומתגודדים סביבו בהתלהבות של הערצת גבורים נצחת, בימים האחרונים לחייו, כאשר „חנקו אותו מתחת לשושנים". המאורע הזה בוולטר היה תמיד תמוה בעיני. אמנם, אם הנצרות היא הדוגמא היותר נעלה להערצת הגבורים, הנה במעשה וולטיר נוכל לראות דוגמא אחת מהיותר שפלות. הוא, וולטיר, אשר בכל ימי חייו היה כשטן לנצרות, מראה לנו מצד זה הפך מלבב. שום עם בעולם לא היה נוטה פחות להערצה מהצרפתים בני דורו של וולטיר. הלצנות (persiflage) היתה שורש נשמתם; להערצה לא היתה שום אחיזה בלבם. והנה, האדם הזקן מעיר פֶּרְנֵי בא פַּריזה; איש זקן וכבד וידוע־חולי, בן שמונים וארבע שנה. הם מרגישים, כי גם הוא הנהו מין גבור; כי הוא השליך נפשו מנגד להלחם עם כל מְעֻוָּת וגזל־משפט, להוציא ממסגר את קַלַס, לגלות נַבְלוּת הצבועים רמי־המעלה; — באחת, כי גם הוא, אף כי בדרך מוזרה, נלחם כאדם כביר־לב. ובה בשעה הם מרגישים, כי אם הלצנות הוא דבר גדול, לא היה עוד לץ כמוהו לפניו. הוא האידיאל בפועל של כל אחד מהם; הדבר שכולם שאפו להגיע אליו; מכל הצרפתים היותר צרפתי. הוא היה להם באמת

---

*) דז׳ימס בוסויל, אציל שוטלנדי אשר כתב בספר את תולדות הדוקטור שמואל י׳והנסון ואשר כל ימיו התהלך אחריו כצל.

לאֵל – אֵל שהם נאים וראוים לו. ובכן, האם לא העריצו אותו כולם, למן המלכה אנטואניטה עד המוכס ליד שער ס״מ־דֶני? אנשים ממרום העם התחפשו ולבשו בגדי מלצרים. הפקיד על מרכבת הבי־דואר מצוה להרַכֵּב בקללה נמרצת: „Va bon train", אתה נושא את האדון וולטיר". בפריז היתה מרכבתו „גרעין של כוכב־שבט אשר זנבו ממַלא רחובות שלמים". הגבירות מרטו שערות אחדות מאדרת־השער שלו, למען גנוז אותן כסגולה קדושה. לא היה בכל ארץ צרפת כל רם וכל יפה ונשגב אשר לא הרגיש כי האיש הזה עוד רם, יפה ונשגב ממנו.

כן, למן אודין הנורְוֵיגי עד שמואל י׳והנסון האנגלי, למן מיסד דת הנוצרית עד הכהן הגדול, הבלה מזוקן, של האנציקלופדיסטים בכל הדורות ובכל המקומות העריצו את הגבור. וכן יהיה תמיד. כולנו אנחנו חובבים אנשים גדולים, מעריצים אותם וכורעים לפניהם מתוך הכנעת הלב; ולפני מי זולתם נכרע ונשתחוה, אם לא נחפוץ לעשות שקר בנפשנו? האם לא ירגיש כל איש־אמת, כי הוא גם הוא ירום ונִשא בשעה שהוא נוהג יראת־כבוד במה שהוא באמת גבוה ממנו? אין בלב האדם רגש יותר עדִין ויותר מרנין. ולמשיב־נפש הוא לי להתבונן, כי כל הגיון של ספקנות וכל עניות־דעת נפוצה, לא־אמת ושממון של אחד הזמנים והשפעתם לא יעצרו כח להכחיד את רגשי האמון וההערצה האלה, העדינים והנטועים בלב האדם מלדה ומבטן. בעתותי לא־אמון, הנעשות קל־מהרה לעתותי מהפכה, נגלים לעיני כל איש הריסות, חורבן מעציב וכליה למכביר. ולי גם נדמה, בימים כמו אלה, כי הערצת־הגבורים הבלתי־נכחדה הזאת היא הסלע האיתן בל־ימוט, אשר למטה ממנו לא יגיעו שברי המהפכה המטורפים. השברים המטורפים של הדברים, המתמוטטים ומתפוררים ומתרועעים מסביב לנו, בעתותי־מהפכה אלה, רק עד שם יבואו, ולא למטה מזה, הנה היא אבן פנה, העומדת לעד, אשר ממנה יחל הכל להבנות מחדש. כי האדם, במובן זה או זה, מעריץ את הגבורים; כי אנחנו כולנו מעריצים אנשים גדולים, ועלינו להעריץ אותם תמיד: הנה לי הסלע החי בתוך כל ההפכה; המקום הנאמן בתולדות

המהפכה של התקופה החדשה, אשר מלבדו היא כבלי קרקע ובלי חוף.

אני מוצא באלילות של העמים הקדמונים הרבה מן האמת, רק בצורה נושנה, אבל רוחה עוד עומדת בתוכה. הטבע עודנו גם עתה אלוהי גִלוי מפעלות אלוה; הגבור עודנו ראוי גם עתה להערצה; דבר זה שאפו כל הדתות האליליות לערוך לפנינו, כפי יכלתן, בצורות עלובות, לא־מוצלחות והַתחְליות. לפי דעתי, האלילות הסקנ־דינוית חשובה לנו פה מאחרת. ראשית, היא יותר מאוחרה; היא נתקימה בארצות אירופה אלה עד המאה האחת־עשרה; לפני שמונה מאות שנה עבדו עוד הנורויגים את האליל אודין. נוסף על זה יש לנו ענין בה בתור אמונת אבותינו הקדמונים, בני־האדם אשר דמם עוד נוזל בעורקינו ואשר אנו דומים להם בכמה פנים. מוזר הדבר, הם האמינו בדבר זה, בעוד שאנחנו מאמינים בדבר השונה ממנו כל־כך. נתבונן נא קצת אל האמונה הנורויגית העלובה הזאת, מטעמים שונים. כי יש עוד דבר, אשר בגללו ספורי האלילים של הסקנדינַוים כלבבים אותנו ביותר: הם נשתמרו היטב.

באִי הנפלא, אי איסלַנד, שהתפרץ, לפי דברי הגיאולוגים, מקרקע הים, בכח האש העצורה בבטן האדמה; ארץ שאיה ושממה מכוסה לַבָּה; סופות שואה מסתערות סביבה כמה חדשים בשנה, אולם יפעה שובבה ומבהיקה חופפת עליה בימי־הקיץ; אי קודר וזועף, המתנוסס שם בים הצפוני; עם הררי־השלג, הגֵיזֶרים הסואנים, אגמי הגפרית ולועי הָרֵי־השרפה המבהילים כשדה־תהו ומערכה למלחמת קרח ואש.— שם, במקום אשר פללנו למצוא ספרות ורשומות פחות מבכל הארצות, נשתמרו לזכרון הדברים האלה. על חוף הארץ השובבה הזאת משתרע חבל ארץ עטוף ירקרק דשא, אשר הבהמות מוצאות שם מרעה, והודות להן ולשפע הים יכולים גם בני־אדם להתקים שם; וכנראה, היו בני־אדם הללו נפשות פיוטיות; בני־אדם אשר לבם הגה

מחשבות עמוקות והביעו את מחשבותיהן בדרך שירה. הרבה אבדנו לולי בקע ועלה האי איסלנד מתוך הים, ולולי גלו אותו הנורמנים. רבים ממשוררי הנורויגים העתיקים היו ילידי האי איסלנד.

סֶמונד, אחד מהכהנים הנוצרים הראשונים שם, אשר אולי עוד נפתה בסתר לבו אחרי האלילות, אסף מקצת שירי האלילים העתיקים שלהם, אשר הגה החלו אז להשתכח, — פיוטים או שירים, שתָכנם מיתולוגי או נבואי, וכמעט בכולם דתי: הם הם הנקראים בפי המבקרים הנורויגיים בשם ה אֶ דָ ה ה ב כ י ר ה או הפיוטית. שורש המלה אֶ דָ ה אינו ברור כל צרכו, ויש סוברים כי משמעו אֵ ם ז ק נ ה. סנורו סטורלֶיסון, איש איסלנד נכבד ונשוא־פנים מאד, חניך נכדו של אותו האיש סֶמונד, חבר לאחר מאה שנה בערך, בין יתר ספריו השונים, גם כעין קצור כל המיתולוגיה ההיא בפרוזָה, ומבוארה על־ידי קטעי שירים חדשים, שהיו שגורים בפי העם ונמסרו איש מפי איש. מלאכה זו נעשתה באמת בחריצות מרובה, בכשרון מלדה ועם זה יחד באמנות שלא מדעת; ספר ברור ומפורש מאד, הנעים לקריאה עוד גם היום: היא ה א ד ה ה צ ע י ר ה או הפרוזית. על־ידי האגדות האלה ועוד הרבה כיוצא בהן, אשר רובן הן איסלנדיות, עם הפירושים האיסלנדיים או פירושים אחרים, שעד היום עוסקים בחבורם בארצות הצפון בשקידה רבה. יקל לנו גם עכשו להתבונן בענין זה ישר ולראות את אמונות הצפון הקדמוניות כמו פנים אל פנים. נשכח נא כי הן אמונות מהבילות; נתבונן אליהן כאל מחשבות עתיקות־ימים וננסה לראות אם לא נוכל להסכין עמהן קצת.

הקו העיקרי של המיתולוגיה הצפונית העתיקה הזאת מתגלה לנו בהגשמת פעולות הטבע הגלויות. הכרה פשוטה ומיושבת של פעולות הטבע הפיזיות כדבר מפליא מאד, מתמיה ואלוהי. הדבר, אשר בתור מדע אנו קוראים על־אודותיו שיעורים, השתחוו הם לפניו ברחילא ורחימא והשתאו לו כאל דבר דתי. הכחות החשוכים, הרעים של הטבע היו בעיניהם יְ ט ו נ י ם, ענקים עצומים נוראים, שעירים, מיני שדים ורוחות. הקרח, האש, הסער בים הם יטונים. הכחות הטובים, להפך, בגון החום, השמש, הם אלים. ממשלת הארץ נחלקה בין שני מיני הכחות

האלה; הם שוכנים כל אחד לבדו, ונלחמים זה בזה מלחמת־כליה־עולמית. האלים שוכנים למעלה בתוך האַסְגַרְד, משכן האַזים או אלוהיות; יֶטוּנהֵים, ארץ מאפליה, שוממה, רחוקה, היא ארץ מכורתם של היטונים.

כל זה מוזר, אולם לא שוא ותפל הוא, אם נתחקה על שורש דבר. כח האש או הלהבה, למשל, שאנו מכנים אותו באחד השמות החימיים הריקים, ובזה אנו מכסים מפנינו את עצם מהותו הנפלא, הספון בו, כמו בכל הדברים, הוא אצל אנשי הצפון הקדמונים האלה: לוקי, שד מהיר וערום ביותר, מזרע היטונים. הפראים באיי הגנבים, לפי ספוריהם של קצת תירים ספרדים, חשבו, כי האש, אשר לא ראו אותה לפנים מעולם, היא שד או אֵל, העוקץ עקיצה עזה בשנוגעים בו וחייו הם על העץ היבש. גם מפנינו לא יכלה לכסות כל תימיה, לולא עזרה הפתיות על ידה, כי הלהבה הוא פלא. מה טיבה של הלהבה? בקרח רואה החוזה הצפוני העתיק יֶטון שָׂב נורא, את הענק מְהֹרים. הֹרים או רִים, מלה נושנה שנשתכחה כמעט בימינו, אבל שגורה עוד בשוטלנדיה לסמן בה את הקרח. הֹרים, רים לא היה אז, בימינו אלה, גוף חימי דומם, כי אם יטון חי או שד; בן־השחץ הֹרים העיז בלילה את סוסיו הביתה, וישב עליהם, כשהוא „סורק את רעמתם", אבל הסוסים היו עבי ברד או רוחות קרח מהירים. פרותיו — לא שלו, כי אם פרותיו של קרובו. הענק הִימִיר, הם הררי קרח: הימיר זה „מביט אל הסלעים" בעין־השֵדים שלו, והם מתפוצצים מפני מבטו.

הרעם לא היה כמו עתה חשמל בלבד, חשמל של זכוכית או של כֹפר; הוא היה האל דוניר (רעם) או תור ואֵל חום הקיץ, אשר ברכה בו, גם־יחד. הרעם הוא חרון אפו; כשהעננים הקודרים מתגברים ועולים — אז קומט תור גבות עיניו המזֻרות חמה; חץ הברק הבוקע ויורד מן השמים הוא הפטיש המפוצץ כל הארץ, המושלך ביד תור: הוא מעביר את מרכבתו המשתקשקת על ראשי ההרים — הוא קול הרעם; בזעם אפו הוא „נושף בזקנו האדום" — הוא נהמת הרוח, המתחוללת לפני הרעם. להפך, בַּלדֶיר, האל הלבן, הנאה,

הישר והגות, (אשר השליחים הנוצרים הראשונים מצאו בו דמיון למשיחם), הוא השמש, הכי־יפה בכל הדברים הנראים לעין; אמנם, נפלא הוא ואלוהי גם כיום, על אף כל חכמת התכונה ולוחות־השנה שלנו! אבל האל הנכבד אולי בכולם, שאנו שומעים זכרו, הוא אחד, אשר גרים, החוקר הגרמני, מוצא עקבותיו, הוא האל „ו ו א ו נ ש" או חפץ, אשר בכחו לתת לנו כל משאלות לבנו. האין זה הקול הכי־תמים והכי־גס גם־יחד של רוח האדם? משאת־הנפש היותר גסה שברא לו האדם מימיו, הנמצאה עוד בצורות המאוחרות שבתרבות רוחנו. רק עיונים ממין יותר נעלה מלמדים אותנו בינה, כי האל „חפץ" איננו אלהי האמת.

מן האֵלים האחרים או היטונים אזכיר רק לשם מדרש שרשי המלים, כי סער הים הוא היטון אֶגִיר, יטון מכוכן מאד; והנה עד־היום, כמו שנודע לי, כאשר יגאו מי הנהר טרינט והוא עובר על גדותיו במקצת (כאילו יסוב אז לאחור ונעשה לשבולת־מים עזה), קוראים לזה הספנים בני נוטינגהם בשם אֶגֶר; הם קוראים אז: „הזהרו, הָאֶגֶר בא!" פלא הוא; המלה הזאת נשארה לפליטה, כשיא הרים מעולם שטבע במצולות. ספני נוטינגהם הקדמונים האמינו באל אגיר. אמנם גם דמנו האנגלי הוא ברובו דֶני, צפוני; או, סוף סוף, אין כמעט בין דני, נורויגי וסַכּסוני ולא־כלום, זולתי הבדל שטחי מאד, — כמו הבדל של אלילות ונצרות או כיוצא בזה. אולם על־פני כל האי שלנו הננו מעורבים הרבה עם הדֶנים עצמם — מפני שפשטו עלינו לפעמים תכופות; וכמובן, במדה יותר מרובה, למלוא ארך החוף המזרחי; אבל על כולם, לפי דעתי, בחבל הצפוני. למן ההומבֶּר ומעלה, על־פני כל ארץ שוטלנדיה. לשון ההמון היא עדיין במדה נכרת מאד איסלנדית; להגרמניות שלה עוד צביון צפוני מיוחד. גם הם המה „נורמנים" — אנשי הצפון, אם נחשוב זאת למעלה יתרה! —

עוד מעט ונדבר באל הראשי אודין. לפי־שעה נשמור את הדבר הזה, כי עצם מהותה של האלילות הסקנדינוית, ובכלל של כל מיני אלילות היא: הכרת כחות הטבע בתור עצמים אלוהיים נוראים, אישיים — בתור אֵלים ושֵׁדים; לא נשגב הדבר מבינתנו. היא מחשבת ילדות האדם, הפוקחת עיניה בפחד והשתוממות מול העולם הזה, המלא

תמיד פלאות. בעיני, יש תמיד בהלך־הרוח הצפוני הקדום הזה כעין דבר נכון מאד. גדול ונערץ. פשטות תמימה וקשה, הנבדלה הבדל רב מן החן הקל של האלילות היונית העתיקה, מַפְלָה לטובה את הלך־הרוח הסקנדינוי הזה. הנה היא מחשבה, מחשבה תמה של לבבות עמוקים, קשים וסריוזיים, אשר פקחו את עיניהם לרוָחה מול הדברים שמסביב להם; זאת היא בינה בדברים פנים אל פנים, לב אל לב — הסימן המובהק לכל הגיון טוב בכל העתים והזמנים. לא קלות טובת־חן, שעשועים למחצה, כמו באלילות היוָנית; כעין אמת תמימה, עָצמה קשה ותמימות גסה ורבה מתגלות פה. מוזר הוא לעבור מן מצבות אפולון הנהדרות והאגדות היפות והמשעשעות אל האלילים הצפוניים, המבשלים שכר למען עשות משתה לאֶגיר, אליל־הים; איך הם שולחים את האליל תּוֹר להביא את הקלחת מארץ היטונים; איך תּוֹר, אחרי הרבה עלילות ומסִבּות, חובש את הפרור לראשו כעין מגבעת גדולה ונחפז ללכת עמו, כשהוא שקוע בו ראשו ורובו. וידות הפרור יורדות ומגיעות עד קרסוליו! כעין גדלות סתומה, כעין ענקיות מסורבלה וגדולה מצַינת את הלך־המחשָבות הצפוני הזה. כח אדיר משולח, בלי מתג ורסן, המתהלך בכבדות, בצעדים כבירים. נתבונן רק אל אגדתם הקדומה על־דבר בריאת העולם! האלים אחרי שהרגו את הענק אִימִיר. הוא הענק שנברא מ„רוחות חמים“ ומהמון דברים שונים שנולדו ממלחמות הקרח והאש, — החליטו לברוא ממנו עולם. מדמו עשו את הימים; בשרו היה ליבשה, ועצמותיו לסלעים. מגבות עיניו עשו את מידגַרד, מקום משכן האלים; גלגלתו היתה לכפת התכלת הגדולה של חלל העולם, וממוחו נעשו העבים. כמה דברי־הבאי! מה משולחה המחשבה, מה גדולה, כבירה ורחבה; זו העתידה ברבות הימים להכבש למדה גדולה נאותה — לא למדת ענקים, כי אם למדת אלהים וכבירה יותר ממדת ענקים — על־ידי שקספיר וגֶתּה! — האנשים הם אבותינו, בין במובן הרוחני, בין במובן הגופני.

נחמד בעיני גם הציור שהיה להם מהעץ אִיגדרַזיל. כל החיים מתוארים אצלם בדמות עץ. איגדרַזיל, עץ־הארן של ההויה, שולח שרשיו עמוק עמוק אל נאות הֶלָה או ממלכת־המות. גופו מתנשא

למעלה עד לב השמים ושולח פארותיו מעל לכל העולם; הוא עץ־החיים. לרגליו, בממלכת המות, יושבות שלש גורנות, אלילות המזל — העבר, ההוה והעתיד; הן משקות את שרשיו מים מן המעין הקדוש. ענפיו עם ציציהם וטרפי צמחם — מאורעות, כל המוצאות את האדם ומעשיו, פגעים רעים — משתרעים על־פני כל הארצות והעתים. האם כל עלה בו אינו תולדות חיים, כל בד — מעשה או מלה? ענפיו הם תולדות העמים, אֻשְׁתָּם היא שאון חיי האדם, מראש ימות־עולם עד היום. הוא משגשג שם, נשמת תאות האדם עוברת בו בשאון — או הסערה תשופהו, כשהרוח עוברת בו ביליל כקול המון כל האֵלים. הוא איגְדְרַזיל, עץ־החיים. הוא העבר, ההוה והעתיד; מה שהיה, מה שהוה ומה שיהיה; נטיות לבלי־סוף של הפועל „הָיֹה", אם אתבונן בגלגל החוזר של עלילות האדם, כמה כל אחת מחוברת בקשר לאי־ינתק עם הכל, עד־כמה המלים שאני מוציא עכשו מפי הן שאולות לא לבד מאת אולְפִילָה המֶזוגוטי, כי אם מאת כל בני־האדם, מיום שהאדם הראשון החל לדבר — אינני מוצא מָשל יותר נכון מִמְשַׁל העץ הזה. מָשָׁל נאה, נאה ונשגב עד־מאד. „מכונת העולם", הוי, העריכו נא במחשבתכם את זה לעומת זה!

השקפה זו של אנשי הצפון על הטבע תמוהה היא מאד; משונה היא הרבה מדעותינו אנו על הטבע. לא לרצון הוא להיות אנוס להגיד בפרוטרוט מאין היא באה; רק אחת נוכל להגיד: היא באה ממחשבת אנשי־הצפון; — ממחשבת איש־הצפון הראשון, אשר היה לו כח הגיון מקורי. ה„גאון" הצפוני הראשון, זה שמו אשר נכנהו בו! בני־אדם לאין ספורות עברו על־פני העולם תוהים ומשתאים בדומיה, כמו שאולי יודעות גם הבהמות להרגיש זאת; או בתמהון מלא־צער של השואל לשוא, כמו שבני־אדם מרגישים את זאת — עד שבא החושב הגדול, האיש המקורי, הרואה, אשר מחשבתו הלבושה צורה והטובעה מעירה את כשרון המחשבה הנרדם בכל בני־אדם.

כך היא המדה תמיד בחושב, בגבור־הרוח. כל מה שהוא אומר, כל בני־האדם היו נכונים לאמרו. השתוקקו לאמרו. מחשבות כולם מקיצות וקמות כמו מתוך שנת־קסם מדאיבה וחוגות מסביב למחשבתו הוא; עונות לעומתו: כן, כדבריך כן־הוא. זה משמח את לב האדם בעפעפי שחר הבוקעים מחשבת־הלילה — האין זאת באמת היקיצה מאי־הויה להויה. מן המות לחיים? אנחנו מעריצים גם עתה איש כזה, מכנים אותו בשם פיטן, גאון וכו'; אולם לבני־אדם הפראים הללו היה הוא באמת קוסם, פועל ישועות ונפלאות אשר לא פללו לראות; נביא, אל! — משהקיצה המחשבה, שוב אינה נרדמת; היא מתפתחת לשיטת הגיון, הולכת וגדלה מאיש לאיש. מדור לדור — עד שהיא מגיעה לפרקה, למלוא קומתה וצביונה. ושיטת הגיון כזו אינה יכולה עוד לעלות, כי אם עליה לפנות מקום לאחרת.

נוכל לדמות בנפשנו, כי לעמים הצפוניים היה האיש אשר בשם אודין הוא ידוע לנו לאלילם הראשי. אדם כזה, מורה וראש לנשמה ולגוף; גבור מחונן במעלות רוח לאין גבול; רגש ההשתוממות שרחש לו לבם עבר את הגבולות הידועים והיה להערצת אלהים. האין לו הכח לתת דמות למחשבה, ועוד כחות רבים אחרים, שנחשבו עד אז לכחות פלאים? כך, הכרת תודה בלי־מצרים רחש בוודאי לב האדם הצפוני הקשה. האם לא פתר להם את חידת העולם הנצחית; האם לא הראה להם את תעודתם בארץ, אשר בה בטח לבם? מפיו הם יודעים עתה מה עליהם לעשות פה בחלד, ואל מה להם ליחל אחרי כן.

החיים פה נעשו להם מאורים על־ידו, מלאים נעימות; הוא הראשון שהחיה להם את החיים! אנו יכולים לקרוא את זה האיש אודין מקור המיתולוגיה הצפונית; אודין, או יהי שם אחר, שנקרא בו התושב הצפוני הראשון בעודו בחיים חיתו. אך השמיע את דעותיו על העולם, נצנצה דעה כזו גם בלב אחרים; היא משגשגת, הולכת וגדלה תמיד, כל הימים שהיא עוד ראויה להאמן. בכל הלבבות היה חרות כתב זה, אבל כמוס מעין, כאילו כתוב בדיו שאינה מתגלה לעין אלא על־ידי תחבולה חימית ידועה; לקול דברו יראה

פתאם בלב כל בני־אדם. אכן, האם בכל אחת מתקופות דברי־הימים בוא החושב הגדול לעולם איננו המאורע הגדול, אבי כל המאורעות האחרים?

אל לנו לשכוח עוד דבר אחד, אשר יסביר לנו קצת את הערבוביה שבשירי האֶדה הצפונית הזאת, הם אינם מערכת הגיונות מתאימים זה לזה, כי אם סכום מערכות שונות זו על־גבי זו. כל סדרי הדת הצפונית הערוכים לפנינו בתוך האֶדה בקו מרחק אחד כמו תמונה מתוארה על בד אחד, לא היו כלל במציאות ככה! כי אם, אדרבה, הם נמצאים במרחקים ובמעמקים שונים של חליפות הדורות, מראשית הולד הדת. כל החושבים הסקנדינויים, למן הראשון שבהם, הוסיפו נופך משלהם לשטת המחשבה הסקנדינוית הזאת. הם עבדו וחזרו ועבדו אותה מחדש ושתו עליה נוספות עד כי היא פרי עבודת כולם. מה היו קורותיה, כיצר לבשה צורה ופשטה צורה, על־ידי תוספות הפיטנים זה אחר זה, עד אשר לבשה צורתה האחרונה, הערוכה לפנינו בתוך האֶדה, אין איש אשר ידע עד־מה לעולם; כנסיות טְרַפֶּזוּנט וטְרֶינט שלה, אַתֻנַיוּס, דַנטי, לותיר שלה צללו בחשכת ליל הדורות ואיז קול ואין קשב! אולם כי היתה לה היסטוריה כזו, יכולים אנו לדעת. בכל מקום שקם הוגה־דעות הביא במחשבתו נוספות, נופך, שנוי או מהפכה. הוי, האם „המהפכה" הגדולה שבכולן, אשר חולל אודין בעצמו לא אבדה מתוך הקהל כיתר אחיותיה? מה הם דברי ימי אודין? מוזר הוא לחשוב כי היו לו דברי הימים! כי זה האיש אודין בחיצוניותו הצפונית הפראית, בזקנו המגודל פרא, בעיניו המפיקות זרות, בלשונו הגסה והליכותיו הפרועות היה אדם כמונו, עם צערנו ומשושנו, עם אברינו ותוי פנינו — בלב ונפש כמונו כמוהו כולן; והוא עשה מפעל כזה! אולם הרבה ממה שפעל אבד ואיננו, ורב־פעלים זה אבד, זולתי שמו נשאר לנו. Wednesday *) יאמרו בני־אדם מחר; יום אודין! אין אנו יודעים מקורות חייו של

*) יום אודין, יום הרביעי.

אודין; אין לנו כל רשומות על־אודותיו; אין לנו כל השערה על־אודותיו שתהיה ראויה גם לחזור עליה.

אמנם, סנורו בספרו היימסקרינגלה כותב בהשקט ובטחה, וכמעט בסגנון־מסתרי קצר, כי אודין היה נסיך גבור בהבל הים השחור ושנים־עשר נסיכים היו לו, אבירים כמוהו, ועם גדול אשר צר היה לו המקום. כי הוא הוליך אותם, את האַזין שלו (האסיים), מארץ אסיה והושיב אותם על אדמת אירופה בחרב ובמלחמה; המציא את אותיות האלפא־ביתא ומלאכת־השיר וכו' — ואחרי־כן נתנו לו הסקנדינַוִיים האלה כבוד־אלהים, ושנים־עשר נסיכיו היו לשנים־עשר בניו. אלים כמוהו: סנורו אינו מהרהר כל ספק בכל הדברים האלה. סַכסו גְרַמַטִיקוס, איש־צפון נשוא־פנים מאד, בן־דורו, עוד יותר סמוך ובטוח; הוא אינו חושש כלל למצוא עובדה היסטורית בכל אחת מהאגדות ורושם אותה בתור מאורע בארץ דניה או במקום אחר. טורפֵיאוס, מלומד ומיושב בדעתו, אשר חי מאות שנים אחדות אחר כך. קובע חשבון הזמנים לכל זה; אודין, אומר הוא, בא לאירופה בערך בשנת השבעים לפני המנין הרגיל. כל הדברים האלה, המיוסדים על סברות קלושות. כבר הופרכו בימינו ואין לי צורך לטפל בהם. זמן רב. רב מאד לפני שנת 70! זמנו של אודין, כל המוצאות אותו. תולדות חייו על־אדמות, פרצופו ומסבתו צללו לנצח בתהום אלפי שנים.

יתר על כן, גרים, חוקר־קדמוניות גרמני, מרחיק ללכת, בכפרו בעיקר מציאות אדם בשם אודין בעולם, בזמן מן הזמנים. הוא מוכיח את הדבר על־ידי מדרש מלים. השם וואוטַן, שם אודין בצורתו הראשונה, הנפרץ מאד בקרב השבטים הגרמנים למקומותיהם בתור שם אלילם הראשי, המלה הזאת, הקרובה בשרשה, לפי גרים, להמלה הלטינית vadere, להאנגלית wade, להגרמנית הישנה watan וכו', משמעה, בעצם וראשונה, תנועה, מקור התנועה. כח, והיא השם הנאות לאל עליון, לא לאדם. משמעותה של המלה היא אלהות, אומר הוא, אצל הסקסונים ובכל השבטים הגרמנים הקדמונים; שמות־התואר, שנגזרו ממנה, משמעותם אלוהי, עליון או מה

שמתיחס לאל עליון. אמנם נראים הדברים מאד! בחקר הלשונות עלינו לשבת כפופים לפני גֵרים כתלמידים לפני רבם. נניח, כי אין כל ספק בדבר, שוואואוטן, וַטַן משמעם כח התנועה, ומי מעכב גם אז בדבר שיהיה גם־כן שמו של איש גבור ומניע, כמו שהוא שם אל? ואשר לשמות התואר והמלים שנגזרו ממנו, האם לא היה לספרדים למנהג בלשונם, מרוב התפלאות ללופֵי, לאמר „פֶרח לופי", „אשה לופי" על כל פרח או אשה נפלאים ביפים? אלמלי היה הדבר נמשך והולך כך, כי אז היה השם לופי בספרד גם־כן לשם התואר, שהוראתו אלוהי. ואמנם אדם סמית משער ב„מחקרו על־דבר הלשון", כי כל שמות התואר קמו ונהיו בדרך זה: עצם אחד ירוק מאד, הנכר ביחוד בצבעו הירוק, קבל את שם הכללי ירוק, ואחרי־כן עצם אחר מצוין בסגולה זו, כגון עץ, נקרא בשם עץ ירוק, — כמו שאנו אומרים עוד „אנית קיטור", „מרכבת קיטור", וכדומה. כל שמות התואר נתהוו, לפי סמית, בדרך זה. הם היו בראשונה שמות עצמים. אין אנו יכולים להעביר ולבטל אדם מן העולם בשם מדרש מלים כגון זה! בודאי, היֹה היה מורה ראשון ומנהיג; בודאי היה היה איש בשם אודין, אשר בשעתו היה ממשי ומוחשי; לא שם תואר, כי אם גבור ממשי, גבור בשר ודם! קול כל מסורות האגדה, קול ההיסטוריה או בת קולה של ההיסטוריה מסכימים לדעה אחת עם כל מה שההגיון מורה לנו, עד כדי להוכיח לנו הדבר הזה.

איך קם ונהיה הדבר כי האיש אודין נחשב כאֵל, כראש האלים? — זוהי בודאי שאלה, שאיש ממנו לא יאבה לקבוע בה מסמרות. כבר אמרתי, כי בני־דורו לא ידעו כל גבול לרגשי־הכבוד אשר הגו לו; לא היתה להם כל אַמת־מדה למוד בה רגשי־כבוד אלה. נשער בנפשנו כי אנחנו אוהבים אדם־המעלה אהבה נצחת, העוברת כל גבול, שטוף ועבור מלוא רוחב כל הגיגנו! או אולי מפני שנפש גדולה ועמוקה, אשר באש העצורה בקרבה, ברוח המפעם אותה, בשטף החזון השופע עליה ממסתרים היא תמיד בעיניה חידה וכעין פחד ופלא — הרגיש זה האיש אודין בעצמו כי הוא אלוהי, כי הוא נאצל מ„וואואוטן", מ„התנועה", מ„הכח העליון" ו„האלוהות".

ובחזיונו הנלהב היתה כל הבריאה בעיניו כדמותו המשולהבה, הנוראה; כי כעין אצילות של ואואוטן שרויה בקרבו? הוא לא עשה שקר בנפשו, אלא טעה ואמר את הדבר הכי־נכון שידע. נפש גדולה, כל נפש תמימה אינה יודעת מה היא — היא מתנדנדת בין גבהי מרומים ועמקי תחתיות ופחות מכל היא יודעת למוד את עצמה! דעת אחרים עליה, ודעתה היא, דרך אומר, על עצמה: שני התנאים הללו משפיעים זה על זה וגומלים זה את זה לקבוע צורתה. בשעה שכל בני־האדם מעריצים אותו ביראת־הכבוד; בשעה שנפשו הנסערה מלאה שאיפה, עוז ונדיבות, שואת צלמות ותוהו, ואור מבהיק חדש בוקע בה; עולם אלוה נחשף לפניו ביפעת־הוד, ואיש אין בארץ אשר עלתה לו כך מימיו: מה היה יכול אפוא לחשוב על עצמו, מי הוא? „ואואוטן?" כל בני־האדם ענו לעומתו „ואואוטן!"

ועתה נתבונן נא מה שהזמן בלבד יעשה במקרים כאלה; כמה האיש, אשר בעודנו בחיים היה גדול, יהיה גדול שִבעתים אחרי מותו. עד־כמה המסורת היא זכוכית־מַגדלת כבירה של חדר־אפל! במה הולך וגדֵל הדבר בזכרון האדם, בדמיון האדם, אם האהבה, ההערצה וכל מה שהוא טבוע בלב האדם באים עוד לסַיע לו! ובחשכה, בבערות גמורה, בלי חשבון זמנים או רשומות, בלי ספר, בלי שַיש אַרוּנדֵיל*); רק פה ושם מצבת אבן דומם על־גבי קבר! כן הם חיי כל אדם גדול, אלמלא היו ספרים בעולם, היו לאגדה לאחר שלשים, ארבעים שנה, אחרי תום כל הדור אשר ראו אותו; ולאחר שלש מאות שנה, ולאחר שלשת אלפים שנה — ! — לשוא ננסה לקבוע הלכות בדברים כאלה; אלה הם דברים שאינם נתנים להתכנס בהלכות ושיטות ועל ההגיון לדעת שאין לדבר על־אודותיהם. די לנו אם נבחין למרחוק בקַצוֵי אפסַים קו־זוהר דק כמו שלוּח מאור קטן באמת, המאיר במרכז התמונה הכבירה שבחדר־אפל זה; די לנו אם

---

*) לוח־שיש יוָני, אשר חשבון הזמנים של היונים חרות עליו, או „ספר הזכרונות הפַרוסי", וגנוז באוקספורד.

נבחין, כי מרכז כל זה לא היה שגעון ותוהו, כי אם רוח נכון ודבר של ממש.

האור הזה, שבקע בנבכי הנפש הצפונית האפלה, אבל המלאה חיים ורק מצפה לאורה: זהו בעיני מרכז הכל. כיצד יהל אור כזה על סביבותיו ויפיץ אלפי נגוהות נפלאות בצורותיהן ובצבעיהן, אינו תלוי כל־כך בו, כי אם ברוח העם הקולט אותו. הצבעים והצורות של האור הם בהכרת אותם של הזכוכית המלוטשת אשר יאירו דרך בה! — מלבב מאד להתבונן, כיצד הדבר היותר נכון לובש צורה לפי טבע האדם! אמרתי. כי האדם המיושב בדעתו בדברו אל בני־האדם אחיו, היה זקוק תמיד לערוך לפניהם מה שהיה עובדה בעיניו, מראה הטבע ממש. אבל כיצד לבש המראה הזה את צורתו — לאיזה מין עובדה היה בעיניו — בדבר הזה מכריעים חוקי המחשבה המיוחדים לו: חוקים עמוקים ודקים, אבל כלליים ופועלים תמיד. עולם הטבע הוא לכל אדם הבבואה של כח דמיונו הוא; „עולם הטבע הוא צלם דמות חלומו הוא, באלפי פנים". מי יודע מה הם חוקי הרוח הדקים מן הדקים, אשר הטביעו צורת כל אגדות האלילים האלה. המספר שנים־עשר, המתחלק יותר מכולם, המתפרד לחצאים, לשלישים, לרבעים, לששה, המספר הבין־נפלא — כבר היה בו כדי לקבוע האותות של גלגל המזלות, מספר בני אודין, ודברים אחרים לאין ספורות. כל שמועה סתומה על דבר שבמנין היתה בה נטיה להקבע במספר שנים־עשר. והוא הדין גם בדברים אחרים. והדבר הזה נעשה שלא־מדעת כל־עיקר. מבלי אשר הרגישו כלל כי הם יוצרים „אליגוריות". העין הבהירה והרעננה של הדורות הראשונים ההם היתה מהירה לעמוד על היחסים הנסתרים שבין הדברים, ולא היה לה כל מעצור להזקק להם. שילר מוצא בחגורת וינוס אמת אסתיטית עולמית לגבי טבעו של כל מין יופי. מוזר הדבר: — אולם הוא נזהר מלהבליע בדבריו, כי עלה על דעת היונים הקדמונים יוצרי המתוס לטפל ב„פילוסופיה של בקורת". בזה עלינו להניח מקצוע רחב זה. האם אין אנו יכולים לתפוס במוחנו, כי אודין היה במציאות? אמנם טעות היתה בידם, טעות מרובה; אבל כי הכל שקר, אגדות טפלות, אליגוריות —

במהשבה תחלה – לא נאמין לעולם, כי אבותינו האמינו בביוצא באלה.

הרונים של אודין הם סימן מובהק לו. הרונים, ופלאי ה„כשפים" שהיה עושה בהם, ממלאים תפקיד חשוב במסורת האגדה. הרונים הם האלפא־ביתא הסקנדינוית; נניח, כי אודין המציא גם את האותיות גם את ה„כשפים" בקרב העם ההוא! היא ההמצאה הכי־גדולה שהמציא האדם מעולם–רשימה זו של המחשבה הבלתי־נראית באותיות כתובות! היא כמין לשון שניה, כמעט נפלאה כראשונה. הלא תזכרו את התמהון ואי־האֵמון של אַטַהואַלפַּא, מלך פירו, כאשר בקש מהחיל הספרדי השומר אותו לחרות על צפורן אגודלו את השם Dios (אֵל), ולבחון בזה אחרי־כן חיל אחר, כדי להוכח, אם פלא כזה אפשר הוא. אם אודין נתן לעמו „אותיות הכתב", יכול הוא לעשות גם כשפים.

יש רגלים לדבר, כי כתב הרונים מוּצָאו מארץ הצפון; לא אלכא־ביתא צורית, כי אם סקנדינוית מעיקרא. סנורו מספר עוד, כי אודין המציא גם את מלאכת השיר, היא המוסיקה של לשון האדם, יחד עם כתבה הרוני הנפלא. נשוב בדמיוננו אל שחר ילדות העמים, אור הבוקר היפה הראשון של אירופה שלנו, כאשר הכל היה עוד מוטל בזיו רך ורענן, כמו בצאת השמש בגבורתה, ואירופה שלנו אך זה החלה להגות, להיות! פלאים ותקוה, זוהר תקוה ופלאים אין־קץ, כהגיג ילד רך, בלבות האנשים החזקים האלה! בנים חזקים לטבע; והנה, לפנינו לא רק מנהיג ולוחם־פרא, הלוטש עיניו המזרות אימה ותר אחרי הדבר שעליו לעשות, ואשר בלבו, לב האריה, עשה יעשה אותו וגם יכול יוכל; כי אם, יתר על כן, הוא משורר, וכל מה שיש במשמע בשם זה: פיטן, נביא, הוגה גדול וצנוע וממציא גם־יחד – כמו שכן הוא תמיד האדם הגדול באמת. הגבור הוא גבור לכל משפטיו; בנפשו ובהגיונו, ראשית כל. זה האיש אודין בתתוך דבורו המגומגם והגס, היתה לו מלה להשמיע; לב גדול היה פתוח לקלוט בתוכו את מלוא העולם הזה וחיי האדם

שבתוכו ולהביע מלה גדולה על זאת. גבור, אומר אני, לפי דרכו המוזר הוא; חכם. בעל־כשרון, נדיב־לב. והנה אם אנחנו מעריצים אדם כזה לכל לראש. מה היה איש כזה ללבבות הפראים הצפוניים, אשר אך זה עתה נעורו לחשוב! בעיני האנשים האלה, אשר עוד לא ידעו לכנות זאת בשם. היה נאצל, נאצל למעלה ראש; גבור, נביא, אֵל; ואוּאוֹטן הגדול על כל. המחשבה היא מחשבה, איך שנביע ונכתוב אותה. משער אני, כי זה האיש אודין, בעצם. קורץ מאותו החומר של סוג האנשים הכי־גדולים. מחשבה גדולה בלבו העמוק והפרא! המלים הגסות שהיה מוציא מפיו. האין הן שרשי הלשון האנגלית המדוברת עוד בפינו? כן הוא פעל באותה הסביבה האפלה, אולם הוא היה כמו אור שהועלה בתוכה, אור־התבונה, אור של גדיבות גסה. האור היחידי שיש לנו עוד; גבור: עליו היה להאיר, להגיה מעט את חשכת הסביבה — כמו שהדבר הזה עודנו גם עתה תפקיד כולנו.

אנו רוצים לתאר אותו לפנינו בתור איש־המופת הצפוני, הטיטוני הכי־נדיב אשר הגזע הזה הוציא מימיו. הלב הצפוני הגס פחד ורחב לקראתו בלי־מצרים מרוב פלאים והערצה. ממנו שורש לדברים גדולים רבים. פריו עולה מתוך מעמקי אלפי שנים על־פני כל שדה החיים הטיטוניים. האם, כמו שכבר אמרתי, השם Wednesday (יום רביעי) איננו גם עתה עוד יום אודין שלנו? Wanstead, Wansborough, Wednesbury, Wandsworth (* . אודין התערה גם באנגליה, ואלה הם עוד ציצי השורש הזה! הוא היה ראש האלים לכל השבטים הטיטוניים, איש המופת לאנשי הצפון ההם — ככה העריצו הם את איש מופתם! זה היה גורלו בעולם.

ובכן לו אבד כל זכר לזה האיש אודין, הנה צלו הרב עודנו פרוש על כל דברי ימי עמו. כי מכיון שנחשב לאֵל, נקל להבין, כי כל השקפת הסקנדינוויים על העולם, או אי־השקפתם העכורה, איזו

---

*) שמות ערים באנגליה על שם אודין.

שהיתה קודם לכן. התחילה מעתה להתפתח בדרך אחרת לגמרי ולשגשג מן הוא והלאה באופן אחר. מה שזה האיש אודין השכיל להבין והורה ברוגיו וחרוזיו, שם כל העם הטיפוני בלבו יקים אותו. הלך־מחשבותיו היה להלך־מחשבותיהם הם – זאת תורת כל חושב גדול, בתנאים חדשים, עוד עתה. האם המיתולוגיה הסקנדינוית, אשר בתֶוְיֶהָ המטורפים והמשורבבים למאד היא דומה לצלֶיענק של חדר־אפל כביר, העולה מתוך מעמקי צלמות של העבר ומכסה את כל שמי הצפון, אינה בעין צלם דמותו של זה האיש אודין? שם לפנינו דמות פניו הכבירה, הנכרת או לא־נכרת, משורבבה ומטורפה! כן, אומר אני המחשבה היא תמיד מחשבה. שום אדם גדול אינו חי לשוא. דברי ימי העולם אינם אלא דברי ימי אנשים גדולים.

לפי דעתי, יש דבר־מה בצורת הגבורה הקדמוניה הזאת הנוגע עד הנפש – בקבלת־פנים זו נעדרת־פרכוס, כבדה אבל נלבבה ותמימה, שבני־אדם עורכים לגבור. לו גם תהיה קבלת־פנים הזאת כבדה בחיצוניותה, מכל־מקום הרגש המפעמה הוא הבי־מעודן, הקַיָם לעולם בצורה זו או אחרת, כאדם בעצמו. לו יכולתי להביע במקצת מה שאני מרגיש זה כבר, כי הוא עצם חיותו של האדם, נשמת תולדות האדם עלי אדמות, כי עתה תהיה לנו זאת התועלת הראשית משיעורינו אלה, אין אנו קוראים היום את אנשינו הגדולים בשם אֵלים, גם התפעלותנו אינה ב ל י־מצרים; לא ולא, גבול ותכלה לה! אבל אלמלי לא היו לנו אנשים גדולים כלל – כי אז היה זה ענין יותר רע.

פולחן־הגבורים העלוב הזה של הסקנדינויים, כל אָפני הצפוניים להסתכל בעולם ולכַון חייהם לפיהם יש להם ערך קים בשבילנו. דרך גסה היא, מעשה ילדות הוא. להכיר באלהותה של הטבע, באלהותו של האדם, גסה עד־מאד, מכל־מקום יוצאה מן הלב, עצומה, שַגִיאָה! היא מרמזת לנו לאיזה אדם גדול בענקים עתיד הילד הזה להיות עוד ברבות הימים! היא היתה אמת ואינה עוד. האין זה כעין קול נאלם למחצה ונחבא של דורות אבותינו ישֵני־עפר זה כבר, אשר דמם עוד נוזל בעורקינו, והקורא אלינו מתוך מעמקי

הדורות: „הנה כי כן, זה הדבר שעשינו מן העולם; הנה כל התמונה וכל המושג שיכולנו לעשות לנו מסודם הגדול של העולם והחיים. אל תבוזו לדבר זה. אתם הועֲלֵיתם ממעל לו מעלה מעלה, לרמת צופים יותר חפשית ומרֻוָּחה, אולם גם אתם לא הגעתם עוד אל ראש הפסגה. לא, גם מושגכם, אף־על־פי שהוא רחב הרבה יותר, אינו אלא חלק מן הכל, לא שלם כל צרכו: הוא דבר, ששום אדם לא יתפוס אותו לעולם עד תומו, לא בזמן ולא מחוצה לו; אחרי אלפי שנים של הרחבה, המתחדשת ובאה תמיד, יהיה האדם עדיין חותר ושואף לתפוס עוד מקצת ממנה: הדבר הזה נשגב מהאדם ואינו נִתָּן להִתָּפס בבינתו; הוא דבר בלי קץ ותכלה!״

עצם מהותה של המיתולוגיה הסקנדינוית ובכלל של כל מיתולוגיה, הוא, כאשר ראינו, הכרת אלהותו של הטבע: התיחדותו התמימה של האדם עם הכחות הטמירים, שראה אותם בחוש פועלים מסביב לו. הדבר הזה, סבור אני, נעשה בתמימות יתרה במיתולוגיה הסקנדינוית מאשר בכל מיתולוגיה אחרת הידועה לי. התמימות היא אָפְיָהּ המובהק. תמימות יתרה זו, יתרה הרבה, מנחמת אותנו מהעדרו הגמור של החֵן היוני העתיק. בעיני, התמימות טובה מן החן. מרגיש אני, כי אנשי־הצפון האלה הביטו על הטבע בעינים פקוחות ובנפש פתוחה לרוָחה, בכובד־ראש מאד ובישרת לב כילדים, בכל־זאת כגברים; בפשטות נלבבה, בעומק ועֲדִנָה, בארח אמת, אהבה, התפעלות, בלי מורא ופחד. גזע בני־אדם עתיק, נאמן ואמיץ. אנו מוצאים, כי הכרת־טבע זו היא התוכן הראשי של האלילות; הכרת האדם וחובותיו המוסריות, אף כי גם היא לא נעדרת שם, אינה נעשה לתוכן ראשי אלא בצורות הדת היותר צרופות. פה יש באמת הבדל גדול ותקופה גדולה באמונת האדם; ציון ותַמְרוּר גדול בהתפתחות דת האדם. בתחלה בא האדם במגע ומשא עם הטבע וכחותיו, משתאה להם וכורע לפניהם, ורק

בתקופה מאוחרת הוא מתבונן ומשיב אל לבו, כי כל כח הוא מוסרי, כי העיקר הוא לו ההבדל בין טוב לרע, בין קום ועשה ובין לא תעשה!

לענין כל ספורי הבדים ודברי־ההבאי של האֶדָה, עלי להעיר עוד, כאשר כבר רמזתי עליו, כי קרוב לודאי שהם מתקופה הרבה יותר מאוחרה; קרוב לודאי מאד, כי מעיקרא היו בעיני הצפוניים הקדמונים לדברים של מה־בכך, וכמין שעשועים פיוטיים. אליגוריות ודברי־הבאי פיוטיים אינם עלולים, כמו שאמרתי למעלה, להיות דברי אמונה ודת; האמונה בעצמה צריכה להיות בתחלה, ואז תר לקט מסביב לה אליגוריה למדי, כמסביב לנשמה הגוף ההולם אותה. משער אני, כי האמונה הצפונית, כמו אמונות אחרות, נראה פְּעֻלָּה יותר, בשעה שהיתה עוד כמעט שקועה בדומיה, ועוד לא היה לה הרבה להגיד, ולא כל־שכן לשורר.

בתוך כל צלמי ספורי־אֶדה אלה, בתוך גבוב הַקַבָּלוֹת והמסורות, המלאות הזיות ודמיונות, בתוך שירי האֵלים שלהם, לא היתה, כנראה, אמונת האדם הממשית העיקרית אלא זאת: האמונה בוַלְקירות ונאות אודין, בגזרה שאין להשיב, והאמונה כי הדבר האחד שֶׁיָבוֹר לו האדם הוא להיות אמיץ־לב. הוַלקירות בוחרות בחללים; גזרה היא על מי למות במלחמה, גזרה שאין להעבירה ואשר אך לשוא ינסה האדם לבטל או לרכך אותה: זה היה עיקר יסודי באמונת איש־הצפון —; כמו שהוא באמת גם עיקר לכל איש סֶריוזי בכל מקום, לאיש כמוחמד, כלותיר, כנפוליון, דבר זה טבוע בשורש נשמתו של אנשים כמוהם; הוא השֶׁתִי אשר כל שיטת רעיונותיהם נארגה ממנו. ועוד זאת, כי הולקירות או ה„בוחרות" מובילות את אמיצי־הלב אל נְאות אודין בשמים; ורק מוגי־הלב והשפלים כעבדים מושלכים אל מקום אחר, אל ממלכת הֶלָה, אלילת המות; זאת היא, לפי דעתי, נשמת כל האמונה הצפונית הקדמוניה. הם הרגישו בלבם כי חובה היא לאדם להיות אמיץ־לב, כי אודין לא יאיר להם פנים, כי אם בוז יבוז להם וישליך אותם מעל פניו, אם לא יהיו אמיצי לב. הבה נתבונן אם אין בזה שורש

דבר! חובה היא, הקימת לעד ואשר כחה יפה עתה כבחה אז, החובה להיות אמיץ־לב. אמץ־הלב הוא יתרון הבשר. *) החובה הראשונה לאדם היא תמיד לכבוש את הפחד, עלינו להסתלק מן הפחד. אין אנו יכולים לעשות דבר בלעדי זאת. מעללי האדם הם פֶּשֶׁל עבדים, לא נכונים, כי אם כוזבים, גם מחשבותיו הן ללא־אמת, הוא גם חושב כעבד וכמוג־לב, עד אשר יכריע את הפחד תחתיו. אמונת אודין, אם נחשוף את הגרעין מתוכה, אמת היא עד ימינו אלה; האדם צריך ומוכרח להיות אמיץ־לב; עליו ללכת קדימה ולהתחזק ולהיות לאיש – ולהפקיד רוחו בלי־חַת ביד גזרת הכחות העליונים ובחירתם, ובכלל, אל יפחד מפני כל. היום כמו בכל העתים, במדה שיגבר על הפחד כן יוכיח עד־כמה הוא אדם.

אמנם מין אמץ־לב זה של אנשי הצפון הקדמונים פראי הוא עד־מאד. סנורו מספר לנו, כי הם חשבו לקלון ולשואה לבלי למות במלחמה; וכאשר ראו כי המות בידי שמים מתרגש לבוא, היו מתגודדים בבשרם עד שפך דם, למען יקבל אותם אודין כהרוגי מלחמה. מלכים זקנים הנוטים למות צוו להוריד אותם באניה, לפרוש נס ולהבעיר בה אש לוחשת, ולהפליג בים, כדי שהאניה תעלה בלהב ותהיה למאכולת־אש בלב ים, וככה תהיה קבורה נאה ויאה להם בשמים ובים גם־יחד! אמץ־דמים פראי, מכל־מקום אמץ־לב מיוחד במינו; מוטב מלא־כלום, לפי דעתי. גם במלכי־הים הקדמונים, כמה עָצמה משולחה ואכזריה! דוממים, שפתותם קמוצות, כמו שאני משַוה אותם לפני, מבלי דעת כי אמיצי לב הם ביותר, הם הולכים בחמת־קרי עם הים הזועף ועם רְהָביו, ועם האדם ועם כל דבר – הם ראשי אבות בֶּלְקס ונֵילסון שלנו! שום הומירוס לא שר על מלכי־ים הצפוניים הללו; ובכל־זאת אמץ לב אַגֲמֶמְנון היה קל־ערך, וברכה מועטה הביא לעולם, אם נעריך אותו לעומת אחדים מהם – כגון רולף מנורמנדיה! רולף או רולו, דוכס נורמנדיה,

*) Valour is still value.

מלך־הים הפרא, יש לו חלק עד־היום בממשלת אנגליה.

כל מסעות הים והמלחמות הפרועים האלה במשך כמה דורות גם הם לא היו לשוא כליל. צריך היה להוכיח מי היא משפחת העמים היותר חזקה, למי להיות השליט על מי. בין שליטי הצפון אני מוצא גם אחדים אשר נשאו את התואר „חוטבי עצים", מלכים בורתי יערות. הרבה טמון פה. משער אני כי בעיקר הרבה מהם היו גם כורתי יערים גם לוחמים כאחד, אף־על־פי שהסְקַלְדִים מדברים ביותר על אלה האחרונים – ועל־ידי־כך הם מתעים לא מעט מבקרים ידועים; כי כל עם לא יכול מעולם לחיות רק על החרב; היא אינה מביאה פרי די הצורך! משער אני, כי הלוחם הטוב ביותר היה על־הרוב גם כורת־יערים הטוב ביותר – המשביח, היודע, היוצר והפועל, הטוב ביותר למינהו, כי אמץ־לב באמת, הנבדל הרבה מן הפראות, הוא יסוד מוסד לכל. אין לך אמץ־לב כשר מִשֶׁל המתגדר ביערים אשר עוד לא עלה עליהם הכורת ובכחות הטבע האיתנים והחשוכים, כדי לכבוש את הטבע בשבילנו. כלום אנחנו בני בניהם לא הלכנו מחיל אל חיל למן־אז בדרך זו? מי יתן והיה אמץ־לבבנו זה כל הימים!

כי האיש אודין, בקולו האדיר ובלבו הכביר, התופש את השומעים בלבם בְּדַבְּרוֹ, כאילו מן השמים השמיע את קולו, הטיף לעמו כי אין ערוך לאמץ־הלב, אשר על פיו נעשה האדם לאֵל; ועמו, בהרגישו בלבו הד העונה אמן לעומתו, האמין בבשורת־ישע זו וחשב אותה כתורה מן השמים, ואת האיש המשמיע אותה כאֵל – הדבר הזה הוא בעיני הזרע הראשון של האמונה הצפונית, ואשר כל מיני המיתולוגיות, המנהגים הסמליים, המדרשים, האליגוריות, השירים והאגדות צמחו ממנו מאליהם. צמחו – מה־נפלא הדבר! אני כניתי זאת קו־זוהר דק, המגיה את נבכי העלטה הצפונית האיומה ומטיל בה צורה. אולם באותה העלטה עצמה היתה רוח חיים; שים זאת אל לב! הרוח הלא־לומדה, המקופלה ומונחה והתאֵבה של כל עם־הצפון, השתוקקה אך להתפתח, הלוך והתפתח. התורה המלאה חיים הולכת הלוך וגָדֵלה – כתאנת־הודו זו: הזרע הראשון

הוא העיקר; כל בד יורד ובוקע באדמה ומשלח שורש חדש, וככה הם הולכים ומסתבבים לאין־קץ עד אשר יער שלם צומח לפנינו, שפעת עצים עבותים, והכל עלה מזרע אחד. האם כל הדת הצפונית לא היתה אפוא, במובן ידוע, מה שקראתי „צל דמותו הכביר למאד" של האיש הזה? המבקרים מוצאים בקצת אגדות־הצפון על בריאת העולם וכדומה סימני קרבה ידועה לאגדות ההודים. הפרה אדומבלה, „הלוחכת את הכפור מן הסלעים", מראה הודי לה. פרה הינדוסטנית שטולטלה לארצות הקרת. אמנם נראים הדברים; וגם עלינו לאמר, כי בלי ספק יש בודאי לאגדות אלה קרבה לארצות רחוקות מאד, לזמנים קדומים מאד. המחשבה אינה מתה, היא אך משתנה. האדם הראשון בכוכב־הלכת שלנו, שהתחיל לחשוב, היה המתחיל בכל. ואחריו השני, ואחריו השלישי — אמנם כל חושב אמתי, עד ימינו אלה, הוא מין אודין, מלמד לאדם את הלך־מחשבותיו הוא ופורש צל דמות תבניתו על פרקי דברי־ימי־העולם.

על־דבר האופי הפיוטי המיוחד למיתולוגיה הצפונית או על־דבר מעלתה היתרה אין לי פנאי לדבר; וגם אין דבר זה נוגע אלינו פה ברב. יש לנו קצת נבואות פרועות, נלהבות, סריוזיות, בעין נבואות סיביליניות, כגון הוולוספה בהאדה הבכירה. אבל היא היתה תוספת תפלה, בערך, לעיקר, והסקלדים המאוחרים היו אנשים אשר כאילו היו משתעשעים בדברים אלה. ועל־הרוב שיריהם הם נשארו לנו לפליטה. בדורות האחרונים, כך אני משער, היו מוסיפים לשורר והיו יוצרים סמלים פיוטיים, כמו שֶׁצַּיָּרֵינוּ החדשים מצירים, כשהדבר אינו יוצא מעומק לבם עוד, או אינו יוצא מלבם עוד בכלל. אל הדבר הזה עלינו להתבונן תמיד.

קטעי שירת הצפון שהוציא גרי אינם נותנים לנו כלל מושג ממנה, כמו שהאיליאדה של פופ אינה נותנת לנו כל מושג מהומירוס. המיתולוגיה הצפונית אינה אהמון רבוע, קודר, בנוי שיש שחור אשר

אימים ובלהות ישופוהו, כאשר ישים לפנינו גרֵי. לא, היא איתנה ועצומה, כסלע הצפון, כשְׁממת איסלנד, עם תום וענוַת־חן, ולא עוד, אלא עם שמץ שאון־עליזים ומצהלות־אבירים בקרב הדברים המבהילים האלה. הלב הכביר של הצפון העתיק לא הלך אחרי המופלא התיאטרוני; לא היה להם פנאי להתרגש. מחבב אני את פשטותם הנאדרה, את תומתם ויושר בינתם. תּוֹר „קומט את גבות עיניו" בחֵמה צפונית באמת; „אוחז בפטישו בחזקה, עד כי קרסוליו מלבינים". גם תוי רגש עמוק יפים אנו מוצאים שם, רגש כשר. בַּלְדִיר, האל הלבן, מת, היפה, הטוב; הוא אל השמש! אז הם מחפשים בכל הבריאה סם תרופה, אבל הוא מת. פְרִיגָה אמו שולחת את הֶרְמוֹדִיר הקל ברגליו לחפש או לראות אותו: תשעה ימים ותשעה לילות הוא רוכב דרך אפיקים וגיאיות עמוקים וקודרים — תהום קדרות; הוא בא אל הגשר אשר גג זהב עליו; השומר אומר: „כן, בַּלְדִיר עבר דרך פה, אולם ממלכת המתים היא שם הלאה, הרחק צפונה". הֶרמוֹדִיר רוכב הלאה, מקפץ על שער הגיהנום, שער הֶלָה, רואה את בלדיר ומדבר עמו: את בלדיר אין להוציא לחפשי. שוא כל תחִנה! הֶלה אינה חפצה לשלחו חפשי, לא למען אודין, ולא למען אֵל אחר. על היפה והרך להשאר שם. אשתו התנדבה ללכת עמו, למות עמו. עליה להשאר שם לעולם. הוא שולח את טבעתו אל אודין; נַנָּה אשתו שולחת את בית אצבעה אל פריגה למזכרת. — הוי!

באמת אֹמץ־הלב הוא גם מקור החמלה — האמת וכל מה שיש באדם מן הגדול והטוב. הכח האיתן והפשוט של לב איש־הצפון ממשיך מאד את הלב באגדות אלה. וכי אין זה סימן לחוסן כשר מאד, אומר אוּהְלַנד, אשר כתב ספר יפה על תּוֹר, כי לב איש־הצפון העתיק מוצא את ידידו באֵל הרעם? כי הוא אינו נבעת מרעמו, אלא הוא מוצא, כי חום הקיץ, הקיץ היפה והנדיב, גם זקוק הוא לרעם! הלב הצפוני אוהב את תּוֹר עם פטישו, משחק בו. תּוֹר הוא חום הקיץ; הוא אליל העבודה השלֵוה ואליל הרעם גם־יחד. הוא ידידו של האכר; עבדו ורעו הנאמן הוא תְּיַלְפִי, מלאכת ידים. תּוֹר גם הוא שולח ידו בכל מיני מלאכה גסה; אינו מואס בכל

עבודה משום נַלוּתה. הוא נוסע הלוך ושוב תמיד אל ארץ הַיֶטוּנים, מתגרה בבני־שחץ הכבירים של הקור, להכניע אותם, על־כל־פנים להציק להם ולַקֵצוֹת בהם. סימן לבדיחות־דעת יפה וגסה יש בקצת הספורים האלה.

תּוֹר, כמו שראינו למעלה, משים פעמיו להביא את קלחת הימִיר, למען יוכלו האלים לבשל בו שכר. הימיר, הענק האדיר, נכנס, זקנו לבן וכולו נמלא כפור. בברק עינו הוא מפוצץ עמודים. אחרי ריב ארוך מלא שאון והמולה אוחז תּוֹר בפרור, חובש אותו לראשו, ו„ידותיו יורדות ומגיעות עד עקביו". הסְקַלְדִי הצפוני חומד לו כמין לצון של חבה עם תּוֹר. הימיר הוא אותו האליל אשר פרותיו, לפי שהעלו המבקרים בחקירתם, הם הררי שלג. רוח גאונית של דברי־הבאי, אדירה, משולחה, נוססה שם — ואינה טעונה אלא תרבות כדי להקים איש כדַנטי, כשקספיר או כגֶתֶּה! כל מעללי הצפון העתיקים האלה כבר נגוזו ועברו, — תּוֹר, אליל הרעם, נהפך לגמד ההורג ענקים; אולם הרוח שיצרה אותם עודנה עומדת בתוכנו. מה נפלאה הדרך, שעל פיה הדברים גדלים, מתים ואינם מתים! אם נתחקה על שרשי אילן־העולם הגדול הזה של האמונה הצפונית, נתפלא למצוא עוד עתה נצרים הפורים ממנו. אותה אגדת הילדים על־דבר הגמד במנעליו הנפלאים, העוברים פרסאות אחדות בטיסה אחת, עם כובעו העושה אותו לרואה ואינו־נראה ועם חרבו הנפלאה, היא נצר אחד משורש זה. ה ע ב ד אֶ ט י ן, ועוד יותר ברור, אֶ ט י ן ה א ד ו ם מאירלנד בבַּלָדות השוטלנדיות הם אגדות צפוניות. אֶטין הוא בוַדאי אחד היֶטוּנים. ולא עוד, אלא הַמְלֶט של שקספיר הוא גם־כן חוטר מגזע אותו אילן העולמי. הדבר הזה, כנראה, אינו מוטל בספק. המלט, אַ מ ל ט, סבור אני, הוא באמת גבור אגדתין; ומחזה־התוגה שלו על־דבר האב המֻרְעָל, אשר הטילו את הרעל באזנו, בשעת שנתו, וכל הפרטים התלוים בו הוא מִתּוֹם צפוני! סַבְּסוֹ הקדמון עשה ממנו כדרכו מאורע דֶנִי, שקספיר, מפי סַבְּסוֹ, עשה ממנו מה שאנו יודעים. פה לפנינו נצר מאילן העולמי אשר ג ד ל, לפי דעתי — בידי שמים, או על־פי מקרה הוא גדל!

שירי הצפון הקדמונים הללו מכלכלים בתוכם אמת, אמת וגַדלות פנימית עולמית — אמנם, כמו שכל השירים המשתמרים מאליהם ימים רבים על־ידי המסורת מכלכלים אותן. יש בהם לא רק גודל הגוף וַעֲבִי גַבָּיו הכביר, כי אם גם גדלות־נפש גסה. מרגישים אנו, כי תוגה תרישית נשגבה שרויה בתוך הלבבות הקדמונים האלה. סקירה גדולה וחפשית לתוך מעמקי גבבי המחשבה. כנראה, התבוננו בינה, הצפוניים בני־התחיל הקדמונים הללו, מה שהמחקר וההגיון הורו לכל בני האדם בכל העתים, כי העולם הזה הוא סוף־כל־סוף רק מראה מדומה, חזיון או מקסם־שוא ולא מציאות. כל הלבבות העמוקים באים לידי הכרה זו, המיתולוגן ההודי, הפילוסוף הגרמני, איש כשקספיר, כל הוגה־דעות בעל־נפש באשר הוא שם:

„We are such stuff as Dreams are made of!"

„קורצנו מאותו החומר, שהחלומות קורצו ממנו!".

אחד ממסעי תור אל אוטגַרד (הגן הקיצוני, מרכז ארץ הַיֶטוּנים) ראוי לשימת לב בנידון זה. תְּיַלְפִּי היה עמו וגם לוקי. אחרי עלילות ומסבות מתהפכות שונות, הגיעו אל ארץ הענקים. עברו דרך עמקים וגיאיות, מקומות שממה לא־נושבים, בין סלעים ועצים. עם חשכה ראו בית, ויען כי הדלת, אשר מלאה כמעט צלע בית שלם, היתה פתוחה, נכנסו שמה. היא היתה דירה פשוטה; רק אולם אחד גדול, כולו ריק. הם ישבו שם. פתאם, בדממת הלילה, החריד אותם קול שאון אדיר. תור תפש את פטישו, התיצב בפתח, נכון למלחמה. בני־לויתו פנימה רצו מבוהלים אנה ואנה ובקשו מוצא מן האולם המלא בְעוּתִים; לאחרונה מצאו חדר קטן וחשו מפלט להם שמה. אולם גם לתור לא היה להלחם, כי הנה בבוקר הוברר, כי השאון לא היה בלתי אם נַחרת ענק איום, אבל רך ונוח, הוא הענק סְקְרִימִיר אשר נם שנתו שם במנוחה; והמקום, שנראה בעיניהם כבית, היה רק נעל ידו, אשר השליך אצלו; הדלת היתה פי נעל־היד; החדר הקטן, אשר חשו להם מפלט בו, היה האגודל! — הנה נעל־יד! אעיר עוד, דרך־אגב, כי לא היו לנעל־היד אצבעות כמו בנעלי־יד שלנו, כי אם אגודל בלבד, ושאר האצבעות

לא היו פרודות ומחותכות: נעל יד בתבנית נושנה מאד, כשל אכרים!

והנה סְקְרִימִיר נשא את מלתחתם כל היום; אולם תוֹר הרהר חשד, דרכי סקרימיר לא ישרו בעיניו, והחליט לעשות בו כלה בלילה, בשעת שנתו. ובנופפו את פטישו הכה בפני הענק מכה חזקה, אשר בכחה לפוצץ סלעים. הענק אך נעור, העביר ידו על לחיו ואמר: „האם עלה נפל?" תּוֹר הכה אותו עוד פעם, כאשר אך נרדם סקרימיר שנית, — מכה חזקה מן הראשונה, אבל הענק רק נהם: „ההיה זה גרגר חוּל?" מכת תּוֹר בשלישית היתה בשתי ידיו („הקרסולים הלבינו", משער אני) ונראה כאילו טבעה עמוק ברקתו; אולם הוא רק עצר בנחרתו וקרא: „דומה אני כי יַנְקוּרים מקננים על העץ הזה, מה הפילו שם?" — ליד שערי אוּטגַרד, מקום גבוה כל־כך, עד כי על האדם „להפשיל צוארו לאחוריו, כדי לראות את ראשו", עשה סקרימיר דרכו הלאה. את תּוֹר ובני־לויתו נתנו לבוא שמה, ושתרו פניהם לקחת חלק במשחקים שנעשו שם. אל תּוֹר הושיטו קרן־שתיה. אין בזה דבר היוצא מגדר־הרגיל, להריק אותה בגמיעה אחת, אמרו לו. תּוֹר שתה עת רבה ובגבורה, ושנה ושלש; בכל־זאת לא נפר כי נגרע מהקרן דבר. אז אמרו לו כי ילד רפה הוא: היוכל להרים את החתול, שהוא רואה שם? אף־על־פי שהדבר נראה בעיניו נקל מאד, לא יכול לו, בכל כחו, כח אֵל; הוא רק עקם למעלה את גב החתול, אבל נלאה להתיק את רגליו מעל הארץ, הוא יכול לכל־היותר להרים אותו כדי רגל אחת למעלה. „מה, לא גבר אתה", אמרו אנשי אוּטגַרד; „הנה האשה הזקנה הזאת תֵּאָבֵק עמך!" תּוֹר, מבויש מאד, תקף את הזקנה הצמוקה הזאת, אבל לא יכול לה.

והנה כאשר יצאו מאוּטגַרד, וראש היֹטוּנים, אשר הלך עמם לשלחם מעט, בנמוס ודרך־ארץ, אמר אל תּוֹר: „ובכן, נוצחת; אולם אל תתבַּיש הרבה; מעשה אחיזת־עינים היה שם. הקרן שנִסית לשתותה עד תומה היה הים. אתה גרמת לו זוטא של ים; אולם, מי יוכל לשתות את המצולה! החתול אשר אמרת להרים — הלא הוא נ ח ש מִ י ְ ד ַ ג ַ ְ ר ד, נחש־העולם הגדול, אשר זנבו המופשל ותחוב

בפיו חוגר את כל העולם ומכוננו; לו הִתַּקְת אותו ממקומו, כי אז היה העולם חוזר לתוהו ובוהו! ואשר להאשה הזקנה, היא היתה ה ז מ ן, כְּבָר הימים, הנצח. מי ישור אליו ויוכל? אין אדם וגם אין אֵל אשר יוכל לו. אֵלים או אנשים, הוא גובר על כולם! ועוד, שלש המכות שהכית — ראה נא ש ל ש ת ה ע מ ק י ם שם; שלש מכותיך עשו אותם!" תור הביט על היֶטון ההולך לשלחו: הוא היה סקרימיר — זאת היתה, אומרים המבקרים הסקנדינַויים, ה א ר ץ הזקנה, המושתתה אבני־בוהו, בעצמה, ונעל־היד הלזו היתה אחת ממחִלות העפר! והנה סקרימיר הלך מעיניו; אוטגרד בשעריו הגבוהים נמוג באויר, כאשר אחז תור את פטישו לפוצץ אותם; רק קול הענק נשמע, באמרו בלעג: „מוטב שלא תוסיף לבוא עוד אל מושב היֶטונים!"

אנו רואים כי כל זה הוא מן התקופה האליגורית ושעשועים למחצה, ולא מהתקופה הנבואית והדתית כולה. אפס, בתור מיתוס, האין בו זהב טהור צפוני עתיק? זהב טהור, מטיל־זהב מבית־מפוחו של מימיר*), טהור יותר מאשר בקצת אגדות יוניות מפורסמות, המחוטבות תבנית יותר נאה! גיחוך אדיר מתוך בדיהות־דעת אמתית יש בסקרימיר זה; עליזות אשר יסודתה בכובד־ראש ותוגה, כמו הקשת בעננים כבדים: רק לב אמיץ באמת עלול לכך! היא הרוח הסרה וזועפת של בֶּן "והנכון שלנו, „בֶּן הזקן המופלא שלנו"; וסבור אני כי הוא יצוק בדמנו, כי הֵדים ממנו יגונבו אל אזננו, בפנים אחרות, גם מיערות־אמיריקה.

עוד השקפה מתמיהה היא זו של רַגְנַרֶק, חורבן העולם או דִּ מְ ד וּ מֵ י ה אֵ ל י ם, היא נמצאה בשיר וולוּספָּה. כנראה, הוא רעיון־נבואתי עתיק מאד. האֵלים והיֶטונים, כחות האֵלים וכחות התוהו הבהמיים, אחרי קרָב ארוך, אשר האלים נצחו בו במקצת, התנגשו לבסוף בקרָב־בינים ובמלחמה כללית הנטושה במלוא העולם; נחש־העולם מול תור, גבורה נגד גבורה; הם מביאים כליה זה על זה

*) נפח, אליל באגדות הסקנדינויים.

ואבדון, בשהדמדומים שוקעים בתוך עלטה ובולעים מלוא תבל. העולם הישן עם אֵלָיו אבד; אבל אין עוד קץ הקצים: שמים חדשים וארץ חדשה יִבָּראו; אל רם ונשגב יותר, הצדק ישים משטרו בקרב בני־האדם. מוזר הוא: חוק התמורה הזה, חוק החֵרוּת גם־כן בחֶביון מחשבת האדם, גלו ההוגים הסריוזיים הקדמונים הללו על־פי דרכם הגסה; כי אף־על־פי שהכל מת, וגם האלים עצמם ימותו, מכל־מקום כל מות הוא כמיתת האש של החול, החוזר ונברא מאפרו, והולדת לחיים טובים יותר וגדולים יותר! הוא חוק ההויה העיקרי ליצור הנברא בזמן והחי בגיא תקוה זה. כל אדם בעל־נפש חוזה זאת; הלואי שיחזו עוד זאת גם להבא.

ועתה באותו ענין, נעיף עין עוד על המתוס האחרון על־דבר הִגָּלותו של תור ונסיִם בזה. סבור אני, כי היא המאוחרה בזמן בכל האגדות הללו; מחאה מִשבר רוח ומלאה תוכחות נגד קִדמת הנוצריות, אשר ערך אחד האדוקים בעבודת־האלילים. את המלך אולַף גִנו בדברים קשים על קנאתו היתרה להנהיג את הדת הנוצרית; אני הייתי מגַנה אותו בודאי הרבה יותר, לו התרפה בקנאתו זו! הוא נתן הרבה במחירה; הוא נפל שדוד כאשר עמו עובדי האלילים התפרצו מפניו, במלחמה בשנת 1033 ליד סְטִיקִילסְטַדֶ, אצל דְרוֹנְטְהֵם, אשר זה מאות רבות בשנים עומד שם בית־הכניסה הראשי שבצפון, המוקדש בתודה לזכר אולַף הקדוש. והנה, זה תוכן האגדה על־דבר תור: המלך אולף, המתקן ארצו במלכות הנצרות, עובר באניה עם בני־לויתו וכבודה רבה לארך החוף הנורויגי, מנמל לנמל, שופט ומוכיח בין איש לרעהו ומנצח על שאר עניני המלכות. כאשר הפליגה האניה בים מאחד הנמלים, נזדמן עמם איש אחר, אשר ירד שם באניה, איש בעל־צורה, זקנו אדום, קומתו גבוהה ומבנה־גוו איתן. רואי פני המלך לקחו עמו דברים, והנה תשובותיו מתמיהות אותם בטוב טעמן ועומק הגיונן. לבסוף הובא לפני המלך. שיחתו עם המלך, בשעה שהיו שטים לארך החוף היפה, גם היא מלאה ענין; והנה לא היו רגעים מועטים, והזקן הזה פנה אל המלך בדברים האלה: „אמנם כן, המלך אולף, הכל יפה תחת השמש המאירה, הארץ

עטופה ירקרק, פוריה, ארץ־מולדת נאוה לך. כמה ימי־עמל מְנו לתור, כמה מלחמות קשות היה לו להלחם עם יֶטוּני ההרים עד אשר גלתה לו לעשותה כך. ועתה מה ראית להעביר את תור מן הארץ? המלך אולף, השמר לנפשך!" אמר הזר ופניו רעמו — וכאשר התבוננו אליו עוד, והנה נעלם ולא נודע אַיו — זו היא הַגָלוּתוֹ האחרונה של תור על במת־תבל זו!

ועתה, כלום אין אנו רואים ברור, כיצד יכלה אגדה זו להבראות, מבלי שמץ דבר כזב? זו היא הדרך אשר נגלו בה רוב האלים לבני־אדם. וכן גם, כאשר „בימי פִינדַר נראה נֶפטוּן פעם אחת בשעת משחקי נֶמֶיָה", מה היה אז נפטון אם לא „איש זר בעל־צורה ובעל־נפש" — נכבד בעיני רואיו! אני רואה דבר הנוגע עד הנפש, דבר המעורר רגשי־תוגה בקולה האחרון הזה של האלילות. תור עבר ובטל, כל העולם הצפוני עבר ולא ישוב עוד לעולמי־עד. כיוצא בזה עוברים ובטלים מן העולם הדברים היותר נשגבים. כל הדברים אשר היו בעולם זה, כל הדברים ההווים ואשר יהיו בו יעברו ויִכְלוּ: עלינו לקרוא להם בעצבון „לכו לשלום".

הדת הצפונית הזאת, הגסה, אבל המלאה כובד־ראש, המקדשת בקדושה חמורה את אֹמֶץ־הלב (כך אנו רוצים להגדיר אותה), היתה מספיקה לאנשי־הצפון, בני־החיל העַתיקים הללו. קדושת אֹמץ־הלב אינה ענין רע! אנחנו נגעַע לה בראשנו, עד כמה שנוכל. וגם ללא־אמת הוא, כי אין כל תועלת לדעת קצת על־דבר האלילות העתיקה הזאת של אבות־אבותינו, בלא־יודעים, ומצורפת לדברים יותר גבוהים, מצויה עוד הדת העתיקה הזאת בלבנו! אם נעמוד על טיבה בכל הברתנו, נבוא על־ידי־כך ביחס יותר סמוך ויותר ברור אל העבר — עם קִנְיָננוּ אנו בעבר. כי כל העבר, אני שונה וחוזר ושונה את הדבר, הוא קנין ההוֶה; לעבר היה תמיד דבר־מה מן האמת והנהו קנין יקר. בזמן אחר ובמקום אחר צד אחר הוא מִטֶבע האדם המשותף לכולנו, אשר התפתח. האמת הוַדאית הוא הסכום של כל הצדדים האלה; כל אחד מהם כשהוא לעצמו אינו מחזיק בתוכו כל אשר התפתח עד הנה מן הטבע האנושי. מוטב

לדעת את כולם מלהסיח דעתנו מהם. „באיזו משלש הדתות הללו אתה מודה ביותר?“ שואל מֵיסְטֶר את רבו. „בכל שְׁלָש אלהי׳ עונת הלו, „בשלשתן, כי רק בצרופן תקום דת אמת“.

שיעור שני.

הגבור בתור נביא. מוחמד; אישלם.

(יום ששי, בשמיני לחודש מאי 1840.)

מן הימים הקדומים של האלילות הגסה בקרב הסקנדינויים בצפון אנו עוברים לתקופה דתית שונה מאד מן התקופה ההיא, שונה מאד מן העם הסקנדינוי: לדת המוחמדית בקרב הערביאים. מהפכה רבה; מה־רבה התמורה והקִדְמָה המתגלה לנו פה בארחות חיי האדם ובהלך־רוחו.

הגבור אינו נחשב עכשו לאֵל בקרב בני עמו, כי אם כאיש אשר רוח אלהים בו, כנביא. הנה הצורה השניה של פולחן הגבורים; על הראשונה או העתיקה אנו יכולים לאמר, כי היא עברה לבלי שוב עוד. בדברי־ימי־העולם לא יקום עוד איש, אפילו הגדול שבגדולים, אשר בני־דורו יחשבוהו לאל. אמנם, יכול נוכל לשאול את נפשנו בצדק, אם בכלל היה היתה חבורת בני־אדם אשר חשבו באמת את האיש, אשר ר א ו עומֵד נצב לפניהם, לאלהים, בורא העולם? אולי, לא; הוא היה על־הרגיל איש אשר זכרו אותו, או אשר ראו אותו ל פ נ י ם. אבל גם זאת היה לא תהיה עוד. האדם הגדול לא יהיה נחשב עוד לאֵל, מן־הוא והלאה.

טעות רבה וגסה היתה לחשוב את האדם הגדול לאֵל. אולם עלינו להודות, כי בכל הזמנים קשה היה הדבר לדעת מ י הוא או מה לחשוב עליו ואיך לקדם אותו! אָפְיָם המיוחד של דברי ימי כל תקופה הוא דרכה לקבל את האדם הגדול. החוש הטבעי שבאדם מרגיש בו תמיד כעין דמות אל. היחשבו אותו לאל, לנביא

או למי יחשבו אותו? וזהי תמיד שאלה גדולה, ועל־פי תשובתם על שאלה זו נציץ כמו מן החרכים לפני ולפנים בתוך חביון מערכי לבם של בני־אדם הללו. כי, בעיקרם של דברים, האדם הגדול, כפי שהוא יצא מידי הטבע, אחד הוא תמיד בדעתו וצביונו: אודין, לותיר, י׳והנסון, בורנס; מקוה אני להראות גלוי לכל, כי בעצם וראשונה קורצו כולם מחומר אחד, ורק לפי הדרך שקבלו אותם בני־אדם והצורות המיוחדות שלבשו הם שונים זה מזה לאין ערוך. הערצת אודין מתמיהה אותנו — להשתחוות ברתת וזיע לפני אדם גדול ולסלד באהבה והתפעלות, ולהרגיש בעומק לבם כי שוכן־מרום הוא, אל? זאת היא מדה לקויה באמת; אולם לקדם פני בורנס, למשל, כדרך שאנחנו נהגנו בו, כלום מדה שלמה היא? המתת הכי־יקרה שהשמים יכולים להעניק לארץ, איש „גאון", כמו שאנו מכנים אותו, נפש אדם שלוחה אלינו באמת מן השמים בבשורת אלהים, אותה אנו מבזבזים כלפיד אש מלאכותית, אין חפץ בו, אשר שולח לשעשע אותנו מעט, ואשר ישוב להיות אפר ושבבים וכלה באפס־פעולה; גם קבלת־פנים כזו לאדם גדול אינני קורא שלמה. אם נסתכל לתוך תוכו של דבר, נוכל לקרוא מדה זו שנהגו בבורנס חזיון עוד מבוער מזה, המראה אי־שלמות מעציבה מזו ביצרי מעללי האדם משל מנהגי הסקנדינויים. לשגות באהבה והתפעלות מתוך סלודים וחוסר תבונה לא היה טוב; אבל העדר־אהבה נבער כזה, ולא עוד, אלא מלא בוז והוללות הוא אולי עוד דבר גרוע מזה! — פולחן הגבורים הוא דבר המשתנה תמיד: שונה הוא בכל דור, וקשה לקים אותו כראוי תמיד. ואמנם נוכל לאמר, כי עיקר תפקידו של כל דור הוא לקים אותו כראוי.

אנחנו בחרנו במוחמד, לא כנביא המופלא בכל הנביאים, כי אם באחד שנוכל לדבר עליו ככל העולה על רוחנו. הוא איננו בשום פנים הנביא האמתי בכולם; אבל אני חושב אותו לנביא־אמת. ועוד זאת, אחרי שאין להתירא פן יקבל איש מאתנו דת מוחמד, יש את נפשי לדבר עליו טובות, עד כמה שאוכל. הדרך למצוא חידתו היא, אם ננסה להבין כיצד הסתכל הוא בעולם, ואז נקל יהיה לנו לתת

תשובה לשאלה, כיצד העולם הסתכל ומסתכל בו. ההשערה השגורה על־דבר טיבו של מוחמד, כי הוא היה נוכל ורמאי במזיד, השקר ברמות אדם וכי דתו היא רק המון תהפוכות שקר והבלים, אין לה עתה באמת, בעיני כל איש, על מה שתסמוך. השקרים, אשר הפאה עליו רוח הקנאות בכַוונה טובה, מַעֲטִים חרפה עלינו בלבד. כאשר שאל פוקוק, חוקר־המזרח האוקספורדי, את גרוטיוס מה ראיה לָאגדה על־דבר היונה, שלומדה ללקט קטניות מתוך אזן מוחמד ואשר חשבו אותה למלאך הנותן לו תורתו, ענה גרוטיוס, כי אין כל ראיה לדבר. כבר הגיע הזמן להזניח סוף־סוף דברים כאלה. הדבר אשר השמיע האיש הזה זה אלף ומאתים שנה היה לארח־חיים למאה ושמונים מיליון נפש אדם. אלה מאה ושמונים מיליון נפש אדם נבראו בצלם אלהים כמונו. בימינו אלה מאמינים מספר יותר גדול של יצורי אלהים בדברי מוחמד מאשר בתורה אחרת. הנעלה על דעתנו, כי מקסם כזב של מאחז־עינים רוחני היה הדבר הזה, אשר מספר כל־כך רב של ברואי האל הכל־יכול חיו ומתו על פיו? כשאני לעצמי, איני יכול להעלות על הדעת סברה זו. אני נכון להאמין בכמה דברים יותר מאשר בדבר כזה. אלמלי גברה והצליחה הרמאות בעולם עד לידי מדרגה כזו, הייגו עומדים ותוהים מבלי דעת מה לחשוב בכלל על העולם הזה. הוי, סברות כאלה עלובות הן מאד. אם רוצים אנו ללמוד לדעת דבר־מה מבריאת אלהים האמתית, עלינו לכפור בהן בכל־עיקר! הן פרי דור של ספקנות; הן מעידות על יבושת־נפש מעציבה מאד, על חיים של מות־מדומה בנפש האדם: סברה הכופרת יותר בעיקר, במדומני, לא השמיעו מעולם בארץ הזאת. אדם כוזב יְיַסֵּד דת? הוי, אדם כוזב לא יוכל לבנות גם בית־לבֵנים! אם איננו מתבונן בדיוק ואינו מכיר בטיב המֶלֶט, בטיב החמר הקלוי, בטוב כל החמרים שהוא עושה בהם, תהיה מלאכתו לא בית, כי אם עי־מפלה. הוא לא יתקַים במשך שנים־עשר דורות, למען יתלוננו בו מאה ושמונים מיליון נפש אדם, הוא יתמוטט תחתיו בן־רגע. על האדם להתכַּוֵן כנגד חוקי הטבע, להיות בְּאָמנה עם הטבע ועם אמתת הדברים, כי אם לא כן, יענה הטבע: לא, לא ולא! מקסם־שוא היה ויהיה מקסם־

שוא — אי שמים! — קַליוֹסְטְרוֹ, *) כמה קליוסטרו מנהיגי הדור, מרעישי עולם מצליחים בנכליהם — יום אחד. למה הדבר דומה? — לשטר כסף מזויף; הם משתדלים להוציא אותו מידם המלאה חמס: אחרים, לא הם, יהיו נתפסים על־כך. הטבע מתפרץ באש פלדות, במהפכות צרפתיות וכיוצא בהן, ומכריז באמת מבהילה, כי שטרות מזויפים — מזויפים הם.

אולם, אשר לאדם גדול ביחוד, אני מרהיב להעיד עליו, כי אין להאמין שלא היה דובר אמת בלבבו. בעיני הדבר הזה הוא היסוד הראש וראשון שבו ובישותו. שום מירבו, נפוליון, בורנס, קרומֶוֶל, שום אדם אינו עלול לפעול מאומה, אם, קודם־כל, איננו נוהג כובד־ראש בדבר; מה שאני קורא איש תמים־לב. ואומר אני, כי תומת־לב עמוקה, רבה, טהורה היא הסימן המובהק הַמַּפְלֶה את כל האנשים המצטַינים במדת הגבורה. לא תומת־הלב המתקראה כך. לא ולא, דבר עלוב הוא מאד באמת — היא תמימות־לב מדעת, קולנית, קלושה; על־הרוב היא אונאת־עצמה גסה. תמימות־לבו של האדם הגדול הוא דבר, שהוא אינו יודע לדבר עליו, שאינו מרגיש בו בעצמו; ולא עוד, אלא, סבור אני, כי הוא מרגיש בעצמו אי־תומת־לב, כי מי הוא האיש אשר יתנהג בדיוק על־פי חוקי האמת אפילו יום אחד? לא, האדם הגדול אינו מתימר בתומת לבו, רחוק, רחוק הוא מזה; ואולי גם אינו שואל את עצמו אם תמים־לב הוא. ואוסיף עוד, כי תמימות־לבו אינה תלויה בו כלל; אי־אפשר לו שלא יהיה תמים־לב! מציאות החיים הגדולה חשובה לו. אם יברח באשר יברח, לא יוכל להִסָּתר מפניה הנשגבים והנוראים של המציאות. לבו יצור כן; בעצם וראשונה על־ידי־כך הוא גדול. נורא ונשגב, ממשי בחיים, ממשי כמות הוא העולם הזה בעיניו. אלמלי שכחו כל בני־האדם אמת זו והיו מתהלכים במקסם־שוא, לא יוכל הוא לעשות

*) רמאי ונוכל פוליטי מפורסם (1743—96), אשר הרעיש עולם בשעתו.

זאת. הדמות המשולהבה מבהיקה לפניו חדשים לרגעים; אין להתכחש לה. שם. שם! — אני משחר אתכם לקבל זאת בתור ההגדרה הראשונה של האדם הגדול. גם באדם קטן אפשר שתהיה מדה זו, כל הנברא בצלם עלול לה; אולם אדם גדול אי־אפשר שיהיה בלעדיה!

אדם כזה הוא מה שאנו קוראים מקורי; הוא בא אלינו מבראשית, ציר שלוח אלינו מהנסתר האין־סופי ובשורה בפיו. יכולים אנו לכנות אותו פיטן, נביא, אל. בצורה זו או אחרת אנו מרגישים כולנו, כי הדברים שהוא משמיע אינם כשל שאר בני־האדם. ישר מתוך מהותם הפנימית של הדברים; — הוא חי ואנוס הוא לחיות במגע ומשא יום־יום עמהם. נוסחאות מקובלים אין בכחם להסתיר אותה מעיניו: הוא מוכה עִורון, באין מַעֲמָד, אמלל כשהוא מקשיב לנוסחאות אלה; העצמי מבהיק עליו מאירו. כלום דבריו שהוא משמיע אינם בעין „גלוי" — מה שאנחנו אנוסים לכנותם בשם זה, מאין לנו שם אחר? מתוך לבו של העולם הוא בא; הוא חלק מהֲוית־בראשית. אלהים גלה שכינתו פעמים רבות לאדם, אולם כלום לא גלה שכינתו גם באיש הזה? כלום אין הוא גלוי־אלהים המאוחר והחדש שבכולם? „נִשְׁמַת שַׁדַּי תְּבִינֵם" *): עלינו ראשית־כל להקשיב אליו.

את זה מוחמד האיש לא נחשוב בשום פנים כמקסם שוא ותפל, לא כאיש תככים ומזמות ורודף אחרי הכבוד, לא נוכל לראותו כזה, ולא עוד, אלא שהתורה הגסה שהשמיע היתה אמת גם היא; קול סֶריוזי עמום ממעמקים נסתרים. דברי האיש הזה ומפעלותיו עלי־אדמות לא היו כוזבים, לא משאות שוא ותפל, לא כחש, חנופה וצביעות; שלהבתיה של חיים אשר הגיחה מתוך חיקו הגדול של הטבע עצמו. לה א ח י ו אש בעולם; בורא העולם צִוָּה כן! גם חטאיו, לִקוייו, גם זדונותיו של מוחמד, אפילו אם יוברו אל־נכון,

---

*) „אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי תבינם". איוב, ל״ב, ח׳.

בנבון היום, לא יוכלו לסתור את הדבר העיקרי הזה.

בכלל, אנו מְמַצים את עומק החטאים יותר מדי; הפרטים מסתירים מפנינו את עצם הדבר. חטאים? החטא היותר חמור, אומר אני, הוא, שלא להרגיש בעצמו שום חטא. כסבורים אנו, כי על אנשים המצויים אצל כתבי הקדש לדעת זאת יותר. מי הוא זה אשר אלהים קרא אותו „איש אשר כלבבו"? — דוד מלך ישראל חָטָא חטאים למדי; חטאי משפט־מות. ועל זאת ילעג הכופר ויאמר: „הזה הוא האיש כלבב אלהים?" הלעג הזה. מודה אני, נראה בעיני כחסר־טעם. מה הם חטאים, מה הם הפרטים החיצוניים של חיי אדם, אם אנו מסיחים מדעתנו את סודם הפנימי, את הנוחם ומוסר־הכליות, את מַדּוּחֵי היצר המשיא, את המלחמה בלי־חשך, ופעמים הרבה לריק, להרגיז את היצר הטוב על הרע? „לא לָאָדָם דַּרְכּוֹ, לא לְאִישׁ הוֹלֵךְ וְהָכִין אֶת צַעֲדוֹ". *) האם התשובה והחרטה אינה המדה האלוהית ביותר במעללי האדם? חטאת שְׁאוּל היותר נוראה, אומר אני, תהיה ההכרה הגאיונה של האדם שהוא חף מעון; — היא המות. הלב ההוגה כן חָלָק מן האמת, מן הענוה, מן המציאות; הוא מת: הוא „נקי" כמו שהחול הדומם והיבש הוא נקי! חיי דוד ותולדותיו, כמו שהם ערוכים לפנינו במזמורי תהלים שלו, אני חושב לתמונה היותר נכונה שֶׁנִּתְּנָה לנו בזמן מן הזמנים מקִדמתו המוסרית וממלחמתו של בן־אנוש בחלד. כל איש בעל־נפש יבחין בה תמיד מלחמת־מצוה של נפש אדם השואפת אל הטוב והמוטב! מלחמה עם מפלות תכופות, מפלות כבדות, כמעט עם תבוסת כְּלָיָה; אבל מלחמה אשר לא תִּתַּם לעולם, ואשר תמיד תשוב ותִנָּטֵש בו ברמעות, בחרטה, בכונה אמתית, אשר לא תשוב מפני כל. הוי טבע אדם מסכן! האם דרך האדם אינה באמת „נפילת תמיד?" אי־אפשר לאדם לעשות אחרת. בתוך האיתנים הזידונים של החיים עליו ללחום ולשאוף קדימה. יש שהוא נופל מטה מטה, ותמיד ברמעות, בתשובה,

---

*) ירמיהו, י', כ"ג.

בלב זב דם, עליו לקום אחרי נפלו, לשוב וללחום ולשאוף קדימה. העיקר הוא שמלחמתו תהי כשרה, ושלא תהי ידו על התחתונה. אנחנו נוַתר על קצת פרטים מעציבים, אם רק נשמת הדבר היתה טהורה. פרטי הדבר כשהם לעצמם לא יורונו לעולם מה טיבו. וסבור אני, כי אנחנו דנים ללא־אמת על הרבה חטאי מוחמד גם בתור חטאים: אנחנו לא נעמוד לעולם על סודו, אם נתעכב רק עליהם. אנחנו רוצים להשליך אחרי גונו את כל זה, ובקבענו לודאי, כי הוא התכַּון לדבר־מה אמת, נשאל את נפשנו, לפי תומנו, מה היה אותו הדבר, ומה יכול להיות?

הערביים הללו, אשר מוחמד נולד בקרבם, היו באמת עם נפלא. גם ארצם היא נפלאה; היא מקום מושב ראוי לגזע כזה. הררי סלעים שוממים, אשר לא נקל לרגל אדם לדרוך עליהם, מדבריות ציה רחבי ידים מתחלפים ברצועות דשא יפות; באשר מים, שם תנובה רעננה, שם הוד והדר, שיחי צֳרִי המפיחים ריח ניחוח, עצי תמרים, עצי לבונה. התבוננו אל אותו אופק החול הרחב והשָמֵם, הריק, השוקט כמו ים־חול, החוצץ בין מקומות הישוב. שם האדם בודד כולו, עזוב יחידי עם העולם. ביום שופכת השמש את להט קרניה המזהירות והקשות מנשוא על הארץ; בלילה נטויה עליה כפת השמים הגדולה העמוקה והזרועה כוכבים. ארץ כזו נאוה לגזע בני־אדם מהירים ועמקי־לב. ובטבע הערבי יש ממדת הזריזות, החריצות, ובכל־זאת גם ממדת ההתבוננות וההתלהבות. הפרסיים מכונים הצרפתים של המזרח, אנחנו היינו מכנים את הערביים — האיטלקים המזרחיים. עם נדיב, בעל כשרון; עם בעל רגשות פרועים וחזקים ובעל כח־ברזל לבלום אותם: סימנה המובהק של רוח נדיבה ושל הגאוניות. הבדואי הפרא מקַדם באהלו את פני הנכרי כאת איש אשר הזכות בידו על כל מה שיש שם. ואפילו הוא שונאו בנפש, הוא טובח את בקרו להאכילהו, מאָרח אותו במדת הכנסת־אורחים קדושה במשך שלשה

ימים ומשלחו בשלום; — ואז, על־פי חוק אחר, גם הוא קדוש, יקום עליו וירצחהו נפש, בהיות לאל ידו. בדבריהם הם כמו במעשיהם! הם אינם עם מרבה שיחה, אדרבה הם עם חושך אמריו; אבל בפתחם פיהם ידברו בלשון למודים ובכשרון. גזע בני־אדם כבדי־ראש ותמימי־לב. הם קרובים קרבת גזע, כמו שידוע לנו, ליהודים. אבל לכובד־הראש, הקשה כמות, של היהודים הם מצרפים, כנראה, גם דבר־מה מלא חן, זוהר מה שאינו יהודי. עוד לפני ימי מוחמד היתה נהוגה ביניהם מלחמת פיטנים. סֶל (Sale) אומר, כי באוקָד, בדרום ערב, היו ירידים בכל שנה, ואחרי גמר משאם ומתנם התחרו שם הפיטנים בשיריהם לנחול את הפרס: העם הפרא נקהל להקשיב להם.

במעלה אחת יהודית מצטינים הערביים הללו; היא פרי הרבה מעלות או של כל המעלות הנשגבות, והיא מה שנוכל לקרוא הרגש הדתי. עוד מאז מעולם היו יראי־שמים קנאים לפי מדת בינתם. הם עבדו לכוכבים, בתור סבאים; הם עבדו להרבה גופים בטבע — הכירו אותם בתור סמלים, גלוּיִם ישרים של יוצר הטבע. טעות היתה בידם; מכל־מקום לא טעות גמורה. כל מעשי אלהים הם עדיין תמיד, במובן ידוע, סמלים של אלהים. האם אנחנו איננו חושבים עוד תמיד למעלה יתרה לאיש, כמו שכבר רמזתי על זה לעיל, המוצא בכל גופי הטבע למיניהם מעין ערך אין־חקר, „יפיפיה פיטנית", כמו שאנו מבנים זאת? האדם העושה זאת, המדבר או המשורר זאת, הוא פיטן וכבד יכבדוהו בגלל זאת. הלא הוא כעין פולחן קלוש. הרבה נביאים קמו להערביים הללו, כל אחד מהם היה מורה לשבטו, כל אחד לפי רוח מבינתו. ואמנם, כלום אין לנו מופת נשגב מקדם קדמתה, הברור עוד לכל אחד ממנו והמוכיח במה יראת שמים ורוח נדיבה פעמה את העמים הפשוטים וההוגים העמוקים האלה. חוקרי כתבי־הקדש באו, כנראה, לכלל דעה אחת, כי ספר איוב נכתב במקומות ההם. ואני מבנהו, בהסיחי דעתי מכל ההשערות בענין זה, אחד הענינים הכי־נשגבים אשר נכתבו מעולם בעט סופר. אנו מרגישים כאילו אינו עברי; בספר זה שוררת אוניברסליות כל־כך עדינה, השונה הרבה מהפַּטְריוֹטִיוּת העדינה או מרוח הקנאות של

הכתות. ספר נעלה; ספר כל בני האדם! הן הרשומות הראשונות והכי־קדומות של החידה שאין לה פתרון — תעודת האדם ודרכי אלהים עמו בחלד. והכל בשרטוטים שוטפים ותפשים כל־כך; גדול בתמימותו, בפשטותו, בנעימתו האֶפית ובשַׁלְוַת ההִתְרַצוּת והפיוס. הנה העין הרואה, הלב הרך, המבין. כל־כך אמתי לכל משפטיו; חזות ברה ושום שכל בכל הדברים; בדברים החמריים לא פחות מבדברים הרוחניים! הסוס; — „הֲתַלְבִּישׁ צַוָּארוֹ רַעְמָה? — מֵרָחוֹק יָרִיחַ מִלְחָמָה". דמות מלאה חיים כזו לא נערכה עוד למן אז. צער נשגב, התרצות נשגבה; כזמרת מקהלה היותר עתיקה, הנובעת מתוך לבה של האנושות — רך מאד ונשגב מאד כליל קיץ, כתבל עם הַיַּמִּים והכוכבים! על דעתי, בתוך כתבי הקדש ומחוצה להם לא נכתב דבר אשר יִשְׁוֶה בערכו הספרותי לספר זה.

להערביים עובדי האלילים היה אחד הדברים הכי־עתיקים, אשר יראתו היתה על כולם, אותה האבן השחורה הגנוזה עד היום הזה בבית המכונה קַעֲבָּה, בעיר מֶקָּה. דיודורוס סיקולוס מזכיר את הקעֲבה הזאת במלים ברורות, ההיכל הכי־עתיק והכי־מכובד בזמנו, זאת אומרת, כחצי מאה שנה בערך לפני מניננו הרגיל. סילוֶסְטֶר די סַסִי אומר, כי קרוב לשמוע, שהאבן הזאת היא אבן שנפלה מן השמים (Aerolite). אם כן אפוא, אפשר שאחד ראה אותה נופלת מן השמים! היא עומדת עכשו על־יד המעין זֶמְזֶם; הקעֲבה בנויה ממעל לשניהם. מַעין הוא בכל־מקום דבר נאה, המרנין את הלב, המגיח כמו חיים מתוך מעבה האדמה המוצקה. ועל אחת כמה וכמה בארצות החמות והיבשות, אשר הוא התנאי הראשון שם לכל חיים. הכנוי זֶמְזֶם בא למעין זה על שם קול משק המים המפכים זֶם — זֶם; הם מאמינים כי היא הבאר אשר מצאה הגר במדבר בברחה עם ישמעאל בנה מפני שרה גברתה; ובכן נקדשו האבן הזאת והמעין הזה, וקעֲבה נבנתה עליהם זה אלפי שנה. דבר נפלא מאד היא הקַעֲבָּה הזאת. שם היא עומדת עד היום עטופה מעטה אטון שחור, אשר השולטן שולח לה בכל שנה, „עשרים ושבע אמה גבוהה"; עם משוכה סביב ועם שתי שדרות עמודים סביב

סביב, זו לפנים מזו, עם מערכות מנורות וּפְאֵרים וקִשוטים נאים: את המנורות ידליקו עוד הפעם הלילה הזה, — לנוצץ שוב תחת הכוכבים. קטע נאמן מן העבר הבי־קדום! הוא הַקִבְּלָה של כל המושלמים; למן עיר דֶלְהִי עד בואך ארצה מַרוקָה עיני מתפללים אין־ספורות נטויות שמה, חמש פעמים, היום וכל הימים: אחד המרכזים הכי־מצוינים במושבות בני־האדם!

מֶקָה גדלה והיתה לעיר בגלל הקדושה החופפת על אבן־הַקַעֲבָה, ומעין הגר, ובשֶל העליות־לרגל של כל שבטי־הערביים שמה. לפנים היתה עיר גדולה, אף־על־פי שעכשו ירדה מגדולתה הרבה. הטבע לא חנן אותה מעלות יתרות הראויות לעיר; היא יושבת בבקעת־חול עמוקה, בין גבעות חשופות ומוקרחות ושוממות מסביב, ורחוקה מן הים. צרכי אכל־נפש וגם את הלחם היא זקוקה להביא מרחוק. אולם, כל־כך הרבה עולי־רגל היו צריכים מקום ללון; ולא עוד, אלא כל מקומות־העליה־לרגל נעשים עד־מהרה למקומות־מסחר. ביום הראשון שנזדמנו שם עולי־רגל, נפגשו שם גם סוחרים: בכל מקום שבני־אדם נועדים לשם ענין וחפץ ידוע, הם מתבוננים עד ארגיעה, כי בידם לעשות גם חפצים אחרים הזקוקים לקהל־עם. מֶקָה היתה ליריד לכל ארץ ערב. ולפיכך היתה לעיר־המרכולת לסחרן ואתננן של הודו וארצות־המערב, סוריה, מצרים ואפילו איטליה. העיר החזיקה לפנים אוכלסין במספר מאת אלף; סוחרים ורוכלים בתוצאות ארצות המזרח והמערב; סוחרים שהביאו לממכר צרכי־אכל ותבואה. הממשלה היתה כעין רֶפּובליקה של אצילים, לא מתוקנה בסדרה וקצת בצביון ממשלת־כהנים. עשרה אנשים, שנבחרו בסדר פרוע קצת, מתוך השבט הראשי, היו שליטי מקה ושומרי הקעֲבה. בני קורַיש היו השבט הראשי בימי מוחמד; וגם משפחתו היתה מן השבט ההוא. יתר העם הקרוע לקרעים ומפורד על־ידי המדבריות, היה חי גם הוא תחת ממשלה פטריארכלית גסה כזו, ממשלת אחד או אחדים. הם היו רועים, רַכָּבִים, תַגָּרים, ורבים מהם גם שודדים. לפעמים תכופות היו ביניהם מלחמות, יד שבט אחד ברעהו, או ידו בכל ויד כל בו; הם לא היו מחוברים בשום קשר חיצוני, זולתי הזדמנותם

הכָללית אצל הקעבה, במקום שכל צורות האלילות נפגשו יחד בפולחן משותף — ביחוד היו מחוברים בקשר פנימי אמיץ של הדם ושל השפה, שהיו משותפים לכולם. בדרך זו חיו הערביים דורות רבים, לא נודעים לשאר יושבי־חלד. עִם בעל מעלות גדולות, המצפה מבלי־משים ליום שיצא טבעו בכל הארץ. עבודת־אליליהם, כנראה, כבר היתה רופפת בידם. ערבוביה ותסיסה רבה קמה ביניהם. שמועות סתומות על־דבר המאורע הכי־גדול אשר התרחש בארץ, החיים והמות של ישו הנוצרי בארץ יהודה, אשר היה לאות ולסבה למהפכה שאין ערוך לה לכל עמי הארץ, הגיעו במשך הדורות גם לארץ ערב ובודאי חוללו שם תסיסה.

בקרב עם הערביים הזה, הנתון בתנאים אלה, נולד בשנת 570 למנין שאנו מונים האיש מוחמד. הוא היה ממשפחת הַאשֶם, משבט הקוּרַיְשִׁי, כאשר אמרנו. אף כי היה עני, אבל קרוב ושאר־בשר לראשי נכבדי ארצו. כמעט ביום הִוָּלדו מת עליו אביו, ובשנה הששית לחייו מתה עליו גם אמו, אשה מהוללה ביפיה, בתום דרכיה וטוב־טעמה. אביו־זקנו, איש זקן בן מאה שנה, אסף אותו אל ביתו. אדם זקן וכשר; אבי מוחמד, עבד־אַלַּה, היה בנו יקירו הצעיר. הוא ראה במוחמד בעיניו הקמות מזוקן, עיני בן־מאה שנה, את בנו עבד־אַלה המת קם לתחיה, השארת נפשו של עבד־אלה. הוא אהב אהבה נפלאה את היתום הרך. היה רגיל לאמר, כי עליו לפקח על הילד היפה, כי למשפחתו אין חמדה יותר יקרה ממנו. לפני מותו, כאשר היה הילד בן שתי שנים, השאיר אותו למשמרת תחת יד אַבּי־טַאלֶב, הזקן שבדודיו, כי הוא נהיה עתה לראש בית־אב. בידי דודו זה, איש ישר ונבון, כפי שהכל מוכיח עליו, גודל וחונך מוחמד על־פי דרך הערביים היותר טובה.

כאשר גדל מוחמד, לִוָּה את דודו במסעיו לרגלי מסחרו וכיוצא בזה. בהיותו בן שמונה־עשרה אנו מוצאים אותו כאיש לוחם ההולך

אחרי דודו למלחמה. אפס אחד ממסעיו היותר מצוינים היה שנים אחדות קודם לכן: הנסיעה אל ירידי סוריה. הנער הצעיר בא שם בפעם הראשונה במגע ומשא עם עולם זר לו לגמרי, עם יסוד אחד זר שהיה לו לערך אין־חקר: עם הדת הנוצרית! אינני יודע פשר דבר אותו „סֶרְגיוס, הנזיר הנֶסטוריַאני", אשר אמרו עליו כי אבו־טאלב והוא התגוררו עמו; או, בכלל, כמה יכול היה אחד הנזירים ללמד לנער רך כמוהו. קרוב לודאי, כי הספור על־דבר הנזיר הנסטוריאני מופרז הוא מאד. מוחמד היה אז בן ארבע־עשרה שנה; לא ידע שפה אחרת זולתי שפת אמו. הרבה דברים בסוריה היו בעיניו בודאי לערבוביה מוזרה, מוקשה וסתומה. אבל עיני הנער היו פקוחות. מראה קצת דברים נקלט בזכרונו, בלי ספק, והיו גנוזים בו כחידות סתומות לפי־שעה, עד־אשר נתבכרו ברבות הימים, באופן מוזר, לחקרי לב, לתבונות ותושיה, לאמונות ודעות. קרוב לודאי שמנסיעות הללו היו למוחמד פנה ויתד להרבה דברים.

אל לנו לשכוח עוד פרט אחד: כי מוחמד לא קבל תורה בבית־ספר. מן הדברים שאנו מכנים למודי בית־הספר לא קבל ולא־כלום. מלאכת־הכתב אך זה מקרוב הונהגה בארץ ערב; נראים דברי האומרים, כי מוחמד לא ידע כתוב מימיו! החיים במדבר עם כל הנסיונות שקנה שם היה כל חנוכו. רק מה שיכול לקלוט במחשביו מן מלוא העולם האין־סופי בעיניו ובדעתו הוא, רק זה ולא יותר יכול היה לדעת. מוזר הוא, אם נתבונן בדבר, העדר ספרים כזה! זולתי מה שיכול לראות בעיניו בינו לבין עצמו, או מה ששמע שמץ שמועות סתומות מפי הדבור במחשכי מדבר־ערב, הוא לא יכול לדעת מאומה. החכמה אשר היתה בעולם לפניו או במרחקים, היתה כאילו לא היתה ולא נבראה בשבילו. מנשמות אחיו הגדולים, אשר הן כמַשׂוּאוֹת אש על ההרים בינות כל־כך הרבה ארצות ודורות, אף לאחת מהן אין שיח ושיג ישר עם נפשו הגדולה. הוא בודד לו שם עמוק בתוך חיק המדבר; עליו לגדול כך — יחידי עם הטבע ועם מחשבותיו הוא.

עוד בקדמת נעוריו הכירו בו נער רב־תבונה. חבריו קראו אותו

„אַל אַמִּין, הנאמן". איש אמת ואמונים, בכל מה שעשה, בכל מה שדבר וחשב. הם התבוננו, כי תמיד היה מתפנן לדבר־מה. איש חושך אמריו, שַתקן, בשעה שלא היה לו לאמר דבר, אבל בענין וכהלכה, בהשכל ודעת ובתם־לבב, כאשר דבר; ותמיד הגיה אור על הענין. הוא אופן הדבור היחידי שכדאי לדבר! בכל ימי חייו אנו רואים, כי נחשב לאדם כשר, דבק כאח ונכון־רוח. אדם בעל כובד־ראש ובעל נפש תמה, ולא עוד, אלא חביב ונחמד, נלבב, מתרועע, גם שמח וטוב־לב; הוא יכול לצחוק מטוב לב. יש אנשים, אשר צחוקם הוא ללא־אמת בכל מדותיהם; אנשים שאינם יכולים לצחוק. שומעים אנו על־דבר יפיו של מוחמד, על הדרת פניו המפיקים חכמה ותום, על צבע אורו השחרחור והרענן, על עיניו השחורות והמזהירות. בעיני נושא חן במקצת גם אותו העורק על מצחו, אשר צבה והפך שחור, כאשר חרה לו: כמו „עורק פרסת הסוס" בספרו של סקוט Redgauntlet . אותו העורק השחור אשר צבה על המצח היה כעין סימן מיוחד למשפחת הָאשם; במוחמד היה, כנראה, עוד יותר בולט ונכר. איש סוער, נלהב, אבל צודק, בלא לב ולב!— מלא כשרונות איתנים, אש ואור, מלא נדיבות פרועה, בלי כל תרבות; איש המשלים את תפקיד חייו במעמקי המדבר.

איך הוא נספח למשמרת סוכן הבית אצל חַדִיגָה, אשה אלמנה עשירה, ונסע לרגלי מסחרה, בתור מפקח על עסקיה, אל ירידי סוריה; איך הוא כלכל הכל באמונה ובכשרון, כאשר נוכל להבין על־נקלה; איך גדלה הכרת תודתה ורגשי כבודה לו: כל דברי נשואיהם, כמו שמספרים לנו הסופרים הערביים, הם באמת נחמדים ונאים ומתקבלים על הדעת. הוא היה בן עשרים וחמש. היא בת ארבעים, אבל עוד יפה. לפי הנראה, ראה עם מיטיבתו הנשואה לו חיים של אהבה, שלום וברכה; הוא אהב אותה אהבה נאמנה ורק אותה בלבד. ההשערה, כי היה נוכל ורמאי, מופרכת על־ידי העובדה, כי הוא חי חיים רגילים, שלֵוים כאלה, בלי כל שמץ דופי, עד אשר נדעך חום עלומיו. בהיותו בן ארבעים עוד לא דבר כי מלאכות מן השמים שומה עליו. כל תהפוכותיו הנכונות או המדומות

חלות להיות אחרי שנת החמשים לחייו, אחרי מות חדיגה הטובה. כל „אַות נפשו" עד היום ההוא היתה, כנראה, לבַלות ימיו במישרים; ובתור „שם תהלה" הספיק לו עד אז שמו הטוב בפי שכניו ומיודעיו, ורק כאשר כבר קפצה עליו זקנה, ואש עלומיו כבר שקעה, והשלוה היתה הקנין הטוב האחד שיכול לקנות בעולמו, התמכר „לרדיפת אחרי הכבוד", ובהתכחשו לאָפיו וארחות חייו לשעבר, הופיע כנוכל נבזה ומרדף ריקים להשיג מה שלא יכול עוד להנות ממנו! כשאני לעצמי, אין לי אֵמון בכל זה.

לא ולא: בן־המדבר הזה, בעל הרגש העמוק, בעיניו השחורות והמבריקות, בלבו העמוק, הפתוח והנוח לבריות, הגה רעיונות אחרים, ולא הרדיפה אחר הכבוד. הוא היה בעל נפש גדולה וצנועה, אחד האנשים ההם שאינם יכולים אלא לנהוג כובד־ראש בעצמם, ואשר הטבע בעצמו יִחֵד את לבבם להיות תמים ונאמן. בעוד שאחרים שוגים בנוסחאות ובמצות אנשים מלומדה ומוצאים ספוקם בהם, לא יכול האיש הזה להתגדר בנוסחאות: הוא היה יחידי עם נפשו הוא ועם אמתתם של הדברים. סוד־החיים הגדול הבהב עליו, כמו שכבר אמרתי, במוראיו ובזיו הודו; שום נוסחאות מקובלים לא יכלו להעלים מעיניו את העובדה, שאין הפה יכול לדבר: „הנני!" תום־לב כזה, כאשר אנחנו כנינו זאת, יש בו באמת דבר־מה אלוהי. אִמְרַת איש כזה הוא באמת קול היוצא ישר מתוך תוכו של הטבע. בני האדם מאזינים לדברו והם מוכרחים להאזין לו — כל השאר הוא הבל נדף לעומת זאת. עוד משכבר הימים התרוצצו אלפי מחשבות בלב האיש הזה בעליותיו־לרגל ובמסעיו: מה אני? מה הוא הדבר שאין לו חקר, שאני חי בתוכו, ואשר בני האדם קוראים עולם? מה הם חיים? מה הוא מָוֶת? במה עלי להאמין? מה עלי לעשות? סלעי המגור בהר חִירָא, בהר סיני, ישימון החול הקודר לא נתנו מענה. השמים הגבוהים, המנסרים דומם במרוטים עם כוכביהם הנוצצים בזוהר כָחול, לא נענו לו. נסתם חזון! על נפש האדם עם הרוח ממרום שבו לענות.

הוא אותו הדבר שעל כל אדם לשאול את נפשו; ושגם עלינו

לשאול ולענות. אולם האיש הפרא הזה הרגיש כי אין ערוך לדבר זה. שאר הדברים כמוהם כאין הם לעומתו. פטפוטי מלים של הכתות היוניות, המנצחות זו את זו בפלפוליהן, המסורות הסתומות של היהודים, המנהגים התפלים והמהבילים של האלילות הערבית: בכל אלה לא מצא חזון. הגבור, אני חוזר ושונה זאת, נפלה והוא קודם־כל בסימן מובהק זה — מה שאנו רשאים באמת לכנות הראשית והאחרית, האלף והתיו של כל מדת גבורתו — כי הוא מציץ דרך פני הדברים אל תוכם של הדברים עצמם. מנהגים והרגלים, מסורת מורשה הראויה לכבוד ונוסחאות מקובלים הראוים לכבוד: כל אלה אפשר הם טובים, או לא טובים הם. יש דבר־מה מאחריהם או ממעל להם, אשר כל אלה צריכים להיות תמים יחדו עמו ואשר כל הדברים האלה צריכים להיות — או הם הנם דמות דיוקנו. עבודת אלילים, „בולי עץ שחור, המתאמרים להיות אלהים", הם לבעל־נפש קלסה וזועה. אפילו אלילים תפוּשים זהב אין־קצה וראשי שבט הקורַישי משרתים לפניהם לא יסכנו מאומה לאיש כזה. אף כי כולם מתהללים באלילים האלה, מה בצע בהם? הנה המציאות הנשגבה עומדת ומהבהבת עליו. הנה עליו לתת לה מענה או למות בנפש מרה. עתה, עתה מהרה, או לעולם לא, לנצח־נצחים! „ענֵה אותה, עליך למצוא מענה". רדיפה אחר הכבוד? מה־יתתן ומה־יתוסיף לאיש הזה כל ארץ־ערב, וכֶתר הֶרַקליוס היוני, כוזרו הפרסי וכתרי כל מלכי הארץ — מה יסכנו לו כולם? הוא לא בקש חזון על־דבר הארץ, כי אם על השמים ממעל ועל השאול מתחת. כל הכתרים וכל שררה ושלטון איפה יהיו בעוד שנות מספר? כלום איש שהוא שֵיך מֶקה או ערב ותופש בידו שחיף־עץ מוזהב ימצא בזה ישע ופדות לנפשו? סובר אני, כי לא ולא. אנחנו נסלק ידינו לגמרי מן הסברה הזאת, כי הוא היה רמאי; כי אין להאמין בה, אינה מתקבלת על הדעת וראויה רק להשליך אותה אחר גונו.

מוחמד היה רגיל להתיחד בכל שנה במשך החדש רַמַדַן בפרישות ורחוק מתשואות אדם, כפי מנהג הערביים; מנהג משובח, שאדם כמוהו מצא אותו בודאי לטבעי ומועיל מאד. לעשות חשבון־הנפש

בדממת־ההרים; הוא שקוע בדומיה ואזנו פקוחה ל„קול הדממה הדקה"; מנהג טבעי מאד הוא זה. כאשר היה מוחמד בן־ארבעים, התבודד במערה בהר חירא, בקרבת מקה, במשך ימי הרַמַדַן, לבלות את החודש בתפלות ובעיונים והתבוננות בשאלות הנשגבות הללו. יום אחד אמר לחדיגה אשתו, אשר בשנה זו היתה עם משפחתו אצלו או בקרבתו, כי בחסד אלהים עליו, שאין להפיע במלים, הכל הוברר בעיניו, כי כבר הסתלק מן הספק והחושך, וחוזה הוא עתה חזות הכל, כי כל האלילים והנוסחאות הללו הם הבלי שוא, כפיסי עץ אין חפץ בהם, כי יש אלהים בכל ומעל לכל וכי עלינו לזנוח את העצבים ולשאת עינינו אליו. כי גדול הוא אלהים ואין גדול זולתו. הוא הנהו הממשות. עצבי־עץ אין בם ממש. הוא ברא אותנו והוא המחיה אותנו עוד. אנחנו וכל דבר אינם אלא צִלו; לבוש בן־חלוף המכסה על ההוד הנצחי. „אַלָה אַכְּבַּר!" אֱלוֹהַ כביר ועוד „אִשְׁלַם", כי עלינו להסכין עם אלוה ולשְׁלֹם, כי כל כחנו וגבורתנו הוא להכנע בענוה לפניו בכל דרכיו עמנו. בזה ובבא. כל דבר שהוא שולח עלינו, יהי המות, או המר ממות, יהיה טוב, יהיה מוטב. אנו נכנעים לפני אלהים, ומקבלים עלינו את הדין. „אם זהו האִשְׁלַם", אומר גתה, „האם כולנו איננו חיים על־פי האשלם?" אמנם כן, כל אחד מאתנו החי חיי־דרות במקצת. כולנו אנחנו חיים ככה. תמיד חשבו לראשית חכמה לאדם, כי עליו לא לבד להכנע מפני ההכרח — ההכרח יָכוף אותו להכנע בין כך ובין כך — כי אם לדעת היטב ולהאמין אמונה אמן, כי הדבר המר שההכרח זִמֵן לנו היה היותר מחוכם, היותר טוב, הדבר היפה בעתו. כי ישוב מזדון משובתו המַשִיא אותו לפַלֵס במוחו הפעוט את עולמו הגדול של אלהים; ועליו לדעת כי אמנם יש חוק צדיק, אף כי נשגב מבינתו, כי נשמת החוק הזה הוא הטוב; כי תעודתו וחלקו הוא להִקָפֵף אל חוק הכלל כולו ולהַיְשִיר דרכו נגדו בדומית יראה. אין לעורר עליו שאלות, כי אם להִשָמע לו, כאל דבר שאינו בגדר השאלה כלל.

לפי דעתי, זאת היא לעולם המוסריות האמתית, היחידה הידועה לנו. האדם הוא ישר וכל כלי לא יצלח עליו, הוא הולך

תמים ועתיד לנחול נצחון, דוקא מפני שהוא באָמְנָה את החוק העמוק הגדול של העולם, על אף החוקים השטחיים, והחיצוניויות החולפות וחשבונות־השעה של רֶוח והפסד; ידו על העליונה בשעה שהוא עובד יחד במערכה עם החוק המרכזי הגדול הזה, ידו על התחתונה בעשותו אחרת; ואמנם ראש דברו לעבוד עמו שכם אחד או לפלס מעגלו אליו הוא לדעת בכל נפשו כי ישנו, כי טוב הוא, כי אין טוב זולתו. זאת היא נשמת האשלם; ברם, היא היא נשמת הנצרות – כי נוכל לראות את האשלם כאילו הוא צורה מטורפה של הנצרות; אלמלי לא היתה הנצרות, לא היה גם האשלם בעולם. גם הנצרות מצוה עלינו ראשית־כל להכנע לפני אלהים. אַל לנו להִמָלך בבשרנו ודמנו, אל לנו להטות אזן־קשבת לפלפולי־שוא, לדאגות־שוא ולמשאלות־שוא, עלינו לדעת כי אין אנו יודעים מאומה; כי הדבר המר והאכזרי בעינינו אֵיננו כמו שהוא נדמה לנו. כי עלינו לקבל כל צרה שלא תבוא כדבר השלוח עלינו מיד אלהים ולאמר: טוב ויפה הדבר, גדול הוא אלהים! „הֵן יִקְטְלֵנִי לוֹ אֲיַחֵל“.*) אִשלם משמעו, על־פי דרכו, מסירת־הנפש, בטול־היש. זוהי החכמה העליונה אשר עד־הנה גלה אלהים בתבל ארצה.

אור זה הופיע, כפי שמצאה ידו, להגיה חשכת נפש הערביאים הפראים הללו. נוגה פרוע מַכְהֶה עינים מן החיים ומן השמים בתוך החשכה הגדולה, אשר תוצאות למות נשקפו ממנה. הוא כנה זאת „גלוי אלהים והמלאך גבריאל“ – מי בנו יוכל לדעת מה לכנות אותו? „נִשְׁמַת שַׁדַי תְּבִינֵנוּ“. ידוע, חדור לתוך אַחד הדברים הוא תמיד פעולה לוטה בתעלומה, אשר טובי בעלי־ההגיון אינם יודעים אלא לפטפט ולרפרף עליה. „האם האמונה איננו הפלא האמתי המגלה את אלהים?“ אומר נוֹבַלִים. כי נפש מוחמד הגדולה, אשר היתה כיקוד אש כשזכה להכיר את האמת הנשגבה הזאת, הרגישה, כי נכבדה היא, כי אין דבר נכבד זולתה – היה בטבע הדברים. כי ההשגחת

*) איוב, י"ג, ט"ו.

האמירה אותו לאין־ערוך, בגלותה אותה לו וְהשכה את נפשו מאבדון וצלמות, ולפיכך חובתו היא לבשר אותה לכל הבריות: זוהי משמעות הדברים „מוחמד הוא נביא אלהים". גם זאת אינה ללא־אמת.

חדיגה המובה הקשיבה אליו, כאשר נוכל לשוות לפנינו, בתמהון, בפקפוק. לבסוף היא ענתה: כן, אמת, כן דָבר. נוכל לתאר לפנינו גם את תודתו לאין־קץ של מוחמד; וכי הודאה זו לרעיונות הנכוחים המתרוצצים בקרבו עלתה על כל הטוב אשר גְמָלַתְהוּ. „אמת ויציב הוא, אומר נובליס, כי אמונתי תוסיף אמץ הרבה מאד למן הרגע שנפש אחרת מאמינה בה". גְמוּלָה לאין־ערוך היא. — הוא לא שכח מעולם את חדיגה הטובה. לאחר ימים רבים, כאשר שאלה אותו פעם אחת אשתו החביבה ביותר עַיְשָה, האשה הצעירה והיפה אשר הצטינה באמת כל ימי חייה במדותיה הטובות בקרב המושלמים: „האם לא טובה אני מחדיגה? היא היתה אלמנה, זקנה, וכבר פנה הוד יפיה: האף אין זאת, אתה אוהב אותי ממנה?" ויען מוחמד: „לא, בשם אַלְּה! היא האמינה בי, בשעה שכל איש אחר מאן להאמין בי. בכל ימי חלדי היה לי רק רֵע אחד והיא חדיגה!" גם סעיד, עבדו, האמין בו. שני אלה יחד עם בן דודו הצעיר, עלי, בן אַבּו־טַאלֶב, היו ראשוני המאמינים בו.

הוא השמיע תורתו לאנשים שונים, אבל רובם קדמו אותו בלעג, בשויון־נפש; במשך שלש שנים הוא עשה, כמדומני, רק שלש־עשרה נפשות לתורתו. רק מעט עלה בידו. האמץ, שהוסיפו לו ללכת בכחו זה, היה כפי שנוהגים באיש כזה ובמקרים כאלה. אחר שלש שנים, אשר ראה בהן ברכה מועטה בעמלו, קרא למשתה ארבעים איש מאנשי גאולתו, קרוביו ושארי־בשרו; הוא קם והגיד להם את אשר עם לבבו: כי עליו להרביץ תורתו זו ברבים, כי היא הבי־נעלה והיחידה; מי בהם נכון לנטות אחריו? בעוד שכולם עמדו תוהים ומחרישים, קפץ עלי הצעיר, נער כבן שש־עשרה, אשר נלאה לחכות אותם בדברים, וקרא בקול חוצב להבות: כי הוא נכון להיות ידו עמו! המסובים, אשר ביניהם היה גם אבו־טאלב, אבי עלי, לא יכלו

להיות מדורשי רעתו. אבל בראותם כי איש בא־בימים ולא־יודע ספר עם נער בן שש־עשרה אומרים לעשות דבר כזה נגד כל בני־האדם, היה הדבר נלעג בעיניהם. כל המסבה נתנה קולה בשחוק. אולם הוברר כי לא היה דבר מעורר שחוק, כי אם דבר־נכוחות! ואשר לעלי הצעיר זה, הוא ראוי אך לאהבה. בן־אדם יקר־רוח כאשר הוא מתראה לפנינו פה ואחרי־כן, מלא אהבה ועוז נפש לוהטת; יש בו קצת ממדת האבירים, לבו כלב הארי, והוא מלא חמודות, אמת ואהבה גם־יחד, שתפארת להן מן האבירים הנוצרים. הוא נפל שדוד ביד מרצח בבית־המסגד בבגדד. הוא הסב בנפשו בגלל ישרתו הנדיבה ובטחונו בישרת לב אחרים. הוא אמר: אם פצעו אין בו כדי למות בו, הִנָּקֵה יִנָּקֶה המרצח, ואם פצע־מות הוא, מות יומת המרצח תחתיו, למען יופיעו שניהם כאחד לפני אלהים ויֵרָא וישפוט מי היה הצדיק בריבם.

מטבע הדברים הוא, כי מוחמד היה למורת־רוח לשבט הקורישי, שומרי הקַעֲבה והמנצחים על פולחן האלילים. איש אחד או שנים נשואי־פנים נלוו אליו. התורה החדשה נפוצה רק לאט לאט, אבל עשתה חיל. נקל להבין כי הוא היה למכשול־לב לכל איש: „מי הוא זה אשר מלאו לבו להיות חכם מכולנו, המלעיב בנו כמו באוילי־אדם ושומרי הבלי־שוא?" אבו־טאלב, דודו הטוב, דבר על לבו דברי כבושים; אולי יוכל להכחיד הדבר תחת לשונו, להאמין בדבר בינו לבין עצמו ולבל יציק אחרים בדבריו ולבל יקניט נכבדי עַמו, פן יָסֵב בנפשו ובנפש כולם בדבריו. מוחמד ענה: לוּ עמדה השמש על ימינו והלבנה על שמאלו וצִוּוּ עליו לשים יד לפה, לא היה יכול לשמוע אליהם לעולם! לא, באמת שנגלתה לו היה דבר־מה של הטבע עצמו, דבר־מה השוה במעלה לשמש, ללבנה או לאחד הדברים שברא הטבע. עליו להגיד אפוא את כל לבו, כל הימים אשר יתנהו אלהים, על אף השמש, הלבנה וכל בני שבט הקורַישי וכל בני־האדם וכל הדברים. עליו לעשות כן, ונבצר ממנו לעשות אחרת. כה ענה מוחמד, „ועיניו זלגו דמעות", מספרים. עיניו זלגו דמעות, הוא הרגיש, כי לב אבו־טאלב טוב עליו, אבל כי התפקיד המוטל עליו היה קשה ולא־קל.

הוא הוסיף לדבר לכל שומע לו; הטיף תורתו לאנשים העולים לרגל למקה ומצא לו מחזיקים בו זעיר שם ופה. טענות ומענות תמיד, תשובות לסתור, משטמה, סכנה גלויה או מסותרת לו ואותו. גואליו בעלי־הזרוע סוככו על נפש מוחמד, אבל כל הנוטים אחריו הוכרחו על־פי עצתו לעזוב אחד־אחד את מקה ולבקש להם מפלט בחבש מעבר־לים. חמת הקורישים עלתה עד־להשחית, הם רקמו מזמות והתקשרו לשלוח יד בנפש מוחמד. אבו־טאלב כבר מת, חדיגה הטובה כבר מתה גם היא. מוחמד אינו זקוק לנו שנשתתף בצערו, אבל צפיתו בימים ההם היתה מלאה עצבון מאד. הוא היה אנוס להסתתר במערות, להתחמק בסתר־פנים, להתהלך באשר יתהלך, לנוע אנה ואנה, ונפשו בכפו תמיד. לא אחת ושתים נדמה, כי כבר כלתה אליו הרעה; לא אחת ושתים היה כפשע בינו ובין המות — אחד מסוסי הרוכבים נבעת והתהולל וכדומה — והכל היה תלוי בחוט השערה, כי מוחמד ותורתו יאבדו שם ולא יהיה לה זכר עוד. אולם לא כן היה גורלה!

בשנת השלש־עשרה למלאכותו, בראותו כי כל אויביו נוסדו עליו יחד וכי ארבעים קושרים, אחד אחד לשבט, מתנכלים אליו להמיתו, ושבתו במקה בנפשו הוא, ברח מוחמד למקום אחד בשם יתריב, אשר רכש לו שם אנשים מספר, הדבקים בתורתו. הוא המקום הנקרא עכשו על־שם מאורע זה מדינה או „מ ד י נ ת א ל נ ב י", עיר הנביא. הוא נמצא במרחק מאתים פרסה, בערך. דרך סלעים ומדבריות, בעמל ובכבדות ובמצב־רוח שנוכל לשוות לפנינו הוא נמלט שמה, ושם שמחו לקראתו. כל המזרח מונה מנין־השנים לבריחה זו, ה ג ' י ר ה בלשונם. השנה הראשונה להגירה היא שנת 622 למנין הנוצרים, שנת החמשים ושלש לחיי מוהמד. הוא הדל אז להזקין, אוהביו מתו אחד אחד ואינם; דרכו היתה שוממה, מלאה חתחתים; לולי יכול למצוא תקוה בלבו הוא — מצב הענינים החיצון היה באפס תקוה. זה גורל אנשים רבים במצב כזה. עד היום ההוא אמר להרביץ תורתו ברבים בדרישות ובהוכחות בלבד. אולם עכשו, כשגורש בחרפה מארץ־מולדתו, כשאנשים רשעים, לא די שלא הטו אזן קשבת לבשורתו

הנכוחה, בשורת שמים, לקול היוצא מעומק לבו, אלא אמרו גם לרדת עמו עד לחייו, אם יוסיף להשמיע בשורתו זו — עכשו החליט בן־המדבר הפרא לעמוד על נפשו כאיש וכערבי. אם רצונם של בני־הקורישים בכך, יהי להם כן. הם מֵאֲנוּ להקשיב לתורה שהוא ידע והכיר את חוץ־ערכה בשבילו ובשביל כל אדם; הם בקשו לדכא אותה ביד רמה, בחרב והרג. לו יהי כן, תשפוט החרב בינותם! עוד עשר שנים נכונו למוחמד, המלאות כובד־מלחמה, עמל וטורח עד לבלי הָשֵׁב רוח, קרבות ונפתולים בחמה שפוכה. אנו יודעים עד־כמה עלתה בידו.

הרבה נאמר על הדבר, כי מוחמד הפיץ את תורתו בחרב. אין ספק, כי הרבה יתר נאה הוא מה שאנו יכולים לספר בשבח הנוצריות, כי היא נפוצה בדרך שלום, על־ידי דרשות והוכחות. אולם, אם נחשוב זאת לראיה לאמתתה או לשקרותה של אחת הדתות, נשגה הרבה מאד. אמנם החרב, אבל איפה תקח את חרבך? כל דעה חדשה היא בראשית הִוָּלדה במעוט של אחד. במוחו של אדם אחד בלבד היא שוכנת עד־עתה. רק אחד בכל העולם מאמין בה; אחד נגד כל בני האדם. אם יאחז חרב וינסה להפיץ בה את תורתו, לא יועיל לו הרבה. עליך להתקין לך בתחלה את החרב! בכלל, כל רעיון מתפשט כפי יכלתו. גם בדת הנוצרית אנו רואים כי לא תמיד מאסה את החרב, כאשר אך השיגה אותה. הכנסת הַסַּכְּסִים תחת כנפי דת הנוצרית על־ידי קרל הגדול לא נעשתה בכל על־ידי דרשות. אין אני חושש לחרב: אני מניח לרעיון להלחם לו בעצמו בעולם, בחרב, בלשון או בכל כלי שיש תחת ידו או שיוכל לאחוז בו. נניח לו לדרוש, להטיף דברים, להלחם ולנסות כל אשר תמצא ידו לעשות בכחו, בחרטומו ובצפרניו, ומובטחנו, כי סוף־כל־סוף לא יכבוש דבר שאינו ראוי לכבוש אותו. את הטוב ממנו לא יוכל לדחות מפניו, כי אם רק את הגרוע ממנו. במלחמת־בינים גדולה זו הטבע בעצמו הוא השופט המוכיח ביניהם ואינו יכול לעשות עול. הדבר שהוא מְשֹׁרָשׁ עמוק ביותר בטבע, מה שאנו מכנים **אמתי ביותר**, רק הוא ולא אחר יעלה וישגשג לפנינו.

והגהת פה, לענין הרבה הדברים שאנו רואים במוחמד ובהצלחתו, עלינו לזכור מה שופט מכריע הוא הטבע; כמה גדלות, כמה שלוה עמוקה וסבלנות ספוגה בו. אתה לוקח חטים לזרוק אותן בתוך האדמה; יש שהחטים מעורבות במוץ, רסיסי תבן, מפל בר, אבק וכל מיני פסולת; אין דבר: אתה זורק אותן לתוך האדמה התמה, הטובה; היא מצמיחה את החטים — את כל הפסולת היא קולטת דומם, מכסה עליה, ואינה מודיעה כי באו אל קרבה; הנה החטה הכתומה עולה ומשגשגת; האדמה הטובה שותקת על כל השאר—היא הפכה דומם את כל השאר לדבר־מה טוב, ואיננה מתאוננת על ככה! כך היא המדה בטבע בכל מקום! הוא תמים ואינו עושה שקר בנפשו, ולא עוד, אלא הוא נשגב, צדיק ומתהלך כאם באמתתו. הוא אינו דורש מכל דבר כי אם שתוכו יהי טהור; הוא מפקח עליו. אם כן הוא; יחדל, אם איננו כן. יש תוך של אמת בכל דבר אשר הטבע פרש עליו את כנפיו פעם אחת. הוי, כלום אין זו תולדות כל האמתיות הבאות או שבאו פעם לעולם? גוף כולן הוא אי־שלמות קרן־אור באישון חושך. אלינו הן צריכות לבוא בלבוש סברת הגיון בלבד כהלכה מדעית בלבד על־דבר העולם ומלואו, והיא אינה יכולה להיות שלמה, ועתידה להתברר כבלתי־שלמה ומוטעת, ואז יבוא יומה ותעבור ותבטל מן העולם. גוף כל האמתיות ימות; אולם בכולן, אומר אני, יש נשמה שאינה מתה לעולם. ואשר בגלגולים המתחדשים ובאים, ותמיד יותר נאים, היא חיה בלי־חלוף, כאדם עצמו. כך היא מדת הטבע. תמציתה הטהורה של האמת אינה מתה לעולם. כי תהי טהורה, קול ממצולת הטבע האדירה, זהו העיקר לפני כס־משפט־הטבע. מה שאנו קוראים טהור או בלתי־טהור, אינה השאלה המכריעה לגבה. לא כמה מוץ יש בך, אלא אם יש בך גם קצת חטים. טהור? יכולני לאמר לא לאחד לא בלבד: „כן, טהור אתה, טהור דיך, אולם מוץ אתה — הנחה בלב ולב, נוסח, נמוס מן המוכן; בכלל, אתה לא באת מימיך במגע עם לבו הגדול של העולם, בעצם הנך לא טהור ולא בלתי־טהור, אתה לא־כלום, אין לטבע עסק עמך".

על תורת מוחמד אמרנו, כי היא מין נצרות; ואמנם, כשאנו

רואים בכמה כובד־ראש ובהתלהבות פרועה האמינו בה והטיפו אותה, אני נוטה לאמר כי טובה היא משל הכתות הסוריות העלובות הללו בוכוחיהן הריקים על־דבר Homojousion או Homoousion *), הראש מלא תשואות שוא, והלב ריק ומת. האמת שבתורת מוחמד היא חבושה בטעויות גסות ובדברי־שוא. אולם האמת שבה מעוררת את האמונה. לא דברי־השוא שבה: היא הצליחה בכח־האמת שבה. היא מין נצרות־כלאים. אבל בת־קימא. ורוח חיים מפעמת בקרבה, ולא לבד היקשי־הגיון שוממים, דוממים המנותחים לנתחים! מבעד לעבטיט זה של האלילות הערבית. השיחות הבטלות של התיאולוגים, המסורות, הפלפולים. שמועות היונים והיהודים וסברותיהם התלויות־בשערה הציץ בן־המדבר הפרא הזה לתוך גרעין הדבר, בלבו הפרא והתמים, סְרִיוּזִי כחיים, כמות ובאור עינו. התמה והחרדה, האלילים הם מאפע; פסלי־עץ הללו ,אתם מושחים אותם בשמן ודבש. והזבובים מתדבקים בהם!" הלא עץ המה. אומר אני לכם! הם לא יועילו לכם מאומה. הם מקסם שוא וכזב, הכח אין בהם והם תִּפְלָה לאלהים, זְוָעָה ומפלצת, לו ידעתם אותם. אלהים לבדו הוא. לאלהים בלבד הכח; הוא ברא אותנו, בידו להמית ולהחיות אותנו: ,אַלָּה אַכְּבַּר". גדול הוא אלהים. הבינו, כי רצונו הוא הכי־טוב לכם, כי אף־על־פי שהדבר מכאיב מאד לבשר־ודם, תִּוָּכחו לדעת, כי הוא המחוכם מכל והטוב מכל ומחויבים אתם לקבל אותו כך. אין לכם דבר אחר לעשות בעולם הזה ובעולם הבא!

והנה, אם עובדי־האלילים הפראים הללו האמינו בזה ובנפשם הלוהטת קבלו וקימו עליהם לעשות זאת, אחת היא באיזו צורה בא הדבר הזה אליהם, אומר אני, כי ראוי היה הדבר להאמין בו, בצורה זו או אחרת, הוא עודנו תמיד הדבר היחידי הראוי לכל אדם להאמין בו. האדם נעשה על־ידי־כך לכהן הגדול בהיכלו של עולם

---

*) התדמות או השתוות של אלהים וישו (המחלוקת של הכתה הנוצרית האריאנית במאה הרביעית לסה"נ).

זה, הוא בעצה אחת עם גזרותיו של יוצר העולם. הוא מתמם עטרון ואינו מתקומם להון לשוא: עד היום אינני יודע הגדרה יותר נכונה של החובה, משל זו. כל מה שהוא טוב ויפה כלול בפעולה זו, המסיעה לתכליתו הנכונה של העולם: על־ידי־כך אתה מצליח (כונת העולם תצליח), אתה מיטיב לעשות ומתיצב על דרך הטוב. Homojousion, Homoousion פטפוטי־הגיון תפלים, בימים ההם או לפנים או באחד הזמנים, אפשר כי בני־אדם יפטפטו בהם בכל העולה על רוחם וללכת באשר ישאם הרוח: זהו הדבר הממשי שהם שואפים לכון אליו, אם בכלל הם מכונים דבר־מה, אם לא יצלח להם לכון זאת, אינם מכונים כלום. לא שמושגים מפשטים, היקשי הגיון יהיו ערוכים במאמרים כתקונם או שלא כתקונם, אלא כי בני־אדם חיים, בשר־ודם, ישימו זאת אל לבם, זהו העיקר. האשלם בלע את כל הכתות האלה עם פטפוטיהן הטפלים; וסבורני, כי היתה לו הצדקה לעשות כן. האלילים הערביים, הנמוסים הסוריים, כל מה שלא היה ממשי כמוהו מוכרח היה לעלות בלהב — חמרי־שרפה דוממים בלבד, במובנים שונים, לדבר שהיה אש.

בימי המלחמות והקרבות הכבדים האלה, ביחוד אחרי מנוסתו למקה, הקריא מוחמד בהפסקות את ספרו הקדוש המכונה קוראן, המקרא או „דבר לקריאה". הוא הספר, אשר מוחמד ותלמידיו הרעישו עליו עולמות ושאלו את הכל: „האף אין זה פלא?" המוחמדנים רואים את ספרם הקוראן ביראת־הכבוד כזו, שכמוה נוצרים מועטים הוגים לכתבי־הקודש שלהם. הוא מקובל בכל־מקום באמת־המדה לכל חוק ולכל מנהג; כדבר שעליהם להתבון כנגדו בהגיון ובמעשה; בתורה אשר שולחה ישר מן השמים ואשר על הארץ הזאת להסתגל לה ולפלס דרכה על פיה; הדבר שעל בני־האדם לקרוא. דייניהם דנים על פיו; כל המושלמים מחויבים להגות בו, לבקש בו אור חייהם. יש להם בתי־מסגד אשר הוא נקרא שם כולו יום־יום;

שלשים משמרות של כמרים יוצאים ונכנסים חליפות וקוראים את הספר עד תומו בכל יום. ובכן, זה אלף ומאתים שנה צלצל הקול הזה בכל שעה באזניהם ולבם של בני־אדם כל־כך הרבה. שמענו אומרים על מלומדים מוחמדנים, כי קראו אותו שבעים אלף פעמים!

מוזר הדבר: אם אמרנו לחקור אחרי שנויי הטעם של העמים, נמצא פה באמת את הדוגמה היותר מכריעה! גם אנו יכולים לקרוא בקוראן, תרגומו של סֶל ידוע למתוקן כל צרכו. עלי להעיד, כי כמעט לא ראיתי מימַי ספר קשה לקריאה כמוהו. ערבוביה מטורפה משעממת, קהה, שוממה, חזרות לאין־קץ, להג הרבה, סבך מסובך, קהה ובוסר למאד; — באחת, הבלים, שהנפש סולדת מהם! חוש החובה בלבד יכול להמריץ אדם אירופי לקרוא אותו עד תומו. אנו קוראים בו, כמו שאנו מחטטים בגנזי המלכות והופכים בהמון כתבים קשים לקריאה, רק אולי נתפוס קו אור מאדם מופלא. אמנם בידנו הוא בצורה לקויה. הערביים רואים בו יותר קשר וענין ממנו. תלמידי מוחמד מצאו את הקוראן כולו קטעים קטעים, כמו שהוא נכתב בתחלה כנות הרוח על מוחמד. הרבה מן הקטעים הללו, אומרים, נכתבו על עצמות־שִׁכְמָה של כבשים והוטלו בערבוביה לתוך ארגז: וכך הוציאו אותו ברבים מבלי שום לב כלל למוקדם ומאוחר בזמן או לסדר אחר; — הם לא התכַּונו לכאורה אלא לסדר את הפרקים ארוך ארוך קודם, וגם סדר זה לא נעשה בדיוק. לפיכך ההתחלה באמת נמצאה כמעט באחרונה, כי הפרקים היותר קצרים היו הקודמים. אלמלי קראנו אותו לפי הסדר ההיסטורי שלו, אולי לא היה גרוע כל־כך. חלק רב בגוף הספר, אומרים, הוא ערוך במדה וקצב; כעין שיר ריתמי פרוע. וגם זה עיקר: אולי נגרע מערכו הרבה בתרגומו. אולם, אף אם נודה בכל אלה, קשה להבין כיצד יכול אחד מבני־תמותה לחשוב מימיו את הקוראן לספר כתוב בשמים, וטוב יותר מדי בשביל הארץ, ובכלל לחשוב אותו לספר כתוב היטב או רק לספר ולא לקובץ פרשִׁיוֹת מסורסות, וכתוב, אם אפשר לאמר כתוב, בסגנון שאין כמוהו לרוע! מה־שונה טעם העמים ואַמת־המדה שהם מודדים בה!

אף־על־פי־כן, כסבורני, לא קשה להבין מפני־מה היה הקוראן לספר חביב כל־כך על הערביים. כאשר נשמט מידנו את הפקעת המסובכה של הקוראן ויהיה מאחרינו במרחק ידוע, רק אז מתחיל חותם תכניתו להתחַוּר לפנינו, ובו צפון ערך שונה לגמרי מערכו הספרותי. אם הספר יוצא מן הלב, יצליח למצוא מסלות בלבב אחרים; כל אמנותו וכשרונו של הסופר ערכם דל לגבי הדבר הזה. כסבורים אנו, כי אָפיוֹ העיקרי של הקוראן הוא טהרתו, זאת אומרת, כי הוא נכתב לפי תומו. יודע אני כי פְּרִידוֹ ואחרים נתנו אותו כאוצר מעשי־תעתועים, כאילו כל פרק ופרק שבו נערך בכונה תחלה להצדיק ולמָרק את חטאיו של המחבר כסדרם ולסַיֵע להוות נפשו ונכליו; אולם באמת, כבר הגיעה השעה לזורות הלאה כל זה. אינני מעיד כי מוחמד היה תמיד תמים־לב. מי הוא תמיד תמים־לב? אפס אני מתוַדה, כי תמה אני על המבקרים בימינו, המונים אותו במרמת זדון, בתרמית מדעת בכלל, או אולי פשוט במרמה ותרמית — ולא עוד, אלא שמרמת זדון היתה לפיהם רוח החיה בו תמיד, וכי את הקוראן הזה כתב כמעשה גונב את הדעת ומאחז את העינים. כסבורני, שכל איש שאין לפניו משוא־פנים יבין את הקוראן באופן אחר מזה כל־עיקר. הוא תסיסה מעורבבה של נפש אדם גדולה וגסה: גסה, בלי תרבות, אשר אינה יודעת גם קרוא ספר, אבל נפש עורגת, נבוחה, השואפת בכל עוז להתבטא במלים. במין עָצְמָה שאינה נותנת אותו הַשֵׁב־רוח. הוא נפתל נפתולי אלהים להביע את אשר בלבבו; הרעיונות מסתערים עליו בלולים: מרוב שרעפיו בקרבו אינו יכול לדבר כן. הלך־מחשבותיו אינו מתרקם בצורת בטוי, הוא אינו ערוך בשום סדר, משטר וקשר; רעיונותיו בכלל אינם לבושים צורה, הם נזרקו מפיו בלי צורה כמו שהם הומים ומתגעשים בו, דחופים וטרופים, במצב של תוהו. אמרנו „הבלים“, מכל־מקום, הבלים פשוטים אינם כלל אפיו של ספר מוחמד; יותר יש לו אפי של אי־התרפות פשוטה. האיש הזה לא למד לשונו לדבר; בבהלת מלחמות בלי־חשך ובמצוקותיהן אין לו שהות להמתין עד שרעיונותיו יבשילו כל צרכו של בטוים הנאות.

חזון מבוהל בלי הַשׂבּ־רוּת ומרירות של איש הנלחם במרומי שדה על נפשו ועל גאולתה — זהו מצב־הרוח שהוא שרוי בו. חזון של בהלה; מפני שפעת רעיוניו וחוסן עוזם נבצר ממנו לערוך אותם במלים. מערכת־מאמרים של נפש השרויה במצב כזה, טבועה בצביון תהפוכות המאורעות של עשרים ושלש שנה; פעמים ערוכים המאמרים כתקונם ופעמים שלא כתקונם: זהו הקוראן.

כי עלינו לראות את מוחמד במשך עשרים ושלש השנים האלה בתוך מרכז־עולם מלא מהומות רבות. מלחמות עם בני קוּרֵיש ועם הנצמדים לאלילים, מַצוֹת ומריבות בקרב עמו הוא, תהפוכות לבו הפרא; כל אלה הממוהו כמו בסערה תמיד, עד כי נפשו לא ידעה מרגוע עוד. בלילות שנדדה שנתו, קדמה נפשו, המטורפה בסער מתחולל כזה, אור כל החלטה שנגהה בלבו, כאור שהופיע על עצתו באמת מן השמים, כל הֶכְרֵע בדעתו, החשוב ונחוץ לו אז כל־כך, נדמה לו כרוח ממרום מפי המלאך גבריאל. רמאי ומתעתע? לא ולא! הלב הקודח הגדול הזה, המתגעש ומפעפע כבור־רעיונות גדול, לא היה של מתעתע. חייו היו בעיניו לממשות. מלוא עולם אלהים זה לעובדה ומציאות נוראה. יש באיש זה הרבה מגרעות. הוא היה בן־הטבע פרא למחצה, לאֹ־לוּמד, הרבה מן הבדואי עוד דבק בו: כזה עלינו לראות אותו, אבל כצבוע שפל, כרמאי רעב, נעוה־לב וסתום־עינים, אשר בנזיד עדשים עשה מעשי־תעתועים שהם גדופים כלפי מעלה, זַיָּף תעודות שמים, כחש ובגד תמיד ביוצרו ובעצמו — כזה אין אנו רוצים ואין אנו יכולים לחשוב אותו.

תומת־הלב בכל משמעויותיה היא, לפי דעתי, מעלתו היתרה של הקוראן, והיא היא שחבבה אותו על הערביים הפראים; סוף־סוף היא המעלה הראשונה והאחרונה של כל ספר. היא נסבה לכל מיני מעלות, — גדולה מזו, בעיקר היא לבדה נסבה לכל מעלה שהיא. מוזר הדבר, בתוך אוצר בלום זה של מסורות, נאצות, תלונות ותוכחות שבקוראן משוך חוט של חזון אמתי שמבראשית, שנוכל במעט לכנות בשם שירה. גוף הספר מכלכל ברובו רק מסורות ופרקי דרשות נלהבות ומלאות רגש, שהטיף מניה־וביה. הוא חוזר תמיד

על הספורים הישנים על־דבר הנביאים, כמו שהיו שגורים אז בזכרון הערביים; כי בא נביא אחר נביא, הנביא אברהם, הנביא הוד, הנביא משה, נביאים נוצרים ונביאים אחרים אמתיים או בדוים לשבט פלוני או אלמוני והזהירו את בני האדם מחטאותם, וכי הללו קדמו את פניהם כמו שקדמו את מוחמד — וזאת היתה נחמתו הרבה. את הדברים האלה הוא חוזר ושונה עשר או אולי עשרים פעמים; הוא חוזר ושונה אותם בלהג הרבה עד לזרא; ואינו פוסק לעולם מלחזור ולשנות אותם. שמואל י׳והנסון*) הישר באדם, הבודד בפנת גגו הנכחדה, העלה גרה ככה את תולדות חיי הסופרים המפורסמים! זהו תכנו העיקרי של הקוראן. אולם מוזר הוא, מבעד לכל אלה מבריק כפעם־בפעם מבט־אור כשל הוגה וחוזה באמת. לזה מוחמד האיש באמת עין צופיה בעולם. במישרים ונכוחות ובכח איתנים הוא מקנה ללבנו את הדברים שלבו הוא הבין והשכיל. מניח אני את דברי התשבחות לאֵלָה שהרבה מהללים; ברובם הם שאולים מן היהודים, על־כל־פנים, אלה שבכתבי הקודש עולים עליהם. אולם העין המאירה ישר ללב הדברים ורואה את פנימיותם. הוא בעיני ענין מלבב מאד. מַתַּת יד הטבע הגדול, שהוא מעניק לכולנו ואשר רק אחד מני אלף אינו טורף מנחתו בפניו: הוא הדבר שאני קורא תומת החזות; אבן־בוחן ללב תמים.

מוחמד אינו יודע לעשות אותות מופתים; הוא עונה כפעם־בפעם בקוצר־רוח: אינני יודע לעשות נפלאות. אני? „אני מוכיח ברבים", וצֻוֵּיתי להטיף תורתי לכל הבריות. מכל־מקום, העולם היה בעיניו, כמו שאנו יכולים לראות זאת, עוד מבבר הימים לפלא גדול באמת. „שא עיניך על העולם", הוא אומר, האם אינו נפלא, מעשה אֱלֹהַ זה; „אות ומופת הוא לך", לו היו עיניך פקוחות! הארץ הזאת, אלהים ברא אותה בשבילך, הוא „תקן בה דרכים", אתה יכול לשבת בה, להתהלך בה. — העבים בארץ ערב החרבה הם בעיני

*) עַיֵן השיעור החמישי.

מוחמר נפלאים מאד. „ענגים כבדים", הוא אומר, שנולדו בחיק העמוק של האין־סוף של מעלה. מאין הם באים? שם הם תלוים ברפיון, בני־השחץ השחורים הגדולים; מריקים פלגי גשם להחיות שוב את האדמה המתה, והדשא צומח „וכפות תמר גדולות נושאות אשכלות תמרים. האין זה מופת?" וגם בהמתכם — אֵלה ברא אותן, בריות אלמות העומדות הָכֵן לשרת אתכם; הן מהפכות עשב לחלב, מְזִינָן אתם לובשים, בריות מוזרות מאד, לפנות ערב הן נאספות הביתה, „והן", מוסיף הוא, „הן לכבוד לכם!" גם על האניות הוא מדבר כפעם־בפעם: הרים כבירים המתנועעים, הם פורשים כנפי מפרשיהם, הם דוהרים במים רבים, ורוח השמים הודפת אותם; פעמים הם מוטלים בלי־נוע, אלהים אסף את הרוח מהם, הם שוכבים דומם ואינם יכולים לזוז ממקומם! „מופתים?" הוא קורא! „מה מופת אתם מבקשים. כלום אתם אינכם פה? אלהים עשה אתכם, הוא יצר אתכם מעפר מעט". לפנים הייתם קטנים; שנים מספר קודם־לכן לא הייתם כלל. יש לכם נוי, כח, מחשבות, „יש חמלה בלבבכם איש על רעהו". הזקנה קופצת עליכם, שיבה זורקת בכם, כחכם כלה ותש; אתם גועים ואינכם. „יש חמלה בלבבכם איש על רעהו!" הדבר הזה נגע בי עד הנפש: אֱלֹהַ יכול היה לברוא אתכם שלא תחמלו איש על רעהו — איך היה אז הדבר! זוהי מחשבה גדולה שמבראשית, מבט עמוק לתוך עצם מהותם של הדברים. סמנים גסים לגאוניות פיוטית, לכל אמת וטוב נכרים באדם זה. בינה יתרה, בלי תרבות, עין צופיה, רוחב־לב: איש פרא כביר, שהיה ראוי להתגלגל לפיטן, למלך, לכהן ולכל מין גבור.

בעיניו ברור הוא תמיד, כי העולם הזה הוא כולו פלא! הוא רואה, מה שהשכילו לראות בפנים שונות, כמו שכבר אמרנו לעיל, כל ההוגים הגדולים, אפילו הסקנדינַויים הגסים, כי העולם החמרי הזה, הנדמה לנו מוצק כל־כך, הוא באמת בלימה; הוא סימן נראה ומוחשי ליכולת הכל ולמציאות בפל של אלהים — צל הנטוי ממנו על חיק האין־סוף הריק, זולתי אין כל. ההרים, הוא אומר, הררי־כלע הגבוהים האלה, הם יתפרדו „כעבים", יתמוגגו במרחקי התכלת

כעבים, ואינם עוד! הוא מתאר את הארץ, כדרך הערביים, כמישור בלי קץ, או כשטח חלק, וההרים הָטְבְּעוּ עליה לחזק אותה ולכוננה. באחרית הימים, הם יִכְּלוּ „כעבים", הארץ כולה תסתובב סחור סחור, תתפוצץ לרסיסים ותעלה בתוהו כאבק ואֵד. אֲלֹה אוסף את ידו ממנה, והיא תחדל להיות. מלכותו מלכות עולם של אֲלֹה, מציאותו בכל־מקום של כח שאין למַלֵּל, הוד נורא שלא נדע נכנהו בתור עצם הכח, הממשות והישות שבכל הנמצאים היה תמיד ברור בעיני האיש הזה. אותו הדבר שבן דורנו מדבר עליו בשם כחות הטבע, חוקי הטבע, ואינו משוה אותם לפניו כלל כדבר אלוהי, ואפילו לא כדבר אחד בכלל, כי אם כמערכת דברים, כביכול, — נִתָּנִים להִסָּפֵר, מלבבים, טובים להגיע בהם אניות קיטור! במדעינו ובספרי האשכולות שלנו שוכחים אנו קל־מהרה את האלוהי בתוך בתי־הלבורטוריון שלנו. אולם אל לנו שכוח זאת! אם הדבר הזה ישתכח, אינני יודע דבר אחר זולתו הראוי לזכור. רוב המדעים, סובר אני, יהיו אז גוף דומם, צנומים, קנטרנים, ריקים — קוצים במוצאי הסתו. הטובה שבחכמות אינה, בלי זאת, אלא עץ יבש, היא אינה העץ והיער הצומח, המביא עם שאר הדברים גם עצי־בנין חדשים תמיד. האדם אינו יכול גם לדעת, אם אינו יכול להעריץ באיזה אופן שהוא. בלעדי זאת כל חכמתו היא דקדוקי־עניות וקוץ יבש.

הרבה נאמר ונכתב על חיי־הבשרים שבדת מוחמד, יותר מן הנכון, באמת. התענוגים שנהג בהם התֵּר והעולים זדון בעינינו לא הוא הנהיג אותם. הוא מצא אותם נהוגים כך בארץ ערב מאז מעולם, בלי כל ערעור. פעולתו היתה להחמיר בהם, לעשות סיָגים להם, לא לבד בצד אחד, כי אם בהרבה פנים. דתו אינה קלה כלל; בצומות קשים, נטילת ידים ורגלים, בהמון דקדוקי־הלכות חמורים, בתפלות חמש פעמים ביום, בנזירות מן היין היא עשתה את כל החיל הזה, ולא מפני שהיא דת קלה ונוחה, כאילו בכלל כל דת או בכלל כל רעיון שיסודתו בדת אפשר שיצליח על־ידי־כך! דבה רעה היא לאמר על בני האדם, כי הם מתעוררים למפעלות גבורה על־ידי מנעמים, תקוה לתענוגים, שכר וממתקים שונים, בעולם

הזה או בעולם הבא. גם בבן־תמותה היותר שפל צפון דבר־מה נאצל ועדין. החיל העלוב, שפיו מלא נאצות, השכור כדי להִיָרות, יש לו רגש „כבוד הצבא" שלו, שאינו תלוי בכללי התכסיס ושילינג אחד ליום. לא להתעדן בממתקים, כי אם לעשות מעשים נכוחים ונשגבים ולהתראות תחת שמי אלהים בתור נברא בצלם. שבן־אדם הכי־מסכן מנַשא את נפשו אליו מבלי־משים. הַרְאֵהוּ את הדרך לעשות זאת; והַסַבָּל מטומטם־הלב ביותר יתנער כגבור. לַעז הם מוציאים על האדם, האומרים כי עשוי הוא לתפוש אותו בלבו בתפנוקים ומעדנים. עמל וטורח, בטול־היש, ענויים ויסורים, המות הם הם הפִתוים והמדוחים הפועלים על לב האדם. הַדְלֵק את חיי רוחו הפנימיים, ותצא להבת־שלהבת אשר תאכל את החשבונות והפניות השפלות. לא האשר, כי דבר־מה יותר נעלה; זאת אנו רואים גם בקרב המעמדות הפוחזים עם „רגש הכבוד" שלהם וכדומה. לא בזה שהיא מתניפה לתאוותינו, כי אם בעוררה את מדת הגבורה הנרדמת בכל לב יכולה כל דת לעשות נפשות לה.

מוחמד בעצמו, אחרי כל הדברים שאפשר לאמר עליו, לא היה אדם טרוד ביצרו. נשגה הרבה מאד אם נחשוב את האיש הזה לאיש שטוף בהנאות גסות, לאיש אשר התמכר רק לתענוגים שפלים — ולא עוד, אלא לאיש פרוץ בכל מיני תענוגות. הליכות ביתו היו דלות מאד. ארוחת חוקו היתה לחם־שעורים ומים; לפעמים לא הדליקו אש בכירַים בביתו במשך חדשים רבים. מספרים עליו בגאון ובצדק, כי בידיו תקן מנעליו והטליא את כסותו. איש מסכן, עובד ביגיע כפיו וחי בצר ומצוק ומואס בדברים שהבריות עמלים בשבילם. איש לא־רע, סובר אני; והיה בו דבר־מה שהוא טוב מ ר ע ב לאיזה דבר שהוא. כי אילולי כן, לא היו מעריצים אותו כל־כך הערביים הפראים הללו, אשר במשך עשרים ושלש שנה נלחמו שכם אחד עמו ולא זזה ידם מתוך ידו. הם היו אנשים פראים, אשר לפעמים תכופות התגרו קרבות זה בזה, בהתגלות־לב פרועה. בלי עוז־נפש ותפארת־אדם, לא היה יכול איש לפַקֵד אותם. הם קראו אותו „נביא", טוענים אתם? כן, הוא עמד נצב עמהם פנים אל פנים; ערום

נגדם, לא מעולף בריז; בעיניהם ראו אותו בקרבם מטליא את כסותו ומתקן את מנעליו; לוחם, יועץ, מפקד. הם ידעו בודאי מה משפט האיש, אחת היא מה שם קראו לו. לשום מלך עם כתר בראשו לא שמעו כמו לאיש זה, הלבוש כסות שהטליא בידיו. עשרים ושתים שנה של נסיונות קשים באמת. כסבורני, כי קצת ממדת גבור באמת צריכה לכך.

דבריו האחרונים היו תפלה, שברי שאגה של לב הומה ונכסף ברטט תקוה אל יוצרו. לא נוכל לאמר, כי דתו עשתה אותו יותר רע. היא עשתה אותו יותר טוב. טוב, לא רע. דברי נדיבות־נפש מסופרים עליו. כאשר מתה עליו בתו, קרא בלשונו, המיוחדת לו, דברים תמימים הדומים בערכם לשל הנוצרים: „ה' נתן וה' לקח, יהי שם ה' מבורך". ביוצא בזה ענה במות סעיד, עבדו החביב המשוחרר, השני במאמינים בו. סעיד נפל חלל במלחמה ליד טַבוּק, הראשונה במלחמות מוחמד עם היונים. מוחמד אמר: „טוב; סעיד עשה מלאכת אדוניו, סעיד הלך עתה אל אדוניו: אשריו וטוב לסעיד!" והנה בתו של סעיד מצאה אותו כשהוא בוכה על־פני המת. האיש הישיש והשָׂב מתמוגג בדמעות! „מה רואה אני?" קראה.— „אַתְּ רואה רֵע המבכה את רעו". הוא עלה בפעם האחרונה אל בית־המסגד, יומַיִם לפני מותו, ושאל, אם עשה עָול לאיש, על גבו ינוח שבט המלקות. אם חיב כסף לאיש? קול ענה: „כן, אתה חיב לי שלשה אדרכמונים, אשר שאלת ממני במקרה פלוני ופלוני". מוחמד צוה לשלם לו. „מוטב לשאת כלמתי עתה" אמר, „מאשר ביום המשפט". אתם זוכרים את חדיגה ואת תשובתו אליה: „לא, בשם אֱלֹהַ!" שרטוטים ממין זה מראים לנו את טיבו של האיש, אָחִי כולנו, העולה לפנינו בקומתו וצביונו, ממעמקי אלף ומאתים שנה — את הבן האמתי של אמנו המשותפת.

ביחוד אוהב אני את מוחמד על שאין בו אף שמץ חנופה וצביעות. הוא בן־מדבר עז, איש אשר הושיעה ידו לו. הוא אינו מתאמר להיות מה שאיננו. אין בו גאוה שחצנית, אבל אינו מתרפס גם בענוה יתרה. הוא עומד נצב לפנינו כאשר הוא, בכסותו ובמנעליו שהטליא

בידיו. הוא אומר בפה מלא לכל מלכי פרס ויון למיניהם מה חובתם לעשות. הוא יודע היטב בינו לבין עצמו „הכבוד הראוי לך". במלחמה לחיים או למות עם הבידואים לא נאדרו, בהכרח גם מעשי אכזריות, אולם גם מעשי חסד ותנינה, חמלה עדינה ונדיבות כדרכו לא נפקדו. מוחמד אינו מצטדק על הראשונים, ואינו מתפאר באחרונים. שניהם היו לפי מעלות רוחו החפשי, שצורך השעה גרם להם. הוא אינו מחליק אמריו! הוא מקשיח לבו לפי תומו, כשהשעה צריכה לכך; הוא אינו מְשַׁפֵּר את מעשיו. מלחמת טַבּוּק נִשֵׂאת על שפתיו כפעם־בפעם: הרבה מאנשיו סרבו אז לצאת עמו; ותואנה בפיהם היה השרב, הקציר ועוד. לעולם אינו יכול לשכוח זאת. קצירך? כיום יחלוף. מה יהיה קצירך בסוף כל הדורות? השרב? אמנם היה יום שרב, אולם „הגיהנום יהיה לוהט יותר!" לפעמים נזרק מפיו גם התול מר. הוא אומר לכופרים: „באחרית הימים תִּמַּד פעולתכם אל חיקכם; שקול תִּשָּׁקֵל לכם עין בעין, לא יהיה לכם פְּחָת במשקל!" בכל־מקום עינו מתבוננת בדבר; הוא ר ו א ה אותו. כפעם־בפעם לבו כמו מוכה־תמהון מגודל הדבר. „אמנם" אומר הוא: המלה הזאת כתובה לפעמים בהקוראן כמאמר בפני עצמו: „אמנם".

אין במוחמד כלום מן המתעסק בעלמא בדברים. האבדון ותקון הנשמה, הזמן והנצח — בהם שם את כל מעיניו. הוא נוהג בענין זה כובד־ראש קשה כשאול! חכמת־מה של מתעסק בעלמא, סברות, עיונים, כמין מחקר האמת לשם שעשועים, משחק והתגדרות בָּאמת: חטאת שאול היא, מקור נפתח לכל החטאים. יסודתה בלב ונפש שלא היו מעולם פ ת ו ח י ם אל האמת; „אך בצֶלם יתהלך איש"*). איש כזה לא לבד מצמיד ומפיח כזבים, אלא ה ו א בעצמו כזב. חוק־המוסר, שהדעת חנגה את האדם, שביב אלוה ממעל נדעך בקרבו כמו בחיים הקפואים של גולם. גם כזביו של מוחמד הם נכונים מדברי־האמת של איש כזה. הוא האיש אשר אין ברוחו נכונה:

*) תהלים. ל"ט, ז'.

מצוחצח ומגוהץ, מכובד בשעתו ובמקומו; אינו פוגע באיש, מדבר בנחת עם הבריות; הוא צח ונקי מאד — כחמצת גפרית זו, שהיא מות ורעל.

אין את נפשנו לספר בשבח פִּקוּדֵי המוסר של מוחמד, כי הם תמיד מן המובחרים; מכל־מקום נוכל לאמר כי הם מכֻוּנים תמיד אל הטוב, כי הם מוֹרָשֵׁי לב תמים, הקולע אל הישר והטוב. תורת־הסליחה הנעלה של הנצרות, המצוה אותנו להושיט את הלחי האחרת, אם הכו את האחת, אין לנו שם: עליך לקחת נקם, אבל הכל במדה, לא יותר מכדי הרשעה או שלא כשורת הדין. מצד אחר, האשלם, ככל דת גדולה וככל הסתכלות בטיב האדם, משוה קטן וגדול: נפש מאמין אחת שקולה כנגד כל ממלכות הארץ; כל בני האדם שוים הם, גם לפי האשלם. מוחמד אינו מטעים כי יתכן לעשות צדקה לעניים, כי אם חובה היא. הוא קוצב על־פי החוק, כמה עליך לתת, וכל העובר על הקצבה מתחַיֵּב בנפשו. מעשר מתבואות האיש בשנה, אם רב ואם מעט, הוא נחלת העניים, החלכאים ואשר ממה ידם. כל זה הוא טוב: קול הטבע של אהבת אדם, חמלה ויושר, המקננים בלב בן־הטבע הפרא הזה, מדבר כך.

אמנם, הגן־עדן והגיהנם של מוחמד מלאים חיי בשרים: בשניהם יש בהם כדי לפגום את הרגש הטהור שבנו. אולם עלינו לזכור, כי כבר היו לעולמים אצל הערביים, כי מוחמד, עד־כמה שֶׁשִּׁנָּה אותם, צמצם ועִדֵּן אותם. ולא עוד, אלא הגאות החושים היותר גרועות הן מלאכת ידי תלמידיו ולא שלו. בקוראן נמצא באמת מעט על תענוגי גן־עדן; הם מרומזים שם ולא מפורשים. וגם אין לשכוח שהוא מגיד ואינו מכחד, כי גם שם התענוגים היותר נעלים יהיו רוחניים: ההנאה מזיו פני אלהים תהיה נעלה על כל התענוגים האחרים לאין ערוך. הוא אומר: „ברכתכם תהי שלום!“ סַלָּם, שלום לכם! הדבר אשר כל נפש משכלת נכספת אליו ומשחרת אותו לשוא עלי־אדמות כהאשר היחידי. „אתם תשבו על כסאות, איש מול רעהו: כל קנאה ואיבה תסוף מלבבכם!“ כל קנאה ואיבה! אתם תאהבו נדבה איש את אחיו. לכל אחד מכם יהיו די שמים בעיני אָחיו!

ואשר לפרק הגן־עדן המלא חיי בשרים וחמדת תענוגים של מוחמד, הפרק הַמַּכְאָה לבנו ביותר, עוד לי מלים הרבה, אבל לא אוכל בזה לטפל בדבר. ורק על שתים אעיר אתכם, ובזה אמסור דינו ללבכם. האחת נמצאתי לָמֵד מגתה; הוא רֶמֶז שהבליע דרך־אגב והראוי לתשומת לבנו. באחד מציוריו, והוא ב„שנות נדודיו של וילהלם מַיסְטֶר", מזדמן הגבור עם חבורת בני־אדם בעלי מנהגים מוזרים, אשר אחד מהם היה כזה: „דורשים אנו", אומר האטן, „כי כל אחד מאתנו יעשה לו סְיָג בצד אחד, כי בדבר אחד יעשה ההפך מרצונו, ויכוף את עצמו לעשות דבר שאינו רצוי לו, אם לצדדים אחרים נתן לו חופש יותר רב". לפי דעתי, יש בזה טעם נכון מאד; בהנאה מדברים נעימים אין הרע, כי אם בזה, שנשעבד עצמותנו המוסרית אליהם. יֵרָאה נא האיש כי הוא הַשַּׁלִּיט על הרגליו; כי הוא יכול ורוצה לנער אותם מעליו, כשהשעה צריכה לכך: הנה חוק נעלה. החודש רַמַּדַּן להמושלמים, הרבה בדת מוחמד, הרבה בחייו הוא מכונים למטרה זו; אפילו אם לא במחשבה תחלה, בכונה ברורה לתקון מדות־המוסר מצדו, הנה בחוש בריא של גבר בעוז, וגם זה הוא דבר טוב.

ועוד אחת יש לאמר על־דבר הגן־עדן והגיהנם של מוחמד, והוא, כי אף־על־פי שהם גסים וגשמיים מאד, מכל־מקום הם סמל לאמת נצחית, שאין אחרים שמים אליה את לבם כראוי. אותו הגן־עדן שלו המלא תענוגים גסים כל־כך; אותו הגיהנם היוקד הנורא; אותו יום המשפט הגדול והנורא שהוא מדבר עליו תמיד: כלום אינם בדמיונו הגס של הבידואי אלא צלה הגס של אותה העובדה הרוחנית הגדולה שמבראשית, ואשר אך רע לנו אם גם אנו לא נדע ונרגיש אותה — הטבע הנצחי של החובה? כי מעשי האדם בחלד יש להם ערך אין־קץ בשבילו, וכי בכלל אינם מתים ואינם כלים לעולם, וכי האדם בימי חייו המועטים עולה למעלה עד לשחקים ויורד למטה עד שאול־תחתית, וכי בששים שנות חייו צרור הנצח בחביון נפלא ונורא: כל זה נחקק כמו באותיות אש בנפש הערבי הפראית, כמו ברשפים ופלדות חרות הוא שם, איום, בלתי־הגוי,

ערוך לפניו תמיד. בכובד־ראש החוגר ממסגרותיו בתעצומות, בתומת־לב פרועה ומלאה זעם, בקול הברה סתם, מבלתי יכולת לחתוך אותו בשפתיו, הוא חותר להביע את הדבר, לתת לו צורה מוחשית של אותם השמים ואותו הגיהנם. באיזו צורה שיהיה גלום הוא ראש וראשון לכל האמתיות. הוא ראוי לכבוד בכל צורה שהיא. מה הוא עיקר תעודתו של האדם בחלד? מוחמד ענה על שאלה זו באפן שיש בו כדי להחפיר הרבה לא אחד מאתנו. הוא אינו לוקח, כמו בֶּנְתַם, פֶּלֵי, צדק ועָול ומחשב את השכר כנגד ההפסד, את סך־הכל של עונג מן האחד ומן השני, ואחרי שהעלה בחשבון על־ידי מלאכת החבור והחסור את הרֶוח הנקי, הוא שואל, אם בכלל הצדק אינו מכריע הרבה? זאת לא זאת! לא יותר טוב הוא לעשות את האחד מהשני; האחד מתיחס אל השני כחיים אל המות, כשמים אל השאול. באחד אין לאחוז בשום פנים, ומן השני אין להניח ידנו בשום פנים. אין לך למדוד אותם זה בזה. הם אינם נערכים זה לעומת זה, האחד הוא כמיתה עולמית לאדם, השני כחיי־נצח. תורת התועלת של בנתם, הבונה את מדת הטוב על שכר והפסד, המשפיל את עולמו של הקב״ה למכונת־קיטור דוממה, בלי רוח חיים, את נפש האדם הגדולה עד שמים למין מאזנים לחציר, לשקול בהם חציר וקוצים, עונג וצער: — אם ישאלני השואל, מי משניהם, מוחמד או הם, נושא דֵעַ יותר דל ויותר כוזב על האדם ותעודתו בחלד, אענה בפה־מלא: לא מוחמד! —

בכלל, שונים אנו את דברינו, כי דת מחמד זו היא מין נצרות; כי יסוד מהור של הנעלה ברוח נשקף ממנה, אשר כל לִקוּיֶיהָ אינם יכולים להאפיל עליו. האֵל הסקנדינוי „וואוגש", אֵל כל העמים הקדמונים, רחב ונסב על־ידי מוחמד עד כדי שמים, אבל לשמים שהם סמל החובה הקדושה ושעל האדם לזכות בהם על־ידי יראה והצנע־לכת, על־ידי מעשה תוקף וגבורה וקבלת יסורים באהבה, שהיא מעשה גבורה עוד יותר גדולה. היא האלילות הסקנדינוית עם תוספת יסוד נשגב באמת. אל תבַּנה זאת שקר; אל תבט אל השקר שבה, הבט אל האמת שבה. זה אלף ומאתים שנה היתה דתם לארח חייהם

של החלק החמישי במין האנושי כולו. ולכל לראש, היא דת שהאמינו בה בכל־לב. הערביים הללו מאמינים בדתם, ומבקשים לחיות על פיה! שום נוצרים למן הדורות הראשונים, אולי זולתי הפוריטנים בדורות החדשים, לא קימו מימיהם את דתם כמו שהמושלמים מקַימים את דתם הם — הם אדוקים בה בכל נפשם, על אף הזמן והנצח. היום בלילה כאשר יקרא השומר ברחובות קאירה „מי פה?" הוא שומע מפי העובר, יחד עם תשובתו, את המלים: „אין אלה מבלעדי אלה", אַלה אַכְּבַּר. אשלם. הקול הזה מתהלך בלבותם ובחייהם יום־יום של מיליונים השחרחורים הללו. שליחים קנאים מטיפים את דתו על־פני חוץ בקרב הַמַּלַּיים, הפפּוּאַנים השחורים, עובדי־האלילים המגושמים — הם דוחים מפניהם את הדבר הגרוע ממנה, ולא־כלום ממה שהוא טוב ממנה או מה שהוא טוב.

לָעם הערבי היתה זאת יציאה מאפלה לאורה; עֲרָב התחילה לַאור באור החיים עמה יחד. עַם דל, רועה מקנה, נודד במדבריותיו מראש ימות עולם ולא ידוע בכתב־עמים: גבור־נביא שולח אליו ובלשונו מלה אשר היתה ראויה להאמין בה; והנה, העם אשר בגוים לא התחשב, יצא שמעו בכל הארץ, זה הצעיר גדל והיה מלוא ארץ. כעבור מאה שנה משתרעת ערב עד גְּרַנַּדָה מזה, ועד דֶּלְהִי מזה, מזהירה בגבורה והוד ובאור הגאוניות. עֲרָב מאירה מאות־שנים אחדות על־פני חלק גדול בארץ. גדולה היא האמונה, ממנה תוצאות חיים. דברי ימי העם נעשים פוריים, מרוממי־נפש, גדולים למן השעה שֶׁיִּחֵד לבו לאמונה. הערביים הללו, זה האיש מוחמד, מאות השנים האלה: האם אין זאת כאילו נפל זיק אחד, זיק אחד על עולם אשר נדמה נדמה כאבק שחור אין חפץ בו; והנה האבק נהפך לאבקת־שרפה, ולהבת־שלהבת עולה עד לב השמים, למן דֶּלְהִי עד גְּרַנַּדָה. האדם הגדול הוא כברק מן השמים; יתר בני־האדם מיחלים אליו, כמו חמרי־שרפה, ואז מתלקחים גם הם.

שיעור שלישי.

הגבור בתור פיטן. דנטי; שקספיר.

(יום שלישי, בשנים-עשר לחודש מאי 1840.)

הגבור בתור אלהות, הגבור בתור נביא הם יצירי דורות קדומים ואינם חוזרים ונשנים עוד בדורות החדשים. תנאי קודם להם הוא בוסר המושגים במדה ידועה, אשר קַדְמַת החכמה והמדעים גלבד שמה להם קץ. צריך לכך עולם ריק או כמעט ריק מאָפְנֵי מדע, כדי שהאדם בהתפלאותו המלאה אהבה יחשוב את גבר עמיתו לאלהים או למדַבּר בקול אלהים; אלהות ונביא עברו ובטלו. עלינו להתבונן עכשו אל הגבור בדמות הפיטן, שאינו מתהלך בגדולות כמוהם, אבל גם אינו נותן כמוהם מקום לחלוק עליו. הוא דמות שאין חליפות לה. הפיטן הוא צורת גבור המיוחדה לכל הדורות; הוא נחלת כל הדורות אחרי שהוקם פעם אחת, כי הדורות האחרונים כדירות הקדמונים עלולים להעמיד, ויעמידו אותו תמיד כאשר יהיה הרצון מלפני הטבע. ישלח נא הטבע נפש-גבור; בכל דור לא יִבָּצר ממנה להתגלגל בצורת פיטן.

גבור, נביא, פיטן — שמות שונים למיניהם אנו קוראים בזמנים ובמקומות שונים לאנשים הגדולים; והכל לפי החלוקים וההבדלים שאנו מבחינים בהם, לפי החוג שהתפתחו בו. לפיכך הָיינו יכולים לקרוא להם שמות הרבה יותר. רצוני להעיר עוד על דבר אחד הראוי לְהִשָּׁמע, כי חוג פעולתם השונה היא הסבה הממשית להבדלים אלה; כי הגבור כשהוא לעצמו, עלול להיות פיטן, נביא, מלך, כהן, או כל אשר תאוה נפשך, והכל לפי טיב העולם אשר יקרה מקרהו לְהִוָּלֵד שם. מתודה אני, כי לא

אוכל לשוות לפני אדם גדול, אשר יפלא ממנו להיות כל אחד מטיני אדם. הפיטן שאינו עלול אלא לשבת על כסאו ולחבר חרוזים, לא יוציא לעולם מתחת ידו בית, שיהיה לו ערך ביותר. הוא לא יוכל לעולם לשיר על הלוחם הגבור, אם הוא גם־הוא איננו על־כל־פנים לוחם גבור. וסובר אני, כי יש בו מן הפוליטיקאי, ההוגה, המחוקק, הפילוסוף — במדה ידועה היה יכול להיות כל־אלה והנהו כל־אלה. וכן גם אינני יכול להבין איך מירבו בלבו הגדול והלוהט, באש שהיתה עצורה בלב זה, בדמעות הרותחות שהיו בו, לא היה עלול לכתוב חרוזים, חזיונות־תוגה, שירים ולהרעיש בהם את כל הלבבות, לו הביאוהו הלום מְסִבּות חייו ותנוכו. העיקר הוא, כי תהי לו תכונת האדם הגדול, כי האיש יהי גדול. יש מלים בפי נפוליון שהן כמו מלחמות אויסטרליץ. ראשי המצביאים של לואי הארבעה־עשר הם גם כעין אנשים פיטנים; הדברים שבפי מִירָן מלאים חריפות וגאוניות, כאִמְרוֹת שמואל י׳והנסון. הלב הגדול, העין הבהירה הצופיה למעמקים: הם הם העיקר; מבלעדי אלה, יבצר מכל איש לעשות חיל בכל מקצוע. פֶּטְרַרְקָא ובוֹקַצ׳יוֹ מִלאו שליחות דפלומטית היטב היטב. כפי הנראה; ונקל להאמין בדבר, הם פעלו פְּעָלִים שהיו קשים הרבה יותר מזה! בורנס, מחבר־שירים בעל כשרון, היה עלול להיות מירבו עוד טוב ממנו. שקספיר — אין לדעת מה לא היה עלול לעשות במדה שאין למעלה ממנה.

אמנם יש גם כשרונות הטבע. הטבע אינו יוצר בדפוס אחד את כל האנשים הגדולים, ואותם עוד פחות משאר בני האדם. יש, בלי ספק, הבדל בכשרונות, אולם לאין־ערוך יותר במסבות השונות, ועל־הרוב עלינו להתבונן רק א ל י ה ן. אולם למה הדבר דומה? ללמוד אומניות בסתם בני־אדם. לוקחים איש, שעוד לא הוברר טיבו באשר הוא אדם ואשר יוכל להעשות לכל מין אומן־יד, ועושים אותו לנפח, בנאי, גודר; והריהו לעתיד אומן פלוני ולא אחר. ואם אנו רואים לפעמים, כאשר כבר צוח אַדִיסון על זה, נושא־סבל הכורע תחת משאו ברגליו הדקות והצנומות, וסמוך על ידו חיט בריא־אולם כשמשון וידו ממששמשת בפסת ארג ובמחט קטנה — היעלה על הדעת

כי בבשרונות המבע נמלכו פה? והוא הדין באדם הגדול, באיזו מלאכת יתגדר? נניח, כי יש לפנינו גבור, היהיה כובש מרעיש ממלכות, מלך, פילוסוף, פיטן? הוא חשבון מסובך מאד לאין פתרון בין העולם ובינו. הוא יתבונן בעולם וחוקיו, העולם וחוקיו יהיו לפניו. למען יקרא בהם. מה שהעולם יִזקק לו וימציא לו בגדון זה היא, כמו שאמרנו, העבודה הבי־חשובה לגבי העולם.

הפיטן והנביא נבדלים זה מזה הרבה לפי מושגינו הקלושים שיש לנו על־אודותם היום. אולם, להפך, בקצת שפות עתיקות הם שמות נרדפים. Vates יש במשמע גם שניהם. גם נביא גם פיטן, ואמנם נביא ופיטן, אם נבין אותם לאשורם, הם בכל הזמנים מושגים קרובים מאד. בעצם, הם עד־היום לאחדים והוא נביא הוא פיטן, ביחוד לענין הצד השוה החשוב שבהם ששניהם באו בסוד הנקדש של העולם, מה שגֶתה קורא „הסוד הגלוי". „מה הוא הסוד הגלוי?" ישאל השואל. „הסוד הגלוי" — גלוי לכל וכמעט עין איש לא תשורנו! סוד אלוהַ זה הספון בכל מקום בכל הנמצאים „רעיון אלוה בעולם, שהוא יסוד כל המראות", כדברי פיכטה. ואשר כל המראות, למן השמים וצבא כוכביהם עד העשב אשר בשדה וביחוד מראה האדם ועלילותיו, אינם אלא לבושו, ההגשמה הנעשה גלויה לעינינו. סוד אלוה זה ישנו בכל הזמנים ובכל המקומות; ישנו באמת. ברוב הזמנים והמקומות מעלימים עין ממנו; והעולם אשר בכל שפה ולשון צריך להגדירו כרעיון־אלוה המוצא אל הפועל. נחשב כדבר מצוי, דומם, שאדם דש בו — כאילו אומר הסטיריקן. הוא עצם דומם, שהאומן התקין בנינו. ללא הועיל הרבה יהיה לדבר עכשו בארוכה על־אודות הדבר הזה. מכל־מקום, אוי אוי לכל אחד מאתנו, אם לא נדע אותו, אם לא נחיה תמיד בהכרה זו. אמנם רע ומר הוא, בכלל חיי ריק ובהלה הם, אם לא נחיה כן!

והנה אומר אני, כי אם איש אחר זולתו יוכל לשכוח סוד אלוה זה, הנה ה־Vates, יהי נביא או פיטן, בא בסוד זה; הוא האיש אשר שולח עלי־אדמות לשַנֵן אותו לנו. זאת היא תמיד הבשורה אשר בפיו אלינו, עליו לגלות אותה לנו — סוד־אלוה זה

מרחף לפניו יותר מאשר לפני כל אדם! בעוד שאחרים שוכחים אותו, הוא יודע ומכיר בו — וסובר אני, כי אנוס הוא לדעת ולהכיר אותו; מבלי אשר שאלו את פיו, הוא חי בו, על־כרחו הוא חי בו. עוד פעם: אין פה מצות אנשים מלומדה, כי אם סקירה ישרה ואמונה; גם האיש הזה אי־אפשר לו שלא יהיה תמים־לב. יחיו אחרים לפי החיצוניות של הדברים, לו הכרח הטבע הוא לחיות לפי אמתתם של הדברים. עוד פעם: איש הנוהג כובד־ראש בעולם, אף־על־פי שכולם זולתו עושים בו שחוק וקלות־ראש. חוזה הוא, ראשית כל, יען כי הוא תמים־לב. ככה הפיטן והנביא, השותפים ב„סוד הגלוי", לאחדים הם.

לענין ההבדל שביניהם, סוברים אנו, כי Vates־הנביא תפס הסוד הקדוש ההוא מצדו המוסרי, בתור טוב ורע, עשה ולא־תעשה; Vates־הפיטן תופס אותו יותר מהצד שהגרמנים מכנים האֶסטטי, בתור נוי וכדומה. את האחד אפשר לכנות המגלה לנו מה שעלינו לעשות, והשני — מה שעלינו לאהוב. אולם באמת מתערבים שני התחומים זה בתוך זה, ואין לשים תמיד פדות ביניהם. גם הנביא מכַוֵן את עינו אל מה שעלינו לאהוב. כי אילולי כן, איך יוכל לדעת מה הוא הדבר שעלינו לעשות. הקול הבי־נעלה שנשמע מעולם עלי־אדמות אומר: „הביטו אל חבצלות השדה, הן אינן עמֵלות, אינן טוות, ובכל־זאת גם שלמה בכל כבוד תפארתו לא היה הדור בלבושו כאחת מהן". הנה סקירה לתוך עומק עמקו של היופי. „חבצלות השדה" — לבושות הדר יותר מרוזני ארץ והן צצות שם בשפל שדה זרע, עין יפה מביטה אליכם מתוך חיקו הגדול של ים היופי! איך יכלה הארץ האיתנה להוציא אותן, הארץ הזעומה למראה וכאשר היא, לולי היתה יפה במהותה הפנימית? גם בבחינה זו מקבלת אִמְרָה אחת של גתה, אשר התמיהה רבים, כוגה ידועה: „היפה", אומר הוא, „עולה על הטוב, היפה מכיל בתוכו את הטוב". זאת אומרת, היפה הנכון, הנפלה מן היפה המדומה. כמו שאמרתי במקום אחר, כשמים מן כפת אולם וּכְּסְהַל. ככה לענין ההבדל שבין פיטן ונביא והצד השוה שבהם.

בדורות הקדומים וגם בדורות החדשים אנו מוצאים קצת פיטנים הנחשבים לשלמים, ולחטאת־מרי תחשב להטיל בהם דופי. מלבב הדבר וגם נכון הוא; אולם אם נדקדק בדבר, שוא נתעה הוא. באמת ברור הוא כי אין פיטן שלֵם. בלב כל אדם יש נימה של פיטנות; אולם אין אדם שרוקם כולו פיטנות. כולנו הננו פיטנים, כשאנו קוראים שיר כהוגן. „בת הדמיון המתפלץ מפני הגיהנם של דנטי", האין הוא כשרונו של דנטי, רק נופל ממנו במעלה? איש זולתי שקספיר לא יוכל להגשים את המעשה בהמלט על־פי סַבְּסוֹ גְרַמַּטִיקוּס, כמו שעשה שקספיר; אולם כל איש רוקם לו מין ספור ממנו; כל איש מלביש אותו צורה טובה או גרועה. אין לנו לבלות זמן בהגדרות. במקום שאין הבדל מסוים, כמו בין עגול לרבוע, כל הגדרה היא סתם סברה, ברב או במעט. איש אשר התכונה הפיוטית רבתה בו עד לידי־כך שהוא מתנכר בה, מכנים אותו בני דורו בשם פיטן. פיטני עולם, אותם שאנו חושבים לפיטנים שלמים, נתיחדו על־ידי המבקרים בדרך זו. מי המתעלה עד למעלה מן גובה הפיטנים הרגיל יהיה בעיני מבקר פלוני או אלמוני לפיטן עולמי ובדין הוא. ובכל־זאת הוא הבדל מתוך סברה סתם, ומן ההכרח שיהיה כן. כל הפיטנים, כל בני האדם יש בהם ממדות האוניברסליות; ואין אדם שהוא כולו מרוקם מהן. רוב הפיטנים משתכחים מהרה מאד; גם המעודן שבכולם, ביניהם שקספיר והומירוס, לא יעמוד זכרו לעולם— יש יום וגם הוא איננו עוד!

מכל־מקום תאמרו, הלא צריך להיות הבדל בין שירה אמתית ובין דבור אמתי שאינו שיר; מה הוא ההבדל? הרבה נכתב בנדון זה, ביחוד על־ידי המבקרים הגרמנים החדשים, אשר אחדים מהם אינם מובנים היטב בראשונה. הנה הם אומרים, למשל, כי הפיטן נושא אין־סוף בקרבו; הוא אוצל Unendlichkeit, אופי ידוע של אין־סוף, לכל דבר שהוא מתאר. אף־על־פי שזה אינו ברור ומפורש מאד, מכל־מקום בנדון סתום כזה הוא ראוי לתשומת לב. אם נעַין היטב בדבר נמצא בו לאט לאט כונה ידועה. כשאני לעצמי אני מוצא כונה רבה בהבדל הישן השגור, כי על הפיוט להיות שקול במשקל ובקצב,

שתהיה בו מוסיקה ויהיה עשוי לשיר. אמנם, אם יאיצו בי להגדיר הגדרה, יכולני לאמר זו שאינה נופלת מאחרת זולתה: אם תֵּאוּרך הוא באמת מוסיקלי, לא לבד מוסיקלי בדבריו, כי אם גם בתכנו ובמהותו, בכל מחשבותיו והגיגו, בכל הלך־רוחו, אז יהיה פיוטי, ואם אין, לא. מוסיקלי — כמה ספון בזה! רעיון מוסיקלי הוא רעיון שהגה לב אשר חדר לתוך תוכו של הדבר, אשר תפס את סודו הפנימי, זאת אומרת, הנעימה הספונה בו, הקשר ההרמוני הפנימי שבו, שהיא היא נפשו, אשר בה הוא מתקַים ויש לו הזכות להתקים בעולם. כל הדברים הפנימיים, נוכל לאמר, הם מלאים נעימה ומתגלים החוצה בדרכם בשיר. ערך השיר נוקב ויורד עמוק. מי יוכל לתַנות במלי הגיון את פעולת השיר עלינו? היא מין לשון בלי חתוך הדבור, שאין לבוא עד תכונתה. המצעידה אותנו על עברי פי האין־סוף ומניחה לנו להסתכל בו רגעים מספר.

אמנם כל דבור, גם הכי־פשוט, יש בו קצת מן השיר; אין מחוז אחד בעולם שאין לו טעם נגינה המיוחד לו — רְתמוס אחד או נעימה אחת, אשר על פיה מזמרים בני האדם את הדברים שיש להם לאמר. טעם נגינה הוא כעין שיר רֶצִיטַטִיבִי, לכל בני־אדם יש טעם־נגינה מיוחד להם — אף־על־פי שהם אינם מרגישים בו אלא אצל אחרים. התבוננו גם־כן איך כל דבור נלהב נעשה ממילא מוסיקלי — פרק שירה יותר מסולסל משל טעם הנגינה בלבד. גם דבור האיש בחמת קנאה נעשה לשירה, זמר. כל הדברים העמוקים הם שירים. השיר הוא, כנראה, במדה ידועה מהותנו הפנימית; כאילו כל השאר הוא רק חתולים וקלפות. הוא יסוד־בראשית שבנו, בנו ובכל הדברים. היוָנים חזו מלבם על „הרמוניות הספירות": הוא היה הרגש שהיה להם מגזרתו הפנימית של הטבע, כי נשמת כל קולותיו וגִלוייו היא שירה שלמה. לפיכך נקרא את הפיוט רעיון מוסיקלי. הפיטן הוא האיש ההוגה בדרך זו. בעצם, הכל תלוי גם בכח השכל; תומת־לבו ועומק חזותו של האדם הם העושים אותו לפיטן. הסתכלו דֵי עמוק ותראו בדרך מוסיקלי, כי לב הטבע הוא בכל־מקום מוסיקה, ובלבד שתגיעו עָדיו.

Vates־הפיטן בחזון־הטבע שלו, המלא נעימה, עמדתו דלה בעינינו, כנראה, לעומת Vates־הנביא; כהונתו והכבוד שאנו הוגים לו בגלל כהונתו זו ללא־ערך הם גם־יחד. הגבור הנחשב בתור אלהות, הגבור הנחשב בתור נביא, ואחרי־כן הגבור הנחשב רק בתור פיטן: האם לא יקחנו לבנו לחשוב, כי היְקר שאנו נותנים לאדם גדול הולך ופוחת מתקופה לתקופה? בראשונה אנו מכירים אותו בתור אֵל, אחרי־כן בתור איש אשר רוח אלהים בו; ועתה במדרגה שאחריו, מלתו המפליאה לעשות זוכה רק להודאתנו, כי פיטן הוא, מחבר חרוזים נאים, איש־גאון וכיוצא בזה! — כן נדמה הדבר. אולם, נוכחתי כי באמת לא כן הוא. אם נתבונן היטב בדבר, אולי יוברר, כי בלב האדם יש עוד עתה מדת התפלאות זו, המיוחדה ביותר לַחֲתַת הגבורה, נכנה אותה כאשר נכנה אותה, כמו שהיתה בכל עת וזמן.

כסבורני, אם עכשו אין אנו חושבים את האדם הגדול לאֵל ממש, הוא מפני שמושגינו מאלהים, המקור העליון והנשגב של ההוד, החכמה והגבורה, הולכים הלוך והתעלה, לא מפני שיראת־הכבוד שלנו למדות אלה, כפי שהן מתגלות באדם כצלמנו וכדמותנו, הולכת ופוחתת. הדבר הזה ראוי לתשומת־לבנו. אמנם הדילטנטיות הספקנית, קללת זמננו, קללה אשר לא תִמָשך לנצח, עושה שַמות במקצוע זה, הכי־נעלה בעניני האדם, כמו בכל שאר המקצועות, ויראת־הכבוד שלנו לאנשים גדולים, אף־על־פי שהיא רצוצה, סמויה ושוממה, מתגלה בצורה עלובה למדי, המנכרת אותותיה כמעט. בני־האדם מעריצים את חיצוניותם של האנשים הגדולים; רובם אינם מאמינים כי באמת יש אנשים גדולים להעריץ אותם. היא הדעה הכי־שוממה, המרה והנמהרה; אילו היינו מודים בה, היה לנו להתיאש ממעללי האדם! בכל־זאת התבוננו, למשל, בנפוליון, ליטננט־ארטילירית, ילדי־קורסיקה: זו היא קלפתו החיצונית, והאם אין נשמעים לו ואין מ ע ר י צ י ם אותו על־פי דרכו יותר מכל נושאי עטרות וכתרים שבעולם כולם יחד? דוכסיות רמות ומשרתי־בית נקהלים מסביב לאפר השוטלנדי בורנס — רגש מוזר מפעם בלב כולם, כי מעולם לא שמעו איש כמוהו, כי סוף־

סוף, הנה האיש! בסתר לבם של האנשים האלה מתרחש רגש עמום, אף כי לפי־שעה אין עוד דרך כבושה להתגלות בה, כי האכר הזה בגבותיו השחורות ובעיני־השמש שלו הלוהטות, במדבריו המוזרים, המעוררים גם שחוק גם דמעות, עולה בערכו לאין־חקר על אחרים, ואין לדַמות אותו אל אחרים. האין אנו מרגישים זאת? לו גורשו מקרבנו הדילטנטיות, הספקנות, השפלות וכל המשפחה הרעה הזאת, כמו שיש יום ויהיה כן ברצות אלהים; לו נכחדה כולה האמונה בחיצוניות הדברים והאמונה הברה בעצם הדברים תירש מקומה, עד כי האדם יפעל רק בעֵטיה של זו האחרונה, והראשונה תהיה בעיניו כלא־היתה, מה עז, מה חדש היה הרגש לבורנס!

והנה בדורותינו אלה, כמו שהם, האם אין לנו עוד שני פיטנים, אשר אף אם לא נחשבו כאֵלים, בכל־זאת הועֲלו למעלת קדושים? שקספיר ודנטי הם קדושי־הפיוט, הם נמנים באמת, אם נתבונן היטב, ב ס ו ד ק ד ו ש י ם, עד כי כחש ומרי הוא לנגוע בהם. חושו המשולח של העולם, אשר כבש לו דרך בין כל המעקשים הללו, הקמים לשטן לו, בא לכלל דעה זו! דנטי ושקספיר הם צמד מיוחד. הם שוכנים בדד, כמו בפרישות מלכים; איש לא ישוה להם, איש לא ידמה להם. בעיני כל העולם בעין אצילות וקרני הוד של תכלית השלמות מכתירים שני אלה. הם נקדשו. אף כי האפיפיור וחשמניו לא סמכו ידם עליהם. כזאת היא עוד יראת־הכבוד האיתנה שלנו למדת הגבורה, על אף כל ההשפעות שכנגד בדורות שנתמעטו הלבבות בהם. — אנחנו נתבונן כמעט־קט בשני אלה, בפיטן דנטי ובפיטן שקספיר: הדברים המעטים שאנו רשאים להגיד פה על הגבור בתור פיטן, יִכּונו מאד לדרך זו.

הרבה כרכים נכתבו דרך פירושים על דנטי וספרו; בכל־זאת, בכלל לא עלתה בידם הרבה. דברי ימי חייו כמעט כולם אבדו לנו ואינם. הוא היה איש לא שֵׁם לו על־פני חוץ, נע ונד, הלום־יגון,

בעודנו בחיים לא שם איש אליו לב ביותר, ורוב הרשומות עליו אבדו ברבות הימים. הלא זה חמש מאות שנה עברו מאז חדל לכתוב ולחיות עלי־אדמות. אחרי כל הפירושים, הנה הדבר העיקרי שאנו יודעים על־אודותיו הוא ספרו. ספרו — ויש להוסיף גם אותה התמונה המיוחסת, במקובל, לַצַּיָּר גִּ׳יוֹטוֹ. אשר כשנתבונן אליה אי־אפשר שלא נחזיק אותה לאמתית, אחת היא מי צִיֵּר אותה. בעיני הם פנים הנוגעים עד הנפש, אולי יותר מכל הפנים אשר ראיתי מימי! הנה הם שוכנים בדד, כאילו הם מצוירים בחלל העולם, מעוטרים זר דפנא פשוט; צער ויגון אין חליפות להם, הכרת הנצחון אשר אין חליפות לה גם היא — סימן מובהק לכל דברי ימי דנטי! בעיני הם הפנים העגומים ביותר שנצטַּיְּרוּ מעולם לפי המציאות, פנים נוגים מאד, הנוגעים עד עומק הנפש. בתור תָּו עיקרי שרוי עליהם רוך, עדנה, נעימות מתוקה כשל ילד, אבל כל אלה כאילו קפאו לסתירה עזה, לבטול־היש, לבדידות, לצער גֵּאֶה באפס תקוה. נפש רכה, מרוקמה מערפלי טוהר, המציצה אלינו בזעם, בחמת־רוח, במבט שנון כמו מבית־כלא עשוי גלדי־קרח עבים! יגון חרישי, מלא לעג שאנן; שפתו מקומטה כאילו היא מביעה בוז גאיוני לדבר המכלה אותו עד הנפש, כאילו הוא רק דבר קל וריק, כאילו הוא נעלה מעל הדבר שבכחו לענותו ולחנקו. פני איש הנמצא בסתירה גמורה וכל ימיו בקשרי מלחמה לחיים או למות עם העולם. אהבה שנהפכה כולה לחרון, חרון שאין להשיב, מתון, קר־רוח, דומם כשֶׁל אֵל. גם העין כאילו מביטה בתמהון, בשאלה: „מדוע העולם כך"? הנה זה הוא דנטי, זה מראהו, זה „קול עשרת הדורות הנאלמים" ומזמר לנו את „שירו המלא רזים אין־חקר".

המעט שאנו יודעים על חיי דנטי מתאים היטב לתמונה זו ולספר זה. הוא נולד בפלורנציה, כנצר ממרום מעמדות־החברה, בשנת 1265. חנוכו היה טוב מאד, לפי מנהגי הימים ההם; שנון הלכות רבות בדת, תורת ההגיון של אריסטו, קצת ספרי המופת הרומאים — דעת לא־מעטה במקצועות ענינים ידועים; ודנטי בשאר־רוחו ובכשרונו הכביר השכיל בודאי ללמוד יותר מרוב בני גילו כל מה שהיה כדאי

ללמוד. שכלו היה בהיר, רב־תבונות וחריף מאד; פרי טוב זה שבכל חנוך הוא ידע להוציא מלמודיו האסכולסתיים האלה. הוא ידע על בורים את הדברים שבסמוך לו; אבל בתקופה כזו, שלא היו בה ספרים נדפסים ומשא ומתן חפשי בין הארצות, לא יכול לדעת נכונה מה שהיה ברחוק ממנו: האור הבהיר הדק, המאיר היטב את הדברים הסמוכים לו, יִכְהֶה ויעשה לדמדומים מוזרים כשהוא זרוע על דבר הנמצא למרחוק. זאת היתה תורתו אשר קנה דנטי בבית־הספר. בחיים עשה את דרכו כנהוג אז. פעמַים עבד בצבא במערכות מלחמה בעד המדינה הפלורנטינית; היה ציר הממשלה, בשנת השלשים וחמש לחייו היה אחד מראשי השלטון בפלורנציה, על־פי סדר העליה לפי כשרונו ולפי שנות עבודתו. בילדותו נשא עיניו אל ילדה יפה אחת, ידועה בשם ביאטריצ׳י פּוֹרְטִינַרִי, בת־גילו ובת־מעמד בערכו, ומאז לא חדל לראות אותה מפרק לפרק והתהלך אתה באהבה. כל קורא יודע את ספורו הנחמד וְהנוגע עד־הנפש על אהבתו זו, כי הפרידו ביניהם וכי היא נִשאה לאחר וכי היא מתה אחר ימים מועטים. היא ממלאה תפקיד גדול בשירי דנטי; כנראה, היא מלאה גם תפקיד גדול בחייו. נראה הדבר, כי היא אשר היתה עצורה לו בחיים, ולבסוף עצורה לו רחוק רחוק במחשבי הנצח, היתה הנפש היחידה אשר אהב מימיו בכל חום לבו. היא מתה; דנטי גם הוא נשא לו אשה — אולם כנראה, לא ראה אשר, כלל וכלל לא. דומה אני, כי לא היה נקל לזכות באשר את האיש העז וּכְבַד־הראש הזה בנפשו המעודנה והנוחה להתרגש.

אנחנו לא נבכה על שבר דנטי; לו הלך הכל למישרים כאַוּת נפשו, כי אז היה לראש־מנזר, לראש־העיר בפלורנציה וכיוצא באלה, והיה רצוי ונשוא־פנים לשכניו ומיודעיו, והעולם היה שומם וחסר אחת המלים הכי־נהדרות שדוברו או שהושרו בו מימיו. לפלורנציה היה אז עוד ראש־עיר אחד דשן ורענן, ועשרת הדורות הנאלמים היו מוסיפים לדום, ולעשרת הדורות המקשיבים האחרים (כי יהיו עוד עשרה וכהמה וכהמה) לא היתה אז „הקומידיה האלוהית״ לשמוע! אין לנו להתאונן על דבר! גורל יותר נשגב הוטל על דנטי;

והוא, בהלחמו כאיש הנלקח להרג ולצליבה, היה אנוס על־כרחו להשלים חוקו. האם בידו היו עתותיו? אמנם הוא לא ידע יותר ממנו, מה הוא טוב באמת ומה הוא רע באמת.

בימי כהונתו של דנטי בתור ראש־המנזר עלו המהומות והמריבות בין הכתות גֶלְפים־גיבלינים, בִּיַאנקי־נֶרי וכיוצא באלה למעלה־ראש. דנטי, אשר נדמה כי ידה של כת בעלי בריתו על העליונה, הֻגלה פתאם, הוא עם רעיו; מני אז נגזרו עליו חיים של צער ונדודים. כל רכושו הָחרם ועוד יד שונאיו נטויה; הוא הרגיש במר נפשו את כל העול והחרפה שהמיטו עליו לפני אלהים ואנשים. הוא חגר כל כחו לשוב אל כנו. הוא נסה גם להתגרות בהם מלחמה, ביד רמה, אבל לא עלתה לו; הרע רק הורע יותר. בארכיון של העיר פלורנציה עוד גנוז כתב־הדת, הגוזר על דנטי להשרף חיים, אם יִתָּפֵש בכף! להשרף חיים — אומרים, זהו נוסח הכתב: תעודת־ממלכה מלבבת מאד. תעודה אחת נפלאה מאד, מזמן מאוחר הרבה, הוא מכתב דנטי אל שלטון פקידות העיר, בתור תשובה על הצעה יותר נוחה מאתם, כי רשאי הוא לשוב, בתנאי שיפַּיס אותם וישלם כסף ענושים. הוא ענה בגאון מוצק ועשוי לבלי־חת: „אם לא אוכל לשוב מבלי שאודה על אשמתי, לא אשוב לעולם", „nunquam revertar".

לדנטי לא היה עוד למן־אז מקום מושב על־אדמות. הוא נדד מגואל לגואל, ממקום למקום וקִיֵם בעצמו את דבריו המרים: „במה קשה הדרך", „Come é duro calle". אנשים קשי־יום אינם בני־לויה שמחים וטובי־לב. דנטי, עני ונדח, בתכונתו המלאה גאון וכובד־ראש, ברוחו הנכאה לא היה איש העשוי להתחבב על הבריות. פֶטְרַרקא מספר עליו, כי פעם אחת, בהיותו בחצר קַן דֶלא סְקַלא, הוכיחוהו על רוחו הכהה ועל שתקנותו, והוא ענה לא כדרך באי החצר. דֶלא סקלא היה אז במעמד רואי פניו עם לֵצניו ובדחניו (nebulones ac histriones), אשר בדחו את דעתו מאד. הוא פנה אל דנטי ויאמר: „האם לא לפלא הוא, כי הלצן האוילי הזה מבדח את דעתי מאד, בשעה שאתה, איש נבון, יושב פה מדי יום ביום ואין בידך לשעשע אותי כלל?" דנטי ענה במרירות: „לא, אין זה פלא; על הוד

נסיכותך לזכור את הפתגם: כל אחד למינו ישכון". — בא לץ ויבוא אוהב לֵצנות! איש כזה במנהגו הגא והשאנן, בלעגו המר ובעצבונו לא היה ראוי לעלות ולהצליח בחצר. לאט לאט נוכח לדעת, כי אין לו עוד מקום מנוחה, אין לו עוד אחרית ותקוה בחלד. חיי שעה נִטלו ממנו ונגזר עליו לנוע ולנדוד; אין לב אדם אשר יאהבהו, אין נחומים למרי נפשו בתבל ארצה.

טבע הדבר מחַיב כי חיי־עולם הָטבעו אז יותר עמוק בלבו, אותה המציאות הנוראה, אשר חיי־השעה האלה עם פלורנציה ועם גלותו סוף־סוף מרחפים עליה רק כצל שאין בו ממש. את פלורנציה לא תוסיף לראות עד־עולם, אבל את הגיהנם, את התפתה, את השמים ראה תראה! מה הם פלורנציה, קַן דלא סקַלא, חיים וחלד גם־יחד? הנצח: אמנם שמה ולא למקום אחר מועדות פניך ופני הכל! נפשו הגדולה של דנטי, בלי מעמד עלי אדמות, אוֹתה למושב לה יותר ויותר את העולם הנורא הלז! הוא שם מעיָניו והגיגו בו כדבר היחיד החשוב לו. בדמות־הגוף או בלי דמות־הגוף הוא הדבר היחידי החשוב לכל אדם: — אולם בעיני דנטי, בימים ההם, לבש צורה של אמת מדעית קבועה ומסוימה. הוא לא פקפק כלל כי בצת Malebolge משתרעת שם עם עגוליה האפלים, עם alti guai שלה, וכי בעיניו יראה אותה, כדרך שאין אנו מסופקים כי נראה את קונסטנטינופול, אם נשים פעמינו שמה. לבו המלא ימים רבים מחשבות אלה, אשר הרה והגה דומם באימה ובלהה, השתפך לבסוף ב„שיר המלא רזים אין־חקר": ה„קומידיה האלוהית" שלו, המופלא בכל הספרים החדשים, היה פרי מחשבתו זו.

בודאי היה למשיב־נפש לדנטי, וגם, כמו שנוכל לראות, לרעיון מלא גאון ועוז לפעמים, כי עלתה לו לעשות בגלותו מפעלו זה; כי שום פלורנציה, שום איש או אנשים לא עצרו כח להפריע אותו ממעשהו זה, או גם לסַיע לו הרבה בזה. הוא גם ידע בנפשו במקצת, כי מפעל גדול הוא; המפעל הכי־גדול שאדם יכול לעשות: „אם תלך אחרי כוכבך" — Se tu segui la tua stella — יכול הגבור לאמר לנפשו, בהיותו בדד וגלמוד ומתמוגג בעניו. „לך אחרי כוכבך, חוף

נהדר מובטח לך!" מלאכת הכתב היתה לו קשה ומיגעת, כמו שאנו שומעים וכמו שנוכל לדמות לנו בלאו־הכי. הוא אומר: „הספר הזה הכחיש בשרי לכמה שנים!" הוי, אמנם הוא ילדו כולו בעצב ועמל רב, לא בשעשועים, כי אם בכובד־ראש מלא זעם. ספרו, כמו באמת כל הספרים הטובים, נכתב, בכמה פנים, בדם לבו. כל תולדות חייו הן ספרו. הוא מת כאשר גמר אותו, לא בזקנה מופלגת, בשנת החמשים וחמש לחייו — אומרים, מִשֶּׁבֶר רוח. הוא קבור בעיר שמת בה, רָוֶינה: Hic claudor Dantes patriis extorris ab oris. הפלורנטיניים, מאה שנה לאחר־כך, בקשו להשיב להם את עצמותיו; בני העיר רָוינה סרבו לתת אותן. „אני דנטי קבור פה, מוּנָד מגבולות מולדתי".

אני אמרתי חזון דנטי הוא שיר: טיק מבנה אותו „שיר מלא רזים אין־חקר"; בדברים אלה הוא מסמן בדיוק את אפיו. קוֹלֵירִידג', מעיר במקום אחד בדברים נכוחים, כי בכל מקום שאתה מוצא מאמר ערוך בקצב מוסיקלי, בְּרִתמוס נכון ובטעם נעימה נכונה, יש גם במשמע דבר־מה עמוק וטוב. כי הגוף והנפש, המלה והרעיון תואמים יחד המה עד להפליא, פה כמו בכל מקום. השיר, כבר אמרנו לעיל, היא מדת הגבורה של הדבור! כל דברי־החזון העתיקים, של הומירוס ואחרים, הם, בעצם, שירים. אם אדקדק בדבר, אֹמַר, כי דְּבַר כל חזון ופיוט מתוקן הוא שיר, כל מה שאינו מ ו ש ר אינו פיוט באמת, כי אם פרשה של פרוזה, הכבושה בתוך חרוזים מצלצלים — למוקש רב לדקדוק ולפגע רע לקורא, על־הרוב. אנו רוצים לעמוד על ר ע י ו ן האיש, אם בכלל היה לו רעיון; למה יבוא עליו בעקיפין ויכבשהו בחרוזים מצלצלים אם י כ ו ל הוא להביע אותו בדברים פשוטים. רק כשלבו מתפעל עד לידי עוז הנעימה, וצליליו נעשים מוסיקיליים, כדברי קוֹלֵירִידג', בגָדלם, עמקם ונעימתם של רעיונותיו, רשאי הוא לחרוז ולשורר; ואז נכנה אותו פיטן ונקשיב אליו כאל גבור־הנאום, אשר מְדַבְּרו הוא שיר. הרבה מתנשאים לזה; אבל לקורא בעל־נפש, סובר אני, קשה מאד וגם לפעמים לזרא הוא לקרוא חרוזים! חרוזים אשר אין להם הכרח פנימי להיות נחרזים, מוטב שיאמרו לנו מה כונתם בדברים פשוטים, בלי צלצלי־שמע! איעצה נא

עצה את כל איש היכול לדבר מחשבתו, שלא לשיר אותה; ולהבין, כי בשעות סריוזות ובין אנשים סריוזים לא מן השם הוא לשיר אותה. דוקא מפני שאנו מחבבים את השיר האמתי ונפשנו הולכת שבי אחריו, כאחרי דבר אלוהי, היא הנותנת שעלינו לשנוא את השיר המזויף, ולחשוב אותו כקול הסירים, לדבר ריק, שאינו מעלה ואינו מוריד, לדבר שהוא ללא־אמת ולמכשול־לב.

אני נותן לדנטי את השבח הכי־גדול, באמרי על ה„קומידיה האלוהית" כי היא שיר אמתי בכל פנים. גם בקול נעימתה היא Canto fermo. היא נשמעת כזמרת המון חוגג. שפתו, terza rima פשוטה, היא שעמדה לו, בלי ספק, בזה. היא נקראת מאליה ברתמוס ידוע. אולם, מוסיף אני, כי אי־אפשר היה אחרת; כי תוכן הספר וחמרו הם כשלעצמם בעלי קצב ומדה. עמקה, עוז התלהבותה הנאדרה ותומתה עושים אותה למוסיקלית; הָעמק ללבת דַּיְּןְ, ובכל מקום יש מוסיקה. שוויי־ערך פנימי אמתי. מה שמכנים הרמוניה ארדיכלית שולט בה, — וּמְשַׁוֶּה על הכל מַתְכֹּנֶת קצובה; הרמוניה ארדיכלית המצטרפת גם היא לטיבה של המוסיקה. שלש הממלכות: Inferno, Paradiso, Purgatorio, ערוכות זו מול זו, כמו אולמי בנין גדול; בית־כניסה עולמי נשגב, למעלה מן הטבע מתנוסס שם, בחוסן, בפומבי, בהוד נורא; עולם הנפשות של דנטי! הוא בעצם הכי־ת מ י ם שבכל חזיונות הפיטנים; גם פה אנו מוצאים, כי תום־הלב הוא קנה־המדה ליתרון הכשר. הוא בא מעומק חדרי לב המחבר, והוא חודר עמוק ללבנו מבעד לשדרות הדורות הרבים. בני העיר וֶרונה, כאשר ראו אותו ברחוב, היו רגילים לאמר: „Eccovi l'uom ch'è stato all' Inferno" — הביטו וראו את האיש אשר היה בגיהנם! הה, אמנם הוא היה בגיהנם, באמת בגיהנם, בצער וקרָב קשה וארוך, כמו שהוא מנת חלקם, באמת, של אנשים כערכו. קומידיות הזוכות לשם א ל ה י ו ת, אינן נעשות בדרך אחרת. המחשבה, כל עבודה אמִתית למינה, מדת הטוב הכי־נשגבה גם היא, כלום אינה תמיד בת הצער? כמו מולדת חשרת הסופה — תעצומות עוז באמת, כשל חבוש החותר להתיר עצמו: היא היא המחשבה. בכל הדרכים עלינו להעשות

„שלמים על־ידי מ ד ת י ס ו ר י ם". כבר אמרתי, כי שום ספר לא נולד בעצב כמו זה של דנטי. כולו כאלו הֻתַּך בכור נפשו הקודח. הוא „הכחיש" את בשרו לכמה שנים. לא לבד הספר בכללו, כי אם כל חלק וחלק שבו נעבד בכובד־ראש מלא עוז ועצמה לאמת ממש, לחזות ברה. כל אחד מתאים לחברו, כל אחד הולם מקומו כאבן־שיש מסותתה ומהוקצעה למשעי. נשמת דנטי גנוזה בו, ובה נשמת ימי־הבינים ערוכה במדה וקצב לדורות ונתונה לרְאָוָה. מלאכה לא־קלה, מלאה עוז ועצמה, אבל מלאכה ש נ ע ש ת ה.

אולי יאמרו, כי עָצְמַת־הרוח וכל הפרטים התלוים בה היא התכונה הראשית בכשרונו של דנטי. דנטי אינו מתראה לפנינו כאיש־הרוח המקיף עולם מלא; אדרבה כאיש אשר רוחו צרה, ולא עוד, אלא כאיש אשר רוח כת ידועה מפעמת אותו: במקצת הוא פרי דורו ומעמדו, ובמקצת יסודתו בטבעו הוא. גָּדלו הצטמצם בכל־פנים במליצה לוהטת ובעומק. הוא גדול בעולם מלא, לא מפני שהוא רחב בעולם מלא, כי אם מפני שהוא עמוק בעולם מלא. מבעד לכל הדברים הוא כאילו נוקב ויורד עמוק לתוך תוכה של ההויה. אינני יודע דבר המלא עוז ועצמה כמו דנטי. התבוננו, למשל, בהחלנו בהתפתחותו החיצונית של עוצם כשרונו, התבוננו איך הוא מתאר. כח חזותו כביר מאד, הוא תופס ברגע את עצם טיבו של הדבר, והוא מתאר זאת ויותר לא־כלום. הלא זוכרים אתם את סקירתו הראשונה בנְאוֹת דִּיס: גג א ד ו ם, כדור ברזל אדום כאש, הלוהט מבעד חשרת האפל, המשתרעת לאין־קץ; כל־כך מלא חיים, ברור, אתה רואה אותו פעם אחת ולא יזח מעיניך לנצח! הוא חותם־תכניתו של כל כשרון דנטי. יש בו קצור, דיוק מצומצם. טַצִיטוּס איננו יותר קצר, יותר מצומצם, ולא עוד, אלא שבדנטי הצמצום הזה הוא מושרש בטבעו ומיוחד לו. מלה אחת מפוצצת ואחריה דממה, בלי נשמע קול עוד. שתיקתו מדברת יותר ממלים. נפלא הוא בכמה חן נמרץ ושנון הוא תופס את מראהו הנכון של הדבר, איך הוא תורת בדבר כמו בעט־אש. פלוטוס, הענק הסואן ברעש, מתמוטט תחתיו מגערת וירגיל; הרי זה „באילו המפרָשים נופלים, כשהתורן

נשבר פתאם". או אותו העלוב ברוניטו לַטִינִי עם cotto aspetto, עם „הפנים האפויים", החרוכים למראה חום ורזים. ו„שלג־האש" היורד עליו שם, „שלג־אש בלי רוח", אט, מתון, בלי־חשך! או דלתות הקברים ההם שם; ארונות רבועים באולם מלא־הדממה המואר באור קודר. בכל אחד מהם נפש מתמרקת ביסוריה; הדלתות פתוחות; ביום־הדין תסָגרנה עד־עולם. ואיך פַרִינַטַה קמה, וקַוַלְקַנְטִי נופל – בשעה שהוא שומע דבר על־אודות בנו והזמן העבר "fuel„ גם התנועות בדנטי הן כמו קצרות, מהירות, נמרצות, כמו תנועות הצבא על־פי פקודה. דרך־ציור כזה הוא חלק ממהותו הפנימית של כשרונו הגאוני. הטבע האיטלקי המהיר והלוהט של האיש, כל־כך דומם, נלהב, בתנועותיו העזות והמהירות, ב„חרונו החִוֵר" המחריש. מתגלה בדברים האלה.

אף כי דרך־הציור הזה הוא אחת מתכונותיו החיצוניות של האיש, מכל־מקום הוא בא, כיתר הדברים, מטיבו המיוחד של כשרונו; סימן הוא לכל טיבו של האיש. אם אתה מוצא איש אשר דבריו מתארים לך דמות, מצאת איש אשר יכשר לדבר־מה. התבונן אל דרך עשותו את הדבר, כי הוא מסמן את טיבו. ראשית אפשר היה שלא יעמוד על הדבר כל־עיקר, או שלא יבחון את סימנו הממשי, לולי היה נוטה חסד, אם נוכל להביע כן, לדבר, לולי היה בו רגש של חבה לאצול על הדברים. עליו להיות גם ת מ י ם עם הדבר, תמים עמו ומשתתף בו. איש נבוב אין בידו לערוך לנו דמות כל דבר; הוא חי בחיצוניות סתומה, באונאה, בנוסחאות מקובלים לגבי הדברים. והאם לא נוכל לאמר, כי בכלל, בינת האדם מתגלה בכשרון זה להבחין בטיבו של הדבר? כל כשרון לב האדם יתראה פה. אם אחד העסקים לפנינו, חפץ וענין לעשות? בעל הכשרון הוא האיש ה ר ו א ה את ה ע י ק ר, ואת כל השאר הוא מסלק לצדדים כתפל. כשרונו גם הוא, כשרון בעל־העסקים, הוא להבחין בין עצם צורת הדבר, שהוא עסוק בו, ובין צורתו המדומה, החיצונית. ופמה מ ו ס ר צפון באפן סקירתנו באחד הדברים: „העין רואה בכל הדברים לפי הכשרון לראות שהביאה אתה!" לעין השפלה כל הדברים חם

שפלים, כמו, אל־נכון, לחולה־ירקון הם ירוקים. רפאל, כן אומרים לנו הצִירים, הוא הטוב בכל צִירי התמונות, בכלל. גם העין החדה ביותר אינה יכולה למַצות עומק ערכו של אחד הדברים. בפני האדם הפשוט שבפשוטים צפון יותר מאשר רפאל יכול לקלוט מהם.

ציורו של דנטי אינו רק ברור, קצר, נכון ומלא חיים כאש בְּאִשׁוֹן־לילה; אם נתפוס אותו במובן יותר רחב, הוא תמיד מעודן ותוצאת נפש גדולה. פרַנְצֶסְקָה ומְאהבה, מה גדולות התכונות הצפונות בהם! דבר כמו מרוקם מצבעי הקשת על מַסֶכֶת שְׁחוֹר־נצח. קול חליל דק מלא נכאים אין־חקר דובר שם אל חדרי לבנו. יש בו גם ממדת האשה: ;della bella persona, che mi fu tolta וגם בים הצרה למשיב־נפש הוא לו, כי לא יפרד ממנה לנצח! המחזה היותר נוגה בתוך alti guai האלה, והרוחות המתחוללות באותו ,aer bruno חוזרות חלילה ומשַׂעֲרות אותם, למען התיפח תמיד! – מוזר הוא לחשוב: דנטי היה רעהו של אבי פרנצסקה העלובה הזאת. אולי פרנצסקה בעצמה ישבה על ברכי הפיטן כאשר היתה ילדה קטנה תמה ועליזה. חמלה אין־קץ, אולם גם חומר אין־קץ של מדת הדין, כך היא מדת הטבע, ודנטי מצא כי כך היא מדתו. כמה עלובה היא הדעה כי Divina Commedia שלו אינה אלא כתב פלסתר עלוב, נבזה, חסר־אונים וָאֱוִילִי, והוא מוריש גיהנם את האנשים אשר נבצרה ממנו להתנקם בהם עלי־אדמות! דומה אני, כי אם החמלה, הרכה כשל אם רחמניה, קננה מעולם בלב אדם, אין זה כי אם בלב דנטי. אולם האיש שאינו יודע להחמיר במדת הדין, אינו יודע גם מדת הרחמים. רחמיו יהיו שפלים, הות־נפש – רגשנות או מעט טוב ממנה. איני יודע אהבה בעולם, הדומה לזו של דנטי. היא אהבה מעודנת, רועדת, עורגת, מלאה חמלה: כהגיון־נכאים של בנור אֶאולי, רך, רך; כלבו הרך של ילד; – וכאחד הוא לב זועם, קודר ונוגה! געגועיו לבֶאטריצ'י; איך הם מזדמנים יחדו בגן־העדן; איך הוא מסתכל בעינים הברות והמזהירות כזוהר הרקיע של המטוהרה ביד המות זה־כבר, העצורה לו רחוק רחוק; – כל זה דומה לזמרת שרפים; הם אִמְרֵי אהבה הבי־טהורים, אולי הבי־טהורים בכל אשר יצאו מעולם מלב אנוש.

ואשר לעצמת דנטי, הוא עצום בכל דבר. הוא חדר לתוך טיבו של הכל. חזותו המלאה תבונות בתור צַיר, ואגב גם בתור פילוסוף, אינה אלא תוצאת כל מיני עצמה אחרים. עלינו לכנותו, לכל לראש, גדול במוסר; והוא ראשית הכל. שאט־נפשו, צערו הם נשגבים כאהבתו – ואמנם, מה הם אם לא תּוֹכָהָ או הֵפֶךְ של אהבתו? „A Dio spiacenti ed a' nemici sui“ „שנוא לאלהים ולשונאי אלהים“. זהו בוז נעלה, תוכחה וגועל־נפש שאין להם דְּמִי: „Non ragionam di lor“ „אין אנו רוצים לדבר בהם. כי אם לראות ולעבור“. או זכור זאת: „אין להם תקוה למות“ – „Non han speranza di morte“. יום אחד עלתה מחשבה זעומה ורכה בלבו האנוש של דנטי, כי הוא האמלל, המונד והמורדף מות ימות אל־נכון, כי „המזל גם הוא לא יוכל לגזור עליו שלא ימות“. דברים כאלה יש בפי האיש הזה! לענין הזעם, כובד־הראש והעומק אין מְשָׁלוֹ בעולם החדש; אם אמרנו לבקש פיטן כערכו, עלינו לשוב אל כתבי הקדש ולחיות עם הנביאים העתיקים שם.

חולק אני על הרבה מבקרים חדשים, המוצאים כי Inferno יתרון רב לו מן שני החלקים האחרים של הקומידיה האלוהית. יתרון זה שהם מוצאים יסודתו, על דעתי, בבירוניסמוס הכללי של הטעם ואינו אלא רגש עראִי. הPurgatorio והParadiso, ביחוד הראשון, אפשר לאמר, גם עולים עליו. דבר נשגב הוא הPurgatorio, „הר הטהרה“; סמל הֲלָךְ־הנפש הכבי־נשגב של הדור ההוא. גם אם החטא מְאַבֵּד הרבה והתְּפִתה קשה ואיום, וצריך הוא להיות כך מכל־מקום התשובה מטהרת את האדם; תשובה היא מדה נוצרית בבירה! יפה הוא לראות איך דנטי עושה זאת! tremolar dell' onde, „רטט“ חשרת המים לקוי־הבוקר הצח הראשון, הבוקע מרחוק אל שני הנודדים, הוא כחותם תכנית להלך־נפש אשר שנה את טעמו. התקוה מנצנצת עתה; תקוה שאין חליפות לה, אף כי עוד עוצב ורוגז מלַוים אותה. נֵוֶה הצלמות של השדים והרשעים הוא מתחת להם: ונשמת רוח חרישית של תשובה עולה מעלה מעלה עד לפני כס הרחמים! „התפללו בעדי“, אומרים אליו כל שוכני הר הֶעוצב

ההוא. „הגידו לגיובנה שלי להתפלל בעדי", לגיובנה בתי; „חושב אני כי אמה אינה אוהבת אותי עוד!" הם מעפילים לעלות בעמל ובכבדות במשעול התלול והעקלקל ההוא, אחדים מהם „כפופים כקורות בנין", — עון הגאוה דכא אותם כך. ובכל־זאת יגיעו אחרי שנים, דורות ועדנים אל ראש הפסגה אשר הוא שער השמים, ובחסד ורחמים יתנו אותם לבוא שמה. ושמחת כולם זו, כאשר אחד מהם נצח! ההר כולו יגיל ברעדה, ומזמור תודה נשמע, כאשר עלתה תשובה לנפש חוטאת אחת ונחלצה מעונה ומענותה! אני קורא לכל אלה דמות־גוף נאצלה לרעיון נאצל באמת.

אולם באמת משלימים שלשה המדורים האלה זה את זה והם ברובים ביחד. ה Paradiso, שהוא בעיני כמין זמר לא־הגוי בשפה, הוא שוברו בצדו של הInferno, בלעדיו היה הInferno ללא־אמת. שלשתם אלה עושים את העולם הבלתי־מוחשי באמת, כמו שנצרות ימי־הבינים המתה אותו בנפשה; דבר הראוי להזכר לעולם, ואמתי תמיד בעצם מהותו לכל בני האדם. הוא אולי אינו מתואר בכל נפש אדם באמת עמוקה כזו, כמו בנפש דנטי, האיש אשר שולח לשורר עליו, לשמור אותו בזכרון ימים רבים. נפלא הוא בבמה פשטות קצרה הוא עובר מהמציאות של יום־יום אל עולם הנסתר. בבית השני או השלישי של השיר אנו נמצאים בעולם הרוחות, ועומדים שם כמו בין דברים מוחשים שאינם מוטלים בספק. בעיני דנטי היו בן; העולם המוחשי, כמו שקוראים אותו, ועניניו לא היו כי אם הסף למציאות הנשגבה יותר לאין־ערוך של עולם אחר. בעצם היה האחד למעלה מן הטבע כמו השני. האין נפש לכל אדם? הוא אינו רוצה רק להיות רוח, כי אם הוא הנהו. כל זה הוא לדנטי בבד־הראש עובדה גלויה לעינים, הוא מאמין בה, הוא רואה אותה, ועל־ידי־כך הוא פיטן. תומת הלב, אומר אני עוד פעם, היא הזכות המסיעת עתה כמו תמיד.

הגיהנם, התפתה וגן־העדן של דנטי הם כולם סמלים, חותם תכנית אמונתו בעולם הזה. קצת מבקרים, כדרך המבקרים הסקנדינביים אשר זכרנו לפנים, בדורות שאחריו, אשר יחדלו: בל־עיקר לחשוב כמו

דנטי, יראו גם בכל זה אליגוריה, ואולי אליגוריה בטלה! היא דמות־הגוף נהדרה, אולי הכי־נהדרה לנפש הנצרות. היא מבטאה כמו בתבנית אדריכלית כבירה במלוא העולם מה שהנוצרי דנטי הרגיש, כי הטוב והרע הם שני הצירים של הבריאה הזאת, אשר הכל סובב עליהם; כי שני אלה אינם נבדלים זה מזה ביתרון האחד מן השני, כי אם בנגוד מחלט, לאין־ערוך; כי האחד הוא נעלה ורם כשמים ואור, והשני נמאס, שחור כגיהנם ותחתית שאול! צדק עולמים, אפס בתשובה, ברחמי עולם — כל הנצרות, כפי שדנטי וימי־הבינים ידעוה, עשויה תבנית. עשויה תבנית: ומכל־מקום, כמו שרמזתי זה מקרוב, בכמה כַוָנת אמת גמורה, שלא מדעת כלל שהוא עושה דבר־מה תבנית! הגיהנם, התפתה, גן־העדן: בכולם לא היתה כל כונת סמל; בכלל, כלום עלתה מחשבה לפני האירופיים החדשים, כי סמלים הם! כלום לא היו עובדות נוראות שאינן מוטלות בספק, האם לב האדם כולו לא חשב אותם לאמת ממש, האם כל הטבע לא קִיֵם אותם בכל מקום? כך היא המדה תמיד בדברים אלה. בני האדם אינם מאמינים באליגוריה. המבקר לעתיד, איזו שיהיו רעיונותיו החדשים, אשר יחשוב מפעל דנטי זה רק כאליגוריה יִכָשל בטעות מרובה! — את האלילות הכרנו כבטוי האמתי של הרגש הסריוזי המלא יראת כבוד שבלב האדם לנוכח העולם; אמת ונכוחה לפנים וגם לא בלי־ערך לנו עתה. אולם ראו נא פה מה בין האלילות לנצרות! הבדל גדול מאד. האלילות ערכה דמות ביחוד לפעולות הטבע; העתות, התעצומות, הצרופים, המסבות המתהפכות של הדברים ושל בני האדם בעולם זה; הנצרות ערכה דמות לחוק חובת האדם, לחוק המוסרי של האדם. האחת פּונה פָּנֶיה לטבע החושים; גִלוי גס וכבד של מחשבת האדם הראשונה — ומדת הטוב שהכירו ביחוד היתה אמץ־הלב, כבוש הפחד. השניה לא כונה פניה לטבע החושים, כי אם לטבע המוסר. כמה קִדְמָה פה, ולו גם רק בבחינה אחת הלזו!

ובכן היה זה האיש דנטי, כמו שכבר אמרנו, לפה לעשרת הדורות הנאלמים. באפן נפלא מאד. את הקומידיה האלוהית כתב דנטי, אולם באמת היא קנין עשרה דורות נוצריים ורק חתימתה היא מעשה ידי דנטי. כן הוא הדבר תמיד. הנה החרש. הנפח במתכת זו שלו, בכלי אומנתו אלה. בכשרון מעשהו זה – מה־מעט מכל אשר הוא עושה הוא באמת מעשה ידיו! כל האנשים חכמי־לב אשר חיו לפניו עובדים פה עמו יחדו; – כמו באמת עמנו כולנו בכל הדברים. דנטי הוא המליץ לימי־הבינים; המחשבה שהם חיו על־פיה נצבה פה לפנינו במוסיקה עולמית. מחשבותיו הנשגבות האלה, הנוראות והנאות, הן פרי העיונים הנוצריים של כל האנשים הטובים אשר קדמו לו. הם היו גדולים, אולם האם איננו גדול אף־הוא? הרבה היה נאלם דום. לולי דִבר הוא; לא מת, כי אם חי בלי קול והגה.

הכל כאשר לכל, האם השיר המלא־מסתורין זה איננו קול אחת הנפשות הגדולות שבגדולות ושל אחד הדברים הגדולים שבגדולים, אשר עשתה והקימה אירופה בעדה עד־היום? הנצרות, כמו שדנטי שר עליה, היא שונה מן האלילות שבלבות הסקנדינויים ההדיוטים, שונה מן נצרות־הכלאים, כמו שהגה אותה פֶּה מגמגם במדבר־ערב, שבע מאות שנה קודם לכן! הרעיון הבי־נאצל שהוצא לפעולות בקרב בני־האדם עד־הנה הוא מוּ־ּר ועשוי תבנית לָעַד על־ידי אחד האנשים האצילים. האם אין לנו להתברך בנפשנו כי יש בידנו קנין כזה? לפי חשבוני יכול הוא להתקים עוד אלפי שנים. כי הדבר שיצא מעומק חדרי לב האדם שונה הרבה מאד מן הדבר שנאמר מן השפה ולחוץ. הדבר החיצוני הוא קנין־היום וכפוף לשלטון המוֹדָה; הדבר החיצוני יחלוף בחליפות העולם בלי קץ; הדבר הפנימי אחד הוא תמול, היום ותמיד כל הימים. הנפשות התמימות בכל דורות העולם אשר יביטו על דנטי יראו בו את אחיהם; התום העמוק של מחשבותיו, ענותו ותקוותיו ידברו שפה אחת ודברים אחדים אל תומת־לבם הם; הם ירגישו כי זה האיש דנטי אח הוא להם. נפוליון על־פני ס"ט הילני שש מאד על תומתו המרהיבה על

הומירוס העתיק, הנביא העברי הקדמון, בלבוש השונה במאד מאד משלנו, עודנו מדבר אל לב כל אדם, יען כי הוא מדבר מתוך עומק לב האדם. הנה הוא הסוד האחד והיחיד להשתמר בזכרון ימים רבים. דנטי דומה בעומק־תומתו לנביאים בימי־קדם; דבריו, כמו דבריהם הם, יוצאים מן הלב באמת. אין להתפלא אם יֻנָּבא לנו כי חזונו הוא הדבר הבי־קַיָּם אשר אירופה שלנו יצרה מימיה; כי אין לך דבר המתקַיָם הרבה כדבר הנאמר באמת ובתמים. כל היכלות התפלה, כל הכהונה, הנחושת והאבן, כל מפעל חיצוני, אפילו הכי־קַיָּמים, קצרי־ימים הם לעומת שירת־לב אין־חקר כזו; בני־אדם מרגישים. כי היא חיה תחיה ותאריך ימים ותהיה לברכה להם, כאשר כל אלה ישתקעו בתוך צרופים חדשים אשר יִנכרו אותותם ויחדלו להיות כשהם לעצמם. אירופה יצרה הרבה: ערים גדולות, ממלכות גדולות, אנציקלופדיות, צורות של דת, שיטות להלכה ולמעשה; אפס היא יצרה מעט כמתכונת מחשבת דנטי. הומירוס עודנו, הוא עומד נצב באמת לפנינו היום; פנים אל פנים לכל נפש פתוחה בקרבנו; אולם ארץ יון אַיֵּהָ? שוממה זה אלפי שנים, אבדה ואיננה. משואות־נצח וגלים נצִים; קְפָּדוּ חייה, נכחד קיומה. כחלום, כעפר המלך אַגַמֶמְנוֹן! היה היתה יון, יון איננה עוד, זולתי במלים שהשמיעה.

תועלת דנטי? אין את נפשנו לדבר הרבה על „תועלתו". נפש אדם אשר חדרה פעם לעצם יסודה של השירה ושרה נכוחות פעלה במעמקי חיינו וכִלכלה לימים רבים את שרשי החיות של כל הדברים הנעלים למיניהם — באֹפן שאין למוד אותו במדת ה„תועלת". אין אנו מעריכים את השמש לפי מדת אור הגַז שהיא חושכת לנו. דנטי יהיה לאיש אין ערוך־לו או בלי־ערך. על אחת אעיר: מה בין הגבור־הפיטן ובין הגבור־הנביא. כעבור מאה שנה היו הערביים של מוחמד, כמו שראינו, בגְרָנדה ובדֶלהי. האיטלקים של דנטי עודם כמעט במקום שהיו שם אז. הֶאָמור נאמר כי השפעת דנטי על העולם היתה בערכה יותר קטנה? לא כן הדבר! שדה מערכתו צר הרבה יותר, אולם הוא גם נאצל, ברור הרבה יותר, — אולי לא פחות

חשוב, כי אם יותר חשוב. מוחמד מדבר להמון בני־אדם רבים בלשון גסה הראויה להם בלשונו המלאה זרות ותהפוכות בורות, סכלות: בידו לפעול רק על המון אדם רב ובתערובת משוגה של הרע והטוב. דנטי מדבר אל אנשי־המעלה, נקיי־הדעת ובני־העליה של כל הדורות וכל הארצות. ילא עוד, אלא לא יאבד עליו כלח כעל האחר. דנטי מאיר ככוכב צח הקבוע שם בכפת השמים, אשר לאורו מתלקחים הגדולים והגבוהים בכל הדורות; הוא נחלת כל יחידי־הסגולה שבעולם לדורות אין־מספר. יש לחשוב כי דנטי יאריך ימים הרבה אחרי מוחמד. על־ידי־כך ישובו המאזנים להיות מעֻיָנים.

אולם על־כל־פנים, אין להעריך את האיש ופעולתו על־פי מה שקוראים השפעתו על העולם, על־פי המשפט שאנו יכולים לחרוץ על השפעתו. פעולה? השפעה? תועלת? יעשה נא האיש את פעולתו; פריו היא דאגת אחר זולתו. היא תביא פרות משלה. ובין שהם גלומים בכסאות הכליפים ובכבושי הערביאים, עד אשר יהיו מלוא „כל עתוני הבוקר והערב" וכל ספרי דברי־הימים שהם כעין תמצית עתונים, ובין שהם לא נגלמו ככה כל־עיקר — מה בכך? לא זה הוא הפרי באמת! הכליף הערבי היה דבר־מה במדה שפעל דבר־מה. אם תורת האדם הגדולה ומעללי האדם בארצות־יה לא מצאו להם גואל בכליף הערבי, אז אחת היא כמה חרְבות הריק, כמה שקלי זהב שם בכליו וכמה שאון ורעש הקים בעולם — הוא היה רק אפס והבל נדף מלא תשואות. בעצם לא היה כל־עיקר. הבה נִתן כבוד לממלכה הגדולה, ממלכת הדומיה! אוצר החמדה שאין ערוך לו, אשר אין אנו מקשקשים בו בכיסנו, שאין אנו מונים ואין אנו מראים לבני־אדם! אולי הוא הדבר הבי־מועיל לכל אחד מאתנו לעשות בשעות הסואנות האלה! —

כשם שדנטי, האיש האיטלקי, שולח לעולמנו לגַשם, דרך מוסיקה, את אמונת ימי־הבינים, אמונת אירופה החדשה שלנו ואת חייה

הפנימיים; כך שקספיר, נוכל לאמר, מגשם לפנינו את חייה החיצוניים של אירופה שלנו, כפי שהיו מפותחים אז, את דרכי אבירֶיה, ארחות חצרותיה, מזג רוחה, הוות נפשה; דרכי המחשבה, המעשה וההסתכלות בעולם שהיו לבני־אדם אז בפועל. כשם שעל־פי הומירוס אנו יכולים עוד להתקין בנין יָוָן העתיקה, כך בספריהם של שקספיר ודנטי יקראו עוד בני־אדם אחרי אלפי שנים מה שהיתה אירופה החדשה שלנו בדת ובמעשה. דנטי נתן לנו את האמונה או את הנשמה; שקספיר נתן לנו במדה נעלה שאינה נופלת מזו של דנטי את המעשה או את הגוף. גם לזה האחרון היינו זקוקים; איש שולח לשם־כך, האיש שקספיר. בה בשעה שדרכי החיים של האבירים הגיעו למרום קצם והיו נכונים להתמוטט ולהיות נמקים והולכים לאט או מהר, כמו שאנו רואים זאת בכל מקום, שולח מלך־הפיטנים השני הזה בעינו הצופיה בהוד קולי בלי־יָסוף, להעלות אותם בכתב ולתת דין וחשבון מהם, אשר יעמוד ימים רבים. שני אנשים ראוים לכך, דנטי עמוק, איתן כאש העצורה בפנים העולם; שקספיר רחב, שאנן, צופה למרחוק כשמש, אור־עולם ממעל. איטליה נתנה את קול העולם האחד; לנו האנגלים היה הכבוד לתת את השני.

מוזר מאד; לכאורה נתן לנו האיש הזה על־פי מקרה בלבד. אני אומר בלבי תמיד: זה האיש שקספיר, כמה הוא גדול, שלֵו, שלֵם, כמה הוא מוצא און לו. אולם לולי תבע אותו לדין בעל האחוזה וַרְוִיקְשַיר על גנבת ציד, כי אז אולי לא שמענו ממנו מאומה בתור פיטן! היערים והשמים, חיי איש כפרי שם בסְטְרַטְפורד היו מספיקים לאיש הזה! אולם כל אותה הפריחה הנפלאה של חיינו האנגליים, אשר אנו קוראים בשם תקופת אלישבע, האם באמת לא באה במקצת גם היא מאליה? האילן אִיגְדְרַזִיל מלבלב ונובל לפי חוקיו, הנשגבים מבינתנו. ובכל־זאת הוא מלבלב ונובל, וכל בד ועלה שבו צומח בו על־פי חוקי־עַד בלי־ימושו; כל סֶר תוֹמַס לוּסי *) בא בשעה

---

*) הוא בעל האחוזה וַרְוִיקְשַיר, הנזכר קודם

הקבועה לו. דבר מוזר הוא, אומר אני, אשר לא שמו לב אליו למדי: כמה כל דבר עודר במערכה עם הכל, אין עלה נרקב בראש חוצות שאיננו חלק לא־יִפָּרד ממערכות השמש והכוכבים; אין רעיון, אין מלה, אין מעשה של אחד האנשים, אשר לא היה לו שורש בלב כל בני־אדם, ובקרוב או לאחר זמן, באפן נכר או לא, יפעל על כל בני־אדם! כל מה שבעולם הוא עץ השדה: סבוב המיץ וההשפעות, זִקת־הגומלין של כל עלה הקטן שבקטנים עם חוט השורש הבי־תחתון, עם כל חלק אחר הקטן והגדול של הכל. האילן איגדרזיל השולח את שרשיו למטה אל ממלכת הֶלה והמות ופורש את ענפיו לגבהי שמים.

במובן ידוע אפשר לאמר, כי התקופה הנהדרה הזאת של אלישבע עם אנשיה כשקספיר בתור התוצאה והנִצָּה של כל אשר קדם לה, גם היא היתה מיד הקטוליציסמוס של ימי־הבינים. האמונה הנוצרית, אשר היתה ענין לשירת דנטי, היא שחוללה את החיים המעשיים, אשר לשקספיר היה לשורר עליהם. כי האמונה היתה, כמו היום ותמיד כל הימים, נשמת הפעולה, הַיֵש הראש וראשון בחיי האדם. והתבוננו פה באל חזיון נפלא, כי הקטוליציסמוס של ימי־הבינים נתבטל עד־כמה שבכח תקנות הפרלמנט לבטל אותו, עד שלא קם שקספיר, פריו הנחמד ביותר. אף־על־פי־כן הוא קם! הטבע כִּוֵן את השעה הכשרה לו לשלוח אותו עם הקטוליציסמוס או כל הדברים שהיה לו חפץ בהם, ולא חשש בכלל לתקנות הפרלמנט! המלך הנרי, המלכה אלישבע עושים את שלהם והטבע עושה את שלו! תקנות הפרלמנט הן בכלל דברים של מה־בכך, למרות השאון שהם מקימים. איזו תקנות הפרלמנט, איזה וכוחים בס״ט סטיפֶן*), בשעת מלחמת־הבחירות או כיוצא באלה הביאו את שקספיר לעולם? בלי כל ארוחה בבית־חבר הגודרים החפשים, בלי כל פתיחת גליון של חתומים, בלי כל ממכר מְניות ועוד קולי־קולות

---

*) בית־הנבחרים, לפנים בית־כנסיה.

לאין־קץ כיוצא באלה ועמל וטורח באמת ובתמים או בלב ולב! הור אלישבע זה עם כל הודו והדרו ועם ברכותיו בא בלי כרוזים, בלי תבונה רבה מצדנו. שקספיר המופלא היה מתת נדבה של הטבע שֶׁנִּתנה כולה בחשאי ונתקבלה כולה בחשאי, כאילו היה דבר אין חפץ רב בו, אולם, פשוטו כמשמעו, הן לא יסולא ערכו יש להתבונן גם אל פני הדבר הזה.

על־דבר שקספיר שלנו זה, הנה הדעה הזאת, שאנו שומעים לפעמים מחַוים אותה בסִלוּדים קצת, היא באמת הנכונה. דומה אני כי מיטב ההגיון, לא רק בארצנו, כי אם גם באירופה כמעט כולה, נוטה לאט־לאט לכלל דעה זו, כי שקספיר הוא הגדול בכל הפיטנים שקמו עד ימינו אלה; הרוח הכי־כבירה אשר בעולם הידוע לנו עשתה לה יד ושם בספרות. הכל כאשר לכל, אינני יודע עוזו חזון כזה, כשרון מחשבה כזה לכל דבר בכל איש אחר. עמקות ושלוה כזו, גבורה שאננה, עליזה. כל הדברים המצטירים בנפש גדולה זו הם נכונים וזכים כמו בנבכי מי־מנוחות! היה מי שאמר, כי בבנין מחזות־התוגה של שקספיר, מבלעדי כל ה„כשרונות" האחרים לשמותם, נחשפת תבונה הדומה לשל Novum Organum של בֶּקון. אמת הדבר, והיא אינה אמת העולה ובוקעת לעיני כל אדם. היא תהיה יותר גלויה לעינים, לוּ נסינו אנחנו, כל אחד בינו לבין עצמו, ככל אשר נוכל, להתקין תוצאה כזו מחמריו הדְרַמָּתִיים של שקספיר! הבית הבנוי נראה כה ערוך כמַתְכֻּנְתּוֹ — כולו יושב על משפטו, כאילו קם ונהיה מאליו ועל־פי טבע הדברים — אנו שוכחים את אבני המחצב השוממות והגסות שהיקם מהן, היא הנותנת, שֶׁמִּכְלַל הבית, אשר מראה לו כאילו הטבע עשה אותו בידיו, מכסה מפנינו את כח מעשיו של הבנאי. שלֵם, יותר שלֵם מכל איש אחר, נוכל לאמר על שקספיר פה: הוא מבחין, הוא מכיר על־פי חושו באיזה תנאים הוא עובד, מה הוא חמרו, מה הוא כח ידיו ויחסו אליו. פה לא די טביעת־עין חטופה, כי אם בינה יתרה ושום־שכל בכל הדבר, היא עין צופיה בשובה ונחת, רוחב לב כביר, בקצרה! איך יערוך האיש ספור מאחד הדברים אשר היה עד־ראיה לו, מה צביון יְשַׁוֶּה לו

ומה קו יטוה עליו – הוא קנה־המדה הבי־טוב שבידנו לטיב רוח האיש. מה פרט הוא עיקר ועליו לקחת מקום בראש; מה הוא טפל וראוי לזורותו הלאה; איפה היא תחלתו באמת, השתלשלותו הנכונה, וסופו? למצוא כל זה צריך להעיד את כל כח הבינה שיש באיש. עליו להבין את הדבר; לפי עומק שכלו תהיה מתכונת תשובתו. בזאת אתה יכול לבחון אותו. היתובר מין במינו, היתעורר רוח הסדר בערבוביה זו, עד כי סִבְּכָה יהיה למערכה מסודרה? היכול האיש לאמר Fiat lux – יהי אור, ולברוא עולם מתוהו? בה במדה שיש אור בו בעצמו, יבצע את המעשה הזה.

והנה נוכל לאמר עוד פעם, כי שקספיר הוא גדול בדבר שפגיתי ציור־תמונות, תאור האנשים והדברים. ביחוד האנשים. מלוא גָדלו של האיש מתראה פה בכל תוקף. אין דומה לו, אני סובר, באותה החריפות השאננה, היוצרת. הדבר שהוא מתבונן אליו אינו מגלה לו רק פנים אלה או הללו, כי אם הוא חושף לו את מצפוניו וסוד הויתו. הדבר כאילו עולה באור לפניו עד כי הוא מבחין את גזרתו ובנינו הפנימי. יצירה אמרנו: יצירה פיוטית. האין זאת בלתי אם ראית הדבר כל צרכו? המלה המתארת את הדבר באה מאליה בעקב סקירה חדה ובהירה בדבר. והאם מוסריותו של שקספיר, גבורתו, תומתו, מדת סבלנותו, אמונתו, כל עוז חסנו וגדלו המצליחים לגבור על מעצורים כאלה, אינם גלוים לעינים פה? גדול כעולם מלא! לא ראִי גבנוני־שקערורי, מעוקל, עלוב, אשר דמות כל הגופים נשקפת ממנו בכל גבנוניו ושקערוריותיו! ראי שטוח כולו; — זאת אומרת ביחוד, אם רוצים אנו להבין זאת איש הנמצא ביחס נכון אל כֹּל, הדברים והאנשים, אדם ישר. באמת חזיון נהדר הוא לראות, איך הנפש הגדולה הזאת קולטת בקרבה כל האנשים והדברים למיניהם, נפשות כפַלְשְׁטַף, אותֵילה. יוליה, קוריולַנוס, והיא עורכת אותן לפנינו במלוא צביונן, אין פרץ ואין יוצאת; באהבה, במישרים, את קרוב לכולם גם־יחד. הספר Novum Organum, בכל התבונה שאנו מוצאים בבֶקון, נופל ממנו במעלה: חָמרי, מגושם, עלוב לעומתו. בין האנשים החדשים אין אנו מוצאים, בדין, במעט מאומה

אשר ידמה לו בערכו. אחד הוא גתה למן ימי שקספיר, המזכיר אותו לנו. גם עליו אומרים כי הוא ר א ה את הדבר; נוכל לקרוא עליו את הדברים שאמר הוא על שקספיר: „הנפשות העושות שהוא מתאר הן כמו שעונים עם לוח של זכוכית שקופה; הם מראים לנו את השעות כמו שעונים אחרים, וגם את המכניסמוס הפנימי נראה לעינים".

העין הרואה! היא היא החושפת לנו את ההרמוניה הפנימית של הדברים; הדבר שהטבע כִּוֵּן לו, אשר הטבע עִלֵּף בלבושים האלה, הגסים לפעמים. הטבע כִּוֵּן לדבר־מה. לעין הרואה נִבְעָה הדבר הזה. אם ברואים שפלים עלובים הם? יכול אתה לשחוק עליהם, יכול אתה לבכות להם, יכול אתה למשוך להם חסד, — בצורה זו או אחֶרֶת, יכול אתה, כשאין ברירה, להחריש להם, להָסֵב פניך ופני אחרים מהם, עד אשר תגיע השעה, אשר תגרש אותם כלה ותבער אחריהם. בעצם, מַתת הפיטן הראשונה היא, והוא הדין לכל אדם, כי יהיה לו לב שומע ומבין למדי. הוא יהיה לפיטן, אם לב כזה לו: פיטן בדברים או, אם נבצרה זאת ממנו, עוד טוב מזה, פיטן במעשים. היכתוב בכלל, ואם יכתוב, היכתוב בפרוזה או בחרוזים, הכל תלוי במקרה, מי יודע באיזה מקרה פעוט למאד מאד — אולי בדבר, כי היה לו מורה זמרה, כי למדוהו לזמר בילדותו! אולם הכשרון המספיק בידו להכיר את טיבם הפנימי של הדברים וההרמוניה הספונה שם (כי כל דבר הַקַיָם יש לו הרמוניה בתוכו, כי אילולי כן, לא יעמוד ולא יתקַיֵם) אינו פרי הרגלים ומקרים, כי אם מתנת יד הטבע, כלי־זינו העיקרי של האדם הגבור למינהו. אל הפיטן, כמו אל כל איש אחר, אנו אומרים ראשית כל: ראֵה! אם יפלא ממך הדבר, לשוא תוקיף להצמיד חרוזים יחד, ולזַוג רגשות בצלצלים מכֻוָנים ולהתקרא פיטן, אין תוחלת ממך. אם יודע אתה לעשות זאת, יש תקוה לאחריתך בפרוזה או בחרוזים, במעשה או בהגיון. מורה זקן מטורף בבית־ספר היה רגיל לשאול, כאשר הביאו לו תלמיד חדש: „האם מובטח אתה בו שאיננו סכל?" הנה שאלה זו ראויה שתהיה נשאלת על־דבר כל איש שמציעים לאתת

הכהונות וראויה היא להחשב לשאלה הנחוצה היחידה: „המובטח אתה בו שאיננו סכל?" אין לך בכל הארץ נפש עלובה מזו.

כי אמנם מדרגת החזות השרויה באיש היא קנה־המדה הנכון לאיש. לו באתי להגדיר את כשרונו של שקספיר, הייתי אומר: בינה יתרה, ודומה, כי הכל כאן. ואמנם, מה הם כשרונות? אנו מדברים על כשרונות, כאילו היו דברים מסוימים, נבדלים; כאילו לאדם יש בינה, כח מדמה, חזון וכו', כדרך שיש לו ידים, רגלים וזרועות. שגיאה נמרצה היא. ושוב אנו שומעים על „טבעו השכלי" של האדם ועל „טבעו המוסרי", כאילו גם הם נתָנים להפרד ומתקַימים כל אחד בפני עצמו. צרכי הלשון כופים עלינו דרכי־דבור כאלה. יודע אני, כי עלינו לדבר כך, אם רוצים אנו לדבר בכלל. אולם אין למלים להעשות עצמים נוקשים. כמדומני, שמושגינו מהדבר הזה הם ברובם מזויפים כל־עיקרם. עלינו לדעת ולשמור הדבר בלבנו תמיד, כי החלוקות האלה הן באמת רק שמות; כי הטבע הרוחני של האדם, כח החיים האצור בו, הוא בעצם טיבו אחד ובלתי־נפרד, כי הדברים שאנו מכנים כח המדמה, חזון, שכל וכו' אינם אלא אותו כח החזות בפנים שונים, וכולם עשוים אגודה אחת אין־להתיר, קרובים קרבת פרצוף, כי כשאנו מכירים אחד מהם, עלינו לְהכיר את כולם. גם המוסר עצמו, הדבר שאנו מכנים טיבו המוסרי של האיש, מה הוא אם לא פנים אחרים של הכח החיוני האחד, אשר על ידם הוא הוֶה ופועל? כל מה שהאיש עושה טובע חותמו של האיש. יכול אתה להבין איך יָחם על־פי הדרך שהוא שר בו; עוז רוחו או מורך לבו מתראה במלה שהוא מוציא, בדעה שהוא קובע לו, לא פחות מאשר בנחת זרועו שהוא מראה. אחד הוא והעצם האחד מכריז ברבים על עצמו בכל הדרכים והאפנים.

באין ידים אפשר שיש לאדם רגלים ויכול הוא עוד ללכת, אולם – שים זאת אל לב – באין מוסר, דבר נמנע הוא לו הבינה, אדם ללא־מוסר כל־עיקר לא יוכל לדעת מאומה! כדי לדעת דבר אחד, מה שאנו קוראים ד ע ת, על האיש בתחִלה לאהוב את הדבר, להגות לו חבה, זאת אומרת, לעמוד עמו בקשר של אמת.

אם אין בלבו די אהבת הצדק עד כדי להכריע אהבת עצמו בכל פעם כשהשעה צריכה לכך, עוז הרוח לעמוד בפרץ בכל פעם בעד האמת המסוכנת, איך יכול לדעת מאומה? כל מדת טובו נכרת בדעתו וחכמתו. הטבע ואמתתו יהיו תמיד בספר החתום בשבעה חותמות לאנשים רשעים, להולכים אחרי בצעם, למוגי הלב; מה שאנשים כאלה יכולים לדעת על־דבר הטבע הוא מצער, קלוש, פעוט, נועד רק לתשמישי היום. — אולם האם גם השועל אינו יודע דברי מה מהטבע? אכן הוא יודע איפה שוכנים האווזים! האדם־השועל, השכיח מאד בכל מקום בארץ, מה יודע הוא יותר מזה וכיוצא בזה? אמנם אף לזאת יש להתבונן, כי לולי היה לשועל מוסרי־שועלים ידוע לא היה יכול גם לדעת איפה הם האוזים או איך ילכוד אותם. לו בִלה את זמנו בהגיונות מלאים נכאים ומרורות על קשי־יומו, על כי יד הטבע, המזל ושועלים אחרים הויה בו לרעה וכן הלאה, ולא היה לו עוז־הרות, זריזות וחריצות ויתר הכשרונות והמעלות של השועל, לא ילכוד אווזים. יכול נוכל לאמר גם על השועל, כי למוסריותו ולבינתו מדה אחת: הן פנים שונים של האחדות הפנימית אשר בחיי השועל! כדאים הם הדברים האלה שיתבררו ויתלבנו, כי הַפִּכְּם הנלוז פועל לרעה בימינו בפנים שונים. מה סְיָגים וגדרים נחוצים להם, תורה אתכם תומת לבבכם.

אם אני אומר אפוא, כי שקספיר הוא איש־הרוח הכי־גדול, אמרתי עליו הכל. אבל ברוחו של שקספיר יש עוד יותר ממה שראינו עד־הנה. הוא מה שאני מכנה תבונה שלא־מדעת. יש בו יתרון־הכשר הרבה יותר מאשר הוא יודע ומכיר בעצמו. נובַליס מעיר עליו בדברים נאים, כי דְּרַמוֹתיו הן צאצאי הטבע גם הן, עמוקות כטבע עצמו. מוצא אני, כי אמת גדולה ספונה במאמר זה. אומנותו של שקספיר אינה מלאכותית. דוקא הדבר שיש לו חין־ערך ביותר אינו בא שם בכונה או במחשבה תחלה. הדבר גָּדֵל מתוך מעמקי הטבע דרך הנפש התמה, הנדיבה הזאת, אשר היא בת־קול הטבע. דורות האחרונים של בני־האדם ימצאו כַּוָּנות חדשות בשקספיר, אור חדש על הויתם האנושית שלהם; „השְׁוָאות חדשות עם בנין האין־

סוף של העולם; ידרשו בו סמוכים לדעות מאוחרות, ימצאו בו קרבה לכחותיו וחושיו הנעלים של האדם", כדאי הדבר הזה לשים אליו לב. הגמול הכי־גבוה שהטבע משיב לנפש גדולה, תמה ופשוטה הוא להעשות חלק ממנו. מפעלות אדם כזה אף־על־פי שיבצע אותם בכל מאמצי כחו מדעת ובמחשבה תחלה, מכל־מקום הם גדלים ועולים שלא־מדעת ממעמקיו הנסתרים, כמו שעצי אלונים גְּדֵלים מתוך חיק האדמה, כמו שהרים מִטַבְּעִים ותהומות נבקָעים, בקצב ומתכונת המיוסדים על חוקי הטבע, באֱמנה עם כל אמת. כמה דברים בשקספיר חבושים בטמון; נגעי לבבו, מלחמותיו בחשאי הידועות רק לו; הרבה מה שלא נודע בכלל, שאין למַלֵּל: כשרשים הללו, כמיצים וכחות הללו הפועלים מתחת לאדמה! גדול הוא הדִבּור, אולם השתיקה גדולה ממנו.

בכלל נפלאה היא השלוה הנעלסה שבאיש הזה. לא אתן דופי בדנטי על קשי־יומו. הדבר הזה הוא כמלחמה בלי נצחון; אולם מלחמה תמה — הוא התנאי הנחוץ הראשון. אף־על־פי־כן אני אומר כי שקספיר גדול מדנטי, מפני שהוא נלחם בתם־לבו ונצח. אל תספוק בדבר, כי גם הוא ראה עוני; גם שירי־הזהב שלו מעידים על זאת בפֵרוש, באיזה מים זידונים הטבעו רגליו, ואיך פרש ארבות ידיו לשחות בהלחמו על נפשו; — ואת מי כמוהו אין כמו אלה? נבערה היא בעינֵי הדעה השגורה כי הוא שׁורר כצפור דרור נעלסה מבין עפאים, מבלי אשר ידע מאומה מנגעי בני־אדם אחרים. לא כן הדבר לא כן הוא עם כל איש. איככה יוכל איש להתעלות מגונב־ציד כפרי להוזה־טרגֶדיות כזה, מבלי אשר קפץ עליו רוגז בדרך. יתר על־כן, איך יוכל איש לתאר נפשות כהַמלט, קוריולַנוס, מַקְבֵּט וכמה לבבות־גבורים נשברים, אם לבו, לב־גבור, לא ראה עוני מימיו. — ועתה, כמעשה לסתור לכל זאת, ראֵה את חדוָתו, את אהבתו־לשחוק הפרוצה והתמה! אפשר לאמר, כי לא הפריז בשום דבר זולתי בצחוק. נאצות לוהטות, מלים כמדקרות־חרב, כאש אוכלת, אנו מוצאים בשקספיר, אף־על־פי־כן הוא מכלכלֵ אותן תמיד במדה

וקצב, אין אנחנו מוצאים בו מאומה מזה שי׳והנסון מכנה „שוטם טוב״ ביותר. אולם דומה שצחוקו משתפך כשטף מים כבירים. הוא מגבב כל שמות־לוַי מגוחכים למיניהם על האיש שהוא שם אותו למפגע למהתלותיו, הוא שב והופך ידו בו ומתקלס ומצחק בו; אמור תאמרו, כי הוא צוחק בכל־פה. ואז אף כי לא תמיד הוא צחוק מעודן, אולם תמיד הוא צחוק תמים. לא על חולשה בלבד; על הצרות, על העוני, לעולם לא! אין איש היכול לצחוק מה שאנו קוראים צחוק, אשר יצחק מעודו על דברים כאלה. רק איש בעל נפש עלובה הפרוץ בצחוק למען יחשב לשְׁנִנא עושה כן. הצחוק יש במשמע הגות־ חבה; שחוק טוב איננו „כקול הסירים תחת הסיר״. גם על הפתיות והיהירות אינו צוחק שקספיר זה בלתי אם מטוב לב. דוֹגְבֶּרי וּוֶרְגֶ׳יס מדגדגים בנו שרירי הצחוק עד־מאד ואנו משלחים אותם מעל פנינו בקול צחוק אדיר; אולם כל־שכן שאנו מוסיפים בהם אהבה על אשר צחקנו עליהם ואנו מקוים, כי יוסיפו לעלות ולהצליח בדרכם ויהיו נצבים על משמרתם, משמרת נשיאי־העיר. צחוק כזה יפה הוא מאד בעיני כנֹגה השמש על־פני עומק הים!

לא פה המקום לדבר על כתבי שקספיר, על כל אחד ואחד בפני עצמו. אף־על־פי שאולי יש עוד להגיד בענין זה הרבה. האם כל מחזותיו, למשל, נדרשו ונחקרו אצלנו כמו הַמְּלֶט ב„וילהלם מַיסטר?״ הוא דבר הראוי להעשות באחד הימים. אוגוסט וילהלם שלֶגל מעיר על מחזותיו ההיסטוריים „הנרי החמישי״ ואחרים דברים הראוים לתשומת־לב. הוא מכנה אותם מין אֶפּוֹס לאומי. הלא זוכרים אתם מה שאמר מַרְלְבּוֹרו, כי איננו יודע היסטוריה אנגלית זולתי מה שלמד מתוך ספרי שקספיר. באמת, אם נתבונן בדבר, מעטים הם ספרי־ היסטוריה חשובים כמוהם. ראשי המאורעות הגדולים הוטעמו עד להפליא. הכל נערך במתכונת קצובה במין קשר רִתמי. אֶפי הוא, כדברי שלֶגל כמו שכן הוא דבר־כל־חזון מפי הוגה גדול. יש הרבה דברים יפים מאד במחזות אלה אשר כולם יחד הם באמת חטיבה אחת יפה. מלחמת אַגִינקוֹרְט מפליאה אותי כאחד הדברים הכי־משוכללים במינם בכתבי שקספיר תאור שני מחנות הצבא:

האנגלים העיפים ויגעים, שעת העברות, הֲרֵת עתידות, אשר המלחמה תאָסר בה; ואחר, אותה הגבורה בת־אלמָות: „אתם הלוחמים הטובים אשר אבריכם נמתחו באנגליה!" אהבת־מולדת נדיבה יצוקה בזה, השונה כולה מ„שויון־הנפש", שלפעמים מונים בו את שקספיר. לב אנגלי באמת מפעם בבטחה ובחזקה בכל, לא בשאון, בטרחנות, אולם כל־שכן הוא טוב. הקול קול העשת כשמקישים בה. האיש הזה גם הוא היה מעורר חרבו בזרוע עוז, לו בא הדבר לידו.

על־דבר כתבי שקספיר, בכלל, רוצה אני להעיר, כי אין אנו עומדים היטב על אָפיו של שקספיר על־פי כתביו, כמו שאנו עומדים על אָפים של הרבה אנשים אחרים. מספר כתביו הם חלונות אשר אנו רואים בעדם קו־זוהר מן העולם שהיה נתון בלבו. כל כתביו נדמים לנו, לעומת אחרים, חטופים, לקוים, כתובים בתנאים מציקים; רק פה ושם נשמע קול אשר הגה במלוא רוחו. יש מקומות הבאים עלינו כמו נהרה המופיעה מן השמים. פרצים של זיו מבהיק, המאיר את תוך תוכו של הדבר. אנו אומרים, „הנה אמת, אמורה פעם אחת ולכל הימים; בכל מקום ובכל עת אשר לב אדם עֵר שם, יכירו את הדבר לאמת!" פרצים כאלה מראים לנו, כי חומר הסביבה אינו מבהיק, כי במקצת הוא ארעי, מוסכם. הה, שקספיר היה אנוס לכתוב בעד התיאטרון „גלוב". נפשו הגדולה היתה אנוסה להצטמצם ולהדחק כפי יכלתה בצורה זו ולא אחרת. את שקספיר קרה אז כמקרה כולנו. אין איש פועל שלֵם בלי פגע. הַפַּסָל אינו יכול לערוך לפנינו את רעיונו החפשי, כי אם את רעיונו, כפי שמצאה ידו להביע באבן הנתונה לו ובכלים הנתונים לו. Disjecta membra (אברים מרוסקים) הוא כל הדבר שאנו מוצאים לפנינו מכל פיטן שהוא ומכל איש שהוא.

כל המתבונן אל זה האיש שקספיר בשום־שכל יוכל להכיר, כי גם הוא נביא הוא על־פי דרכו, ועוז חזותו דומה לשל

הנביאים, אף־על־פי שהוא התנבא בסגנון אחר. הטבע נראה גם בעיני האיש הזה אלוהי, מה שאין הפה יכול לדבר, עמוק כתופת, גבוה כשמים. „קורצנו מאותו החומר שהחלומות קורצו ממנו"*), אותה הכתובת על לוח־הזכרון בהיכל וֶסְטְמִינְסְטֶר, שלא רבים קוראים אותה בהבנה, עמוקה היא כנאום אחד החוזים. אולם האיש שָׁר; הוא לא הטיף אלא דרך מוסיקה. את דנטי בנינו כּהן נעים־זמירות של הקטוליציסמוס שבימי־הבינים. האם לא נוכל לכנות את שקספיר כשם כהן נעים־זמירות יותר של הקטוליציסמוס האמתי, של „הכנסיה העולמית" שבעתיד ובכל הדורות? לא אמונה טפלה קטנת־מוח, לא תורת סגופים קשים, לא אי־סבלנות, קנאות פרועה או סלף ונלוז: הוא חזה חזות הכל, כי יפעה ואלהות מאליפה שרויה בכל הטבע כולו ועל בני־אדם להעריצו כאשר תמצאי ידם! נוכל לאמר בלי פשע־שפתים, כי גם כמין מזמור־עולמי עולה משקספיר זה, הראוי להשמע, בין המזמורים הקדושים לנו יותר. והוא אינו נותן בהם טעם לפגם. אלא הוא נבלע בנעימה אחת עמהם, אם אנו מבינים אותו היטב. אי־אפשר לי לכנות את שקספיר זה „ספקן", כדעת קצת, אשר שויון־נפשו לאמונות והדעות ולריבות הדת בימיו התעו אותם לחשוב כן. לא: לא אי־פטריוטי, אף־על־פי שהוא אומר מעט על פטריוטותו, ולא ספקן, אף־על־פי שהוא אומר מעט על דתו. ולא עוד, אלא שויון־נפש כזה הוא פרי גדלו: כל לבו היה בחוגו הנשגב של יראתו הוא את אלהים (כן אפשר לנו לכנות זאת); כל שאר הוכוחים, החשובים למאד מאד בעיני אנשים אחרים, לא היו חשובים ביותר בעיניו.

אולם קְרָא זאת יראת אלהים, קרא זאת אשר תקרא, האין הוא דבר נשגב מאד, מערכת דברים נשגבים, אשר נתן לנו שקספיר? כשאני לעצמי, מרגיש אני, כי באמת יש כמין קדושה בדבר שאיש כזה שולח אלי־תבל ארצה. האם אין הוא עין לכולנו, מביא־אור וברכה שלוח מן השמים? אולי, באמת, האם לא טוב טוב הרבה הדבר, כי זה

*) הכתובת הזאת לוקחה מן „הסער" של שקספיר.

האיש שקספיר, שהיה בכל־פנים איש שלא־מדעת, לא הרגיש בעצמו במלאכותו מן השמים? הוא לא הרגיש כמו מוחמד, כי הֻקדש ביחוד לנביא אלהים, יען כי הוא חזה אותו ההוד והעוז הפנימי. האם איננו גדול ממוחמד בזה? גדול הוא ממנו, וגם אם נמַצה את החשבון, כמו שעשינו בדנטי, רב־פעלים יותר. אותו הרעיון של מוחמד, כי הוא אדון הנביאים, היתה טעות מעיקרה; והוא הגיע אלינו עד ימינו אלה כשהוא נאחז בסבך שגיאות; קופה כזו של חזיונות־בדים, פסולת וסיגים, רוח קנאות תלויה לו מאחוריו, עד כי לבי נוקפני לאמר פה ועתה, כמו שאמרתי, כי הוא היה, בכלל, דובר אמת, ולא נובל דובר הַוּת נפשו, נלוז־דרכים ומתעתע; לא נואם, כי אם פושק־שפתים! גם בערב, לפי חשבוני, לא יעמוד מעם מוחמד ויאבד עליו כלֹת, בעוד שזה האיש שקספיר, זה האיש דנטי אפשר שיהיו עוד צעירים ורעננים; — בעוד שלזה האיש שקספיר תהיה הצדקה עוד לדור־דורים להיות כהן האנושיות, כהן עֲרב ככהן ארצות אחרות.

אם נעריך אותו לעומת כל נואם או משורר הידוע לנו, אפילו לעומת אֶסכִילוס או הומירוס, מדוע לענין האמת והאוניברסליות לא יעמוד ימים רבים כמוהם? הוא ת מ י ם כמוהם; הוא נוקב ויורד כמוהם אל האוניברסלי והַקַיָם. אולם, אשר למוחמד, דומה אני מוטב היה לו לוא הכיר כל־כך בעצמו! הוה, מוחמד מסכן; כל מה שהכיר בעצמו היה רק טעות, הבל נדף, רעות־רוח, — כמו שהטעות היא כך תמיד, באמת. מה שהיה בו באמת גדול, היה אף הוא דבר שלא־מדעת; כי הוא היה ארי־מדבר ערבי פראי, ודבר בקולו, קול הרעם, לא בדברים שהוא ח ש ב אותם לגדולים, כי אם במעשים, ברגשות, בדברי הימים ש ה י ו גדולים! הקוראן שלו היא שיחה בטלה מלאה להג הרבה; אין אנו מאמינים כמוהו, כי אלהים כתב אותו! האדם הגדול הוא גם פה כמו תמיד כח הטבע; מה שבאמת גדול בו מבצבץ ויוצא מתוך המעמקים שאינם נֶהֱגִים בשפתים.

והנה פה לפנינו אפרנו המסכן מוֹרְוִיקְשַׁיר, אשר התעלה להיות מנהל בית־משחק, ובידו היה לחיות מבלי לחזור על הפתחים; אשר האֲציל מסויתֻמְפְּטון האיר לו פנים לפעמים, ואשר סָר תּומַס לוּסי — יישר

כחו – אמר לשלוח אותו אל מחנות הפרך. אנחנו לא חשבנו אותו לאֵל, כמו את אודין, בהיותו חי עמנו; – דבר שאפשר לדבר עליו הרבה. אולם אני בוחר לאמר או לשנות: על אף המצב המעציב אשר הערצת הגבורים מצויה בו היום, התבוננו לָמָה היה בקרבנו באמת זה האיש שקספיר. איזה אנגלי שנולד מעולם בארצנו, כמה מיליונים אנגלים לא נהיה נכונים לעזוב חֵלֶף האכר מסְטְרַטְפורד? אנחנו לא נמכור אותו במחיר כל מחנה שועים וסגנים רמי־המעלה. הוא הדבר הכי־נשגב שהבאנו לעולם. לכבוד הוא לנו לעיני העמים האחרים – לעֲדִי־תפארה למולדתנו האנגלית. מה הוא הדבר אשר לא נִתן תמורתו בנפש חפצה? התבוננו נא, לו שאלו אותנו: מה טוב לכם, האנגלים, העֲזוב את מלכות הודו שלכם אם עֲזוב את שקספיר? שלא היתה לכם מלכות הודו מעולם, או שלא היה לכם שקספיר מעולם? אמנם שאלה גדולה ישאלו. אנשים אשר דבר להם עם המלכות יענו בלי־ספק בלשון המלכות. אולם אנחנו, האם לא נהיה אנוסים לענות חלקנו אף אנו: מלכות הודו או בלי מלכות הודו; אין אנו יכולים להתקים בלי שקספיר! יש יום ולמלכות הודו יבוא הקץ, בכל־פנים, אולם לשקספיר זה לעולם לא; הוא יתקַים בידנו לעולם. אין אנו יכולים לעזוב את שקספיר שלנו!

והנה נניח את הרוחני ונתבונן אליו כאל דבר ממשי, דבר מקח וממכר, כאל קנין מוחשי שתועלת בצדו. לא יארכו הימים ואנגליה, האי הזה שלנו, תכלכל בתוכה רק חלק אחד מהאנגלים: באמיריקה, בהולנדיה החדשה, במזרח ובמערב עד קצוי האנטיפודים, יכסה גזע הסַכְּסונים מרחבים גדולים על כדור־הארץ הזה. והנה מה הוא הדבר אשר בידו לאַחֵז יחדו את כל אלה, למען יהיו בפועל לעם אחד, למען לא יפשטו אלה על אלה ולא יתגרו מלחמה אלה באלה, כי אם יחיו בשלום, במשא ומתן של אחוה ויהיו לעזור ולהועיל אלה לאלה? את הדבר הזה רואים בצדק כשאלה המעשית הכי־גדולה, דבר שעל כל מיני השררה והשלטון להוציא לפעולות. מה הוא הדבר אשר יוציא זאת אל הפועל? כתבי הדת של הפרלמנט. ראשי שרי־השלטון אין בידם לעשות זאת. אמיריקה

נקרעה מעלינו, עד כמה שהפרלמנט יכול לקרוע אותה מעלינו. אל תכנה זאת חזון־דמיון, כי אמת רבה ספונה בזה! הנה פה לפנינו, אומר אני, מלך אנגליה, אשר לא הזמן ולא כל מקרה, כל פרלמנט וכל אגודת פרלמנטים לא יוכלו להעביר אותו מעל כסאו! המלך שקספיר זה, האם איננו מתנוסס בנזר מלכות מעל כולנו כנס־תלפיות, שהכל פונים אליו, כנס הכי־נדיב, הכי־עדין ובכל־זאת הכי־חסון, בל־ימוט, רב־הערך באמת בבחינה זו הרבה יותר מכל תחבולה או תקנה אחרת? אנחנו נוכל לחזות אותו בדמיוננו עומד ומזהיר ממרומים על כל העמים המדברים שפת אנגליה עוד לאלף שנה מהיום והלאה. למן פָּרַמַטָּה, למן ניו־יורק, באשר שם אנשים ונשים אנגלים, אחת היא באיזו צורת ממשלה הם חיים, יאמרו איש אל אחיו: „כן, שקספיר זה הוא שלנו. אנחנו נתַנו אותו לעולם. מפיו אנו מדברים וחושבים. מדם אחד ומגזע אחד אנחנו". הפוליטיקאי הכי־צלול בדעתו יואיל־נא לשים זאת אל לבו.

אמנם כן, דבר גדול הוא לעם אם דִּבֵּר מחותך נִתַּן לו, אם הוא מקים איש היודע להביע בנעימה את אשר תרגיש נפשו! איטליה, למשל, איטליה העלובה מרוסקת אברים, קרועה לקרעים. היא אינה נזכרת בכל ספר־אמָנה, בכל חוזה כחטיבה אחת, מכל־מקום איטליה העדינה אחת היא באמת: איטליה הקימה את דנטי שלה, איטליה יודעת לדבר. צַר כל הרוסים הוא חזק על־ידי רובים, קוזקים וכלי־תותח הרבה מאד. מעשה רב הוא להחזיק בארצות רחבות־ידים כאלה במובן הפוליטי, אולם רוסיה אינה יודעת עוד לדבר. יש בה דבר־מה של גַדלות, אבל היא גדלות נאלמה. לא היה לה קול הגאוניות אשר כל בני האדם וכל הדורות יקשיבו אליו. עליה ללמוד לדבר! עד היום היא בן־שחץ אִלֵּם גדול. הקוזקים וכלי־התותח שלה יעלו חלודה ויהיו מהבל יחד, בעוד שקול אותו דנטי עוד יהיה נשמע. העם אשר דנטי לו, הוא עשוי אגודה אחת, אשר כל רוסיה נאלמה לא תוכל להיות כן. — עלינו לסַים כה מה שהיה לנו להגיד על הגבור־הפיטן.

שיעור רביעי.

הגבור בתור כהן. לותיר; הרפורמציה; נוקס; פוריטניות.

(יום ששי, בחמשה-עשר לחודש מאי 1840.)

משאנו היום יסוב על האדם הגדול בתור כהן. לא אחת ושתים עמלנו לברר, כי כל הגבורים למיניהם קורצו בעצם מחומר אחד; כי אם לפנינו נפש גדולה, הפתוחה לערכם האלוהי של החיים, הרי לפנינו איש אשר בידו לנאום על הדבר הזה, לשורר עליו, להלחם עליו ולעמול באפן כביר, מלא עוז, אשר לא ישוב מפני כל; הרי לפנינו גבור – אשר צורתו החיצונה תהיה תלויה בזמן ובסביבה שהוא נתון בהם. הכהן אף־הוא, כפי שאנו מבינים, הוא מין נביא; גם הוא זקוק לרוח ממרום, כי יערה עליו. הוא שוקד ומנצח על עמו, להורותו משפט אלהים; הוא מקרב אותו אל האל המסתתר. הוא המנהיג הרוחני לעמו, כמו שהנביא הוא מלכו הרוחני ומנהיגים רבים תחת ידו; בתבונתו ינחנו למרומי שמים דרך הארץ הזאת ומעלליה. משא נפשנו הוא, שיהיה גם הוא מה שאנו קוראים בת־קולו של האל המסתתר; שיהיה לו לפה כמשפט הנביא, וכמוהו ישנן לבני־אדם את דבריו, אך ביתר באור. האל המסתתר – „הסוד הגלוי של מלוא העולם", – אשר עין מעטים מאד תשורנו! הוא הוא הנביא אשר רק הודו הנורא פנה ממנו, והוא מאיר בנוגה רך, ההולך למישרים כמאיר בחיי יום־יום. הנה, אמרתי, הכהן משא נפשנו. כן היה הדבר בימים מקדם; כן הוא היום ובבל הדורות. יודעים אנו היטב כי בשעה שמשא־הנפש יוצא לידי מעשה, עלינו להעביר הרבה על מדותינו, הרבה מאד. אולם הכהן שאיננו כן כל־עיקר, ואשר איננו שואף או

אינו מנסה להיות כן, הוא איש – אשר מוטב שלא נדבר עליו פה.

לותיר ונוקס היו על־פי תעודתם האמתית כהנים, והם מלאו באמונה את תפקידם בהוראתו השגורה. אולם בזה יִתָּכֵן לנו לדון עליהם ביחוד לפי אָפְיָם ההיסטורי, יותר בתור מתקנים מאשר בתור כהנים. בשעות כתקונן היה היו כהנים אחרים, אולי מצוינים כמוהם, אשר מלאו באמונה את תעודתם כמורי משפט אלהים, ובמדת גבורה נאמנה ממין זה הביאו לעמם אור מן השמים בחיי יום־יום והובילוהו קדימה, כאילו נָחָה אותו אלהים, בדרך אשר ילך בה. אולם אם אותה הדרך היתה קשה, דרך מלחמה, מהומה וחתחתים, יהיה המנהיג הרוחני, אשר העביר את עמו בשלום, דגול ומורם מכולם, ביחוד לנו אנחנו, הנהנים מפרי צאתו ובואו לפני עמו. הוא הכהן המוציא והמביא והלוחם, אשר נהג את עמו לא לעבודה נאמנה שלֵוה, כמו בימי שלום, כי אם למלחמה נאמנה, מלאה עוז, בשעת חירום, בשעה שליוצא ולבא אין שלום: היא עבודת אלהים יותר מסוכנת ויותר מצוינת, אחת היא אם היא יותר נעלה אם לא. את שני האנשים האלה נחשוב לכהנינו הכי־טובים, כי על־כן הם היו מתקנינו הטובים ביותר. אמנם יש לשאול: האם כל מתקן אמתי איננו לפי טבעו, ראשית כל, כהן? הוא קורא אל הצדק המסתתר של אלהים על הכח הנראה שבארץ; יודע הוא, כי הוא, המסתתר, כביר הוא ואין עוד כביר מלבדו. הוא מאמין באמתתם האלוהית של הדברים; חוזה הוא, הרואה מבעד לחיצוניות הדברים. מעריץ את אמתתם האלוהית של הדברים באפן זה או אחר; זאת אומרת, כהן הוא. אם איננו בראשונה כהן, לא יכשר הרבה לעולם למתקן.

ובכן עתה כאשר ראינו אנשים גדולים במערכות שונות, כשהם בונים דתות, צורות־גבורה של חיי האדם בתבל, תורות־חיים הראויות שדנטי ישיר עליהן, ארחות־חיים הראוים ששקספיר ישיר עליהם – הנה נראה עתה את חִלּוּף הדברים, אשר גם הוא נחוץ ואשר גם הוא עלול להעשות בדרך גבורה. מוזר הוא, שגם הדבר הזה הוא נחוץ: אולם כן הוא הדבר. על הזוהר הרך של אור הפיוט לפנות מקום לברק הפרוע של המתקן; חבל, כי גם

המתקן הוא איש שמקומו לא יוכל להפקד בהיסטוריה! אמנם הפיטן ברוך מליו מה הוא, אם לא הפרי וגמר החתימה של התקון או של הנבואה הפרועה? אלמלי לא היו אנשים כדומיניקנוס הקדוש, ולא נזירי תֶּבָּה*), לא היה דנטי נעים־זמירות. טרחם ועמלם הגס של הסקנדינַויים ואחרים, למן אודין עד וַלְטֵיר רַלִי, למן אוּלְפִילָה עד קְרַנְמִיר הכשירו את שקספיר לַדִבּר. אכן דומה אני לפעמים, כי הפיטן השלם סימן הוא לתקופה שהגיעה לגמר שכלולה והולכת וכלה, וכי לא יארכו הימים ותקופה חדשה תהיה נחוצה ויהיה חפץ במתקנים חדשים.

אין ספק, טוב ויפה היה לו יכולנו להתהלך תמיד לקול ענות שירה, ושפּיטנינו יֵרְדו בנו ויורו אותנו, כמו אורפיאוס את הברואים הגסים בימי קדם. או, אם לא יתכן דרך המוסיקה הרִתמית הזאת, מה טוב היה לו יכולנו לאחוז את הדרך הכבושה, רצוני לאמר, לו היינו מוצאים ספוקנו תמיד בכהנים שלֵוים, המחזירים אותנו למוטב מיום ליום! אולם לא כן הוא; גם לדבר הזה עוד לא זכינו! הה, המתקן הלוחם הוא חזיון מוכרח ונחוץ מדי פעם־בפעם. המעצורים אינם חסרים לעולם; גם הדברים אשר לפנים היו בהם ברכה וחפץ נעשים למעצורים, וצריך לנער אותם מעלינו ולהשליך אותם אחרי גֵוֵנוּ — והוא ענין אשר לעתים קרובות כרוך בו קושי נורא. אמנם ראוי מאד לשים את הדבר אל לב, איך שיטה או מושג רוחני, כאשר אנו מכנים זאת, אשר לפנים שם את משטרו בארץ, והיה מניח לגמרי בכל פרטיו דעת איש־תבונות וחוקר לכל תכלית כדנטי, אחד מהגדולים בארץ אשר מעולם — נעשה בדור הבא אחריו לדבר המוטל בספק לשכל אדם סתם, ונותן מקום לחלוק עליו ואינו מתקבל עוד על הדעת בל־עיקר, ואבד עליו כלח כמו על שיטת אודין! בעיני דנטי היו חיי האדם ודרכי אלהים עמו ערוכים כולם היטב באותם

*) במדבר תבה אשר במצרים היה המושב הראשי של הנזירים הנוצרים הראשונים.

Malebolges, Purgatorios; לעיני לותיר לא היו אלה ערוכים היטב. איך היה הדבר; מדוע אי־אפשר היה לקטוליות של דנטי להתקים, אלא היה נחוץ דוקא שהפרוטֶסטַנְטִיוּת של לותר תבוא אחריה? הרי, אין דבר המתקים.

אין חלקי עם המחזיקים ב„קדמת המינים", כפי שנושאים ונותנים בדבר בימינו אלה; וגם אינני מאמין כי יש את נפשכם לשמוע דבר על־אודותיה. המשא־ומתן בענין זה הוא לפעמים קרובות מאד מלא הוללות וערבוביה. אולם עלי לאמר, כי הדבר כשהוא לעצמו הוא קרוב לשמוע, ולא עוד, אלא נוכל להעלות מתוך טבע הדברים את הכרחו הנחוץ. כל איש, כמו שאמרתי במקום אחד, הוא לא רק לומד, כי אם גם פועל: בשכלו אשר חונן בו הוא לומד את אשר היה לפניו; אולם בשכלו זה הוא מוסיף לגלות חדשות, הוא מחדש ומעלה דבר־מה משלו. אין איש בלי מקוריות בהחלט. אין איש מאמין ואין איש אשר יוכל להאמין בדיוק במה שאביו־זקנו האמין: הוא מרחיב קצת על־ידי גלויים חדשים את דעתו על העולם, ולפיכך את שיטתו על העולם — אשר הוא עולם אין־סוף ואין להקיפו כולו או עד תומו בשום השקפה או שיטה, עד־כמה שנרחיב אותה. הוא מרחיב קצת, אמרתי. הוא מוצא דבר־מה, שהיה מתקבל על דעת אביו־זקנו ואינו מתקבל על דעתו הוא, ודבר שקר הוא בעיניו, הסותר דבר־מה חדש, שהוא גלה או התבונן אליו. בדברי ימי כל איש ובדברי ימי האנושיות אנו רואים, כי הדבר הזה מִתְמַצֶה לסכומים גדולים — למהפכות, לתקופות חדשות. הר־התופת של דנטי איננו עומד באוקינוס של חצי כדור־הארץ מעבר הלז, אחרי אשר קולומבוס הפליג לשָם פעם אחת! האדם מוצא, כי אין דבר כזה בחצי הכדור מעבר הלז. הוא איננו שם, ועליו לחדול מהאמין כי ישנו שם. כך היא המדה בכל האמונות למיניהן בתבל ארצה, — בכל שיטות האמונה ובכל שיטות המעשה הנובעות מהן.

אם עתה נוסיף עוד את העובדה המעציבה, כי כשהאמונה נעשה רופפת בידי הבריות, גם המעשים לוקים ומתדלדלים, ומַטֶה ועָוֶל, עשק וזדון, עני וריש הולכים בכל מקום הלוך וגבור, נראה די

חומר לטהפכות. בכל ענין וחפץ על האיש להאמין בכל־לבו, אם הוא אומר ל ע ס ו ק באמונה. אם עליו לשאול בכל עת־מצוא את פי הבריות; אם אי־אפשר לו שלא לצאת ידי דעת הבריות, ואין בידו להשליט את דעתו הוא, הוא עבד־עינים עלוב; המלאכה הנתונה על ידו תהיה מלאכת רמיה. כל אחד מהאנשים האלה מסַיע בכל יום לחורבן שאין להשיב. כל מלאכה שהוא עושה ללא־אמונה, ועיניו רק אל מראֶהָ החיצון, מוסיף מכשול־עון, שהוא אבי פגעים חדשים, לפלוני או לאלמוני. העֲונות משתרגים ועולים עד מרבה להכיל, ואז יִבקעו בחמת־כח ויזָּרו הלאה כמו על־ידי נפץ. הקטוליות הנשגבה של דנטי, שתורתה אינה מתקבלת עתה על הדעת ושעוד הֵרעה לקלקל פנים במעשיה המלאים כחש, ספק ורשעה, דין היה לה שלוּתיר יקעקע ביצתה. הפיאודליות העדינה של שקספיר, שהיתה כה יפה במראֶהָ ובטיבה, דינה היה שיבוא עליה הקץ במהפכה הצרפתית. עֲרֵמת העונות, כמו שנֹאמר פשוטו כמשמעו, נבקעה־ התפוצצה ועלתה בלבת־אש, ואז קמות תקופות ארוכות מלאות מהומות, עד אשר ישובו הדברים למנוחתם.

אמנם מעציב היה, לוּ ראינו רק אל צד הדבר הזה ולוּ לא מצאנו בכל דעות האדם וסדריו כי אם את העובדה, כי הם רופפים בידיו, ארעיים וכפופים לחוק־המות! באמת לא כן הדבר: גם פה אנו מוצאים, כי כל מות אינו אלא מות הגוף, לא מות העצם או הנשמה; כל חורבן על־ידי מהפכה בחוזק־יד או כיוצא בה אינו אלא בריאה במדה יותר רבה. האודיניות היתה א מ ץ ־ ה ל ב, הנצרות היתה ה כ נ ע ה, מין אמץ־לב יותר נדיב. כל רעיון שמצא לו מקום מעולם בלב האדם כדבר אמת לאמתוֹ היה סקירה נאמנה של האדם באמתתו של אלהים והכיל אמת ממשית בתוכו, המתקימת בכל התמורות, קנין־עד לכולנו. ומצד אחר, מה מעציב הרעיון, המתאמר לשוות לפנינו את כל בני־האדם בכל הארצות ובכל הדורות, זולתי שלנו, כי בלוּ את חייהם במחשכי הטעות המגונה, כעובדי־אלילים אומללים, סקנדינוויים, מוחמדנים, רק בשביל שאנחנו נשכיל באמת סוף־ סוף בינה! כי כל דורות האדם היו אובדים ונדחים ותועי־לבב,

רק כדי שתעמוד הצלה ותהיה צדקה לחלק אחד קטן מדור זה!
כולם, כל הדורות מראש ימות עולם הלכו לפנינו, כמו החילים
הרוסים בתעלת המבצר שוַידניץ, רק כדי למלא את התעלה
בפגריהם, למען נוכל אנחנו לעבור עליהם וללכוד את המבצר!
סברה כזאת איננה מתקבלת על הדעת.

ראינו, כי מלמדים בחום ובתוקף סברה כזו, שאינה מתקבלת
על הדעת, כי איש יחיד עלוב פלוני או אלמוני עם פת בני־אדם
יחידים שלו עברו על פגרי כל האנשים לנחול את הנצחון הודאי.
אולם אם אף הוא עם סברתו ועם אמונתו האחרונה הנקיה משגגה
נפל גם־הוא בתוך התעלה והיה לפגר מת — מה יש להם עוד
צדקה לאמר? דרך־אגב, חזיון נכבד הוא בטבע האדם, שהוא נוטה
לחשוב את דעתו הוא כדבר שאין להרהר עוד אחריו והוא מתהלך
על פיה. משער אני, כי יעשה זאת תמיד באֹפן זה או אחר. אולם
צריך, שהדבר יֵעשה באֹפן רחב ומחוכם יותר. האם כל אנשי־אמת,
החיים או שחיו מעולם, אינם חַילי אותו המחנה אשר התפקדו תחת
יד אלהים, לעשות מלחמה עם אויבם המשותף, ממלכת החשך
והזדון? למה נתכחש איש לאחיו, ותחת להלחם באויב, נלחם איש
ברעהו, רק מפני ששונים אנחנו איש מרעהו במַדֵי המלחמה? כל
המדים טובים, ובלבד שילבשו אותם אנשי־אמת בני־חיל. כל מיני
כלי־זין, הכַּשיל המערבי, החרב הקלה, הפטיש החזק של תּור המרוצץ
את גולגולת הענקים, ברוכים יהיו לנו! קול המלחמה של לותיר,
ענות השיר של דנטי, כל אמת וקשט הוא לנו ולא לצרינו. כוּלנו
הננו תחת יד מנהיג אחד, הננו חַילי מחנה אחת! — נתבונן נא מעט
אל נפתולי זה לותיר האיש, מה היה טיבה של מלחמתו ואיך
התנהג בה. לותיר גם הוא היה אחד מגבורינו הרוחניים; נביא
לארצו ולדורו.

בתור מבוא לכל הענין, הנה דברים אחדים שאני אומר להעיר

על האלילות אולי יכירם מקומם פה. אחד מסימני אפיו של מוחמד, אשר באמת הוא מיוחד לכל הנביאים, הוא עֶברה וזעם לבלי־חוק להאלילות. הלא הוא הדבר אשר הנביאים הרבו חזון עליו. האלילות, עבודת פסלים דוממים בתור אלהים, הוא דבר שאיננו נותן להם דמי, כי אם מוכיחים עליו השכם והוכח, ונותנים אותו לראוה ושמצה ולדראון־עולם. הוא בעיניהם ראשית כל חטאת, הנעשה תחת השמש. ראוי הדבר לתשומת לב. אין בדעתנו להכנס פה במחקר דתי על־דבר האלילות. Jdol (אליל) הוא Eidolon, עצם נראה לעינים, סמל. הוא אינו אלהים, כי אם סמל־אלהים; ואולי יש לשאול אם גם בן־תמותתה אשר טפש לבו מאד חשב אותו מעולם ליותר מסמל. סובר אני, כי לא עלה על דעתו, כי העצב הנבזה, מעשה ידיו, הוא אלהים; אלא כי הוא משוה לפניו סמל־אלהים, כי אלהים שרוי בתוכו באחד הדרכים. ועתה, אם כן אפוא, יש לשאול, האם כל עבודת־אלהים איננה עבודה דרך סמלים, דרך Eidola, או עצמים נראים לעין? אם הוא עצם נראה לעינים, המַראה בחוש לעיני בשר כתבנית או דמות, או רק נראה לעין הפנימית, לדמיון, לשכל: ההבדל הזה הוא חיצוני ולא ממשי. לעולם הוא עצם נראה, שיש במשמעו אלהים, אליל. גם הפוריטני הכי־קנאי יש לו עיקרי אמונה שלו, מושג שכלי מדרכי אלהים והוא מעריץ אותו על פיהם. על־ידי כך נעשה אפשרית לו עבודת אלהים. כל האמונות, התפִלות, צורות הדת, כל המושגים המלבישים את רגשי הדת תלבושת, ההולמת אותם, הם אפוא Eidola, דברים נראים. כל עבודת אלהים אינה נעשית אלא על־ידי סמלים, על־ידי אלילים, — ונוכל לאמר, כל עבודת אלילים היא יחסית, והגרועה בעבודת האלילים אינה אלא מדרגה יהודה יותר של האלילות.

איה אפוא הענין הרע שבדבר? בודאי צפון ענין רע מאד בדבר, כי אילולי כן לא היו הנביאים כבדי־הראש מנאצים אותו כל־כך. מדוע האלילות היא זעומה כה לנביאים? אשר אני אחזה לי, הנה הדבר בעבודת עצבי־העץ הנבזים האלה, אשר מרה ועצב את רוח הנביא ואשר מלא את נפשו זעם וגועל, לא היה דוקא אותו

הדבר אשר הגה לבו הוא ואשר הביע בדבריו לפני שומעיו בטעמו ונמוקו! עובד־האלילים הבי־גס, אשר עבד את קְנוֹפּוֹס או את אבן־הקעבה השחורה, היה נעלה, כמו שראינו, על הסוס אשר לא עבד דבר! אמנם צדקה העומדת לעד היתה בעבודתו העלובה הזאת; וכל שכיוצא בה עודנה נחשבת לצדקה לפיטן: הכרת מין יפיות אלוהית וערך אין־קצה בכוכבים ובכל גופי הטבע למיניהם. למה ילמד עליו הנביא חובה ולא ידע רחם? בן־אנוש הבי־עלוב, העובד את אלילו ונפשו תמלא ממנו, יכול להיות לנו למנוד־ראש, לבוז ולדראון, אם רצונכם בכך; אבל בשום אֹפן לא יעורר בנו שנאה אליו. אם באמת נפשו תמלא ממנו וכל מלוא רוחו הצרה והפחה מואר בו, אם, בקצרה, הוא מ א מ י ן בכל־מאדו באלילו — אז נוכל לאמר, כי אף אם איננו בדרך הטובה, מכל־מקום טובה היא בכל האפשר לו, ונעזוב אותו לנפשו על מקומו בשלום.

אולם פה בא הדבר המר והנמהר שבאלילות, כי בימי הנביאים אין איש עוד אשר נפשו תמלא באמת ובתמים מאלילו או מפסלו. עוד בטרם קם הנביא אשר השכיל בינה באלילים וידע כי רק עץ הם, החלו בודאי הרבה אנשים להרהר ספק עמום, אם כדאים הם יותר! האלילות הזועמה היא האלילות שהאדם עובד אותה ו ל ב ו ב ל ע מ ו. הספק אכל אותו עד הנפש: רואים נפש אדם המתרפקת על ארון עדות, כאילו אֲחָזַתָּה עֲוִית, בעוד שהיא מרגישה כי הוא נהיה כמעט למקסם־הדמיון. הוא אחד המראות הבי־איומים. האליל איננו ממלא עוד את נפש האדם, רק בפיו ובשפתיו מתאמר האדם, כי האליל ממלא את לבו, והוא אוהב להשלות נפשו להאמין כן. „אינכם מאמינים, — אמר קוֹלְרידג׳, — אתם רק מאמינים, כי מאמינים אתם“. הנה כן היא אחרית החזיון של כל מיני עבודה או סמליות. סימן ודאי הוא, כי המות קרוב לבוא. דומה הוא לְמַה שאנו קוראים היום „מצות אנשים מלומדה“, עבודת הנוסחאות. אין לך דבר בּוֹרע מוסר מזה שביד ילוד־אשה לעשות; כי הוא ראשית כל פריצות ותפלות. ולא עוד, אלא הוא מוציא מגדר האפשרות כל מוסר לעתיד: הנפש המוסרית הפנימית יבשה על־ידי־כך ושקעה בתרדמה מגניטית כבדה. בני־האדם אינם עוד

אנשים תמימי לב, ואינני מתפלא, כי האיש ההולך נכוחו מתעורר על זה, מגלה את נבלותו ושוטם אותו בשאט־נפש מאין הפוגות. הוא וכזאת, כל מדת הטוב וכזאת, מלחמת מות ביניהם. אלילות שיש להטיל בה דופי היא צביעות, וגם אפשר לאמר צביעות בלב שלם! צביעות בלב שלם! כדאי להתבונן בדבר! כל מין פולחן מסַיֵם בגלגול זה.

מוצא אני, כי לותיר היה משבר־אלילים לא פחות מנביא אחר. עצבי־העץ של הקורישים, העשוים עץ ודונג, לא היו למוחמד שנואים יותר מאשר היה שנוא ללותיר שטר־כפרת־עון של טֶצֶל העשוי עור־כבש ודיו. מדת הגבור בכל זמן ובכל מקום ומעמד היא, כי הוא שב אל המציאות, כי הוא תומך יתדותיו בדברים עצמם ולא בחיצוניות הדברים. במדה שהוא מחבב ומעריץ את המציאות הנוראה של הדברים במלים ברורות או במחשבה עמוקה בלי אמר והֶגה, בה במדה החיצוניות הגבובה של הדברים, אף אם צורתה מתוקנת, מצוחצחת והקורישים וכנסיות החשמנים סמכו ידם עליה, נעשה לו לבלתי נשוא ולפגול ותועבה. גם הפרוטסטנטיות היא מפעל נביא. מפעל נביא של אותה המאה השש־עשרה. היא היד הנטויה הראשונה, להביא באמת הרס ואבדן על דבר נושן, אשר נעשה לכזב ולאליל; היא הכנה מלפני ימים רבים לדבר חדש, אשר יהיה אמת ואלוהי! —

לכאורה נדמה, כי הפרוטסטנטיות צוררת בכנפיה כלָיה גמורה לדבר שאנו קוראים עבודת גבורים ואשר אנו הנחנו בתור יסוד מוסד לכל מדת הטוב האפשרי לאדם בנדון הדתי והחברתי. שומעים אנו כפעם־בפעם אומרים, כי הפרוטסטנטיות הנהיגה תקופה חדשה, המשונה כל־עיקר מכל תקופה אחרת שהיתה לעולמים לפנים, תקופת „שקול־הדעת הפרטי", כמו שמכנים אותו. בגלל אשר פרקו מעליהם יראת האפיפיור, נעשה כל איש לאפיפיור שלו, ונמצא למד בין יתר הדברים, כי אין לו להאמין עוד לעולם באפיפיור או במנהיג־גבור רוחני! והאם האחדות הרוחנית, כל שלטון גבוה מעל גבוה ומשמעת לא נעשו מן אז והלאה לדבר נמנע? כן אנו שומעים אומרים. — והנה אין לי לכחד, כי הפרוטסטנטיות היא מרד ומעל בשררה רוחנית, באפיפיורים וכל כיוצא בהם. ולא עוד, אלא מודה

אני, כי הפוריטניות האנגלית, המרד בשררה חִלונית, היתה המערכה השניה; כי המהפכה הצרפתית האיומה גם־היא היתה המערכה השלישית, ולרגלה כנראה באה כליה או קרב הקץ על כל שררות רוחניות או חִלוניות. הפרוטסטנטיות היא הגזע העיקרי, אשר צמחו ועלו ממנו כל דברי־הימים באירופה אחרי־כן. הרוחני לובש תמיד צורת דברי־הימים החִלוניים של העם; הרוחני הוא ראשית החלוני. ועתה עולה בודאי בכל מקום הקריאה לחרות, לשויון, לקוממיות וכו׳; במקום מ ל כ י ם, קלפי בחירה ועמידה למנין; לכאורה מנויה וגמורה היא, כי כל גבור־מושל, כל משמעת אמונים של האדם לאדם, בדברי חול כבדברי רוח, עברו ובטלו לנצח מן העולם. אני הייתי מתיאש לגמרי מן העולם, לו היה כן. הכרתי העמוקה היא, כי לא כן הוא. בלי שליטים עליונים, מושלים עליונים אמתים, חלוניים או רוחניים, אינני רואה מאומה לאפשרי, כי אם אנרכיה, הדבר הגרוע מכל. אולם אני מוצא, כי הפרוטסטנטיות, אף כי היא הביאה לעולם דמוקרטיה אנרכית, נהיתה לראשית השלטון והסדר הנאמן החדש. אני מוצא, כי היא מרד בשלטון כוזב, ההכנה הראשונה המדאיבה, אבל הנחוצה לשלטון אמתי, אשר ישים משטרו בקרבנו! כדאי לברר את הדבר קצת.

נעיר אפוא בראשונה, כי תורת „שקול־הדעת החפשי" איננה בעיקר חדשה בעולם, כי אם חדשה בתקופת־העולם ההיא. אין דבר־של־ממש חדש או מיוחד בתוך הרפורמציה; היא היתה שיבה לאמת ולמציאות, להפך מן השקר והצביעות, כמו שכל מיני תקון ותורת אמת היו והוים כן. חֵרות שקול־הדעת, אם נתבונן בה היטב, התקַימה בודאי בעולם בכל הדורות. דנטי לא נקר את עיניו ולא שם אסורים על ידיו; הוא היה כאיש שורר בביתו בקטוליות זו שלו, חפשי לנפשו ורואה במלוא עיניו, אף־על־פי שאנשים עלובים בגון הוגסטרַטין, מֶצל ודיר אֶק היו בה או לעבדים. חרות הדעות? שום שלשלת ברזל או כח חיצוני כל־שהוא לא יכלו מעולם לאכוף על נפש אדם להאמין או לחדול. שקול־דעתו הוא אורו, שאין לקפח זכותו; הוא יהיה שורר בו ויאמין, בחסד אלהים בלבד! גם

בֶּלַרְמִין*), המפלפל המשומם, אשר הטיף לאמונה עִוֶּרֶת ולמשמעת דוממה, אין זאת כי אם יֶתֶר בראשונה, על־פי איזו הַכָּרָה, על זכותו שתהיה לו הכרה משלו. „שקול־דעתו החפשי" הורה לו זאת בדרך הכי־טובה, אשר יתיצב עליה. זכות שקול־הדעת החפשי תתקים בכל תֹּקֶף, בכל מקום שאנשים תמימים מתקַימים שם. אדם תמים מאמין בכל כח הכרתו, בכל תבונתו ובכל כח ההבחנה שבו, ותמיד האמין כן. רק אדם כוזב, השואף „להאמין כי הוא מאמין", ינהג בזה, כמובן, מדה אחרת. הפרוטסטנטיות אמרה לזה האחרון: „אוי לך!" ולהראשון: „אשריך!" באמת, לא היתה אִמרה חדשה. היא לא היתה אלא שיבה לכל האמרים הישנים אשר נאמרו מעולם. היָה אמת, היֵה תמים: זאת היתה עוד פעם משמעותה. מוחמד האמין בכל לבו, אודין בכל לבו — הוא וכל המחזיקים באודיניות באמת. הם „שפטו" כן לפי שקול־דעתם הפרטי.

והנה אני מוצא את לבי להחליט, כי השמוש בשקול־הדעת החפשי, אם נוהגים בו באמת ובתמים, אין סופו כלל בהכרח חֵרות מלאה אגואיסמוס, פרישות מדרכי הצבור, כי אם אדרבה סופו בהכרח הוא הפך הדבר הזה. לא המחקר באמת ובתמים גורם לאנרכיה, כי אם המעֻוָּת, עשות דבר בלב ולב, האמונה למחצה ולא־אמת גורם לכך, האיש הקורא תגר על המעֻוָּת עתיד הוא להיות ידו עם כל האנשים המאמינים בֶּאמת. האחדות היא מן־הנמנע בין אנשים המאמינים רק בנוסחאות ומימרות. לב כל־אחד הוא יבש כמת, אין בו כח החבה גם לדברים — כי אילולי כן היה מאמין בהם ולא במימרות. כל חבה לא נודעת ממנו אפילו לדברים, ולא כל שכן לבריות — אָחיו! אי־אפשר לו להעשות שותף לבריות, הוא איש אנרכי. רק בעולם של אנשים תמימי־לב יש מקום לאחדות; — ושם, ברבות הימים, תתקַים אל־נכון.

והנה עלינו להתבונן בדבר אחד, שמסיחים ממנו את הדעת

---

*) יֵזואיט מפורסם, שמת בשנת 1621.

ברין ודברים אלה לפעמים קרובות מאד, ולא עוד אלא גורעים עין ממנו כל־עיקר, והוא, כי לא מן־הנחוץ הוא שהאיש י ג ל ה בעצמו את האמת אשר יאמין בה. ואפילו שיאמין בה ב א מ ת ו ב ת מ י ם. אדם גדול, אמרנו, הוא תמיד תמים־לב, והוא התנאי הראשון לו. אולם אין על האדם להיות דוקא גדול, למען יהיה תמים. אין זה הכרח הטבע וכל הדורות, כי אם של דורות־תהפוכות אומללים ידועים. האדם יכול להאמין בדבר שקבל מאחרים ולסגל אותו לו באמת ובתמים — ובתודה אין־קץ לאיש האחר ההוא. לא החדוש הוא זכות ה מ ק ו ר י ו ת, כי אם תומת הלב. האדם המאמין הוא האדם המקורי, הדבר שהוא מאמין בו, הוא מאמין בו לעצמו, לא לאחרים. כל בן־אדם אפשר לו להעשות איש תמים־לב, איש מקורי, במובן זה. על שום בן־תמותה לא נגזר להיות איש בעל לב ולב. דורות שלמים, אשר אנו קוראים להם דורות של אמונה, הם מקוריים: כל בני הדורות האלה או רוב בני הדורות האלה הם תמימי־לב. הם הם דורות גדולים, פוריים: כל פועל בכל המקצועות הוא פועל לא לפי מראית הדבר, כי אם לפי עצם מהותו, כל פעולה מובילה אל המטרה. הסכום הכולל של פעולה כזו הוא גדול, כי הכל שואף אל מטרה אחת, מפני שהיא מהורה; הכל מוסיף והולך, ואין דבר פוחת והולך. הנה אחדות נאמנה, מלכות נאמנה, דבקות נאמנה, אמת וברכה בהן, עד־כמה שהארץ העלובה יכולה בכלל להעניק ברכה לבני־אדם.

עבודת גבורים? הוי, אם האדם הוא עומד על דעת עצמו, מקורי, נאמן רוח, או נכנה זאת כאשר נכנה, הדבר הזה אינו מניא אותו כלל מלכבד אמתת אנשים זולתו ולהאמין בה! הדבר הזה רק מכשירו, מכריחו וכופה אותו באֹנס ש ל א להאמין בנוסחאות מתים, מימרות ולא־אמת של אנשים אחרים זולתו. האיש מקבל את האמת בעינים פקוחות, ויען שעיניו פקוחות: האם עליו לעצום אותן, עד־אשר יוכל לאהוב את המלמד אותו נכוחה? הוא לבדו יוכל לאהוב בהכרת־תודה נאמנה ובאמון־נפש את הגבור־המורה, אשר הוציא אותו מאפלה לאורה! האם איש כזה איננו גבור באמת וכובש נחשים;

ראוי הוא לכל יראת הכבוד! החיה השחורה, השקר, אויבנו היחיד בעולם, על עפר נחת מתגרת ידו – הוא כבש את הארץ בשבילנו! ועתה בוא וראה – האם גם לותיר לא היה מכובד כמו אפיפיור באמת, או כאב רוחני, אחרי כי באמת היה כן? נפוליון היה למלך מתוך מהומות המרד לבלי־חוק של הסנקילוטיסמוס. עבודת גבורים אינה מתה לעולם ואינה יכולה למות! דבקות נאמנה ושרירה קימות לעד בעולם – ויתרונן בכל הוא, כי הן אינן מיוסדות על החיצוניות ופני הדברים, כי אם על המציאות והאמת. לא על־ידי שעוצמים את העינים, את „שקול־הדעת החפשי", לא, כי אם על־ידי שפוקחים אותן לראות דבר־מה! תורת לותיר היתה להעביר ולהכחיד את כל האפיפיורים והשליטים הכוזבים, אולם היא צררה בקרבה חיים ועוז, אף כי למרחוק, לחדשים ונאמנים.

כל הדברים האלה על חופש ושויון, זכות הבחירה, עמידת האדם ברשות עצמו וכו', עלינו לחשוב אותם אפוא לחזיון זמני, ובשום־פנים לא לגמר ותתימה. אף כי, כנראה, יתקימו עוד זמן רב ועוד יגררו אחריהם די סכסוכים מעציבים לכולנו, בכל־זאת עלינו לקדם אותם ברצון, בתור עונש על עֲוֹנות לשעבר וערובה לברכה מרובה בעתיד. על־כל־פנים, כך יפה היה לאדם להזניח את הצביעות ולשוב אל המציאות, ויהי מה; הדבר הזה היה נחוץ להעשות. עם אפיפיורים מתעתעים ועם מאמינים אשר אין להם שקול־דעת חפשי— רמאים המתנשאים להשתרר על בוערים – מה לעשות? רק עמל ותלאה. אין ליסד אגודה של אנשים אשר אין נכונה ברוחם, אין להקים בנין כי אם בקו ובמשקולת, הנמצאים בזוית ישרה זה לעומת זה! בכל מהומות־המהפכה האלה, למן הפרוטסטנטיסמוס והלאה, רואה אני את פרי הברכה, הממשמש ובא, לא בטול כבוד גבורים, כי אם אדרבה, מה שרצוני לכנות, עולם מלא של גבורים. אם גבור יש במשמע איש תמים־לב, למה לא יהיה כל אחד מאתנו גבור? עולם כולו תמים, עולם מאמין; דבר כזה כבר היה לעולמים; וכמוהו היה יהיה עוד – מן־ההכרח שיהיה. היא הדרך הנכונה ביותר לחלוק כבוד לגבורים; לעולם לא יהיו הטובים באמת מכובדים יותר

באשר במקום שהכל נאמנים וטובים! — אולם עלינו למהר אל לותי־
ואל חייו.

מקום מולדתו של לותיר היה אַיסְלֶבֶּן, בספסוניה. הוא נולד שם בעשירי לנובמבר 1483. במקרה היה הכבוד הזה לאיסלבן. הוריו, חוצבי־הרים עניים בכפר באותו החבל, בשם מוהְרָה, הלכו לירידי החורף באיסלבן; במהומת גיא־חזיון זה אחזו צירי לדה את האשה לותיר; היא מצאה מחסה באחד מבתי העניים שם, והבן שילדה נקרא בשם מרטין לותיר. רגש נפלא יתעורר בלב, בחשבנו על זאת. האשה לותיר העניה הזאת הלכה עם בעלה לקנות את חפציה הקטנים, אולי למכור את פקעת החוטים אשר טָוְתה, ולקנות בכסף ממכרה את צרכי־החורף הקטנים למעונה הרעוע או לכלכלת בני ביתה; בכל הארץ לא היה ביום ההוא צמד אנשים יותר קל־ערך לעינים כחוצב הזה עם אשתו. ובכל־זאת מה היו כל הקיסרים, האפיפיורים והשליטים לעומתם? שם נולד עוד פעם איש כביר, אשר אורו יבהיק כמַשואת־אש על דורות ותקופות רבים בארץ, כל העולם ודברי ימיו היו מצפים אל האיש הזה. נפלא הדבר, נשגב! הוא מחזיר את פנינו לאחור לשעת לדה אחרת, בסביבה עוד יותר דלה, זה שמונה מאות שנה — ואשר מוטב שלא נדבר עליה מאומה ושנהגה בה רק בדומיה; כי מה מלים לנו לזה! כלום עבר דור הנפלאות? דור הנפלאות ישנו תמיד!

מוצא אני מתאים מאד לתפקיד לותיר עלי אדמות, כי הוא נולד בעוני וגדל בעוני, בתור אחד העניים המרודים. ובלי־ספק ערוך בחכמה לשם כך ביד ההשגחה, המנצחת עליו, עלינו ועל כל הדברים. עליו היה לחזור על הפתחים, כמנהג תלמידי בתי־הספר בימים ההם, ולזמר על נדבת פת־לחם. מחסור, צר ומצוק היו בני־לויתו של הנער. כל איש וכל דבר לא העמידו פנים למען לשית בחלקות למרטין לותיר. עליו היה להיות גדל בקרב הדברים, לא בחיצוניות הדברים! בתור נער בעל גוף חסון למראה, אבל לקוי בבריאותו, בעל נפש גדולה ועורגת ורבת תבונות ונוחה להתרגש, הוא סבל הרבה. אולם תפקידו היה להתודע אל ה מ צ י א ו ת ולבקש קרבתה ויהי

מה. תפקידו היה להחזיר את הבריות אל המציאות, כי הבריות האריכו יותר מדי להיות שרויים בחיצוניות שוא. נער אשר גדל בסופות החורף, במשאון שומם ועמל וטרח, למען יוכל לבסוף לצאת מארץ סקנדינויה הנשערה שלו, כביר כגבר תמים, כאלהים: אודין נוצרי, עוד פעם תור אמתי, אשר בהלמות רעמו הוא מפוצץ יְטונים מתועבים וענקים איומים.

ראש דרך בחייו היה אולי, כפי שנוכל לדמות לנו, מות רעו אלֶקסיוס על־ידי הברק ליד שער אֶרפורט. לותיר יצא בשלום ובפגע מימי ילדותו. הוא פתח לבב־חכמה, על אף כל המכשולים, והיה שוקד על למודיו. אביו, אשר חשב לנכון כי עלה יעלה וגם יכול יוכל בחיים, יעד אותו ללמודי דת ודין. זאת היתה הדרך לעלות מעלה מעלה; לותיר, אשר בכלל דעתו לא נטתה בדבר הזה לא לכאן ולא לכאן, הסכים. הוא היה אז בן תשע־עשרה. אלקסיוס והוא באו לבקר את בית לותיר הזקן במַנְסְפֶלְד. המה קרוב לארפורט, בשובם בדרכם, והנה שואה התרגשה ובאה; הברק הלם את אלקסיוס, אשר נפל מת לרגלי לותיר. מה הם חיינו? — גזו חיש רגע, נחרו כגליון ניר ואבדו בנצח הריק! מה הם כל יתרונות חלד, השררה, המלכות? יחד קומטו שם! האדמה פצתה פיה תחתם; רגע ואינם, והנצח הנהו! לותיר נדהם בעומק לבו, החליט להנזר לאלהים ולעבודת אלהים בלבד. למרות פי אביו ואחרים, אשר נסו להניא אותו ממחשבתו, היה לנזיר בבית־המנזר בארפוט.

הדבר הזה היה, כנראה, קרן־האור הראשונה בתולדות חיי לותיר, רצונו הטהור ביותר פרץ עתה בכל תֹקף בפעם הראשונה; אולם, לפי־שעה, לא היתה זאת אלא קרן־אור אחת בחשכת האפל. Ich bin ein frommer Mönch gewesen, הוא אומר: אשר חתר באמונים, בדי עמל לקַים את רצונו הנשגב הזה, אבל לא היה לו להועיל הרבה, לענות נפשו לא היתה הרוָחה; כי אם כאילו רחבה ונסבה לאין־קץ. העבודות הגסות, שהיה עלי לעשות בתור טירון במנזר, כל מיני עבודות עבד לא היו עצבו ורגזו את נפשו העמוקה והנבוחה של האיש תקפו כל מיני הרהורי־נוחם

אפלים ופקפוקים; הוא דמה בנפשו, כי קרובים ימיו למות, ועוד לדבר המר ממות. נפשנו תעגם גם עתה ללותיר העלוב, בשמענו, כי בלהות שאין הפה יכול לדבר בעתוהו בימים ההם; הוא חשב, כי צפוי הוא לדראון־עולם! האם לא היתה זאת תכונת האיש, המלאה ענוה ותום? מי הוא כי יפתחו לפניו שערי שמים? הוא, אשר ידע רק עוני ועבדות שפלה: הבשורה היתה נשגבה יותר מדי לתת בה אֵמון. נבצר ממנו להבין, כי בצומות, בנדודי־שֵׁנה, בנוסחאות ותפלות יועיל לתקון נשמת האדם. הוא הלך קודר בלחץ יגונו. עליו היה לנוע בברכים כושלות על עברי פי תהום היאוש.

הוא שמח בודאי הרבה על המציאה אשר מצא בבית־עקד־הספרים בארפורט בימים ההם: ספר כתבי־הקודש בשפה הלטינית. הוא לא ראה את הספר מעולם. הספר הזה הורה אותו לקח אחר משל צומות ונדודי־שנה. אחד מהאחים־הנזירים, בקי בלמודי הדת, היה גם־הוא לעזר לו. לותיר למד עתה לדעת, כי האדם נוֹשָׁע לא ברנה ותפלה, כי אם בשפע חסד אל: הנחה המתקבלת יותר על הדעת. לאט־לאט עמד על קרקע איתן, כמו על סלע מוצק. אין פלא אפוא, כי הוא כבד את התנ״ך, אשר הביא לו ישע רב וברכה. הוא הוקיר אותו כמו שראוי לאדם כמוהו להוקיר דבר אלהים. הוא החליט לחיות מפיו, ואת הדבר הזה שמר לעשות בכל ימי חייו עד יום מותו.

זאת היא אפוא גאולתו מאפלה, גמר נצחונו על החשך, הדבר שאנו קוראים תשובתו; התקופה הכי־חשובה לו. טבע הדבר מְחֻיָב, כי הוא הוסיף עתה שלוה ואורה יום־יום; כי בפתחו את כשרונותיו ומדותיו התרומיות, שהיו נטועים בו, הלך ערכו הלוך וגדול בעיני באי בית־מנזרו, בעיני אנשי ארצו, ומצאו בו אדם אשר יכשר לכל הענינים הנכוחים של החיים. הוא שֻׁלַּח במלאכות בית־מנזרו האב־גוסטיני בתור איש חרוצים ואמונים, הראוי לפקח היטב על עסקיהם. נסיך סכסוניה, פרידריך, המכונה החכם, נסיך חכם וישר באמת, הכיר אותו לאיש יקר־רוח, הראוי לכבוד, ומנה אותו לפרופיסור באוניברסיטה

החדשה שלו בּוִיטנבֶּרג, וגם למטיף בויטנברג. ובשתי משרותיו אלה, כמו בכל חובותיו אשר מלא לותיר בחוג השלֵו של חיי יום־יום, הוסיף למצוא כבוד וחן בעיני כל האנשים הטובים.

בשנת העשרים ושבע לימי חייו ראה בפעם הראשונה את העיר רומא, כאשר שֻׁלח שמה, כמו שכבר אמרתי, במלאכות בית־מנזרו. לותיר היה בוַדאי כאיש נדהם לשמע מעשיו של האפיפיור יוליוס השני ולמראה השערוריות שנעשו ברומא. הוא בא שמה כאל העיר הקדושה, אל כסא הכהן הגדול לאל עליון; והוא מצא שם — מה שאנו יודעים! הרבה מחשבות נעורו בודאי בלב האיש הזה; הרבה מחשבות, שאין לנו על־אודותן רשומות ממנו ואשר אולי גם הוא לא ידע להעבירן על דל שפתיו. רומא זו, גיא־חזיון זה של כהני השקר, העוטים לא הוד הקדושה, כי אם תלבשת אחרת לגמרי, הוא שקר, אולם מה להם וללותיר? הוא איש נקלה, איך יתקן הוא את העולם? הדבר הזה היה רחוק ממחשבותיו. הוא, איש גלמוד ונקלה, למה לו לריב לעולם? יריבו לו גדולים וטובים ממנו. הוא אין לו בלתי אם לפלס אֹרח חייו על־פני תבל בתבונה. יעשה־נא היטב את חובתו הצנועה על־פני תבל זו, והשאר, אף כי הוא איום ומבהיל למראה, ביד אלהים הוא, ולא בידו.

נפלא הוא להתבונן איך היו מתגלגלים הדברים, לו קרה הדבר, כי הכהונה ברומא עברה בהסח־הדעת על־פני האיש לותיר, ולו הוסיפה לעשות דרכה הנשחתה, מבלי לחסום בדרך־הלוכה את משעולו הצר, מבלי להכריח אותו להתגרות בה! אפשר לשער, כי אז אולי היה מחריש על תעלולי רומא, והיה מוסר את דינה להשגחה ולאלהים במרומים להפרע ממנה. הוא היה אדם צנוע ושָׁלֵו, ולא מהיר להקל ראש כנגד אנשים נשואי פנים ולפגוע בהם. תפקידו הברור, אומר אני, היה לעשות את חובתו הוא, להתהלך באֹרח תבונות בארץ זו, המלאה משובה וזדון, ולהציל את נפשו. אולם הכהונה הגדולה ברומא חסמה לו את הדרך. גם הויחק שם בוי־טנברג לא הניחה לו לחיות במישרים. הוא ערער, סרב, התמרמר בחמת רוחו; חלקו לו חבלים, הוא השיב מכּות אל חיקם, ובכן

פרצה מלחמה גלויה ביניהם! ראוי הדבר לתשומת־לב בתולדות לותיר. אולי מעולם לא מלא את הארץ מריבות איש צנוע ובעל מזג שוקט כמוהו. עלינו להודות, כי הוא היה אוהב ברידות, שקידה שלוה בהצנע, כי יצא לו שם על־פני חוץ ולא רוחו. שם על־פני חוץ? מה זה עושה לו? מטרת דרכו בתבל היו שמי־אין־סוף; מטרה שלא היתה בעיניו מוטלת בספק: בשנות־מספר יגיע אליה או יחטיא אותה לעולם! והנה, כסבורני, מוטב שלא אגיד מאומה על־דבר הסברה הכי־עלובה, כי קנאת־תגרים בזויה של הנזיר האבגוסטיני בדומיניקנים הציתה את חמת לותיר וחוללה את הרפורמציה הפרוטסטנטית. לאנשים המחזיקים עוד בסברה זו, אם בכלל עדַין ישנם בעולם, נאמר: התרוממו בראשונה לחוג המחשבות, אשר אפשר לדון בו על לותיר או על איש אחר כלותיר באפן אחר מאשר בזה של שטות, ואז נחל להתוכח עמכם.

הנזיר טצל, אשר נשלח מתוך קלות־דעת על־ידי ליאון העשיר לסחור את סחרו — אשר חפץ רק לצבור מעט כסף והיה, כנראה, יותר עובד־אלילים מנוצרי, אם בכלל היה דבר־מה — בא אל ויטנברג ועשה שם את מסחרו הנבזה. צאן מרעיתו של לותיר קנו פתקות לכפרת עון; בכסא הודוי שבבית־תפלתו טענו האנשים לפניו, כי כבר נתכפרו להם עונותם. אם לא רצה לותיר להתכחש למשמרתו כעצל נבזה וכמוג־לב במחיצה הצרה שהיתה נחלתו ולא נחלת אחר, עליו היה לצאת ביד רמה כנגד כפרת העונות ולהודיע גלוי, כי הבל נדף ומעשה תעתועים הם, כי עונות האדם אינם מתכפרים בהם. הדבר הזה היה ראשית כל הריפורמציה. אנו יודעים איך היה מהלכה, למן הקריאה הראשונה הזאת למלחמה על טצל בסוף אוקטובר 1517 עם הערעורים והוכוחים שהיו כרוכים בה; איך הלכה הלוך ופרוץ, הלוך וגבור, עד אשר היתה ללהבה אשר לא תכבה והקיפה את כל הארץ! אדיר חפצו של לותיר היה, כי יסירו את המכשלה הזאת והדומה להן; אז לא עלתה כלל במחשבה לפניו, להביא קרע בכנסיה או להתפרץ מפני האפיפיור, אבי הנצרות. האפיפיור, עובד־האלילים המגוהץ, לא חשש הרבה לנזיר הזה

ולתורותיו; הוא בקש רק להפטר מכל השאון שהקים. במשך שלש שנים בערך, אחרי אשר נסה תחבולות רבות, מצא לנכון לשים קץ לדבר על־ידי א ש. הוא גזר על כתבי הנזיר להשרף ביד התַּלְיָן, ועליו — לְהִשָּׁלַח אסור באִזקים לרומא — כנראה, לתכלית דומה לזו. זאת היא הדרך, אשר שמו בה קץ להוס, להירונימוס, מאה שנה קודם לכן. מופת חותך, האש! הוס העלוב: הוא בא אל כנסית הכמרים בקונסטנצה עם כל ההבטחות וכתבי־מחסה שבעולם; אדם כבד־ראש, לא בן פריץ מטבעו. הם שמו אותו כרגע בכלא־אבנים, „שלש רגלים רחבו, שש רגלים גבהו, ושבע רגלים ארכו", ו ש ר פ ו וטרדו מן העולם את קולו, קול האמת, הם חנקו אותו בעשן ואש. הדבר הזה ל א היה מעשה טוב!

כשאני לעצמי, אני סולח ללותיר, שהתפרץ עתה כלה מפני האפיפיור. האלילי המגוהץ, בגזרת האש שלו, הצית חמה נדיבה וצודקת בלב הכי־כביר אשר היה אז בעולם. הלב הכי־כביר, אף כי גם אחד מהכי־צנועים והכי־שלֵוים. והנה נצתה חמתו: על דברֵי הנאמנים האלה, דברי אמת ונכוחות, המכֻונים נאמנה, עד־כמה שקֹצר דעת האדם מגיע, להשכין אמת אלהים בארץ ולהציל נפשות האדם, אתה, בא־כח־אלהים בארץ, עונה בתלין ואש? אתה אומר לשרוף אותי ואותם בתור תשובה לבשורת אלהים אשר הם חתרו להביא לך? אתה אינך בא־כח־אלהים; אתה בא־כחו של אחר זולתו, סובר אני. אני חושב את כתב־הדת שלך לשקר של קלף ושורף א ו ת ו. אתה תעשה את אשר ייטב בעיניך, אני עושה זאת! — הדבר היה בעשירי לדצמבר 1520, מקצה שלש שנים לראשית הדבר הזה, כאשר לותיר עשה את הצעד המלא־זעף הזה „לעיני קהל עם רב", ושרף את גזרת האש של האפיפיור „לפני שער האֶלְסְטֶר בוינטברג". ויטנברג התבוננה אל הדבר בתרועת שמחה; כל הארץ התבוננה אל הדבר. לא היה לאפיפיור לגרום ל„תרועת־שמחה" זו! הוא היה קול היקיצה של העמים. על הלב הגרמני השוקט, הצנוע, הסבלן העמיסו עתה יותר מאשר יוכל שאת. מצות אנשים מלוטדה, אפיפיורות־אלילית ועוד שקרים אחרים ומקסם־שוא

מלא כחש כבר שלטו דים; פה נמצא עוד פעם איש אחד אשר ערב את לבו להגיד לבני־האדם, כי עולם אלהים אינו עומד על מקסם־שוא, כי אם על המציאות, כי החיים הם אמת ולא שקר!

בעצם עלינו לראות את לותיר, כמו שאמרנו למעלה, כנביא משבר־אלילים; כאיש מחזיר את בני־האדם אל המציאות. זהו תפקידם של אנשים ומורים גדולים. מוחמד אמר: פסיליכם אלה עץ הם; אתם נותנים עליהם דבש ושמן, והזבובים מתדבקים בהם; הם אינם אלהים, אני אומר לכם, עץ שחור הם! לותיר אמר אל האפיפיור: הדבר הזה, שאתה קורא כפרת־עון, הוא פסת נייר־סחבות עם דיו, ואינו יותר ולא־כלום. הדבר הזה והרבה כיוצא בו אינו ולא־כלום! רק לאלהים הרחמים והסליחות! כהונת האפיפיור, אַבהוּת רוחנית בכנסית אלהים, כלום הוא רק מקסם־שוא של ארג וקלף? עובדה נוראה היא. כנסית אלהים אינה מקסם־שוא, השמים והתופת אינם מקסם־שוא! אני מעמיד על הדבר הזה, מכיון שאתם מכריחים אותי לכך, ובהעמידי על הדבר הזה, אני, נזיר גרמני עני, הזק מכולכם! הנני גלמוד, בלי אוהב ורע, אבל אתי האמת, חותם אלהים; אתם בעטרותיכם, במגבעותיכם בעלות שלש הצלעות, בגנזי אוצרותיכם ובתי־נשקכם, בבני־רשף הרוחניים והחלוניים שלכם, כֹחכם בשקר השטן, ואינכם חזקים כמוני!

את אספת־הממלכה בורמיזה, דבר בוא לותיר שמה ביום 17 לחודש אפריל 1521, יש לראות כמחזה הבי־גדול בהיסטוריה האירופית החדשה; הנקודה אשר ממנה תוצאות לכל דברי ימי התרבות הבאים אחרי־כן. אחרי משא־ומתן ופתוחים למכביר הגיע הדבר לידי־כך. הקיסר הצעיר קרל החמישי, יחד עם כל נסיכי גרמניה, צירי האפיפיור, נושאי־משרה רוחניים וחלוניים נקבצו באו שמה: על לותיר לבוא שמה לתת תשובה, אם יחזור בו מדבריו או לא. מעבר מזה יושבים אילי הארץ וגאון עוזה; ומעבר מזה עומד לימין אמת־אלהים איש אחד, בנו של החוצב־בהרים העני הַנְס לותיר. אחדים מרעיו הזכירוהו את הזס ויעצוהו שלא ללכת; הוא לא אבה שמוע לעצתם. חבורה גדולה מאנשי שלומו רכבה לקראתו והזהירוהו

בדברים יותר נמרצים; הוא ענה: „לו היו בורמיזה בני־שטן לרוב כמספר הרעפים על הגגות שם, אני אלך שמה". ביום־המחרת, כאשר הלך אל אספת הממלכה, נדחקו אנשים בחלונות, עלו אל הגגות, מקצתם קראו אליו בקול ודברו אליו דברי כבושים, לבל יחזור בו. „מי המתבחש בי לעיני אנשים!" קראו אליו בעוז, בלשון של תחנון ותוכחה. האם לא היתה זאת באמת גם תחנתנו אנו, תחנת כל הארץ, השרויה באפלת עבדות־הנפש, מדוכאה תחת מועקת צלם־בלהות השחור ומקסם־השוא, אשר מגבעת בעלת שלש צלעות חבושה לראשו, המתקרא אב בשם אלהים וכיוצא בדבר: „פדנו, בידך הדבר; אל תזנח אותנו!"

לותיר לא זנח אותנו. נאומו אשר נשא במשך שתי שעות היה מלא הדרת כבוד, חכמה וישרת־לב. הוא כפוף לכל אשר יש לו הצדקה לדרוש משמעת, וממרה עם דבר אחר זולתו. כתביו, אמר, מקצתם שלו הם, ובמקצת מקורם דברי אלהים. אשר לשלו, הנה לא נקו הדברים משגיאות, שכל אדם נכשל בהן על־ידי חמה נמהרה, עינים טוחות; בלי ספק יש בהם הרבה דברים אשר יתברך בלבו לבער אחריהם. אולם דבריו המיוסדים על אמת מוצקה ועל דברי אלהים — לא יוכל לחזור בו מהם! איך יוכל לעשות זאת? „סתרו טענותי", סיֵם, „בראיות מכתבי־הקודש או במופתים ברורים ונכוחים אחרים; ואם אין, איני יכול לחזור בי, כי לא טוב ולא יפה לאדם לעשות דבר אשר יסרוהו עליו כליותיו. הנני נצב פה לפניכם; לא אוכל לעשות אחרת: יושיעני אלהים!" — הוא הרגע הכי־גדול, כמו שאמרתי, בדברי ימי האדם החדש. הפוריטניות האנגלית, אנגליה ופרלמנטיה, אמריקה ופרלמנטיה והמפעלים הכבירים בשתי מאות השנים האלה; המהפכה הצרפתית, אירופה ומפעלותיה עתה בכל: שרש כולם טמון שם. לו עשה לותיר אחרת ברגע ההוא, כי אז היה הכל אחרת! העולם האירופי שאל אותו: האם עלי להוסיף ולשקוע מטה מטה בשקר, לעבוש תחתי ולמות מות דראון וקללה, או, ולו גם תכסני פלצות, עלי להשמיד מקרבי את הכזבים, להעלות ארוכה לי ולָאור באור החיים?

מלחמות גדולות, מריבות ומדנים באו בעקב הרפורמציה הזאת; הן נמשכות עד ימינו אלה, ועוד ירחק היום אשר יבוא בו הקץ להן. רבו הצעקות והתלונות עליהן. ראויות הן להתאונן עליהן, אין לכחד את הדבר הזה; אולם לותיר ותורתו מה כי ילינו עליו? היקש מוזר הוא לטפול כל־זאת על הרפורמציה. באשר הֵסב הרקולס את הנהר המטהר אל ארוות המלך אוגיאס רבתה מאד בלי־ספק המבוכה אשר קמה מסביב. אולם, כסבורני, לא על הרקולס התלונה, אלא על אחר זולתו. אפשר שהרפורמציה הביאה תוצאות שונות למיניהן; ואולם הלא הרפורמציה היתה מוכרחת לבוא! לכל האפיפיורים ולמליצי האפיפיורים, המטענים, הקובלים ומלמדים חובה, תשובת העולם היא: אחת אמרתי ולא אוסיף, בגוד בגדה כהונת האפיפיור שלכם. אחת היא עד־כמה היתה טובה, כמה היא טובה עֲדֶנה לפי דבריכם, אין אנו יכולים להאמין בה. כל אור־שכלנו, אשר אלהים ממעל חנן אותנו להתהלך בו בתבל, מוצא אותה למן היום והלאה כדבר שלא יאומן. אין אנו חפצים להאמין בה, אין אנו חפצים אף לנסות זאת — אין אנו עורבים את לבנו להאמין בה. האמת נעדרת בדבר; לוּ התאמרנו להחליט, כי חושבים אנו אותו לאמת, היינו מתכחשים לחונן כל דעת. גש הלאה, יבוא במקומו כל דבר אשר יבוא; אי־אפשר שיהיה עוד לנו עמו דין ודברים! — את לותיר והפרוטסטנטיות אין לתפוס על המלחמות. הצביעות ומקסם־הכזב אשר המריצוהו להתעורר עליהם, הם נתפסים על־כך. לותיר עשה לא רק מה שהוא זכות כל אדם נברא בצלם אלהים לעשות, כי אם הוא עשה את חובתו הקדושה. הוא החזיר תשובה לשקר אשר שאל אותו: „המאמין אתה בי?" — „לא!" — יעבור עליו מה. הוא לא בקש חשבונות רבים. דין הוא שיֵעָשה הדבר! אחדות, סדר בעניני רוח ובבשר, הרבה יותר עדינה מכל אפיפיורות או פיאודליות בימי עצם מהרן, בוא תבוא בלי־ספק לארץ זו. בוא תבוא בודאי. אולם המציאות בלבד היא שתחולל אותה ותתן לה מקום להתקַים, לא היצוניות־שוא ומקסם־כזב. עם אחדות המיוסדת על שקר והמצוָה עלינו לדבר ולפעול כזבים אין לנו עסק. שלום? תרדמת בהמה היא

שלֵוה, אין שלום אלא בשאול. אנו מיחלים לשַלות החיים, לא לשלות המות.

בכל־זאת, במנותנו בצדק את שבח הברכות הרבות הכרוכות בחדש, אַל לנו גם לחטוא לישן. הישן היה אמת, אף כי איננו עוד כן. בימי דנטי לא היה צורך בפלפולי־שוא, באונאה עצמית או בדברי כחש ומרמה אחרים, למען יחָשב הישן לאמת. אז היה טוב, ולא עוד, אלא צפון בקרבו דבר־מה טוב, שאין חליפות לו. הקריאה No Popery! „אין לנו חפץ באפיפיורות!" היא נבערה למדי בימינו אלה. הסברה, כי האפיפיורות הולכת וגוברת בארץ, בונה בתי־תפלה חדשים וכיוצא בזה, נוכל לחשוב כסברה בטלה מאד. מוזר מאד! מונים מספר בתי־תפלה חדשים אחדים, שומעים מעט פטפוטי־הגיון של הפרוטסטנטים — לרבים שיחה בטלה משעממת ומיַשנת מתקראה פרוטסטנטיות, — ואומרים: ראו, הפרוטסטנטיות מתה, האפיפיורות מלאה יותר לשד חיים ותאריך ימים אחריה! שיחות מיַשנות לטבביר, המתקראות פרוטסטנטיות, מתות הן, אולם הפרוטסטנטיוּת לא מתה עֲדֶנה, עד־כמה שידוע לי! הפרוטסטנטיות הביאה לעולם בימים האלה, אם נתבונן היטב בדבר, את גיתה, את נפוליון; הספרות הגרמנית והמהפכה הצרפתית. אלה הם סמני חיים נכבדים! ואמנם מה חי באמת זולתי הפרוטסטנטיות? חיי רוב החזיונות שאנו פוגשים הם מין חיים גַלְוַניים בלבד — חיים לא נעימים ולא קימים!

האפיפיורות יש בידה לבנות בתי־תפלה חדשים. תלך־נא בכחה זה בכל אשר תאוה נפשה. האפיפיורות אינה יכולה לשוב, כמו שהאלילוּת לא תשוב עוד — המוסיפה עוד גם־היא להאריך נפשה בארצות אחדות. למה הדבר דומה? לנסיגת מי הים. אתה רואה את הגלים המתגעשים ועולים ויורדים הנה והנה על החוף; רגעים מספר לא תוכל לאמר, לאן פני השטף. אולם ראה כעבור חצי שעה איה הם — ראה כעבור יובל שנים איה האפיפיורות שלך! הוי, הלואי שלא תהיה סכנה יותר גדולה לאירופה שלנו משל תחית האפיפיור הישן העלוב! אם כן, גם תור ינסה לקום לתחיה.—

ולא עוד, אלא גם בתנועה זו צפונה כונה ידועה. האפיפיורות הישָׁנה העלובה לא תמות לשחת עוד ימים רבים, במקרה תור; וגם אַל לה למות. נוכל לאמר, כי הישָׁן אינו מת לעולם עד אשר יריק ויטיל את כל נשמת הטוב שהיתה בו אל תוך החדש הקים. כל הימים אשר אחד המעשים הטובים עודנו עלול להֵעָשות על־פי הנמוס הרומאי, או, והוא כולל בקרבו הכל, כל הימים אשר בעזרתו עוד אפשר יהיה לחיות חיי־ישרים, רק עד־אז תודה בה נפש־אדם זו או אחרת ותתהלך בדרכיה, כמו עַד חי לה. היא לא תלוז מעינינו, אף כי אנו בועטים בה, עד אשר גם אנחנו במעשינו נסגל לנו כל מה שהיה בה מן האמת. אז, אבל לא קודם לכן, יאבד חִנה בעיני כל אדם. היא עודנה מתקימת בתבל לשם תכלית ידועה. הלואי שתתקים כל־זמן שתוכל.

על־דבר לותיר עלי להוסיף עוד עתה, לענין כל אלה המלחמות ושפיכות הדמים, את העובדה החשובה, כי אף אחת מהן לא התחילה כל הימים אשר הוא חי עוד. הריבות לא התגלו עד לידי מלחמה גלויה כל הימים אשר הוא היה עלי אדמות. כאשר אחזה לי אני, העובדה הזאת היא סימן לגדלותו בכל פנים. כמה רחוק למצוא איש אשר חולל תנועה כבירה ואשר לא נסחף ונספה בה גם הוא. הנה זה גורלם וחלקם של כל מחוללי מהפכה. לותיר שרה במדה מרובה עם המהפכה הכבירה ויוכל לה; כל הפרוטסטנטים לכל מעלותם ומדרגות מִשרתם נשאו עיניהם אליו כאל מנהיגם, והוא נהג אותם בשלוה ועמד הכן בקרבם. אין זאת כי אם כשרון־מלך לאיש העלול לעשות כן, אין זאת כי אם חונן בכשרון להתחקות, בתוך כל המסבות המתהפכות, אחרי שרש הדבר ולתקוע שם יתד בעוז ובחיל כאיש כביר ואמת, למען יתפקדו סביביו אנשי־אמת אחרים. בלעדי זאת לא יוסיף להיות מנהיג בני־אדם. עוז בינתו הברורה והעמוקה של לותיר, כח לבו בכל־דבר, בדומיה, בסבלנות, ברעת

מיושבה, מצוינים מאד במסבות אלה בין שאר מדותיו.

סבלנות, אמרתי, סבלנות ממין טהור: הוא מבדיל בין העיקר ובין הטפל. את הטפל הוא מניח. קובלים לפניו, כי פלוני המטיף המתוקן „איננו רוצה לדרוש בלי בגד־שרד". „טוב", עונה לותיר, „מה ממנו יהלוך אם ילבש בגד־השרד? ילבש־נא את בגד השרד להטיף בו, ילבש־נא שלשה בגדי־שרד, אם הוא מוצא בזה קורת־רוח". דרכו והליכותיו, כאשר שברו בחמת־קנאות את האיקונין בקַרְלְשְׁטַדט, בענין האַנַבַּפְטיסטים, במלחמת האכרים, מעידות על כח נדיב, השונה מאד מן העריצות. בבינה נכונה ומהירה הוא עומד על טיבו של הדבר; כאיש כביר ומהיר־צדק הוא אומר איזו היא הדרך הישרה אשר ילכו בה, וכולם הולכים בה. דברי לותיר הכתובים נותנים גם הם עדיהם עליו. הלך־מחשבותיו זה ישן נושן הוא עתה בעינינו; בכל־זאת הוא מושך עוד את לבנו עד להפליא. ואמנם לשונו בלבד עוד נקראת היטב. פֹּעַל לותיר בדברי ימי הספרות גדול מאד. לשונו נעשתה ללשון הספרות. עשרים וארבעת הכרכים שלו אינם כתובים יפה; הם נכתבו בחפזון לתכלית אחרת כל־עיקר מאשר לשם ספרות. אולם בכל ספרים אחרים לא מצאתי לאיש כשרון יותר נכון, טהור, רצוני לאמר, יותר מעודן מאשר בספרים אלה. ישרת־לב איתנה, ענות־חן, פשטות; לב טהור, עז ואמיץ. הוא רָב ברקים; אמריו התופשים את הלב בלשונו המיוחדת לו כאילו בוקעים לתוך תוכו של הדבר. ונוסף לזה ההומור שלו, וגדולה מזו, העֶדְנה הרכה, הנדיבות והעומק; האיש הזה עלול היה להיות פיטן גם־הוא! הוא נועד לפעול שירה אֶפית, ולא לכתוב אותה. אני מכנה אותו הוגה גדול. גם כח לבו הכביר מעיד על זאת.

ריכטֶר אומר על פתגמי לותיר: „אמריו הם מלחמות למחצה". הוא השם הנאה להם. תכונתו העיקרית היתה, כי הוא ידע ללחום ולנצח; כי גבורת האדם היא סְמָכְתָּהוּ. עד־כמה שאנו יודעים לא חי מעולם גבר בעוז, לב בן־תמותה כ ב י ר ממנו, בתוך משפחת הגרמנים, אשר אֳפיה היא הגבורה. דברי קריאתו אל השֵׁדים בורמיזה להתראות אתו פנים לא היו רק דברי מתהלל, כאשר

תהיה קריאה כזו בימינו. לותיר האמין באמונה שלמה, כי יש שדים בעולם, רוחות שוכני שאול, המתגרים תמיד באדם. הדבר הזה חוזר ונשנה בכתביו, וגם נתן מקום לקצת אנשים להתלוצץ בו לצון עלוב מאד. בחדר הוַרטבורג, אשר ישב שם ותרגם את כתבי־הקודש, מראים עוד כתם שחור על הקיר; אות־זכרון נפלא לאחת המלחמות האלה. לותיר ישב שם ועמל בתרגום אחד ממזמורי תהלים. הוא היה עיף ואין־אונים מעבודה רבה, ממחלה וצומות. אז קמה לפניו תמונת זועה ובלהות, אשר הוא חשבה לאחד המזיקים, האומר להפריע אותו מעבודתו. לותיר התנער בחמת־מרי, הטיל את קסת הדיו על המראה, והוא הלך מעיניו! הכתם עודנו שם, אות זכרון לכמה דברים. כל חניך בית־מרקחת יודע להגיד לנו היום את אשר עלינו לחשוב על החזיון הזה במובן מדעי, אולם האיש אשר נועז להתקומם ביד רמה, פנים אל פנים, נגד התופת גופא — אין לך אות ומופת גדול מזה, כי הוא לא ידע פחד. אין דבר אשר הוא יחת מפניו, לא בארץ ולא מתחת לארץ. הוא היה עשוי לבלי־חת! „השטן יודע", כותב הוא במקרה אחד, „כי לא אדע מגור ופחד. ראיתי שדים לאין מספר והתיצבתי בפניהם". „הדוכס גיאורג" מליפציג, שונאו הגדול, „לא ידמה לכל שד" — „הוא רחוק־רחוק מהיות שד. לו היה לי דבר בליפציג, הייתי רוכב לליפציג, ואפילו ממר של דוכסים כגיאורג היה נתך ארצה במשך תשעה ימים רצופים". איזה מבול של דוכסים, אשר אמר לרכוב בו!

כן גם טועים הם הרבה האומרים, כי אֹמץ־לב האיש הזה היתה משובה, רק קשי לב סורר, פרא וגס, כמו שהרבה חושבים כן. זאת לא זאת! יש לפעמים אי־פחד הבא מתוך אי־מחשבה או רגש, מרוב שנאה או מחמת גבערה. אין אנו נותנים שבח לאמץ־לב הנמר. לא כן הוא עם לותיר. אין לך אשמת־שוא גדולה מזו להשיא על לותיר חטא עזות שובבה, ולא עוד, אלא לבו היה רך מאד מלא רחמים ואהבה, כמו שלב אמיץ באמת הוא תמיד כן. הנמר בורח מפני אויב ח ז ק ממנו — הנמר איננו מה שאנו קוראים אמיץ־לב, כי אם פרא ואכזרי. אינני יודע דבר הנוגע יותר עד הנפש מרות

האהבה הרכה, רכה כשל לב ילד או אֵם, המפעמת בלב הפרא הגדול הזה של לותיר. הנה הוא כה תמים, לא נשבת מטהרו על־ידי כל צביעות פשוט, איתן במבטאו, טהור כמים המפכים מן הצור. מה היתה באמת הרוח הנכאה, המלאה יאוש ונחם, אשר נחה עליו בנעוריו, אם לא פרי עדנת רגשותיו והגיגו ורוב שרעפיו אשר תקפו אותו, סימן ללב עדין ורך. הוא חלק האנשים כפיטן המסכן קופר, בהתעטף עליהם רוחם. אולי נדמה לותיר בעיני האיש המרפרף על הדברים כירא ורך־הלבב, כי אפיו המובהק היתה עדנה צנועה מלאה אהבה. אולם רוח של גבורה נדיבה מתעוררת בלב כזה, כשמעבירים אותו על דעתו עד לידי מרץ או מתלקח הכל בשלהבתיה.

ב„שיחות השלחן" של לותיר, ספר שיצא אחרי מותו והמלא אנקדוטות ומאמרים אשר רעיו קבצו יחד, הספר המלא ענין יותר מכל הספרים אשר יצאו מתחת ידו, יש לנו הרבה דברים מסיחים לפי תומם, המראים היטב את האיש ואת שיחו. מנהגו ליד ערש מותה של בתו הקטנה, כה שוקט, נשגב ומלא אהבה, נוגע עד הלב. הוא מקבל עליו את הדין, כי מַגְדַלֶנָה הקטנה שלו תמות, בכל־זאת אין קץ להמון לבו אליה ונפשו שואלת כי תחיה והוא מתבונן ברוח מלאה בלהות ויראָה למעוף נשמתה הקטנה דרך מרחבי־הפלאים ההם; בלהות ויראה, הממלאות חדרי לבו, כמו שנוכל לראות, באמת ובתמים — כי למרות כל עיקרי האמונות והדעות הוא מרגיש עד־כמה כל אשר אנו יודעים או יכולים לדעת כמוהו כאין הוא: מַגדלנה הקטנה שלו תהיה עם אלהים, אם רצון אלהים בכך. גם ללותיר זה הוא הכל; אִשְׁלַם הוא הכל.

פעם אחת הוא מציץ מתוך „פַּטְמוֹס" הבודד שלו, הוא מצודת קובורג, בחצות הלילה: כפת האין־סוף הגדולה, מפלשי עבים ארוכים נִשאים על פניה, דוממים קודרים, כבירים — מי סובל את כל אלה? „מעולם לא ראה איש את עמודיה; בכל־זאת היא עומדת". אלהים תומך אותה! עלינו לדעת, כי גדול הוא אלהים, כי טוב הוא אלהים ועלינו להאמין באשר אין אנו יכולים לראות. בשובו פעם

אחת מליפציג, פחד ורחב לבו למראה הדר שדות־הקמה: הבר הנחפה ירקרק־חרוץ מתנוסס על גבעולו הזקוף הנחמד וראשו הכבד בזהב שחוח. הכל שם מלא שפע ומכה־גלים — האדמה הטובה הוציאה עוד פעם על־פי מצות האל הטוב לחם לאדם. בגן ויטנברג ירדה לנוח פעם אחת עם שקיעת החמה צפור קטנה: „הנה צפור קטנה זו", אמר לותיר, „ממעל לה הכוכבים ומרומי השמים, ובכל־זאת אספה את כנפיה הקטנות ומלאת־בטחון בקשה לה מנוח שם כמו בנוֶהָ — בוראה נתן גם לה נָוֶה!" — גם רגעים של עליזות לא נפקדו שם; לב אנוש חפשי וגדול בקרב האיש הזה. לשונו הרגילה מלאה נדיבות איתנה, היא לשון העם, לשון תמימה, המזהירה בפעם־בפעם בצבעים פיוטיים יפים. מכירים אנו בו, כי הוא אחד מאחינו הכי־גדולים. ואמנם אהבתו את המוסיקה, האם אינה כעין תמצית כל הרגשות המפעמים אותו? קצת רעיונות פרועים לא־נֶהגים בשפתים מצאו ניב להם בהֶמית חלילו. השדים נסו על נפשם לקול חלילו, אומר הוא. לב שותק־למות מזה, ואהבה כזו למוסיקה מזה. יכול אני לכנות אותם שני צירי־הקצוות בנפש אחת גדולה. בין שני אלה היה רֶוח לכל גדול ונשגב.

פני לותיר מעידים בעיני על טיבו של האיש; בתמונות קרַנַך המובחרות אני מוצא את לותיר האמתי. פנים מגושמים של איש המוני מגבורתיו וגרמיו הכבירים אשר מראיהם כמצוקי סלע, סמל עָצמה איתנה; בהשקפה ראשונה כמעט כח דוחה להם. ובכל־זאת שרוי בעינים עצב תרישי, פרוע; תוגה שלא נדע נכנה אותה, יסוד מוסד לכל רגש עדין ורך, המטבע על הכל חותם־אמת של אצילות. עליזות היתה בלותיר, כמו שאמרנו; אולם הוא ידע גם לשפוך דמעות. גם דמעות מְנו לו, דמעות ועמל קשה. יסוד חייו היה רוח כהה וכובד־ראש. אחרי כל גבורותיו ונצחונותיו הוא מתוַדה, כי לבו חלל בקרבו והוא קָץ בחיים; הוא מתבונן, כי אלהים לבדו יפלס את מהלך הדברים ואולי קץ־הימים איננו רחוק. כשהוא לעצמו, הוא אינו מבקש אלא אחת, כי יואל אלוה ויפדהו מעמלו, ויניחהו להפטר מן העולם ולבוא אל מנוחתו. האנשים הדורשים דבריו אלה לגנאי לו לא הגיעו לסוף דעתו

אני אכנה את זה האיש לותיר אדם גדול באמת; גדול ברוח, בעוז, ברוך הרגש וברתום. אחד מאנשינו היקרים והחביבים ביותר. גדול לא כאובֶּליסק חצוב בידי אדם, כי אם כאחד מהרי האלפים — כה פשוט, תמים, טבעי בלי כל כונה להיות גדול; הוא עומד נצב לתכלית אחרת מאשר להיות גדול. ואמנם הוא צוק סלע איתן אשר שיאו ירקיע שחקים, אולם בנקרותיו יוצאים עיָנות ותהומות ומשתרעים שם עמקי־חמד עטופים ירקרק ופרחים! הוא באמת גבור־הרוח ונביא; עוד פעם באמת בן הטבע והמציאות, אשר הדורות האלה והרבה דורות העתידים לבוא יודו עליו לשמים.

הצורה הכי־חשובה אשר לבשה הרפורמציה באחד המקומות, היא ביחוד לנו האנגלים זו של הפוריטניות. בארץ לותיר גופא צמקה הפרוטסטנטיות ועמדה על דבר שומם למדי; היא איננה עוד אמונה או דת, כי אם פטפוטים בהויות הדת, שאינם יוצאים מן הלב. תמצית מהותה: היא מחלוקות וריבות מתוך ספקנות, אשר באמת היתה מפטפטת ובאה עד הוולטֶריַנות ועד בכלל — דרך מלחמות גוסטב־אדולף עד מלחמות המהפכה הצרפתית! אולם באִי שלנו קמה פוריטניות, שגם נתבצר לה מקום בתור פְּרֶסביטריַנות וכנסיה לאומית בשוטלנדיה; היא באה לעולם באמת כדבר היוצא מן הלב וגם עשתה פרי תבואה בארץ. בבחינות ידועות אפשר לאמר, כי היא צורת הפרוטסטנטיות היחידה אשר הגיעה מעולם למעלת אמונה, לקרבת אלהים בכל לב באמת, וגם עמדה בחזקתה זו בדברי הימים. עלינו להקדיש דברים אחדים לנוקס; כשהוא לעצמו איש־חיל ואדם־המעלה; עוד יותר חשוב הוא ככהן גדול ומחוקק הדת, שהיתה לדת שוטלנדיה, אנגליה החדשה, לדת אוליבֶר קרומוֶל. עוד עֵדן ועדנים יהיה להיסטוריה ענין בזה.

הרשות לנו ללמד חובה על הפוריטניות ככל אשר תאוה נפשנו, ואין איש בנו, כמדומני, אשר לא יחשוב אותה כדבר לקוי ופרוע מאד — אולם עלינו ועל כל האנשים להבין, כי היא

היתה דבר־אמת; כי הטבע רצה את מעשיה, והיא גדלה ועודנה גדלה. יש שאני אומר, כי כל דבר נוהג בעולם לפי מלחמת־בינים; כי הכח, במובנו הנכון, הוא מדת כל דבר־ערך. תן לדבר זמן; אם יצלח, אז דבר־אמת יצוק בו. בוא וראה את המשפחה הספסוגית האמריקנית ואותה העובדה הפעוטה של הפלגת האניה Mayflower אל הים לפני מאתים שנה מן נמל דֶלְפט בהולנדיה!*) לו היו חושינו פקוחים כחושי היונים, היינו מוצאים בזה שירה, אחת משירות הטבע גופא, אשר כיוצא בה הוא רושם בכתב של עובדות נשגבות על חלקי יבשה גדולים. כי הלא זאת היתה ראשית אמריקה. אמנם היו שם מתנחלים בודדים מפוזרים, כאילו קצת חומר לגוף היה שם; אולם זאת היתה נשמתו בראשונה. האנשים המסכנים הללו, המגורשים מארצם, אשר לא מצאה ידם די מחיתם בהולנדיה, החליטו להתנחל בעולם החדש. אמנם שם יערות־אפל, אשר לא עלה עליהם הטורח, וברואים פראים ופרועים; אולם אינם אכזרים כתלין בית־דין שבלשכת־הכוכבים. הם אמרו בלבם, כי הארץ תעניק להם לחם, אם יעבדו אותה בנקיון־כפים. שמי־עד ינטו מעל לראשם גם שם. הם יֵשבו בשקט ושאנן, ויתהלכו לתומם בחיי־שעה אלה כדי להתקין עצמם לחיי־עולם, יעבדו את אלהים בארח אשר היה בעיניהם לאמת, ולא בארח נלוז ופתלתול. הם צברו את מטלטליהם הדלים, שכרו אניה, את האניה הקטנה Mayflower והתעתדו לפרוש לים.

בספרו של ניל „דברי ימי הפרוטסטנטיות" נמצא דין וחשבון מפרשת צאתם לדרך; עבודת אלהים נוכל לכנות זאת, כי באמת היה שם סדר עבודה. כהנם וממיפם ירד עמם אל החוף, וגם אחיהם אשר פגרו מלכת עמם. כולם נשאו פה־אחד רנה ותפלה בהדרת־קודש, כי יָחנן האל את בניו הדלים ופניו יֵלכו אתם אל המדבר השמם ההוא, כי הוא ברא גם אותו והוא שוכן גם שם כמו פה. — הוי,

*) מאה ועשרים פליטים ונודדים פוריטנים אנגליים יצאו משם לאמריקה ויסדו את אנגליה החדשה.

עבודה רבה היתה נכונה לאנשים האלה! הדבר הרך, רך מילד, נעשה חזק יום אחד, אם הוא דבר־אמת. שֵׁם הפוריטניות היה אז רק מנואץ ונלעג; איש לא ימצא את לבו ללעוג לה היום. לפוריטניות יש כלי־זין ושרירים, יש לה רובי־אש, אניות־מלחמה, יש תבונות בעשר אצבעותיה, עוז בזרוע ימינה; היא יודעת להשיט אניות, לְבָרֵא יערות, להעתיק הרים, — היא היום אחד הדברים הכי־חזקים תחת השמש!

בדברי ימי שוטלנדיה אין אני מוצא בעצם אלא תקופה אחת: אפשר לאמר, כי אין בהם כל דבר אשר ערך־עולם לו, חוץ מהרפורמציה הזאת על־ידי נוקס. ארץ דלה ורזה, מלאה מהומות בלי־חֶשֶׁך, קרבות, הרג וחרב; עם שרוי במצב פרא ומדולדל מאד, לא טוב הרבה מאירלנדיה כיום. בַּרונים אכזרים ורעבים, אשר לא ידעו גם לעשות אֲמָנָה ביניהם איך לחלק את השלל אשר הצילו מהחלכאים העלובים הללו, כי אם אנוסים היו, כמו הרפובליקות הקולומביות בדורנו, לעשות מהפכה מכל תמורה; אין דרך אחרת להמיר את המיניסטריון, כי אם לתלות על העץ את המיניסטרים הקודמים. הנה חזיון היסטורי, שאין לו ערך מיוחד! „אמץ־לב" הרבה; אין אני מסופק בזה; קרבות פרועים למכביר, אולם לא יותר אמיצים או פרועים מאבותיהם הקדמונים, מלכי הים הסקנדינַויים, אשר לא ראינו לכדאי להתעכב על מעשי גבורתם! היא עודנה ארץ בלי נשמה; אין דבר מפֻתָּח בה, כי אם מה שהוא גס, חיצוני מעשה־בהמה למחצה! והנה עם הרפורמציה כאילו נִצתו החיים הפנימיים מתחת לעצמות היבשות של המות החמרי החיצוני הזה. רעיון, רעיון נשגב מאד נצת, כמו משואת־אש במרומים, גבוה עד לשמים, ובכל־זאת הוא נתן להגיע אליו מן הארץ — על־ידו נעשה האיש הנקלה לא לבד לאזרח, כי אם גם לחבר לכנסית הנוצרי הגלויה, לגבור באמת, לו רק יוחזק איש־אמת.

הוא הדבר שאני קורא „עם גבורים" עם מאמין. אין צורך בנשמה גדולה למען היות גבור; יש צורך רק בנשמה ברואת אלהים, אשר ראויה נאמנה למקור־מחצבתה; הנה כי כן תהיה לנשמה

גדולה! דבר זה כבר היה לעולמים, לפי דעתנו! ועוד יהיה בצורה רחבה יותר מאשר הצורה הפְּרֶסְבִּיטֶרְיָנִית; עד־אז לא יוכל להעשות דבר טוב קַיָם—אי־אפשר! אומרים קצת. אפשר? האם לא היה זה לעולמים כעובדה קימת? האם מדת עבודת־הגבורים לקתה לגבי נוקס? או האם אנחנו חוצבנו עתה מחומר אחר? האם תורת עיקרי הדת של וֶסְטְמִינסטר הוסיפה תכונה חדשה לנפש האדם? אלהים ברא את נשמת האדם! הוא לא גזר על כל נפש אדם לחיות בתור הנחה או נוסח בעולם המלא הנחות ונוסחאות עם תולדותיהן הרעות.

אולם נשוב לענייננו. הדבר שזה האיש נוקס עשה בעד עמו, אומר אני, נוכל לכנות באמת יקיצה לתחיה מן המות. לא מפעל קל היה; אולם בודאי היה רצוי, ומחירו היה נמוך, לו גם נעשה בדרך יותר פרועה. בכלל כל מחיר לא ישוה בו — כמו החיים גופא. העם החל לחיות. עליו היה ראשית־כל לחיות, ויהי מה! הספרות והמחשבה השוטלנדיות, התעשיה השוטלנדית, ג'ֶימס וַט, דוד יום, וַלְטר סקוט, רוברט בורנס; אני מוצא את נוקס והרפורמציה בתוך תוכם של כל אחד מהאנשים והחזיונות האלה. אני מוצא, כי אלמלא הרפורמציה לא היו הם. ומדוע אנו מדברים בשוטלנדיה? הפוריטניות של שוטלנדיה נהיתה לזו של אנגליה, של אנגליה החדשה. מהומה בבית־הכניסה האנגליקני באֶדינבורג רחבה ונסבה והיתה למלחמה ולתגרה כללית בְכל הממלכות האלה; — ואחרי מלחמה של חמשים שנה יצאה מהן מה שבולנו קוראים בשם המהפכה הנהדרה*), כתבי הדת של Habeas Corpus, פרלמנטים חפשים וכיוצא בדברים אלה! הוי, האם לא נכון מאד הדבר שאמרנו, כי הרבה אנשים בצבא־החלוץ הולכים תמיד כמו החילים הרוסים בתעלת המבצר שוידניץ וממלאים אותה בפגריהם, למען יוכל חיל־המאסף לעבור עליהם בחָרָבה וינחל את הכבוד? כמה אנשים פרועים וכבדי־ראש בקרומוֶל, כנוקס, במה

---

*) Glorious Revolution בשם זה מכנים את תמורת הכסא של שנת 1688.

אכרים־קושרים דלים נפתלים ונלחמים על נפשם במקומות שממה וחלאה, ועליהם להלחם, לסבול ולנפול שדודים, ועוד מטילים בהם דופי ומשליכים עליהם שקוצים — עד אשר מהפכה יפה של שנת השמונים ושמונה תוכל לעבור עליהם באֶדֶר־יְקָר ובפזומקות של משי לקול תרועת העם!

גורל קשה הוטל, לפי דעתי, על האיש השוטלנדי הזה, אם עתה, לאחר שלש מאות שנה, עליו להצטדק כפושע לפני הבריות, ובעצם, על אשר לבו היה האמיץ בכל לבות בני־שוטלנדיה, על־פי הדרך היחידה שהיתה אפשרית אז. לו היה הוא אדם עלוב, בעל מדה ואינה מדה, היה יכול לפרוש לקרן־זוית כמו רבים; שוטלנדיה לא היתה נגאלת ונוקס היה נקי מפשע. הוא בן־שוטלנדיה האחד אשר על ארץ־מולדתו ועל כל הארץ להחזיק לו טובה. והנה עליו להפיל תחִנתו כי שוטלנדיה תסלח לו, על אשר הוא שקול לה כנגד מאה רבוא בני־שוטלנדיה „נקיים מפשע", שאינם זקוקים לסליחה? הוא חרף נפשו בקְרָב, היה אנוס לחתור במשוט בספינת־פרך בצרפת, לנוע גלמוד בגולה ולהתגלגל תחת שואה וסערה; הוא נחל חרפות וגדופים; ירו עליו דרך חלונו; חייו היו מלאים כובד־מלחמה. לוּ היה לו העולם הזה מקום הגמול והשכר, היה בוש משכרו! אין לי צורך ללמד זכות על נוקס. זה מאתים וחמשים שנה ומעלה לו אחת היא מה שאומרים עליו הבריות. אולם אנחנו, אשר כבר נַעֲלֵינוּ מעל כל פרטי מלחמתו, ואנו נאותים לאורו עתה ונהנים מפרי נצחונו, יִתָּכן לנו למעננו להציץ מבעד לחתולת השמועות והוכּוּחים, המכסה עליו, אל תוך טיבו של האיש.

והנה על אחת אעיר, כי נוקס לא רדף אחרי משמרת נביא לעמו. נוקס חי ארבעים שנה בהשקט ובמַשָּׁאוֹן, עד אשר יצא שמעו. הוא בן להורים עניים; הוא נתחנך באוניברסיטה, נמנה בחבר הכהנים. קבל את הרפורמציה והיה שמח בחלקו מאד לפלס אשוריו לאורה, מבלי לכפות אורה באֹנס בשום־פנים על אחרים. הוא חי בתור מדריך בבתי אנשים נכבדים, והטיף, אם קהל אנשים בקשו לשמוע לקחו; היה מלא־עוז להתהלך על־פי האמת והנכוחה, ולהגיד את האמת

כאשר ישאלוה ממנו. לא בקש לו גדולות עוד, גם לא החזיק עצמו מוכשר ליותר מזה. בארח־חיים צנוע כזה הגיע עד שנת הארבעים לחייו; והיה בתוך מספר האנשים אשר באו במצור במצודת סט. סטיפן באדינבורג – ופעם אחת, והכהן, אחרי אשר כלה לעורר בדבריו את לב הלוחמים באפס־תקוה אלה, דרש פתאם, כי גם אחרים יטיפו, כי על כל איש אשר לו לב וכשרון־כהן להטיף עתה – ולב וכשרון כזה לאחד מבני חבורתם ושמו יוהן נוקס! „האף אין זאת ?" אמר הכהן, בפנותו בדבריו אל כל קהל שומעיו, „מה היא אפוא חובתו ?" העם נענע לו בראשו ואמר, כי כאשר ינוס איש מן המערכה, כן גדול עון איש כזה מנשא, אם יכחיד מלתו תחת לשונו. נוקס המסכן היה אנוס לקום; הוא נסה לענות, ולא יכול להוציא הגה מפיו – ושטף דמעות פרץ מעיניו והתחמק. כדאי לזכור את המחזה הזה. הוא הלך קודר בלחץ־יגונו ימים אחדים. הוא הרגיש עד־במה דל כשרונו למפעל כביר כזה. ולא עוד, אלא ידע והכיר לאיזו כהונה הוא קורא למלא את ידו ו„דמעות פרצו מעיניו".

סימנו המובהק של הגבור, כי הוא תמים־לב, חל בכל־תקף על נוקס. אין איש מכחיש, כי לו גם יהיו שאר מעלותיו או חסרונותיו אשר יהיו, הוא מתחשב בין תמימי־הלב ביותר. בחוש מיוחד הוא מחזיק באמת ובמציאות. האמת בלבד קימת בשבילו, וכל השאר אינו אלא צל ריק והבל מתעה. אף אם המציאות היא רצוצה ועזובה, הנה רק בה ובה בלבד הוא יכול לתקוע יתד. בספינות־הפרך על הנהר לואַר, אשר הוא וחבריו שולחו שמה בתור עבדים, אחרי אשר נלכדה מצודתם סט. סטיפן, הושיט להם יום אחד פקיד או כהן דמות־יראתה של האם הקדושה ותבע מהם, כי הם, הכופרים המגדפים, יסגדו לה. „אֵם ? אֵם־אלהים ?" אמר נוקס, בהגיע התור אליו, „אין זאת אם־אלהים, זה הוא שחיף־עץ – שחיף־עץ, אומר אני לכם, ומשוח בששר !" „טוב הוא לשוט בו, סובר אני, מאשר ליראה אותו". הוסיף נוקס והטיל את החפץ אל הנהר. בנפשו היה להתל בהם, אולם יעבור עליו מה, הוא ראה בעיניו רק את המציאות הממשית: שחיף־עץ משוח בששר, וימאן לסגוד לו.

הוא חִזק את לב אחיו־לצרה השבוים; כי תורתם אמת והיא תנחל עוז. גם כל העולם כולו לא יוכל לה. המציאות היא מעשה ידי אלהים. לה לבד העוז והכח. כמה לוחות משוחים בששר המתאמרים להיות דבר־של־ממש ראוים יותר לשוט בהם מאשר ליראה אותם! זה האיש נוקס אינו יכול לחיות אלא על־פי דברים של ממש. הוא מתרפק על המציאות, כמַלח שנטרפה ספינתו בים מתרפק על הצור. למופת הוא לנו כמה יהיה האיש לגבור בכח תומת־הלב. הוא הכשרון הנשגב המיוחד לו. אנו מוצאים בנוקס כשרון רוח תם וטוב, לא בינה יתרה – הוא איש קצר־דעת, דל־ערך לעומת לותיר. אולם בדבקותו באמת, דבקות היוצאה מן הלב, דבקות טבעית, בתומתו, כאשר אנחנו אומרים, אין איש עולה עליו. יתר על־כן, נוכל לאמר: „מי ידמה לו?" לבו לב נביא טהור. „שם טמון אחד", אמר האציל מורטון על קברו, „אשר מימיו לא חת מפני איש". הוא דומה יותר מכל איש מן החדשים לנביא עברי קדמון. אותו האיש העשוי לבלי־חת, הקנא, אותה הדבקות האיתנה וצרת־הלב באמת־אלהים, אותה התוכחת הקשה בשם אלהים על־פני כל הזונים מאחרי האמת: נביא עברי קדמון בדמות כהן אדינבורגי מהמאה השש־עשרה. כזה עלינו לראות אותו; אין לנו לדרוש ממנו אחרת.

מנהג נוקס עם המלכה מרים, דרכו לבקר בהיכלה, לדבר אתה קשות שם ולהוכיחה, היה לענין אשר הרבו עליו שיחה. אכזריות כזו, גסות כזו ממלאה אותנו חֵמה. אולם כשאנו קוראים את עצם פרשת הדבר, דברי נוקס וכונתו בדבריו, עלי להודות, כי רגש התוגה אשר תקף אותנו יפוג הרבה. שיחותיו עם המלכה אינן גסות כלל, כאשר חשבנו. הן נדמות בעיני כמעט למעודנות, עד־כמה שהמסבות ההן הספיקו בידו להיות מעודן. כן, נוקס לא בא שמה להעמיד פנים כאחד מבאי החצר. הוא בא שמה לשם תפקיד אחר. כל הקורא שיחותיו אלה עם המלכה וחושב כי הן דברי־עזות גסים של כהן בן־ההמון נגד גבירה רמה, עדינה, אינו אלא טועה בכונתן ובעצם מהותן. הוי, אי־אפשר היה להתהלך בחן וכבוד עם מלכת־שוטלנדיה

מבלי להתכחש לעם ולקניני שוטלנדיה. איש אשר לא חפץ לראות כי ארץ־מולדתו תהיה לגיא־חזיון לגיזים (Guises) רוקמי־מזמות והולכים אחר בצעם, כי תורת אלהים תהי למרמס לרגלי השקר, הנוסחאות, ותורת השטן, לא היתה הברֵרה בידו להפיק רצון. „מוטב שהנשים תבכינה", אמר מורטון, „ואל יהיו גברים מגודלי־זקן אנוסים לבכות". נוקס היה לפה למפלגה הקונסטיטוציונית האופוזיציונית בשוטלנדיה; אצילי הארץ, אשר על־פי מעמדם היה להם המשפט לקחת התפקיד הזה עליהם, נפקד מקומם; עליו היה להשתדל במקום שאין איש. המלכה האומללה — אולם ארץ אומללה שבעתים. לו זכתה היא להיות מאושרה! מרים אף־היא לא היתה מחוסרת עוז־רוח בכלל יתר מדותיה. „מי אתה", אמרה פעם אחת, „אשר מלְאך לבך להורות דעה לאצילים ולשליטים בממלכה זו?" — „גברתי, אחד הנתינים אשר נולד בה", ענה. תשובה מחוכמה! אם לנתין דבר־אמת להגיד, ימצא לו מקום להתגדר בו.

אנו מגנים את נוקס על אי־סבלנותו. אמנם ראוי וכשר הוא, שכל אחד מאתנו יהיה סבלן עד־כמה שידו מגעת. אולם בעיקר, אחרי כל המשא ומתן בנדון זה לפנים ועתה, מה היא סבלנות? על הסבלנות לסבול את הדבר הטפל ולבחון היטב מה הוא הדבר הטפל. על הסבלנות להיות נדיבה, מתונה, אוהבת־צדק, ואפילו בחמתה, כאשר כשל כחה לסבול. אולם בכלל אין אנו פה כדֵי לקַיֵם מדת סבלנות. הננו פה כדי להתקומם, להביא מרדות בלב ובכלל לנַצח, אין אנו סובלים את השקר, החמס, העַולה, אם הם שָׂתים סביב עלינו, אנו אומרים להם: „שקר אתה, בַּלבַל לא אוכל אותך!" הננו פה לבער אחרי השקר, לשים לו קץ ותכלה בדרך השכל ודעת. אין אני בא לדון על הדרך אשר הדבר הזה יֵעשה בה; אדיר חפצנו הוא רק כי יֵעשה. בבחינה זו ודאי היה נוקס לא־סבלן.

איש אשר נגזר עליו לחתור במשוט בספינות־הפרך בצרפת, ועוד צרות רבות ורעות מצאוהו על אשר הורה את האמת בארצו, אינו יכול להיות תמיד בעל רוח נוחה. אין את נפשי להעיד, כי נוקס היה בעל מזג רך, וגם איני יודע אם היה מה שאנו קוראים

בעל מזג קשה. בעל מזג רע לא היה בודאי. לב תמים ורך היה לאיש שבע־הרוגז, הדווי וסחוף והלוחם תמיד, כי יכול לַיַסר מלכות ולהיות גדול ונשוא־פנים לאצילים הגאיונים והרוגנים האלה, אשר היו גאיונים למדי, אחת היא מה שהיו עוד בלעדי זאת; וכי גם עד סוף ימיו יכול לנהוג כעין שררה ושלטון בממלכה הפרועה ההיא. הוא אשר היה רק „נתין אשר נולד בה": הדבר הזה הוא לנו לעֵד, כי בעיני האנשים הקרובים אליו לא היה איש נקלה וזועם, כי אם בעומק לבו איש בריא, כביר ונבון. רק איש כזה עלול לנהוג שררה כזו. מגנים אותו על אשר הרס בתי־תפלה וכיוצא בזה, כאילו היה דֶמַגוג פריץ ומפיח־ריב. אדרבה ההפך הוא האמת לענין בתי־התפלה וליתר הדברים, אם נתבונן בדבר! נוקס לא חפץ בהֶרס בניני־חומה; הוא רצה להכחיד את הצרעת והחשך מתוך חיי האדם. מהומה לא היתה רוח אפו; מר היה חלקו בחיים, על אשר היה אנוס לבלות ימים רבים במהומות. כל איש כמוהו שונא מלדה לא־סדרים; קֵץ הוא מפניהם. שקר חלק אינו סדר; הוא תמצית לא־סדרים. סדר הוא אמת — כל דבר עומד על מכונו הראוי לו; סדר ושקר לא יִכּוֹנו יחד.

יתר על כן, בנוקס זה יש גם מדה של חמדת לצון, אשר לא שערנוה ושאני מחבב מאד בלוית יתר מעלותיו. עינו פקוחה לראות את הנלעג. מדה זו מכניסה רוח־חיים בספרו „דברי הימים"*), המלא כובד־ראש קשה. כאשר שני הכהנים מתקוטטים בכניסתם לבית־התפלה בעיר גְלַסְקו על־דבר דין־קדימה, והם נדחפים לבוא, הודפים איש את רעהו בצד ובכתף, מורטים איש את בגדי־השרד של אחיו, ולבְסוף מעופפים מַטות הכהנים כמקלי־תֵבלים, הדבר הזה הוא בעיניו מחזה מבדח מאד. לא רק לעג, בוז ומרירות, אף כי גם מהב יש דַיָם, כי אם שחוק תמים, מלא חבה ונהרה הוצק על פניו הזועמים, לא צחוק בקול רם, כי אם כאילו הוא צוחק ב ע י נ י ו. איש

---

*) דברי ימי הרפורמציה השוטלנדית.

דבק כאח, לב תמים, אח לרמים, אח לשפלים, וחבתו נודעת באמת לתמים לשניהם גם־יחד. בביתו הישן באדינבורג היתה לו גם חבית יין בורדו; הוא איש־רעים עליו, בקרב אנשים החובבים אותו. טועים הם אלה החושבים, כי נוקס היה קנאי, צעקני, מבוהל וקודר. זאת לא זאת: הוא אחד האנשים הבי־מיושבים בדעתם. איש־מעשה, זהיר ומלא־תקוה כאחד, אֶרֶךְ־רוח, נבון, חרוץ, מתבונן בשובה ונחת. באמת יש בו התכונה, שאנו מיַחסים לבן־שוטלנדיה היום: יש בו דומיה קנמרנית ידועה; בינה יתרה ולב אמיץ עוד יותר מאשר הוא יודע בעצמו. הוא מושל ברוחו לבלי לדבר על דברים שאינם נוגעים אליו בעיקרם. — „הם? מה לו ולהם?" אולם הדבר הנוגע אליו בעיקר, הוא ידבר עליו, ובקול אשר יִשָׁמע לכל הארץ; כל־שכן שיהיה מלא עוז חֵלֶף שתיקתו הארוכה.

נביא־השוטלנדיים הזה איננו שנוא נפשי. מלחמה כבדה היתה עליו להלחם בחייו; הוא נאבק עם אפיפיורים ועם רוזנים, גם יש אשר נִגוף נגף; היה איש־ריב ואיש־מדון, מלחמות הממוהו כל ימיו; חתר במשוט בתור עבד בספינה, היה נע ונד בגולה. כובד־מלחמה, אולם ידו רוממה! „היש לך תקוה?" שאלוהו ברגעיו האחרונים, באשר הדִּבֵּר לא היה בו עוד. הוא הרים את אצבעו, „זקף אצבעו כלפי מעלה" וכן יצאה נשמתו. הבו כבוד לו! מעשיו לא מתו. גוף מעשיו מת, כמו של כל איש, אולם רוח מעשיו לא ימות לעולם.

עוד לי מלים אחדות על פעולת נוקס. חטאתו אשר לא יאבו כַּפְּרה היא, כי הוא השתדל לְנַשא את הכהן ולְתִתּוֹ עליון על המלך, לאמר, הוא שאף לעשות מלכות שוטלנדיה לממלכת כהנים. הדבר הזה הוא באמת תמצית כל עונותיו, ראשית חטאת לו, אשר אין לה כפרה. אמת נכון הדבר, כי הוא היה מכֻוּן בעיקר, מדעת או שלא־מדעת, לממלכת כהנים או למלכות שדי. הוא חשב, כי על המלכים וראשי השרים וכל האנשים, בחיי הכלל ובחיי היחיד, בדברים שבין מלכות למלכות ובכל דבר אשר יעשו, ללכת בחוקות הנוצרי ועליהם לדעת, כי חוקים הם להם, עליונים על כל החוקים. הוא קוה, כי יזכה יום אחד לראות דבר זה מתקַים בפועל והתפלה

„מלכותך תבוא" לא תהיה עוד מלה ריקה. הוא התעצב מאד אל לבו בראותו בַּרונים רודפי־בצע כובשים בידם נכסי הכנסיה; כאשר הוכיח, כי אינם נכסי חֹל, כי אם חפצי שמים, וצריך לְיַחֵד אותם לתשמישי הכנסיה באמת, לחנוך, לבתי־ספר, לעבודת אלהים; — והשליט מורֵי השיב לו במשכו בכתפיו, כי „חלום־חסיד הוא!" תכנית נוקס היתה אמת ומשפט; הוא השתדל בכל עוז לקַים אותה. אם סוברים אנו, כי תכנית אמתו היתה צרה יותר מדי, לא־נכונה, עלינו לשמות, כי לא עלה בידו להוציאה לפעולות, כי לאחר עמל מאתים שנה היא אינה מוכשרה עדַין לצאת אל הפועל ועודנה „חלום־חסיד". אולם היש לנו צדקה לתת בו דופי על אשר הוא שאף להוציאה אל הפועל? היא הנותנת, כי ממלכת כהנים, מלכות אלהים הוא דבר הראוי לשאוף אליו! כל הנביאים, כל הכהנים הקנאים באים לעולם לשם כך. הילדֶבְּרַנד *) שאף לממלכת כהנים. קרוֹמְוֶל שאף לזאת, למוחמד עלה הדבר. גדולה מזו, האם אין הוא הדבר אשר כל האנשים הקנאים, אם הם קרואים כהנים, נביאים או הם נקובים שם אחר, שואפים אליו בעיקר ואשר עליהם לשאוף אליו? כי אמת ומשפט או חק־אלהים ימשול ממשל רב בקרב בני־האדם, זה הוא משא־נפש גדול עד שמים (יפה קראו אותו כן בימי נוקס, ויש לקרוא אותו כן בכל הדורות: „גלוי רצון־אלהים"), אשר מתקני־עולם נותנים דעתם לקרב הכל אליו יותר ויותר. כל מתקני־עולם באמת הם, כאשר אמרתי, כהנים לפי טבעם ושואפים אל ממלכת כהנים.

עד כמה משאות־נפש כאלה עלולים להיות נהוגים במעשה ואימתי יתחיל קֹצר רוחנו בראותנו כי אינם נוהגים במעשה, שאלה היא ותהי לשאלה. סבור אני, כי נוכל לאמר בבטחה: הנח להם

---

*) הוא האפיפיור גריגוריוס השביעי, המכונה הקדוש, כהן למן 1073 עד 1085, אחד האפיפיורים הבי־גדולים. הוא אסר את הנשואין לכהנים.

לצאת אל הפועל, עד־כמה שיצלח להם הדבר! אם הם יסוד אמונת־אמת של בני־האדם, על כל בני־האדם לחכות להם תמיד בקֹצר־רוח, אם רב ואם מעט, בכל מקום שאינם מצליחים לצאת אל הפועל. לעולם לא יהיו נעדרים אנשים כשליט מוֹרִי, אשר ימשכו בכתפיהם ויאמרו: „חלום־חסיד הוא!" מוטב לָנו לְשבח את הכהן־הגבור העושה את כל אשר תמצא ידו לקַים אותם בפועל, ועל אף העמל, הדבה הרעה והערעורים הוא מבלה את ימיו בעוז ונדיבות לעשות ארץ זו למלכות אלהים. הן הארץ לא תהיה מתוקנה יותר מדי במלכות שדין!

שיעור חמישי.

הגבור בתור סופר. י'והנסון, רוסו, בורנס.

(יום שלישי, בתשעה-עשר לחודש מאי 1840.)

גבורים־אֵלים, ־נביאים, ־פיטנים, ־כהנים הם צורות גבורה הטיוהדות לדורות עברו, ומופיעות בארץ בקדמי הדורות; מהן חדלו זה כבר להיות בגדר האפשרי ואינן עלולות להִגלות עוד בארץ. אולם הגבור בתור ס ו פ ר, אשר על סוג זה אנו באים לדון היום, הוא כולו פרי הדורות החדשים; וכל־עוד אשר המלאכה הנפלאה של ה כ ת ב או הכתב המהיר, שאנו מכנים ד פ ו ס, מתקַיֶמֶת, יש לקוות כי הוא יתקַים בתור אחת מצורות הגבורה הראשיות לכל הדורות העתידים לבוא. הוא חזיון מיוחד במינו מאד.

חדש הוא, אומר אני; רק זה כדור אחד ומעלה שהוא מתקַיֵם בעולם. עד לפני מאה שנה בערך לא ראו מעולם צורת נפש גדולה חיה ככה לבין עצמה חיים שלא כדרכם ותותרת להביע על־פני־חוץ בספרים נדפסים את הרוח ממרום אשר נוססה בה ולמצוא מעמד ומחיה במה שהבריות יואילו להעניק לה חֵלֶף עבודתה זו. הרבה דברים כבר נעשו למקח וממכר והוצאו לשוק לעבור לסוחר. אולם חכמת אלהים השרויה בנפש גבור לא היתה מעולם כן במדה פרוצה כזו.

מחזה נפלא הוא הסופר בזכיות־המחבר שלו ובחובותיו, בעלית־ גגו המלאה חלאה, בבגדו הבלה; הפורש מצודתו (כי זה מעשהו) אחרי מותו מתוך קברו על עמים ודורות שלמים, אשר נתנו או לא נתנו לו לחם בעודנו בחיים. מעטות הן צורות הגבורה העלולות להיות נפלאות יותר מזו. הוי, עוד מאז מקדם היה על הגבור

להתכנס בצורות מוזרות; בכל דור עומדים הבריות ותוהים עליו, כה מוזר מראהו בארץ. נבער היה הדבר בעינינו, כי מרוב השתוממותם הגסה חשבו בני־אדם לאלהים איש חכם וגדול כאודין ונתנו לו כבוד אֵלים, כי את איש חכם וגדול כמוחמד חשבו לאיש אשר רוח אלהים בו ושמרו חוקיו ביראה אלף ומאתים שנה; אולם כי איש חכם וגדול כיוהנסון, כבורנס, כרוסו יהיה נחשב כאיש ריק ורועה־רוח, הבא לעולם רק כדי לבדח דעת הולכי־בטל ולקבל מטבעות אחדות ותשואות־חן אשר יעניקו לו למען יחיה בהן, הדבר הזה יֵרָאה יום אחד, כמו שרמזתי למעלה, נבער יותר! — והנה מכיון שהרותני הוא המקַים את החמרי, היא הנותנת, שעלינו לראות את הגבור הסופר כאת האיש החדש הנכבד לנו ביותר. הוא, יהיה אשר יהיה, הוא נשמת הכל. הדבר אשר הוא מורה, כל הבריות יפעלו ויעשו אותו. הדרך אשר הבריות מתהלכים בה אתו יוצאה ללַמֵד על הליכות העולם בכלל. אם נתבונן היטב אל חייו, נוכל להעמיק ראות, עד־כמה שאפשר הדבר, בתוך חיי הדורות המוזרים ההם, אשר חוללו אותו, הדורות אשר גם אנחנו חיים ועובדים בהם.

יש סופרים אמתיים ויש סופרים לא־אמתיים, כמו שבכל סוג ומין יש אמתי ולא־אמתי. אם נניח כי גבור יש במשמע אמתי, אז אומר אני, כי הגבור משרת לפנינו בכהונה הנאדרה בכבוד תמיד, והיא נעלה תמיד וגם היתה נחשבת לפנים כהכי־נעלה. הוא מביע על־פי דרכו את הרוח ממרום המפעמת אותו, וזאת היא, בכל־פנים, כל אשר ביד האדם לעשות. אמרתי רוח ממרום, כי הדבר שאנו קוראים „מקוריות", „תומת־לב", „גאוניות", מדת הגבורה שאין אנו יודעים מה שם נאה נקרא לה, יש במשמע זאת. הגבור הוא האיש החי בתוך חוג ההויה פנימה, בתוך האמתי, האלהי, הנצחי, הקים תמיד, סמוי מעין המרובים, מתחת לארעי והדברים שאדם דש בהם. חייו הם, כאשר אמרנו, חטיבה מלב הטבע הנצחי: חיי כל אדם הם בעצם כן — אבל החלשים, שהם המרובים, אינם יודעים דבר זה ומתכחשים לו על־הרוב; אולם החזקים, שהם המועטים, חזקים הם, נאדרים בכח ואיתנים, מפני שהדבר הזה אינו עלול להכחד מהם.

הסופר, ככל גבור, הנהו פה להכריז על הדבר, על־פי הדרך שיש בידו. בעיקר, היא אותה הכהונה אשר הדורות הקדמונים קראו את האיש, אשר שרת בה, נביא, כהן, אֵל, ואשר כל מיני הגבורים שֻׁלחו לארץ לְקַיֵם אותה בדבור או במעשה.

פִיכְטֶה, הפילוסוף הגרמני, נשא זה כארבעים שנה בּאֶרְלַנְגֶן שורה של שיעורים מצוינים מאד על הענין "Über das Wesen des Gelehrten" — "על טיבו של המלומד", ברוח הפילוסופיה הַטְרַנְסְצֶנְדֶנְטָלִית, אשר הוא היה בה מורה מהולל, הוא מעיד בראשונה: כי כל הדברים שאנו רואים או עושים בארץ, ביחוד אנחנו עצמנו וכל בני־אדם, הנם כעין לבוש או מראה מוחשי, כי בכולם מונח בתור עצם ישותם מה שהוא קורא „הרעיון האלהי של העולם". זוהי הממשות הטמונה ביסוד כל המראות. להמון בני־האדם אינו גלוי רעיון אלהי זה בעולם; הם אינם חיים, אומר פיכטה, אלא בחיצוניות, מנהגים ומראות של העולם, מבלי אשר יעלה על דעתם, כי יש דבר־מה מתחת להם. אולם האיש החכם שֻׁלח הנה ביחוד לבחון לעצמו אותו רעיון האלהי ולגלות אותו לנו: בכל דור חדש יתגלה בדרכי־לשון חדשות, והוא פה לתכלית זו, למען יעשה את הדבר הזה. במלים אלה מביע פיכטה זאת, ואין בדעתנו לערער על הדבר. הוא מביע על־פי דרכו את אשר אני טורח להביע פה בדברים אחרים, לקויים מעט, את הדבר שבעצם אין לו שֵם לפי־שעה: הערך האלהי הבלתי־נהגה בשפה, המלא הוד, פלאים ופחדים, הטמון בישותו של כל אדם, של כל דבר—מציאות האלהים, אשר עשה כל אדם וכל דבר. מוחמד הורה זאת בלשונו; אודין בלשונו הוא; הוא הדבר, אשר כל הלבבות ההוגים, בלשון זו או אחרת, הנם פה להורותו.

לפיכך קורא פיכטה את הסופר בשם נביא, או כמו שהוא בוחר לכנותו, כהן, החושף תמיד את האלהי לפני האדם. הסופרים הם כהני תמיד, שכהונתם עוברת מדור לדור, המורים את בני־האדם כולם, כי עוד יש אלהים קרובים אליהם בחייהם; כי כל „מראה" שאנו רואים בעולם אינו אלא לבוש ל„רעיון האלהי שבעולם", לדבר „הטמון ביסוד המראה". על הסופר האמתי, אם העולם מודה בו או

לא, שרויה תמיד קדושה: הוא אור העולם, כהן העולם — הוא מוליך את בני־האדם בעמוד־אש קדוש בנדודיהם דרך ליל ישימון הזמן. פיכטה מבדיל בקנאה יתרה בין הסופר האמתי, אשר אנו קוראים פה הגבור בתור סופר, ובין המון סופרי־שקר, לא־גבורים. מי אשר איננו חי כולו ברעיון אלהי זה, או אינו חי בו אלא במקצת ואינו שואף אליו כאל הטוב האחד, לחיות בו כולו — הוא אינו סופר, אפילו אם יחיה באשר יחיה, בגדולת תפארה ואשר ברצונו; הוא, אומר פיכטה, עושה מלאכתו רמיה. או, לכל־היותר, אם עובד הוא במקצוע הפרוזה, הוא יכול להיות „עוזר על ידי". פיכטה גם קורא אותו במקום אחר „אפס", ואין לו, בקצרה, חמלה עליו, אין לו חפץ שיוסיף לחיות בקרבנו חיים של שלום וברכה! הנה כן היא דעת פיכטה על הסופר. היא מכֻוָנה על־פי דרכה לדעתנו פה.

בבחינה זו, לפי דעתי, הגדול שבסופרים במאת השנים האחרונות הוא גֶתֶה, בן ארצו של פיכטה. גם האיש הזה חֻנן להפליא בדבר שיש לקרוא חיים ב„רעיון האלהי של העולם"; שכל ובינה בסוד אלוה הפנימי! ונפלא הוא: מתוך ספריו קם העולם עוד פעם בצלם דמות אלהים, מלאכת אלהים והיכלו, מואר, לא בנוגה־אש־פלדות בלתי־טהור כמו של מוחמד, כי אם בזוהר שמים רך; — נבואה באמת בדורות הללו, דורות ללא חזון ונבואה לגמרי, לי החזיון הבי־גדול, אף כי אחד מהבי־שלוים בכל החזיונות הגדולים, אשר קמו ונהיו בדורות הללו. מבחר דוגמתנו לגבור בתור סופר יהיה אפוא זה האיש גֶתה. וגם מלאכה נעימה מאד תהיה לפני פה לדון בדברי גבורותיו, כי בעיני הוא גבור באמת, גבור בכל אשר אמר ועשה, ואולי עוד יותר באשר לא אמר ולא עשה; בעיני הוא חזיון נאצל: אֲרִיאֵל קדמון גדול, הדובר וגם שותק כגבור קדמון בדמות סופר חדש שבחדשים. משכיל בכל דְבַר־חכמה ומלא טוב־טעם! לא היה לנו חזיון כזה. לא קם כמוהו איש להראות אותנו כזאת, למן מאה וחמשים שנה.

אולם לפי מדת ידיעותינו כיום בכלל על גתה אינו מעלה ולא

מוריד לנסות דבר עליו בענין זה. איך שאדבר עליו, ישאר גתה בעיני רובכם כחידה סתומה. רק רשם לא־נכון ממנו יִקָבע בלבכם. עלינו להניח אותו לימים יבואו. י׳והנסון, בורנס, רוסו, שלשה אנשים גדולים מימים עברו, בני תור־מעלה פחות הרבה, יִתָּכנו יותר לתכליתנו פה. שלשה אנשים מן המאה השמונה־עשרה, אשר תנאי חייהם דומים הרבה יותר לתנאי חיינו באנגליה כיום מאשר לתנאי החיים אשר גתה היה נתון בהם בגרמניה. האנשים האלה לא נחלו נצחון כמוהו; הם נלחמו בגבורה ונפלו שדודים. הם לא היו גבורים להביא אור, כי אם גבורים לשַׁחֵר אותו. הם חיו במסבות מלאות מרורות; הם נלחמו, כשעליהם היה לכבוש הרים של מעצורים, ולא יכלו להבקיע אל האור או לתת פתרון מלא נצחון לאותו „הרעיון האלהי". הנה הנם קברות שלשה סיפרים גבורים, אשר אוכל להראות לכם. הנה בָמוֹת גבוהות ונשאות אשר שלשה ענקי הרוח קבורים תחתיהן! דבר עצב הוא מאד, גם גדול ומלא־ענין הוא לנו. בדעתנו להתעכב עליהן במעט־קט.

בימים האלה מתאוננים לפעמים קרובות על הדבר שאנו קוראים מצב אי־אורגני של הצבור; כי כמה כחות הצבור עושים את מלאכתם מלאכה גרועה; כי כמה כחות כבירים פועלים דרך בזבוז, ערבוביה, ושלא כתקונם. צדקה מאד התלונה הזאת, כולנו יודעים זאת היטב. אולם אם נביט על הסופר והסופרים, אולי נמצא בהם בעין מְכַלֵל כל אי־הסדרים האחרים — מין לב אשר כל שאר הערבוביה בעולם ממנו היא באה ואליו היא שבה ללכת. אם נתבונן אל אשר הסופרים עושים בעולם ואל אשר העולם עושה עם הסופרים, נוטה אני לאמר, כי הוא הדבר הנלוז ביותר, שהעולם יכול להראות לנו כיום! — בחקר תהום נתהלך, אם נאמר לבאר פשר הדבר; אולם לשם ענייננו עלינו להעיף עין בדבר. המעשה הרע ביותר בשלשת חיי גבורי־הספר היה, כי הם מצאו עסקם ומחיתם

בערבוביה כזו. בדרך כבושה נוח לנסוע, אולם קשה ומר מאד, והרבה יסופו, אם אומרים לישר מסלה בתהו לא־דרך!

אבותינו היראים, אשר ידעו והכירו מה רב הערך הצפון בדבור איש עם רעהו, עמדו ויסדו בתי־תפלה, הניחו עזבונות בצואה, כוננו מוסדות; בכל מקום בארצות התרבות יש קתדרה ערוכה בהמון מכשירי־פאר למיניהם ובתבונה רבה, למען יוכל איש אשר שפתו אתו לדבר אל אחיו וללמדו להועיל. הם חשו, כי הוא הדבר הכי־נכבד, כי בלעדיו אין טוב לאדם. מעשיהם הוא מעשה־צדקה רב, נחמד למראה. והנה עתה עם מלאכת הכתב, עם מלאכת הדפוס קמה תמורה עד היסוד בדבר זה. כלום מחבר ספר איננו מטיף, הדורש לא לפני עדה זו או זו, ביום פלוני או פלוני, כי אם לכל בני־האדם בכל הדורות ובכל המקומות? בודאי חשוב הדבר מאד, כי הוא יעשה מלאכתו כהוגן, ואפילו כשאחרים עושים את שלהם שלא כהוגן — כי ע י נ ו לא תחזה תהפוכות, כי אז כל האברים יהיו סוררים! והנה מה משפט מלאכתו, אם הוא עושה אותה נבונה או רמיה, ואם בכלל הוא עושה אותה, הוא דבר אשר איש בארץ לא טרח להשיב אל לבו. לאחד החנונים, העמל להרויח כסף בספריו, נכבד הדבר לדעת, אם הוא יצליח בו; אולם לאיש זולתו איננו ולא־כלום. מאין הוא בא, ולאן פניו מועדות, אי־זה הדרך הוא בא ומה היא שעמדה לו בדרכו, אין איש שואל זאת. הוא דבר ארעי בחברת האדם. הוא נודד כישמעאלי הפרא הזה בארץ, אשר הוא אורה הרוחני, לנחותה מישרים או להוליכה תועה.

אמנם מלאכת־הכתב היא הנפלאה בכל החכמות אשר המציא האדם. הרונים של אודין הם הצורה הראשונה של מעשה הגבור. ספרים, דברים כתובים הם עוד עתה רונים נפלאים, הצורה האחרונה בזמן! בתוך הספרים גנוזה נשמת כל הדורות אשר עברו. קול־העבר והנשמע בדור, אף כי גופו וחמרו הממשי נגוז ועבר כולו בחלום. ציים וחילות אדירים, נמלים ובתי־נשק, ערים גדולות בגויות בשמים, ותבונה ללא־קצה — יקרים, נשגבים הם; אולם מה תהי אחריתם? אגממנון, כמה אגממנון, כמה פריקלס וארץ יון שלהם, הכל

היה עתה למשואות־נצח, עיי־מפלה וגלים נצים, אבלים, דוממים: אבל ספרי יון? שָם יון חיה עוד, פשוטו כמשמעו, לכל חושב והוגה; שם יש עוד להעירה לתחיה. כל רונים של קסמים אינם מפליאים לעשות יותר מהספר. כל מה שהאדם הגה, עשה, קנה, או היה, שמור כמו בארח־קסמים בין דפי הספרים. הם נחלת סגולה לבני־האדם.

האם הספרים אינם עושים נפלאות עוד היום, כמו שהאגדה מספרת על־דבר הרונים? הם מפתים את האדם. אפילו הרומן הכי־קלוש, הבא מביבליותיקה משאילה ספרים, אשר נערות פתיות בכפרים נכחדים מעלעלות אותם ואוכלות את דבריהם, משפיע על מעשי הנשואין ומערכי הבית של הנערות הפתיות האלה. כן הרגישה "Celia"; כן עשה "Clifford". תורת־החיים הנבערה, אשר הָטבעה בלבבות הרכים הללו, יוצאה יום אחד בתור הלכה קבועה למעשה. ועתה בוא וראה, אם אחד הרונים ברמיונו ההולל של חוזה המיתולוגיה פעל מעולם נפלאות כאלה, כמו שעשו ספרים אחדים על היבֶשת המוצקה באמת! מה בנה את בית־הכניסה St. Paul? הָצֵץ אל הדבר לפני ולפנים; הלא הוא ספר העברים האלהי, הלא הוא – במקצתו דבר זה משה האיש, איש גולה ממקומו, אשר רעה עדרי מדין במדבר סיני זה ארבעת אלפים שנה! הוא הדבר הכי־נפלא בעולם, אולם הוא אמת לאמִתו. עם מלאכת־הכתב, אשר מלאכת־הדפוס היא תולדתה הפשוטה, המחויבת וללא־ערך לעומתה, הֵחֵלה באמת ממלכת־הנפלאות לבני־האדם. היא חברה בקשר נפלא ובאגודה קימת לעד את העבר והרחוק עם ההוֶה בזמן ובמקום; את כל הזמנים ואת כל המקומות עם היום וְהַפה הממשי שלנו. הכל נשתנה לאדם על־ידי־כך; כל צורות המעשים החשובים לאדם: ההוראה, הדרשה, הממשלה ושאר הדברים.

נתבונן, למשל, אל ההוראה. האוניברסיטאות הן פרי נפלא ונכבד מאד של הדורות החדשים. קיומן גם הוא נשתנה עד היסוד על־ידי מציאות הספרים. האוניברסיטאות קמו בשעה שהספרים לא היו עוד מצוים; בשעה שעל איש היה לתת אחוזת נחלה כולה בעד

ספר אחד. בתנאים כאלה, כאשר היה לאיש להורות לקח, היה אנוס להקהיל סביבו את התלמידים פנים אל פנים. אם רצונך היה לדעת את אשר ידע אַבֵּילַרד, עליך היה ללכת ולשמוע תורה מפי אבילרד. לאלפים, עד שלשים אלף במספר, באו לשמוע את אבילרד ואת תורתו המטפיזית בחקר הדת. והנה עתה היתה שעת-הכֹּשֶר לכל מורה אחר, אשר היה לו להורות דבר-מה משלו. מספר רב כזה של שוחרי דעת כבר נקהלו שם; הלא המקום הזה הוא הנבחר לו בעולם. למורה שלישי היה המקום עוד יותר טוב, וכל מה שהמורים הלכו ורבו, הרי המקום הזה הלך הלוך וטוב. לא היה הדבר חסר, אלא שהמלך ישים עין על החזיון הזה ויאַחד ויצרף את הישיבות השונות לבית-מדרש אחד, יקים לו בנינים, יעניק לו זכיות ויעודדו ויקרא אותו Universitas או בית-מדרש לכל החכמות, ולפנינו האוניברסיטה בפריז, באַפיה העיקרי; דוגמה לכל האוניברסיטאות אשר נוסדו אחרי-כן, למן שש מאות שנה עד ימינו אלה. הנה זו היתה, כמדומני, ראשית כל האוניברסיטאות.

והנה ברור אפוא, כי בכח הסבה הפשוטה הזאת, והיא ספרים מצוים לקנות בנקל, שונו פני הדברים מן הקצה אל הקצה. מכיון שהמציאו את מלאכת-הדפוס, הלבישה היא את האוניברסיטה צורה חדשה, או ירשה את מקומה! אין עוד צורך למורה להקהיל קהלות סביבו, להגיד להם את אשר ידע: אין לו עתה אלא להדפיס את הדבר בספר, וכל המתלמדים מקרוב או מרחוק יוכלו למצוא אותו כל-אחד בפנת ביתו וללמוד אותו ביתר עוז! — אין ספק, כי יש עוד כח מיוחד בדבור שפתים. גם כותבי ספרים יכולים עוד, במסבות ידועות, למצוא, כי יתָּכן להם יותר לדַבר — ואספתנו היום תוכיח. אפשר לאמר, כי ישנו עוד, ותמיד יהיה, כל-הימים שיש לשון לאדם, תחום מסוים לדבור, כמו לכתב ולדפוס. הדבר הזה יתקַיֵם לעולם לגבי כל הדברים, וגם האוניברסיטאות בכלל. אולם גבולות שני אלה עוד לא תֹאֲרו ולא הותוו בשום מקום, ועוד פחות מזה נהגו במעשה: — האוניברסיטה אשר תקלוט אל תוכה את העובדה

החדשה הגדולה הזאת, והיא ספרים נדפסים, ותכבוש עֶמְדָה ברורה לעומת המאה התשע־עשרה, כדרך שזו של פריז כבשה במאה השלש־עשרה, עוד לא באה לעולם. אם נתבונן בדבר, הנה כל אשר האוניברסיטה או בית־מדרש גבוה לסיום הלמודים יכול לעשות בעדנו, הוא עוד תמיד רק מה שהחל לעשות בית־רבן של תינוקות — לַלַמֵד אותנו ל ק ר ו א. אנו לומדים ל ק ר ו א בשפות שונות, בחכמות שונות; אנו לומדים את האלפא־ביתא והאותיות של כל מיני ספרים. אולם המקום אשר עלינו לקנות שם מדע והשכל, אפילו להלכה, הם הספרים בעצמם! הכל תלוי במה שאנו קוראים, אחרי אשר כל המורים למיניהם העבירו את כל טובם על פנינו. האוניברסיטה האמתית בימים האלה היא אֹסף ספרים.

אולם גם לכנסיה עצמה, כאשר כבר העירותי, נשתנה הכל בלקחה ובפעולותיה על־ידי מנהג הספרים. הכנסיה היא האגודה הפועלת של הכהנים או הנביאים, שהבריות מודות בהם ובתבונות לקחם הם רועים נפשות בני־אדם. כל־עוד לא היה הכתב, וגם כל־עוד לא היה כתב מהיר או ד פ ו ס, היה הלקח בניב שפתים המדה היחידה הראויה לדבר זה. אולם עתה, עם ספרים! — האיש העלול לכתוב ספר אמתי, אשר יוכיח דבר לאנגליה, האם האיש הזה איננו כהן־הראש, ההגמון, ראש הגמוני אנגליה וכל אנגליה כולה? אני אומר בלבי לפעמים, כי סופרי העתונים, כותבי פלסתר, שירה ודברי חזון וספרים ה ם הכנסיה, הכנסיה הפועלת והמראה את פְּעֻלה באמת בארץ בימינו. ולא לבד פרקי הדרשה שלנו, כי אם גם עבודת־אלהים שלנו, האם אינה נעשה גם־היא בעזרת ספרים נדפסים? הרגש המעודן, אשר נפש־ברכה הלבישתו מלים מלאות נעימה, המעוררות נעימה גם בלבנו — האם איננו בעצם, אם נבינהו לאשורו, מעין עבודת אלהים? יש הרבה בני־אדם בכל הארצות, אשר אין להם בשעות המטורפות האלה מדה אחרת בעבודת אלהים. האיש המיטיב להראות לנו יותר מאשר ידענו לפנים, כי חבצלת השדה יפה היא, האם הוא אינו מראה אותה לנו כנאצלה ממקור כל היופי, ככתב מַרְאֵה־לעין של בורא־העולם

הנשגב. הוא שר לפנינו פסוק קטן מזמורי תהלים הקדושים ועורר אותנו לשיר לעומתו. כן הוא באמת. ועל אחת כמה וכמה האיש הַשָׁר, המגיד, או הַמְּקנה ללבנו באחד האפנים את המעשים הטובים, הרגשות, הסכנות והתלאות של גבר עמיתנו! הדבר הזה הוא באמת כאילו לקח רצפה מ ע ל ה מ ז ב ח ונגע על לבנו! אולי אין עבודת־אלהים טהורה מזו.

הספרות, עד־כמה שהיא ספרות, היא „חזון מלא רזים של הטבע", „התגלות הסוד הגלוי". אפשר לכנות אותה בצדק, בסגנונו של פיכטה, „התגלות בלתי־פוסקת" של האלהי בָארצי ובשפל. האלהי שוכן שם תמיד באמת ובא לידי בטוי פעם בלשון זו ופעם באחרת, במדרגות שונות של בהירות. כל המשוררים והגואמים מחונני־כשרון עושים זאת ביודעים או בלא־יודעים. הזעם הסואן והקודר של בַּירון, כה סורר וּמַמְרֶה, יש בו בגותן טעם זה, ולא עוד, אלא גם הלעג היבש של ספקן צרפתי — בוזו ולעגו לכוזב הוא חבה וכבוד לאמת. וכל־שכן זמרת השרפים של שקספיר, גֶּתה, מנגינת הקודש של מילטון! גם קול המית החוגה הצנוע והטהור של בורנס — של חוגת־השדה המעלה אבר מתוך התלם השפל מעלה מעלה אל מרומי התכלת ומזמרת שם נעימות! כי כל זמרה טהורה יש בה מעין עבודת אלהים, כאשר יש לאמר בכלל על כל פֹּעַל־אמת — ו ה ז מ ר ה היא לנו רק אותותיה הנעימים, הנאותים לה, ותותם תכניתה. קטעים של „סדר עבודת הכנסיה" ושל „המון מדרשים", הסמוים להפליא מעין אחד העם, אנו מוצאים סחופים ומטורפים באוקינוס־הקצף של הדבור הנדפס, אשר אנו קוראים סתם ספרות. גם הספרים הם הכנסיה שלנו!

נשוב נא אפוא אל דרכי ממשלת האדם. Witenagemote, הפרלמנט הקדמון של האנגלו־סַכּסונים היה דבר גדול. עניני העם היו נדונים ונחתכים שם; מה שהיה עלינו ל ע ש ו ת בתור עם. אולם, אף כי שֵׁם הפרלמנט עודנו קים, האם וִכּוחי הפרלמנט אינם נמשכים עתה בכל העתים ובכל המקומות ברוב ענין יותר מ ח ו ץ לפרלמנט כל־עיקר? בּוּרקה אומר: בפרלמנט יש שלשה מעמדות, אבל שם ביציע

הרֶפוֹרטֶרים יושב מעמד רביעי, הכבי־נכבד בכולם: הדבר הזה אינו רק תפארת מליצה, דבר חדוד; עובדה ממשית היא — החשוב לנו מאד בימים האלה. הספרות היא הפרלמנט שלנו גם־היא. הדפוס הבא בהכרח מתוך הכתב, אומר אני, שקול כנגד הדמוקרטיה: הַמְּצֵא את הכתב, והדמוקרטיה לא תמנע מבוא; הכתב גורר אחריו את הדפוס; גורר דפוס יום־יום, תוך־כדי־דבור, כאשר אנו רואים זאת היום. כל היודע לנאום, ומכיון שהוא נואם עתה אל העם, יהיה לכח, לענף ממשלה, אשר לו תקף בל־ימוט ביצירת החוקים, בכל מעשי השלטון. אחת היא מה מעלת משרתו, מה הכנסותיו ומה אותות יחוסו. העיקר הוא, שתהיה לו לשון, אשר אחרים יאבו לשמוע אליה; רק זה ולא יותר דרוש לו. כל בעל לשון בעם, יעצור בעם, בעצם שם היא הדמוקרטיה. יש רק להוסיף עוד, כי כל שלטון המתקַיֵּם יסתדר לאט לאט, הוא יעשה מעשהו במסתרים, באסורים על ידיו, במחשך ובמעצורים, ולא ינוח ולא ישקוט עד אשר יבצע מעשהו חפשי, קוממיות, לעין השמש. דמוקרטיה המתקימת באמת תשאף להיות קימת בפֹעל באפן מוחשי.

האם מכלל הדברים לא נמצאנו למדים, כי בין כל הדברים, שהאדם יכול לפעול ולעשות עלי אדמות, הכבי־נכבדים ונפלאים והעולים על כולם הם הספרים? פסות־ניר־סחבות דלות אלה בדיו שחורה על גבן, למן העתון היומי עד הספר העברי הקדוש, מה לא עשו, מה אינן עושות? כי אמנם, תהיה צורת הדבר החיצונה אשר תהיה (פסות ניר, כאשר אמרנו, ודיו שחורה), האם הדבר המחולל את הספר אינו באמת הפעולה העליונה של כשרון האדם? הוא מחשבת האדם, כח־הקסמים באמת אשר האדם עושה בו כל הדברים למיניהם. כל־מה שהוא פועל ועושה הוא לבושו של רעיון, זו העיר לונדון עם כל בתיה, ארמנותיה, אניות־הקיטור שלה, בתי־התפלה שלה, וכל סחרה ואתננה הגדול לבלי־חוק וכל המונה ושאונה, מה היא אם לא רעיון, אם לא אלפי־רבבות רעיונות שהיו לאחדים — רוח־רעיון גדול לאין קצה, הגָלום בלבֵנים, ברזל, עשן, אבק, ארמנות, פרלמנטים, מרכבות מרקדות, בתי חרושת לבנין אניות.

וביוצא בדברים אלה! אף לבנה אחת לא נעשתה מבלי אשר היה לאחר האנשים לחשוב איך לעשות את הלבנה הזאת. הדבר שקראנו „פסת ניר עם רשמי דיו שחורה על גבה" היא הלבוש הכי־טהור, שרעיון האדם יוכל למצוא. אין פלא אם הוא, בכל פנים, הכי־רב־פעלים והכי־נאצל.

כל הדברים האלה שאמרנו על ערכו ועל ערכו הנעלה של הסיפור בחברת האדם כיום, ועד־כמה הדפוס ירש את מקומה של בימת בית־התפלה, של הסינט Senatus academicus, ועוד דברים רבים אחרים, הנה זה כבר הודו בהם בני־אדם ובימים האחרונים סמכו ידיהם עליהם ביתר שאת במין רגש של נצחון ותמהון. דומה אני, כי על הרגש יהיה לפנות מקומו לאט לאט למעשה. אם אנשים סופרים הם כל־כך רבי השפעה לאין־ערוך ועושים באמת מדור לדור וגם מיום ליום עבודה כזאת בעדנו, אז כסבורני שעלינו ללמוד מזה, כי הסופרים לא יהיו נודדים תמיד בקרבנו כישמעאלים נכרים ומשולחים. כל דבר, כאשר אמרתי לעיל, שיש בו כח טמיר באמת יפשט את חתולתו, את אסוריו, ויקום יום אחד בכח מוחשי וממשי גלוי לעין כל. כי האחד ישא את הבגד ויטול את השכר בעד משמרת אשר איש אחר מכהן בה: אין יתרון בזה, לא יִתָּכן הדבר הזה, מְעֻוָּת הוא. בכל־זאת, הה, לתקון המְעֻוָּת הזה — כמה עבודה עוד לעְדן ועדנים! בודאי, הדבר שאנו קוראים סדור מעמד הסופרים, הוא עוד חזון לימים רבים והוא כרוך בהמון מסבות מסובבות שונות. אם תשאלני, איזה הסדר הטוב והאפשרי ביותר לסופרים בחברתנו כיום, המשטר והקצב השוקד על תקנתם ורְוָחתם והמיוסד בדיוק על העובדות הממשיות של עמדתם ועבדת העולם, יהיה עלי לבקש רשות לאמר, כי השאלה הזאת שגבה מאד מבינתי. לא רק בינת אדם אחד כי אם גם בינת אנשים רבים, אשר ישימו מעינם בה זה אחר זה בכובד־ראש, לא ימצאו פתרון אשר יִתָּכן אף במקצת. אף אחד ממנו לא יוכל לאמר מה הוא הסדר הטוב בכולם. אולם אם תשאלני, איזה הוא הגרוע, אני משיב: זה שיש לנו. כי התהו ישב לכסא כשופט מכריע; הוא הגרוע ביותר. לטוב בכולם או לטוב סתם עוד רב הדרך.

אחת עלי להעיר ולא לכחד, והיא, כי מתנת כסף מטעם המלך או הפרלמנט אינו בשום פנים הדבר החשוב ביותר, שיש בו צורך! אם נִתֵּן לסופרינו פרסים, אם הענק נעניק להם ונשחד מכיסנו בעדם, לא יהיה הרבה להועיל. בכלל, כּבר נלאינו לשמוע על־דבר הכסף אשר יענה את הכל. ורצוני לאמר, כי אין רע לאדם כשר להיות עני; כי מוטב שיהיו סופרים עניים – להראות אם כשרים הם או לא! חבורות נזירים שואלים על הפתחים, כתות אנשים יראים האנוסים לפשוט יד נתקנו בכנסיה הנוצרית: השתלשלות טבעית מאד וגם מוכרחת של רוח הנוצריות. היא בעצמה נוסדה על העניות, על הצער, על התנגדות, צליבה, כל מיני צר ולחץ ושפלות. נוכל לאמר, כי האיש, אשר לא טעם את הדברים האלה ולא למד מהם את הלקח, אשר לא יסולא מחירו, שבידם להורות, החמיץ את שעת הכשֶׁר לקנות דעת. לשאול על הפתחים, ללכת יחף, בכסות צמר עבה וחבל אזור במתנים, להיות לבוז ולקלסה לכל העולם כולו, לא היה עסק נחמד; – וגם לא לכבוד בעיני הבריות, עד אשר מדותיו התרומיות של האיש העושה זאת הנחילוהו כבוד בעיני קצת אנשים.

שָׁאל על הפתחים – לא מן המדה הוא כיום; אולם, מבלעדי זאת, מי זה יחליט, כי אולי לא טוב־טוב היה לאיש כי׳והנסון להיות עני? חובה היא לו, בכל־פנים, לדעת, כי היתרון החיצוני, הצלחה **אינה** המטרה אשר עליו לשאוף אליה. גאוה, שחצנות, יצרי־מחשבות רעים רוחשים בלבו כמו בכל הלבבות; ועליו לגרש אותם מלבו – לעקור אותם ממנו, אפילו ביסורים קשים, ולזורותם הלאה כדבר אין חפץ בו. בַּירון, אשר נולד בבית עשירים ואצילים, העלה בידו עוד פחות מבורנס בן־ההמון העני. מי יודע אם באותו „הסדר הטוב עד־כמה שאפשר", הרחוק רחוק עוד ממנו, לא תִמָּנה העניות כגורם חשוב? מי יודע אם סופרינו, אנשים המתנשאים להיות גבורי־הרוח, לא יהיו עוד גם אז, כמשפטם היום, מין „חבר נזירים שלא בטובתם" ועדיין מטופלים בעניותם המנֻלת – עד אשר יטעמו ויראו את הצפון בה, עד אשר ילמדו למצוא חפץ גם־בה. אמנם הכסף עושה הרבה,

אבל אינו יכול לעשות הכל. עלינו ללמוד לדעת את תחומו המסוים ולצמצם אותו בו; וגם להדוף אותו אחור, אם ינסה לפרוץ גדרו.

מבלעדי זאת, לו גם נקבעו פרסי־הכסף, השעה הכשרה להִנָּתנם, המפקחים הראוים להם וכל הדברים התלוים בזה — איך יכירו בני־אדם וידעו איש כבורנס, אשר עליו לזכות בהם? עליו לעמוד ל„משפט אלהים" ולהתמחות. משפט־אלהים זה, מהומת־תהו פרועה זו, שאנו קוראים חיי הסופרים, גם היא הִנֶּהָ משפט אלהים! אמת לאמתה צפונה ברעיון, כי מלחמה למעמדות החברה הנמוכים במעמדות החברה העליונים וקניניהם מדור דור. אנשים כבירים נולדים שם, הראוים לעמוד במקום אחר, לא באשר הם שם. המלחמה הכללית הזאת בהמון מסבותיה הסבוכות יוצרת, ומוכרחה ליצור, את הדבר שאנו קוראים קדמת החברה. לסופרים המלחמה כמו לכל בני־אדם. איך נסדר את המלחמה הזאת? זוהי כל השאלה. לעזוב את הדבר לשבט או לחסד ביד המקרה העִור, כמו שהוא עתה; גלגל סופה של אטומים טרופים וסחופים, הצוררים ומכחידים זה את זה, אחד מני אלף מגיע שלם בלי פגע ותשע מאות תשעים ותשעה אובדים בדרך; יוהנסון בן־מלכים יושב שומם ובטל בפנת־גגו או אסור לעֹל המדפיס קֶן; בורנס מת בנפש מרה בתור פקיד על תרומת מכס־השכר; רוסו הֻעֳבַר על דעתו ולבו התחמץ בתוכו, והוא מצית את המהפכה הצרפתית על־ידי פרדוכסיו: ברור הוא לַמדי, כאשר אמרנו, כי סדר זה הוא הגרוע שבסדרים. הה, הטוב שבסדרים עודנו רחוק, רחוק ממנו!

ובכל־זאת אין כל ספק, כי הוא מתרגש לבוא; הוא ממשמש ובא אלינו, אף כי עודנו חבוי בחיק הדורות. רשאים אנו לזרוק נבואה זו מפינו. כי מכיון שבני־האדם מתחילים לעמוד על ערכו הרב של אחד הדברים, הם אינם נמנעים מלטפל בו כדי לסדר אותו, להקל אותו ולסַיע לו, והַשְקט בל יוכלו עד עשותם ועד הקימם אותו בקָרוב. אומר אני כי בכל מעמדות הכהנים, האצילים, המפלגות השולטות, הקימות עתה בארץ, אין מפלגה השקולה בערכה כנגד הכהנים כותבי הספרים. עובדה היא, אשר כל איש שעינים לו יוכל

לִקרוא וללמוד ממנה לקח רב. „הספרות תדאג לעצמה", אמר האדון פיטט, כאשר פנו אליו בבקשה בדבר עזרה לבורנס. „כן", השיבה הגבירה סוּתי, „היא תדאג לעצמה וגם לך אף־אתה, אם לא תשים לב אל הדבר".

אחרית הדבר אינה החשובה ביותר לגבי כל סופר וסופר בפני עצמו. הם אינם אלא יחידים, חלק מועט, הבטל במעוטו של הכלל כולו, אפשר כי הם יוסיפו להלחם ולחיות או למות, כאשר הסבינו עד הנה. אולם חשוב הדבר מאד לחברה, אם תתלה מאורה במרומים, כדי ללכת לנוגה־זרחו, או תדכא אותו תחת רגליה ותבוזו אותו בכל מיני פזרון פרוע (לא בלי דלקה), כאשר עד הנה! האור הוא הדבר האחד שהעולם צריך לו. הָבֵא אור בלב העולם, והעולם ילחם מלחמתו וינחל נצחון ויהיה הטוב שבעולמות, שביד אדם להקים. אני מכנה את האֲנוֹמַליה הזאת של מעמד סופרים אי־אורגני שורש כל התהפוכות, תולדה ואב כאחד. כל תקנה טובה שהיא בדבר תהיה פה Punctum Saliens של כח חיוני חדש וסדר מתוקן לכל. בארצות אירופה אחדות, בפרנציה, בפרוסיה כבר רואים אנו עקבות התחלה לסדור מעמד הסופרים, המעיד, כי עלול הוא לצאת אל הפֹעל לאט־לאט. דעתי היא, כי עלול הוא, עלול הוא בהכרח.

הדבר הכי־מלבב, שאנו שומעים על החינאים, ואף כי איננו מחֻוּר כל־צרכו, מושך אליו מאד את לבנו גם במצב הסתום הזה, והוא, כי הם משתדלים למנות את חכמיהם לשרים ושליטים! אל אהיה אָץ בדברי לאמר, כי אנו מבינים איך נעשה הדבר ועד־כמה הם מצליחים בדבר. בדברים כאלה בודאי אינם מצליחים, אולם הצלחה במקצת יקרה מאד; גם כל עצמו של הנסיון, מה־יקר הוא מאד! כנראה, בכל ארץ חינה מחפשים חפש רב או מעט, בכל מקום, למצוא את בעלי הכשרון הגדלים בדור הצעיר. בתי־ספר יש שם לכל איש; דרך־חנוך מוזרה, אבל בכל־זאת דרך היא. את הצעירים המצטינים בבתי־הספר הנמוכים מעבירים אל בתי־הספר העליונים ומעניקים להם די מחסורם, למען יצטינו שם עוד יותר — הלוך והעבר אותם מעלה מעלה; מקרבם, כנראה, נלקחים הפקידים והטירונים

לשררה. הם הם האנשים הנבחנים תחלה, אם עלולים הם לנהוג שררה או לא, ובודאי בתקוה טובה מאד לאחריתם; כי הם אנשים אשר כבר הראו כי שאר־רוח להם. נסה אותם: הם עוד לא שלטו ולא נהגו שררה עד הנה; אולי אינם יודעים זאת, אולם אין ספק כי יש בם דעת במקצת – אשר בלעדיה אין ביד איש למשול ולנהוג! גם הדעת איננה כלי, כמו שאנו נוטים לדמות; „היא יד, לתפוש כל כלי". נסה דבר אל האנשים האלה: הם ראוים להבחן מכל שאר האנשים. בודאי, אין כל ממשלה, קונסטיטוציה, מהפכה, מכונה או סדר חברתי, הידועים לי בארץ, אשר ברכה בהם לחקירתנו המדעית כמו אלה. בעל בינה, איש אשר שאר־רוח לו בראש עניני הממשלה: היא היא מטרת כל הקונסטיטוציות והמהפכות, אם בכלל יש להן מטרה. כי האיש אשר שאר־רוח לו באמת הוא, כאשה אני מעיד ומאמין בזה תמיד, גם נדיב־רוח, תם וישר, חובב־אדם ואמיץ־לב גם־יחד. אם אותו קנית לך למושל, קנית הכל. אותו חסרת, ואפילו יש לך קונסטיטוציות בענבי השדה לרוב ופרלמנט בכל כפר וכפר, חסרת הכל.

הדברים האלה נראים מוזרים באמת, ואין אנו רגילים לדרוש ולהתבונן בהם, אולם הגיעו לנו ימים נפלאים; הדברים האלה דורשים, כי נתבונן בהם, ועלינו להכשיר אותם למעשה ולהוציאם אל הפועל באחת הדרכים. הדברים האלה והרבה כיוצא בהם. מכל עברים אנו שומעים ברור למדי קול מבשר, כי בא הקץ לשלטון הישן של ההרגל, כי אָמור על דבר אחד כי התקים ימים רבים איננו ראיה כלל, כי עליו להוסיף להתקים. הדברים אשר היו התנונו ונפסלו; המון אדם רב בכל חברה וחברה באירופה שלנו אינם מוכשרים עוד בכלל לחיות על־פי הדברים אשר היו. אם יד אלפי רבבות־האנשים לא תמצא עוד, אפילו אם גם יעמלו בכל מאמצי־כחם, להביא אכל לנפשם, ו„כל איש שלישי אין לו תפוחי־אדמה גרועים די מחסורו שלשים וששה שבועות בשנה" *),

*) רמז למכת הרעב באירלנדיה בימים ההם. מדברי קרליל בספרו Chartism, פרק ה.

אין זאת, כי על הדברים* שהיו להתקין עצמם להשתנות! — והנה אני חפץ לעזוב עתה את ענין סרור הסופרים.

הה, הרעה שרבצה כנטל כבד ביותר על גבורי־הספר שלנו אלה, לא היה חסרון סדור מעמד הסופרים והחכמים, כי אם חסרון עמוק הרבה יותר וממנו מקור נפתח באמת לרעה הזאת ולרבות כמוה לסופר ולכל בני־אדם. כי על גבורנו בתור סופר היה לנוע גלמוד בדרך לא־סלולה, בתהו לא־סדרים, ולתת את נפשו וכשרונו, לכבוש לו דרך בתוך התהו — עם הדבר הזה היה יכול להסכין עוד: היה רואה זה כגורלם הרגיל של כל הגבורים, — לו רק לא לקו ולא יבשו על־ידי־כך כשרונותיו הוא. אסונו הגדול היתה היבשות הרוחנית (זה השם שאנו קוראים לו) של הדור, אשר חייו היו נתונים בו, ואשר על־ידי־כך גם חייו הוא, יעשה בהם את אשר יעשה, לקו אף הם ביבשות למחצה. המאה השמונה־עשרה היתה המאה של ספקנות ובמלה קלה זו צפונה קופת פַּנְדורה כולה מלאה צרות. הספקנות יש במשמע לא רק ספק שכלי, כי אם גם ספק מוסרי, כל מיני כפירה, אי־תום, יבשות רוחנית. אולי נוכל לפרש בשם דורות מועטים מראש ימות עולם, שעל האדם היה כבד יותר מאשר בו לחיות חיי גבורה. הוא לא היה דור אמונה — דור גבורים! כל הלבבות גם כפרו באפשרות הגבורה, בכל תקף. הגבורה ספה תמה לנצח; שטחיות, נוסחאות ומימרות שגורות נאחזו במקומה. „דור הפלאות" היה או אולי לא היה, על־כל־פנים הוא לא היה עוד. עולם בלה, אשר לא יכלו לשכון בו פלאות, גדל, אלהות, — במלה אחת: עולם ללא־אלהים!

מה דלות ושפלות דרכי מחשבותם של בני־אדם בימים ההם, לא לעומת הנוצרים כשקספיר ומילטון, כי אם לעומת הסקַלדים, עובדי־האלילים הקדמונים, לעומת כל סוג אנשים מאמינים! עץ החיים איגדרזיל, אשר ענפיו הגדולים המחבקים עולם מתנופפים בנעימה

מלאה חזון ואשר שרשיו בוקעים עמוק עד הֶלָה, קמל ומת בתוך קשקוש מכונת־עולם. „עץ" ו„מכונה", הצג־נא זה לעומת זה! אשר לי, אני מֵעיד, כי העולם איננו מכונה! אני אומר, כי הוא אינו מתנועע בכח אופנים, גלגלים, קפיצים ומשקלים, כי הוא דבר אחר, השונה כל־עיקר מקול מַשק מכונת־אריגה ורוב דעות הפרלמנט; כי, במלה אחת, הוא אינו כלל מכונה! — לעובדי־האלילים הצפוניים היה מושג יותר אמתי על עולם אלהים משל ספקני־המכונה העלובים הללו; אנשי הצפון עובדי־האלילים הקדמונים היו אנשים ת מ י מ י ־ ל ב, אולם לספקנים העלובים הללו לא היתה מעולם תומת־לב, אמת. אמתיות למחצה, מימרות נקראו בשם אמתיות. האמת היתה בעיני רוב האנשים למימרה, הנמדדת לפי מספר הדעות, שיכלו לאסוף בעדה. אבד להם כל מושג, כי תומת־הלב אפשרית היא, וגם נבצר מהם להבין מה טיבה. כמה מימרות־נדושות שאלו בתמהון של תם ובהעמידן פנים של צדיק נעלב: מה, האם אין אנו תמימות־לב? יבשוּת רוחנית, אומר אני, אין כֹּל זולתי חיי מכונה; זה היה אפיה של המאה ההיא. לאדם סתם, אם לאשרו לא עמד למטה מדורו והתיחס לדור אחר אשר קדם לו, אי־אפשר היה להיות מאמין, גבור. הוא היה קבור שלא מדעתו תחת ההשפעות המזיקות האלה. לאדם הכביר ביותר אפשר היה להחלץ למחצה רק על־ידי מלחמה ומבוכה אין־קץ, ולנהוג חיי רוּח כמו במות מדומה, כמו במצב מבושף נוּגֶה ולהיות גבור למחצה!

ספקנות הוא השם שאנו נותנים לכל־זאת כסימן המובהק, כמקור הראשי לכל־זאת. הרבה יש עוד לדבר בזה! אילו היינו באים להוכיח ולערוך דעתנו על המאה השמונה־עשרה ועל דרכיה ומחשבותיה, היינו צריכים להרבה שיעורים, לא לחֵלק מועט משיעור אחד. כי אמנם הדבר הזה וכיוצא בו, שאנו קוראים עתה בשם ספקנות, הִיא היא המגפה השחורה והאויב בנפש, אשר כל מוסר ותוכחת, למיום היות האדם על־פני הארץ, כֻּוְּנוּ אליה: מלחמת האמונה בכפירה היא מלחמה אשר לא תִתַּם לנצח! גם אין בדעתנו רק ללמד חובה. עלינו לראות את הספקנות במאה ההיא כחורבן דרכי אמונה ישנות,

כהבנה לדרכים חדשות טובות ומרֻוָחות מהן – כדבר שאין להשיב. אין אנו רוצים לגנות את בני־האדם על כך. אנו רוצים לנוד לגורלם הקשה. אנו נכונים להבין, כי הריסות צורות ישנות אין במשמע הריסות התֹכן הנצחי, כי הספקנות, אף כי מראיה כה משומם וזעום, אינה הסוף, כי אם הראש.

כאשר דברתי זה־לא־כבר מבלי כונה תחלה על־דבר תורת בֶּנְתָּם על האדם וחיי האדם, כניתי אותה במקרה „מדולדלה ועניה יותר משל מוחמד". רואה אני חובה לעצמי לאמר עתה, אחרי שכבר נזרקה המלה מפי, כי זאת היא דעתי המחלטת. לא כי כונתי להעליב את האיש ירמיהו בנתם או את האנשים המכבדים אותו ומחזיקים בתורתו. בנתם בעצמו וגם אמונת בנתם ראוים לשבח, לפי הערך. החלטה גמורה בה להיות, מה שכל הבריות נוטים להיות במורך־לב ורפיון־ידים. הניחו לנו לבוא עד־משבר, אז יבוא המות או הרפואה. אני קורא את האוטיליטריסמוס של מכונת־הקיטור הגסה הזאת צעד המקרב אל האמונה החדשה. היא פרקה מעליה את הצביעות; היא אמרה לנפשה: טוב הדבר, העולם הזה הוא מכונת־ברזל דוממה. אלהיה הוא כח־המושך הכללי והרעב האגואיסטי, הבה נתבונן, מה נעשה בה במשקלים ובמשקלים שכנגד ובשמוש נכון של שִׁנים וגלגלים! בתורת בנתם יש דבר־מה שלֵם, עוז־גבר, כי היא מתמכרת לדָבר שהיא חושבת לאמת. אנו יכולים לקרוא זאת גבורה. אף כי היא גבורה שנקרו עיניה. היא מרום הקק, מְצוי־המדה בלי־חת של הדבר התוהה ועומם, אשר צרר את חיי האדם בכל המאה השמונה־עשרה. כמדומני, כי כל הכופרים באלהים וכל המכבדים אותו רק בפיהם ובשפתיהם מחויבים להיות דבקים בתורת בנתם, אם יש אֹמץ ויֹשֶׁר בלבם. אמונת בנתם היא גבורה חסרת עינים: המין האנושי, כמו שמשון העִור האומלל, הטוחן בבית־האסורים של הפלשתים, לופת ונוטה בכח את עמודי בית־הטחנה שלו, מביא חרבן והֶרס נורא, אולם סוף־סוף הוא מביא גם את גאולתו. בבנתם עצמו לא כִּונתי לדַבר רע.

אולם זאת אגיד, וחפצתי, כי כל איש ידע וישים זאת אל

לבו, שהאיש שאינו רואה דבר בעולם זולתי מכונה, לא בא כלל, לדַוָּתו הרבה, בסוד העולם. אם ממחשבות האדם על העולם יִפָּרֵת כל מושג של אלהות, זאת היא בעיני הטעות הכי־גסה, — איני רוצה להוציא לעז על האלילות ולקרוא זאת בשם טעות עובדי־אלילים, — שבני־אדם עלולים להכשל בה. לא נכון הדבר, שקר הוא בעצם מהותו. איש החושב כן לא יחשוב נכונה על כל הדברים בעולם; ראשית חטאת זו תעקש כל ההיקשים אשר ילמוד. אפשר לקרוא אותה העלובה שבכל הטעיות — מבלי להוציא מן הכלל גם את האמונה בכשפים. המאמינים במעשי כשפים עבדו לכל־הפחות שטן חי; אולם זו עובדת שטן ברזל דומם, לא את אלהים, אפילו לא את השטן! על־ידי־כך הולך ונופל מן החיים כל דבר נאצל, אלהי. רוחני. בכל מקום בחיים נשאר רק caput mortuum מתועב, הקליפה המיכנית, אשר כל נשמה פרחה ממנו. איך יוכל אדם לפעול כגבור? „תורת המניעים" תלמד אותו, כי תחת מסוה ואֵפֶר מרובה או מועט אין כל, זולתי חמדת תענוגים נמבזה, הפחד מפני הצער; כי הרעב לתשואות־חן, לכסף או לכל מיני תפנוקים הוא עִלת העִלות בחיי האדם. בקצרה, כפירה בעיקר, שענשה הנורא בצדה. האדם, אני אומר, לקה ביבשות־הנפש; עולם־אלהים זה היה למכונת־קיטור דוממה, הפועלת רק בכח מניעים, משקלים, גלגלים וקפיצים ועוד דברים אשר לא ידעתי שחרם, ובתוכו, כמו בבטנו המתועבה של פר פַּלָּרִיס,*), אשר עשו ידיו, הוא, פַּלָּרִיס המסכן, יושב ומת מות נבל.

על האמונה אני אומר, כי היא פעולה בריאה של נפש האדם. לֶדֶת האמונה בלב האדם היא פעולה טמירה בלתי־מתוארת בדברים ככל הפעולות החיוניות של הנפש. הרוח הוא באנוש לא להתפלפל ולהתוכח, כי אם לדרוש ולתור בדבר־מה, להקנות לנו

*) עריץ אגריגנטי בארץ יון לפנים (549—565 לפני המנין הרגיל) היה שורף את אויביו בתוך פר־ברזל אשר המציא. לבסוף התפרצו מפניו עם הארץ ושרפוהו בתוך הפר.

אֱמונה זכה ושכל ובינה בדבר־מה, ועל־פיה עלינו לקרבה אחרי־כן אל המעשה. אמנם הספק כשלעצמו אינו חֵטא. בודאי אין אנו קופצים ותופסים את הדבר הראשון הבא בידנו ומאמינים בו סתם! כל מיני ספקות, שאלות, σκεψίς, כמו שמכנים זאת, בכל ענין וחפץ למינהו מתרוצצים בכל לב מבין. היא הפעולה המסתורית של רוח האדם בדבר שהוא מתחיל לדעתו ולהאמין בו. האמונה צומחת מכל זה, כמו האילן מתוך שרשיו, הטמונים בעפר. והנה אם בענינים פשוטים אנו דורשים מן האדם לחשות מספקותיו ולא יפטפט בהם עד אשר יתברר במקצת מה טיבם, הן או לאו, לא־כל־שכן לגבי דברים נשגבים מאד, שאין לדבר עליהם במלים כלל! כי האדם יציג לרְאוָה את ספקותיו ויגיע לידי־כך לדמות בנפשו, כי הוכוח והיקשי ההגיון (אשר במוב שבאפנים אין כונתם אלא הדרך להגיד לנו את מחשבתכם, אמונתכם או אי־אמונתכם באחד הדברים) הוא הנצחון והעבודה התמה של השכל, אשר חֻנן בו; הוי, למה הדבר. דומה, כאילו הפכו את האילן על פניו, ובמקום ענפים, עלים ופֵרות רעננים, חפצו להראות לנו, כי הוא שולח באויר שרשים לא תאר ולא הדר להם — כאילו אין שם תנובה, כי אם מות ואבדון!

כי הספקנות היא, כמו שאמרתי, לא רק בבחינת השכל, כי אם גם בבחינת המוסר, רזון ממושך וחלי בנפש כולה. האדם חי על אשר הוא מאמין בדבר־מה, לא על אשר הוא מתוַכח ומתפלפל בהרבה דברים. אוי אוי לנפשו, אם הוא מעמיד את אמונתו רק על דברים שהוא יכול לשים בכליו ולאכול ולעכל אותם באחד מאבריו! אין לו ירידה גדולה מזו. אנו מכנים את הדור, אשר הוא יורד בו פלאים במדרה כזאת, המעציב, הַדְוָה והשפל בכל הדורות. לב העולם לקוי, חולה, איך אפשר כי יהיה מְתוֹם בשאר אבריו? פעולה תמה חדלה בכל מקצועות עלילות העולם; פעולה מדומה עשויה ביד הרוצים יורשת מקומה. את שכר העולם הם נוטלים, מלאכת העולם אינה נעשית. הגבורים אפסו, מתעתעים ירשו מקומם. איזה דור למן סוף העולם הרומאי, אשר גם הוא היה דור של ספקנות, של צביעות ושל ירידה כללית, מלא המון מתעתעים באותה המאה

השמונה־עשרה? ראה אותם בפטפוטיהם הנפוחים ומלאים רגשנות על מדת הטוב, על חבת האדם, — להקת הרמאים הנמבזה וקליוסטרו בראשם! מעטים היו האנשים בלי תעתועים; הם הגיעו לידי־כך, עד שחשבו אותם לסממנים ותבלין נחוצים לאמת. צֶ'תֶם זה האיש הנלבב בעצמו, בא גם הוא אל הפרלמנט כשהוא מחתל כולו בתחבשת: „הוא זחל ובא ביסורי־גוף נוראים” וכו'. הוא שוכח, אומר וַלְפּוֹל, כי הוא מִתְחַלֶה, עוקר, בלהט הוכוחים, את זרועו מתוך האֶגֶד ומנופף ומעופף אותה כדרך הנואמים! צֶ'תֶם גם הוא חי חיים מוזרים של משַׂחק, חציו גבור, חציו רמאי כל ימיו. כי אמנם הארץ מלאה סכלים וצריך למצוא חן בעיני באי העולם! איך תֵּעשינה חובות העולם במקרה כזה, מה המון שגיאות, הגודרות קלקלה וכשלון, והם הגוררים אחריהם יגון ועוני למועטים או למרובים, יִצָּבר הלוך והִצָּבר בכל הליכות העולם, אין צורך למַצות את החשבון.

לפי דעתי, אנו נוגעים באצבענו בִּדְוֵי מכת העולם, אם נכנה אותו עולם של ספקנות: עולם ללא־תומת־לב, עולם ללא־אמת־אלהים! סובר אני, כי כל התרבות הרעה של תחלואי החברה, כגון המהפכה הצרפתית, הצֵ'רְטיסמוס וכיוצא בהם, קמה, ובהכרח קמה, ממנו. הדבר הזה צריך להשתנות. עד אשר ישתנה אין דבר אשר יוכל להשתנות לטוב. תקותי האחת מהעולם, נחמתי המוצקה למראה כל צרות העולם, כי הדבר הזה הולך ומשתנה. זעיר שם, זעיר שם אנו מוצאים כיום איש היודע כמו לפנים, כי העולם הזה הוא אמת ולא מקסם שוא וכזב; כי הוא גופו חי, חי הוא ולא מת, לא נשתתקו אבריו; כי העולם חי חי הוא ואלהים חופף עליו, נשגב ונורא כאשר היה בראש ימות עולם! ומכיון שאיש אחד יודע זאת, על הרבה בני־אדם, על כל בני־האדם לדעת זאת לאט לאט. ברור הדבר לכל איש אשר יסיר את המשקפים מעל עיניו ויחזה מישרים למען דעת! לאיש כזה דור לא־אֵמון בו עם תולדותיו המלאות מְאֵרָה כבר עבר; דור חדש כבר בא. התוצאות והקנינים הַנְּאָרים הישנים, אף כי הם נראים בעינינו למוצקים מאד, הנם דמיונות תעתועים, המתעתדים לבלות מהר. למקסם־שוא זה ולאחרים, המלאים שאון, העודים גאון

וגובה וכל הבריות צוהלים ומריעים אחריהם, הוא יוכל לאמר בהשקט ובטחה, בנטותו הצדה: אינך אמת, אינך ממשי, כי אם מדומה; סוב ופנה לך! אמנם נסתאות ריקים, תורת בְּנֻתַּם הגסה, ושאר דברים ללא־תומת־לב, ללא־גבורה וללא־אלהים תַּמִּים לגוע לראות עינים, וגם חיש־מהר. דור לא־אֵמֻן בו כמאה השמונה־עשרה אינו אלא יוצא מן הכלל, המתרחש לפעמים. אני מתנבא, כי העולם ישוב להיות עוד פעם תמים, עולם מאמין, וגבורים רבים בו, עולם של גבורה! אז יהיה עולם מלא נצחון, לא קודם לכן.

אולם מה לנו ולעולם ולנצחונותיו? בני־האדם מרבים לדבר יותר מדי על העולם. האם אין לכל אחד מאתנו, ינהג העולם כאשר ינהג, לחיות חיינו אנו? חיים פעם אחת; זוהר דק של זמן בין שני נצחים, באפס תקוה, כי יקום פעמַיִם חלד, עד בלתי שמים. טוב היה, לו חפצנו לחיות, לא כסכלים ותנפי־לב, כי אם כחכמים ובני־מציאות. אם העולם יהיה נגאל, לא יביא הדבר גאולה לנו, ואם העולם יאבד דרך, לא יביא הדבר אבדון לנו. עלינו לפקח על נפשנו, ואמת גדולה צפונה פה ב„חובה לשבת בית!". בכלל, את האמת אגיד, הנה לא שמעתי מימי, כי „עולמות" „נגאלו" באפן אחר. בולמוס זה „לגאול עולמות" כל עצמו הוא פרשה מהמאה השמונה־עשרה ברגשנותה המלאה רוח. אל נא נרחיק ללכת בדרך זו. בדבר גאולת העולם אני תולה בטחוני בלב סמוך בבורא העולם, ואני אין לי אלא לפקח קצת על גאולת נפשי, שיש לי חזקה עליה יותר. — בקצרה, לטובת העולם ולטובתנו אנו עלינו לשמוח, כי הספקנות, אי־תומת־הלב, הכפירה המיכנית עם כל טללי הרעל שבהן עומרות ובלות, וכמעט עברו ובלו.

והנה בתנאים כאלה היה לסופרינו לחיות בדור י׳והנסון. דור אשר, בעצם, האמת היתה נעדרת בחייו. אמתיות ישנות נאלמו דום; החדשות עוד היו חבושות בטמון, מבלי לנסות לדַבר. כל בשורה חדשה לא נצנצה עוד בערפל אשר כסה את העולם, כי חיי האדם בתבל היא אמת ועובדה, ולעולם יהיו כן, כל בשורה, אפילו לא מהפכה צרפתית — שאנו מבינים גם אותה אמת, אף כי אמת עוטה

אש תופת. מה־שונה היתה דרך לותיר במטרתו המסוימה משל י'והנסון, אשר לא היתה גדורה אלא במסורות, הנחות אשר נהיו עתה לדברים לא־יאומן בהם, לדברים סתומים ובלתי־מובנים. תוכחת מוחמד נסבה על „עץ משות בשעוה ודבש", ואפשר היה להגות אותו מן המסלה ולשרוף אותו; אלה של י'והנסון המסכן היו יותר קשים לבער אחריהם. — האיש הכביר ימצא תמיד עבודה, וזאת אומרת עמל וצער, לפי מלוא מתכונת כחו. אולם להנחיל נצחון את גבורנו בתור סופר בתנאים כאלה, אולי היה יותר קשה מאשר בכל תנאים אחרים. לא לחץ ועוני, חוסר־סדרים, מוכר־הספרים אָוסבּוֹרן וארבעה פָנים וחצי ליום *), לא זה בלבד, כי אם אור נפשו נִטל ממנו, אין מורה־דרך בארץ, והה, עוד רע שבעתים, אין כוכב מורה־דרך בשמים! אין לנו לתמוה, כי אף אחד משלשת האנשים האלה לא הגיע לידי נצחון. שבחם הגדול הוא, כי הם נלחמו באמונה. בחבה עגומה נתבונן אם לא אל שלשה גבורים חיים מעוטרי נצחון, כי אם, כאשר אמרתי, אל שלשה קברים של גבורים חללים! הם נפלו חללים בעדנו, וכבשו הדרך לפנינו. הנה שם ההרים, אשר זרקו על ימין ועל שמאל במקום מלחמתם, מלחמת־ענקים; ואחרי אשר תמו כחם וחייהם הם שוכבים עתה קבורים תחתיהם.

כבר כתבתי על־דבר שלשת הגבורים הסופרים האלה מפורש או דרך־אגב; ואני חושב, כי ידוע הוא לרבים מכם ולמותר הוא לחזור ולדבר או לכתוב זאת שוב עליהם. הם מעסיקים אותנו פה בתור נביאים מוזרים של הדור המוזר ההוא; כי כן היו באמת, והחזיון שהם מראים לנו בבחינה זו עלול לעורר בנו מחשבות למדי!

---

*) הוא שכר־הסופרים אשר שלם מוכר־הספרים אוסבּוֹרן לי'והנסון.

אני קורא אותם שלשתם אנשים תמימים פקות או יותר, אשר שאפו באמונים, על־הרוב שלא מדעת, להיות תמימים ולתקוע יתדם באמתה הנצחית של ההויה. ובמדה כזאת, הפּלה אותם להפליא מהמון בני־דורם, המלאכותיים העלובים, ומכשירה אותם להיות ראוים להחשב במדה ידועה כנואמי האמת הנצחית, כנביאים בדורם. הטבע גופו הטיל עליהם הכרח נשגב להיות כן. הם היו אנשים בעלי רוחב־לב כזה, עד כי לא יכלו לחיות על אי־ממשיות — ענן, קצף־מים וכל אפס ותהו נבקע תחת רגליהם; לא היה להם מעמד איתן, כי אם על היבשה המוצקה. לא מצאו מנוח, לא יכלו לכונן מצעדיהם בלתי אם כאשר עמדו הכן עליה. במדה ידועה הם היו עוד פעם בני־הטבע בתוך דור שהכל היה בו מעֻשה; עוד פעם אנשים מקוריים.

אשר לי׳והנסון, הנה תמיד חשבתי אותו, לפי טבעו, לאחת הנפשות האנגליות הגדולות שלנו. איש כביר ואציל; כל־כך הרבה נשאר בו שלא התפתח עד תומו; מה לא היה עלול להיות בסביבה יותר נוחה — פיטן, כהן, מושל עליון! בכלל, אל לאיש להתאונן על „סביבתו", „זמנו" וכיוצא בזה; הדבר הזה לא מעלה ולא מוריד. אם זמנו רע — טוב הדבר, כי על־כן הוא ישנו, לשנות אותו לטוב! בנעוריו היה י׳והנסון עני, גלמוד, באפס תקוה, אומלל מאד. ואמנם רחוק הדבר, כנראה, כי אפילו בתנאים חיצוניים הכי־נוחים לא היה י׳והנסון חי חיי־צער. העולם היה נוחל ממנו עבודה פוריה יותר או פחות; אולם מאמצי כחו נגד עלילות העולם לא יכלו מעולם להיות יותר קלים. הטבע, חֵלֶף נדיבות־רוחו, אמר לו: חֲיֵה בסביבה מלאה כעס ומכאובים, ולא עוד, אלא אפשר כי כעסו ונדיבותו היו צמָדים יחדו במהותם, וגם עד לבלי הֶפְרֵד בינותם. בכל־פנים, על י׳והנסון היה להתהלך תמיד קודר, מדוכא ביסורי הגוף והנפש. כהרקולס זה עטוף שמלת־נֵיסוס בוערת, אשר תסב לו מכאובים קשים בל־ירָפאו; את שמלת־ניסוס אין להעביר מעליו, כי היא עור בשרו! חיים כאלה היה עליו לחיות. שַׁוֵּה אותו לפניך ביסורים אשר הסבה לו מחלת־השקדים, בלבו השוקק הגדול בהמון הרעיונות ההומים בו

מבלתי יכולת להגות אותם בפיו; בהתהלכו בלחץ יגונו כזר בארץ, אוכל לתאבון כל מזון רוחני אשר מצאה ידו להשיג: לשונות בית־ספר ושאר למודי דקדוק בלבד, אם לא מצא טוב מזה! הנפש הכי־גדולה שהיתה באנגליה כולה, ומשכֻּרתה היתה „ארבעה פֶּנים וחצי ליום". אולם נפש ענק, אשר איש לא יוכל לו, נפש אדם באמת. אותו המעשה בנעלים באוקספורד עולה תמיד על לבנו: משרת בית־המדרש *) האיתן, בעל הגרמים העבים והפנים המחוטטים, מהלך בנעלים בלות בימות החורף; אז הציג תלמיד אחד רחמן נדיב זוג נעלים ליד פתחו, והמשרת בעל הגרמים העבים מרים אותן, מתבונן אליהן היטב בעיניו המרוטות, ומה רחש אז לבו! — ומשליך אותן בעד החלון החוצה! רגלים רטובות, בוץ וקור, רעב או כל אשר תחפצו, אולם לא לפשוט יד לנדבה, נדבה לא יוכל נשא! לפנינו פה עזרה־עצמית פרועה קשת־עֹרף; עולם מלא חלאה, גסות, מהומת עוני ומחסור, אולם נדיבות ועוז גם־יחד. המעשה בנעלים אשר השליך החוצה יוצא ללמד על חיי האיש הזה. אדם מקורי — לא איש מחקה מעשי אחרים, לא שואל ומבקש נדבה. נעמוד תמיד על עָמדנו אנו! בנעלים בכל אשר תמצא ידנו. בקור ורפש, אם רצונכם בכך, אבל גם בישר־לבב — על המציאות והממשות שהטבע העניק לנו, לא על המראה המדומה, על הדבר שהוא העניק לאחרים ולא לנו!

והנה בכל הגאון הקשה הזה, גאון גבר בעוז ואדם עומד ברשות עצמו, האם היתה מעולם נפש חסודה ורכה כפופה באטונים יותר לכל דבר שהיה גבוה עליו? נפשות גדולות תמיד כפופות באטונים, הוגות כבוד לכל גבוה עליהן; רק נפשות קטנות שפלות אינן כן. אין לי מופת גדול מזה לדבר שאמרתי קודם, כי איש־האמת הוא על־פי טבעו האיש הסר למשמעת אחרים; כי רק בעולם של גבורים יש משמעת אטונים למדת הגבורה, טיבה של המקוריות.

---

*) בתור תלמיד עני היה משרת למורים, כמנהג הימים ההם.

אִתּוֹ בזה שהיא ח ד ש ה, ייוהנסון האמין בכל־לבו בישן. הוא מצא, כי הדעות הישנות ראויות הן להאמין בהן, והן כשרות לו, והוא חי על פיהן כגבורה נאמנה. כדאי הדבר להתבונן אליו בבחינה זו, כי עלינו לאמר, כי ייוהנסון לא היה כלל איש דברים ונוסחאות בלבד. הוא החזיק בנוסחאות ישנים; אשריו וטוב לו, כי הוא יכול להחזיק בהם. אולם בכל הנוסחאות ש ה ו א יכול להחזיק בהם היה צריך להיות תֹּבֶן טהור מאד. נפלא הדבר, כי באותו דור עלוב של נִיָר, שהיה כה שומם, מעֻשה, מסֻבל בנטל דקדוקי־עניות ומיטרות, הבהיקה תמיד גם לפני האיש הזה העובדה הגדולה של העולם הזה, כי הוא מלא פלאים, והוא ודאי, לא־הגוי בשפתים, נורא כאלהים, כתופת! כדאי הוא לראות איך התאים לדבר זה את נוסחאותיו ואיך בכלל עלה הדבר בידו בתנאים כאלה. הוא דבר ש„עלינו להתבונן אליו בהדרת־כבוד, בחמלה, ביראה". אותו בית־התפלה של St. Clement Danes, אשר התפלל שם ייוהנסון עוד בתקופת וולטיר, הוא בעיני מקום מעורר יראת־הכבוד.

בכח תומתו ובגלל אשר דִּבֵּר עוד במקצת מתוך לבו של הטבע, אף כי בלשון המלאכותית השגורה, היה ייוהנסון נביא. האם כל הלשונות אינן „מלאכותיות"? דברים מלאכותיים אינם כולם מזויפים; — ולא עוד, אלא כל תוצאת־טבע נאמנה לובשת צורה בהכרח; נוכל לאמר, כי כל הדברים המלאכותיים הם א מ ת י י ם בראשית בְּרִיָתם. מה שאנו קוראים „נוסחאות" אינו גרוע מתחלת בְּרִיָתוֹ; הוא טוב בהכרח. נוסח הוא ד ר ך, מנהג; הוא נמצא בכל מקום שהאדם נמצא שם. הנוסחאות נוצָרים כמו מסלול וארח, כמו דרכים כבושות, המוליכות אל אחד הדברים הקדושים או הנשגבים, אשר אדם רב ינהרו אליו. התבונן בדבר. הנה איש, אשר לבו מלא שאיפה חזקה ונמרצה, מוצא דרך לעשות דבר־מה — אפילו רק להגות בשפתיו את יראת־הכבוד הממלאה את נפשו לאל עליון, אפילו רק לברך את רעהו באֹפן נאות. מ מ צ י א היה צריך לכך, פ י ט ן; הוא ברא ניב־שפתים למחשבה, אשר פרכסה בסתר לבו ולבבות אחרים. זאת היא דרכו לעשות את הדבר, אלה הם עקבותיו, ראשית

ה„מסלולי". ועתה בוא וראה. איש אחר כבר הולך בעקבות הקודם לו, כי היא הדרך הקלה ביותר. בעקבות הקודם לו; בכל־זאת בתקונים, בשנויים, כשהדבר צריך לכך; על־כל־פנים מרחיבים אותה, כי כל מה שידבו העוברים בה, כן היא הולכת ומתרחבת; — עד אשר לבסוף לפנינו דרך כבושה רחבה, אשר כל הבריות עוברים ושבים בה. כל־עוד שיש עיר או מקדש או אמת בקצה הדרך לנהור אליו, ברוכה תהי לנו הדרך! אם אין עוד עיר שם, נעזוב את הדרך. כן קמו ונהיו בעולם כל התקונים, המנהגים והסדרים, וכן עברו ובטלו מן העולם. כל הנוסחאות היו בתחלת בְּרִיָתם מלאים תֹּכֶן, יכולים אנו לכנות אותם העור; התֹכן, אשר כבר היה שם, העלה בשר, מתח אברים וקרם עור עליהם מלמעלה. כי לולי התֹכן, לא היו שם גם הם. האלילים אינם נעשים עבודת אלילים, אלא כשהתחילו עובדיהם לפקפק בהם והיו להבל וריק ללבם. אף כי אנו מטיחים דברים תמיד כנגד הנוסחאות, מקוה אני, כי מאיש ממנו לא נכחד ערכם הנשגב של הנוסחאות האמתיים; כי הם היו והם יהיו המכשירים הנחוצים בְּנִוְנוּ עלי אדמות.

התבונן־נא גם עד־כמה ממעט "יוהנסון להתפאר ב„תומתו". הוא אינו מרגיש בעצמו כלל, כי תם־לב הוא ביותר — ובכלל כי מעלה יתרה נודעת בו. איש עמֵל ונקשה ויגיע־כח, או „מלומד", כמו שהוא קורא לעצמו, המתחבט למצוא חית־ידו במישרים, לא לִגוע ברעב בארץ, כי אם לחיות — מבלי לגנוב! אי־הכרה נאצלה יש בו. „הוא אינו נושא פתוחי חותם ה„אמת" על שעוני". לא, כי אם הוא מתגדר באמת, מדבר על־פיה, עובד וחי מפיה. כן הוא תמיד. התבונן עוד פעם. האיש אשר הטבע יעד אותו לפעול גדולות הוא, קודם־כל, מחֻנן בלב פתוח אל הטבע, העושה אותו אי־מוכשר לבלי להיות תמים־לב! ללבו הגדול הפתוח והמרגיש בכל עמקו הטבע הוא עובדה, כל מימרה אינה אלא מימרה; גודל סוד־החיים, שאין למלל אותו, אם יודה בו או לא, וגם אם יתראה כאילו הוא שוכח אותו או כופר בו, נצב תמיד לפניו — נורא ונפלא לכל עברים. יש בו יסוד של תומת־לב שאינה מכירה בעצמה, מפני שלא הטיל בה ספק

מעולם, ולא היה מוכשר לפקפק בה. מירבו, מוחמד, קרומוֶל, נפוליון, כל האנשים גדולי־השם אשר שמעתי את שמעם מימי, הנה זהו היסוד הראש והראשון שבהם. אנשים רגילים אין־ספורות מתוַכחים ומדברים על דעותיהם השגורות אשר קנו אותן בהגיון או שננו אותן בזכרונם מכלי שני: לאיש כזה כל אלה אינן ולא־כלום. הוא זקוק לאמת; אמת שהוא מרגיש בה כי היא אמת. איך יוכל להחזיק מעמד בלעדי זאת? כל נפשו אומרת לו בכל רגע, באפנים מאפנים שונים, כי בלעדי זאת אין מעמד שם. הוא כפוף להכרח הנאצל, להיות איש־אמת. דרכי מחשבותיו של י׳והנסון על העולם לא דרכַי הן, כמו שדרכי מוחמד אינן דרכַי; אולם אני מכיר בשניהם את היסוד הקים של תומת־הלב, ואני שש לראות, כי איש מהם לא החטיא את פעלו. איש מהם לא היה במזרע מוֹץ; בשניהם יש דבר־מה אשר חלקת השדה מגדלת.

י׳והנסון היה נביא לעמו. הוא העמיד חזון להם — כמו שכך היא תמיד מדת אנשים כערכו. את החזון הכי־נשגב אשר העמיד אנו יכולים לתאר כעין מוסר הַשְׂכֵּל: „בעולם שיש בו הרבה לעשות, ומעט יש בו לדעת", התבונן איך תעשה את הדבר! כדאי לֶקח זה להטיף אותו. „עולם שיש בו הרבה לעשות, ומעט יש בו לדעת". אל תצלול בתהומות אין־חקר ובלי־חוק של הספק, של לא־אמון שומם, המתכחש לאלהים; — אז תהיה אומלל, אין־אונים, שולל, איך תוכל לפעול ולעבוד בכלל. חזון זה הטיף והורה י׳והנסון; — ושת לו נוספות בעיון ובמעשה גם את החזון הנשגב הזה: „הסֵר כזב מלבך", אל יהי לך עסק עם הכזב. עמוד בבוץ קור ביום צנה וכפור, אולם בנעלים בלות שלך באמת. „אם כן תעשה, אשריך וטוב לך", כדברי מוחמד. אני קורא זאת, אני קורא את שני הדברים יחדו חזון נשגב, אולי הכי־גדול שהיה אפשרי בימים ההם.

כתבי י׳והנסון, אשר לפנים היו כה נפרצים ומפורסמים, הנה הדור הצעיר נער כפיו מהם, ואל תתמה על החפץ; דעות י׳והנסון הולכות ונפסלות היום מהר, אולם דרכי מחשבותיו וחייו, יש לקוות, לא יפסלו לעולם. אני מוצא בכתבי י׳והנסון עקבות ודאיות של בינה

יתרה וגודל־נפש; — מדות אלה רצויות לנו תמיד, גם אם הן חבושות בכל מיני סרוסים ותהפוכות. הן דברים היוצאים מן הלב; הוא מכַוֵן בהן דבר־מה. סגנון נפלא מתנהג בכבדות — הסגנון הנבחר שיכול לקנות לו אז; לשון מדברת גבוהה גבוהה במדה וקצב, צועדת בגאון ובהדרת־עוז וגם מתהלכת רומה, אשר בימינו נפסלה צורתה. לפעמים לשון משורבבה ונפוחה, שמדתה אינה הולמת את תָּכנה: עליך לשאת פניו לכל־זאת. כי הנה אם הלשון היא נפוחה או לא, תמיד יש בה דבר־מה. יש הרבה ספָרים וסגנונים נאים ותוכם ריק; — איש הכותב כאלה הוא איש עושה עָול לחברה! שטֶה ועבור מעליהם! — לו- לא השאיר ג׳והנסון אחריו דבר, כי אם את ספרי המלים שלו, גם אז יכולנו להכיר בו בינה יתרה, איש טהר־לב. בהגדרותיו הבהירות, בידיעותיו המאֻשָשות, בישרתו ובעומק בינתו ובמשנתו הסדורה, נוכל לאמר, כי הוא הטוב שבכל ספרי־המלים. יש בו כעין אצילות ארדיכלית. הוא עומד נצב לפנינו כבנין רבוע חסון ונִשָׂא, שלֵם, במתכֹּנת קצובה וכלול בהדרו: אתה מכיר כרגע, כי ארדיכל אמן הקים אותו.

עלינו ליחד מלים אחדות, אף כי אנו נחפזים, לבוזי *) העלוב. הוא נחשב לבריה שפלה, גֵאה וזוללת. ואמנם היה כן על־הרוב. בכל־זאת דִבֵר חלקו כבוד באימה ויראה לג׳והנסון יִשָׁאר תמיד כעובדה ראויה לתשומת־לב. האציל השוטלנדי, האוילי וזחוח־הלב, השחצן שבכל בני־דורו, הנגש ברתת וזיע אל הפדגוג הגדול המכוסה אבק והמהיר־לכעוס, היושב בפנת־גגו הדלה; הנה הגות־כבוד טהורה לתור־המעלה; עבודת גבורים בדור אשר חשבו בו, כי אין גבורים ואין יראת־כבוד. גבורים, כנראה, יש תמיד, וגם יראת־כבוד ידועה להם. אנחנו נערוב את לבנו להכחיש את מאמר הצרפתי השנון, כי איש איננו גבור בעיני עבדו משרתו. או אם נכון המאמר הזה, הנה לא אשמת הגבור היא, כי אם אשמת המשרת: זאת אומרת, כי נפשו

*) James Boswell עין עמוד 16 בהערה

היא נפש־משרת שפלה! הוא מצפה לראות את גבורו מתהלך בהֶדֶר מלכות כמו על בימת התיאטרון, בצעדי און, ועבדים נושאים אחריו את שולי בגדו וחצוצרות מריעות לפניו. כך היה לו לאמר: איש אינגו יכול להיות Grand Monarque בעיני עבדו־משרתו. העבֵר מעל לואי הי״ד את אדרת מלכותו, ולא ישאר לפנינו בלתי אם צנון מפֻצל עלוב עם ראש מחֻטב תבנית מוזרה; – אין בו כדי לעורר רגשי כבוד בלב כל משרת. לא, יהמשרת איננו מכיר את הגבור כשהוא רואה אותו! הוי, גם לכך צריך הוא להיות כעין ג ב ו ר, אחד מצרכי העולם בבחינה זו כמו בבחינות אחרות. על־הרוב יש צורך בגבורים באלה.

האם אין לנו לאמר, כי הכבוד אשר חלק בוסֶול לי״והנסון היה באמת הולם אותו וכי בכל אנגליה כולה לא היה יכול למצוא נפש אחרת, הראויה כמוה לכרוע לפניה? האין לנו לאמר גם על י״והנסון העגום הגדול הזה, כי לבו נהג בחכמה בימי חלדו הקשים והמרופים, כי הוא היה מיטיב לכת כאיש בן־חיל? באותו שטמון־התֹהוּ הזה של סופר שאומנותו בכך; באותו שממון־התֹהוּ של ספקנות בדת ובעניני המדינה, בהלכות החיים ובמעשי החיים; בעָניו, באבק אשר עליו, בעיניו הכהות, בגופו החולה ובבגדו הבלה: הוא קבל עליו את הדין כאיש בן־חיל. לא חסר לו לגמרי כוכב מורה דרך בנצח; עוד היה לו כוכב מורה דרך, כמו שכל בני־חיל צריכים לו; בעיניו הנשואות תמיד אליו לא רצה לנטות בכל־מחיר מדרכו בנבכי מצולות־הזמן האלה. „לפני רוח השקר, אפילו יביא עליו רעב ומות, לא יתרפס בשום פנים". שמואל הזקן בן־החיל: Ultimus Romanorum!

על רוסו ומדת גבורתו אין בידי לדבר כן. הוא איננו מה שאני קורא איש כביר. הוא איש חולני, רתחן, היסטֵרִי; לכל־היותר הוא איש נמרץ, ולא כביר. לא היה לו „כשרון השתיקה", כשרון אין ערוך לו, אשר מעטים מאד בין הצרפתים, ובכלל בין כל האנשים

למיניהם בדורנו, מצטינים בו! על האיש הסובל „לבלוע את עשנו": לא להועיל הוא להוציא עשן בטרם הפכו אותו לאש! — כי כל עשן, גם בהוראה המשאלה, עלול להפך לאש! אין לרוסו עומק או רוחב, ולא כח שאנן לנוכח המעצורים, סימן ראשון לגדלות אמתית. טעות עיקרית היא לכנות חמת־רוח וקשיות־לב בשם כח! אדם שאחוזתו עוית איננו חזק, אף כי ששה אנשים לא יעצרו כח להחזיק בו. האיש היכול ללכת תחת משא כבד מבלי להכשל, הנה האיש החזק! עלינו לזכור זאת תמיד, ביחוד בשעות הסואנות־ברעש האלה. האיש שאיננו יכול לשים יד לפה עד אשר תבוא שעת הדבור והמעשה, אינו אדם כיאות.

פני רוסו המסכן מעידים בעינינו על אפיו. עֹצם רב, אבל צר ומצומצם ילין בהם: מצח־גֶרֶם, עינים שקועות, יושבות ישר, אחת מול אחת, ומבטן נבוך — נבוך, והן מציצות בעיני חולדת־הבָּר. פנים המפיקים כעס ועֹני וגם עֹני של נַוָלות, וגם כי מלחמה לו בו תמיד; דבר־מה שפל, הטוני בהם, ורק עוז פניו משפר אותו קצת: פני איש שקוראים קנאי — גבור שנהפך מראהו למשחית! אנו מכירים אותו פה, כי למרות כל מגרעותיו, ורבות הן, יש לו הסימן הראש והראשון של הגבור: לבו תמים ושלם עמו. לב תמים לו כמו לכל האנשים התמימים שהיו מעולם. כאשר לא היה אף לאחד מהפילוסופים הצרפתים ההם. ולא עוד, אלא אפשר לאמר, כי תומת לבו היתה גדולה יותר מדי טבעו הגוה להתרגש והרפה; והיא אשר באמת הביאה אותו לאחרונה לידי תהפוכות וזרות, כמעט לידי שגעון. לבסוף כאילו רוח עִועים היתה נסובה עליו: דעותיו תקפו אותו כשעירי שחת; טלטלוהו והדיחוהו על ראשי צוקים!

חמאת רוסו וצרתו היא מה שנוכל לכנות על־נקלה במלה אחת: אהבת־עצמו, והיא היא מקורה ותמציתה של כל חמאת וכל תלאה. הוא לא מצא און בנפשו לכבוש את יצרו: רעב שפל, בבמה: פנים, היה תמיד הכח המניע בו. חושש אני, כי הוא היה איש רודף־כבוד מאד; להוט אחרי שבחים מפי הבריות. הלא זוכרים אתם מה שעלתה לגבירה גֵ׳נְלִיס עמו. היא לקחה אתה את זַ׳ן זַ׳ק אל התיאטרון; הוא

התנה אתה ללכת שמה בעלום שמו – „איני רוצה בשום פנים להראות שם!" אולם קרה המקרה, כי המסך נטה קצת הצדה: קהל הרואים בדיוטה התחתונה הכירהו, ולא השגיח בו ביותר. הוא התמרמר מאד על זאת; כל הערב היה סר וזעף ודבריו היו רק תלונה ורוגז. הגבירה הפקחית נוכחה אל־נכון, כי לא זעף לבו על אשר ראו אותו, כי אם על אשר לא צהלו לקראתו בראותם אותו. מה מלאה ממרורים ולענה היתה נפש האיש הזה; רק המלת חשד, בדידות מדעת, רוח סרה וקשה! הוא לא יכול לחיות בשלום עם איש. איש אחד נכבד מערי־השדה, אשר היה מבקר אותו לפעמים קרובות והיה רגיל לשבת אצלו והראה לו אותות כבוד וחבה, בא יום אחד ומוצא את ז'ן ז'ק, כי רוחו סרה, מבלי להבין על־מה־זה. „Monsieur" אמר לו ז'ן ז'ק בעינים דולקות, „יודע אני על מה באת הנה. באת לראות מה חיי־צער אני חי; מה מעט יש בסירי הדל השפות שם. טוב, הֵצץ לתוכו! יש שם חצי ליטרא בשר, ראש לפת ושלשה בצלים. הנה זה הכל. לֵך והודַע זאת גלוי ברבים, אם טוב בעיניך, Monsieur!" אדם כזה היה לדבת־עם. הבריות יצרו להם אנקדוטות לשם שחוק וקלות־ראש ולשם שעשועים תיאטרוניים מתוך הכרכורים והפרכוסים של ז'ן ז'ק המסכן. הוי, לו לא היו שחוק ושעשועים תיאטרוניים; לו היו אמת לאמתה! הם פרכוסי גלַדיאטור גוֵע: הזירה המלאה קהל־רואים מפה לפה משתעשעת במחזה, אבל הגלדיאטור מפרפר וגוֵע.

ובבל־זאת, זה האיש רוסו, כאשר כבר אמרנו, בקריאתו הנלהבה אל האמות, בספרו Contrat social, בתשבחותיו לטבע וגם לחיי הפראים בטבע, נגע עוד פעם במציאות, חתר אל המציאות וכהן במשמרת נביא לדורו. כאשר מצאה ידו וכאשר מצאה יד דורו! נפלא הדבר, מבעד לכל העקלקלות והתהפוכות ושגעון כמעט מהבהב בחדרי לב רוסו המסכן זיק אש־שמים באמת. מתוך סביבת ההתפלספות, הספקנות והלצנות הלועגת הצנומה התעורר עוד פעם בלב האיש הזה רגש איתן והכרה, כי חיינו אלה פה אמת הם; לא דבר המוטל בספק, לא מדרש הלכה, לא התולים, כי אם עובדה, עובדה נוראה. הטבע גלה את אזנו לדבר הזה, פקד עליו

להביע אותו, והוא הצליח להביע אותו; אם לא בשפה ברורה, מפורש, כי אז בשפה נלעגה וסתומה — ברורה עד־כמה שיכול. אמנם מה כל חטאיו ותהפוכותיו, אפילו דְבַר גנבו סְרטים, מְרודיו ונדודיו הפרועים ללא־מטרה, בשנדין אותם לכף־זכות, אם לא של איש אשר שֻלח במלאכות הכבדה ממנו ובמסלה שאינו יכול עוד למצוא אותה, והוא מתנודד הנה והנה, ולוטש עיניו, כמַכה־תמהון, כה וכה? האדם מובל בדרכים מוזרות. עלינו לנהוג עין טובה באדם. לתלות תקותנו בו; להניח לו לנסות את אשר תמצא ידו. כל הימים שהוא עודנו חי, יש תקוה לכל אדם.

על־דבר כשרונותיו הספרותיים של רוסו, אשר בני ארצו מעריצים עוד למאד, לא אֹמַר הרבה. ספריו, כמוהו גופו, משחתם בם; לא ממין הספרים הטובים. יש חמדת־בשרים ברוסו וכיד כשרונות רוחו הטובה עליו הוא מתאר תמונות מלאות במקצת המודות לוקחות־לב: אולם הן אינן פיוטיות באמת. לא נוגה שמש צח; כעין מעשה אופירה; מעין פאֵר מלאכותי הכלילי־ורדי, שכיח הדבר, ולא עוד, אלא קנין הכל הוא אצל הצרפתים מן־הוא והלאה. לְמַדַם די סטַאיל יש מקצת ממנו; בס"ט־פּיֶר, וכן גם ב„ספרות היאוש" המפרכסת והמתמיהה שבימינו נפרץ הדבר מאד, אולם אותו חכליל הוֶרֶד אינו הַגֶוֶן הנכון, ראה את שקספיר, את גתה, אפילו את וַלְטר סְקוט! האיש אשר התבונן פעם אליהם ראה מה בין האמת ובין האמת המדומה ויוכל להבחין ביניהן אחרי־כן תמיד.

בי'והנסון ראינו כמה טובה יכול נביא להביא לעולם, אפילו בתנאים קשים מאד ולא־סדרים. ברוסו יש לנו לראות, להפך, את רוב הרעה הנוראה הכרוכה לפעמים בעקב הטוב בתנאים מקולקלים כאלה. בבחינה ההיסטורית, הנה מחזה מרעיש־לב הוא רוסו בעינינו. נדח בפנת גג בפריז, בחברה הקודרת של מחשבותיו וצרכיו; מוּנָד ממקום למקום; נרגז ומלא מרורות, עד אשר השתולל לבו בקרבו והוא נוכח לדעת, כי העולם אסף את שלומו ממנו, וגם חוקי העולם. נוח היה לעולם, אם אפשר היה הדבר, אילו לא קם איש כזה להתגרות

בו ביד רמה. אשר היה לכלוא אותו בפנת גג, לשחוק עליו כבעל משוגע, לעזוב אותו לגוע ברעב כחית־פרא בכלוב; — אולם אי־אפשר היה להגיאהו מלהצית אש בעולם. המהפכה הצרפתית מצאה את מבַשרה ברוסו. מחשבותיו, מחשבות משוגע למחצה, על מצוקות חיי־התַרבות, על יתרון חיי הפרא מן חיי בן־התרבות וכיוצא באלה הועילו הרבה לנסוך רוח עִועים על צרפת כולה. אמנם, ישאל השואל: מה יכול היה העולם, מושלי העולם, לעשות באיש כזה? קשה לאמר מה יכלו שליטי העולם לעשות בו! אוּלם את אשר היה יכול הוא לעשות להם, הוי, ברור למדי — לשלוח הרבה מהם אל הגיליוטינה! אולם רב לנו עתה לדבר ברוסו.

מחזה נפלא הוא, כי בדור המאה השמונה־עשרה, דור בלה, כופר וצנום, בין האנשים והמעשים המלאכותיים כצורות עשיות נְיָרד עבה, קם גבור אחד בדמות רוֹבֶּרט בּורנס. כפלג דק זה במדבר סלע, — כקרן אור, היורד פתאם מהשמים, בתוך המחזות המלאכותיות באולם ווּקְסְהָל*). האנשים לא ידעו מה טיבו. הם חשבו גם זה כאחד מהאורים המלאכותיים בווּקסהל. חבל, כי הניח להם לחשוב עליו זאת, אף כי הוא נלחם, עִור למחצה, כמו במצוקי־מות כנגד הדבר הזה. אולי מעולם לא ערכו קבלת־פנים מוטעת כזו לאיש. עוד פעם נערך תחת השמש מחזה־תוגה של חיים, אשר תמו לריק ובהלה.

גורל חייו המר של בורנס ידוע לכולכם. נוכל לאמר בבטחה, כי אם הסתירה בין המעמד שהאיש תופס בחיים ובין המעמד שהוא ראוי לו גוררת אחריה גורל מר לאדם, הנה אין לך גורל מר משל בורנס. בין אותן הנפשות העושות במחזה, הצמוקות, ל צ נ י ם

*) אולם־שעשועים ידוע בלונדון.

ברובם, של המאה השמונה־עשרה, נמצא עוד פעם אדם מקורי, ענק, אחד מאותם האנשים הבוקעים ויורדים למעמקי הנצח, העומדים במעלה אחת עם הגבורים בקרב בני־האדם. והוא נולד בנוה דלים באירשיר. הנפש הבי־גדולה בכל ארצות הבריטים הופיעה בקרבנו בדמות אכר שוטלנדי בעל ידים נוקשות.

אביו, אכר עמל בזעת־אפים, שלח ידו בעסקים שונים; מאומה לא עלה בידו. תמיד היה שרוי בדחק. פקיד האחוזה, פקטור קוראים אותו השוטלנדיים, היה שולח מכתבים ואיומים, מספר בורנס, אשר „הזילו דמעות מעינינו". איש בן־חיל עמל בזעת אפיו וסובל קשה, אשתו, אשת־חיל וכבירת־לב, וילדים, אשר בורנס היה אחד מהם! בארץ זו, כה רחבת ידים, אין נוה־מקלט להם. המכתבים „הזילו דמעות מעינינו": הָבֵן זאת! אביו בן־החיל, אני אומר זאת תמיד, — הוא גבור ופיטן שותק, כי אילולי כן, לא היה הַבֵּן לגבור דובר מעולם! רבו של בורנס בא אחרי־כן ללונדון והכיר טיב חברה הגונה; והנה הוא העיד, כי בכל מסבת אנשים לא נהנה מעולם שיחה מלאה טעם יותר מאשר בנוֵה האכר הזה. לא „שבע חלקות־השדה המוחכרות בידו"—לא הן ולא „חלקת החומר הרזה", ולא כל משלח־יד אחר, אשר נסה למצוא בו מחיתו, לא הצליחו בידו; הוא נלחם מלחמה קשה וכבדה ממנו כל ימיו! אולם הוא עמד בקשרי מלחמה באמץ־לב; כאיש נבון, נאמן, עשוי לבלי־חת; — אשר נענע ראשו דומם יום־יום לבמה עמל ורוגז; אשר נלחם כגבור חשאי — איש לא פרסם בעתונים מאמרים על נדיבות רוחו; לא העניקו לו אותות־כבוד ותשורות־יקר! ובכל־זאת הוא לא עלה בתֹהו; אין דבר עולה בתֹהו. הנה רוברט פה, פריו — ובאמת פרי הרבה דורות בני־אדם במוהו.

זה האיש בורנס קם בתנאים לא־נוחים מאד; לא־לְמֻד, עני, נולד רק ליגיעת־כַּפַּיִם קשה. כתב, כאשר הגיע לידי־כך, בלשון־אכרים מיוחדה, הידועה רק בחבל קטן בארץ אשר חי בה. לו כתב מה שכתב בלשון אנגליה הכללית, מובטחני, שהיה מְקֻבָּל בפי כל, כי הוא אחד מגדולי ארצנו או כי היה עלול להיות גדול כמוהם. כי

אם עורר תשוקה בלב אנשים רבים לחדור מבעד לקליפה הגסה של לשונו המיוחדת, אות הוא, כי דבר־מה היה בו, היוצא הרבה מגדר הרגיל. הוא קנה לו ועוד מוסיף לקנות לו שֵׁם ידוע בכל רחבי עולמנו הַסַּכְּסוני: בכל מקום אשר אחת הלשונות הסכסוניות מְדֻבֶּרֶת שם, באים בני־אדם לידי הכרה, אחרי שהאחד או השני מעַיֵּן בכתביו, כי אחד מהאנשים הסכסוניים הכי־חשובים במאה השמונה־עשרה היה האכר האירשירי שנקרא בשם רוברט בורנס. כן, רצוני לאמר, כי גם פה לפנינו חטיבה מטיב הסכסוני הטהור: חזק כסלע־הַהֶרֶץ, הַמְּשֹׁרָש במעמקי האדמה; סלע, אבל מעינות מים חיים מלאים עדנה ורוך בקרבו! גלגל־סופה פרא עז של תאוה וכשרון נרדם בו, וכמה נ ע י מ ת שמים היתה ספוגה בחֻבּוֹ. מקוריות אצילה ואיתנה; קשה, כפרית, תמימה; תומת־חוסן נאמנה; עם רשפיה רשפי־אש, עם טל רחמיה הרכים—כמו תור הצפוני הקדמון, אֵל האכרים!

אחי בורנס, ג׳ילְבֶּרט, איש נבון ובעל־צורה, הגיד לי, כי בימי נעוריו היה רוברט, בכל עניו ומרודו, שמח וטוב־לב. הוא היה נער עליז וצוהל מאד, פרוץ בשחוק, טוב־שכל וטהר־לב. כי נעים היה יותר לשמוע אותו אז, בחפרו טוֹרֶף באגם, כשהוא ערום למחצה, מאשר אחרי־כן. מאמין אני בזה. אותו בסיס־השמחה (fond gaillard, כאשר קרא זאת המרקיז הזקן מירַבּו), יסוד ראש וראשון של נוגה־שמש ועליצות, בלִוית שאר מדותיו העמוקות והכריוזיות, הוא אחד התָּוים הלוקחים־לב ביותר באָפיו של בורנס. עֲתֶרֶת תקוה בו; על אף גורלו המר, הוא אינו עצוב־רוחַ; הוא נוער בעוז־נפש את עצבו ורגזו; מדלג ופוסח עליהם מלא־נצחון. כארי זה ה„נוער רסיסי טל מרעמתו״, כסוס אביר שוטף במרוצתו „אשר י ש ח ק לרעש כידון״ *). ואמנם, האם תקוה, עליזות, מעין אלה שאנו מוצאים בבורנס, אינן בעצם פרי לב חם מלא אהבה ונדיבות — שהוא ראשית הכל לכל־אדם?

---

*) איוב מ״א, כ״א. אולם הכתוב מדבר שם בלויתן.

מוזר יהיה בעיניכם, אם אכנה את בורנס הנפש המחוננת־בשרון הבריטית הכי־גדולה שהיתה לנו באותה המאה שהוא חי בה, ובכל־זאת מובטחני כי הנה היום הולך ובא אשר לא יהיה חשש־סכנה להגיד כדברים האלה. כתביו, כל אשר פָּעַל בתנאים קשים כאלה, אינם אלא קטע דל ממנו. הפרופיסור סטיוארט העיר בצדק, והדבר הזה נכון הוא לענין כל הפיטנים ההגונים, כי כשרונו הפיוטי לא היה כשרון מיוחד, כי אם בכלל פרי רוח מקורי כביר מטבעו, אשר התבטא בדרך זו. כשרון בורנס, כפי שהתבטא בשיחותיו, מרֹמָם מאד בפי כל האנשים אשר שמעו אותו פעם אחת. כל מיני כשרונות: למן אותות הנמוס, המלאים חן ונועם, עד האש הגדולה של הנאום הנלהב; צהלת־שמחה כבירה, אנחת־אהבה חרישית, מליצה קצרה ונמרצה, חזות בהירה וחדה; הכל היה בו. רוכסיות שנונות מהללות אותו כאיש אשר לשמע דבריו „פג לבן". יפה הדבר הזה, אולם עוד יפה מזה הוא מה שספר האדון לוֹקְהַרט, ואשר כבר זכרתי פעמים ושלש, כי המשרתים והמשמשים בבתי־המשקה היו קופצים ממטותם והיו נדחקים לבוא ולשמוע את האיש הזה בדַבּרו! משרתים ומשמשים: — גם הם היו בני־אדם, ופה היה איש לפניהם! אני שמעתי הרבה על מדַבּרו, אולם הדבר הטוב בכולם הוא מה ששמעתי עליו בשנה העברה מפי איש אחד נכבד, אשר היה זמן רב ממיודעיו. כי מעלה יתרה היתה בנאומו, והיא, כי היה בו דבר־מה. „הוא דבר מעט, לא הרבה", הגיד לי הזקן הזה, „היה יושב דומם בימים הראשונים ההם, כמו בחברת אנשים גבוהים עליו, ותמיד, כאשר דבר, היה כדי להפיץ אור חדש על הדבר". תמה אני אם כדאי לאיש לדבר זולתי זאת! אולם, אם נתבונן אל עוז נפשו בכלל, חסנו הבריא בכל־פנים, ישרת לבו האיתנה, שכלו החריף, מדת עוז־גבר ונדיבות, שהיתה בו — איפה נמצא איש מחֻנן בכשרונות יותר ממנו?

בין האנשים הגדולים שבמאה השמונה־עשרה אני מרגיש לפעמים, כאילו בורנס דומה למירַבּוֹ יותר מאשר לאיש אחר. הם שונים מאד זה מזה במראיהם החיצון. אולם התבונן אליהם פנימה!

הנה אותו כח הגוף והנפש האיתן וקשה־העֹרף, המיוסד על הדבר שמירַבו קורא fond gaillard. על־פי הטבע, תנוכו, גזעו, הנה מירַבו היה יותר סוער: איש הומה, מתגעש ואינו יודע מרגוע. אולם סימנו המובהק של מירַבו הוא אמת ושכל ישר, עוז סקירה נכונה, בינה יתרה. הדבר שהוא אומר ראוי לזכור אותו. ברק אור הבינה המאיר דבר זה או אחר: כן מדברים שני האנשים האלה! אותם יצרי־הלב הסוערים לשניהם, העלולים גם להתגלות בתור רגשי אהבה רכה ועדינה מאד. לשון שנונה, צחוק פרוע, עוז ועצמה, ישֶׁר ותום — כל אלה היו בשניהם. פרצופי שני האנשים אינם שונים זה מזה. גם בורנס היה עלול למשול, להתוַכח באספות לאומיות, לעסוק בפולי־טיקה, כאשר לא מצאו ידי רבים. הוי, אמץ־הלב שהיה עליו להראות כדי לתפוש סירות המבריחות עצמן מן המכס בסוֹלְוֵי פריתּ*); לחשות לנֹכח כה הרבה דברים, אשר לא נאום טוב, כי אם חמה שפוכה היתה ראויה להם: באותו אמץ־הלב היה יודע להצריח בקולו על המנצח על נמוסי החצר די בְּרֵיזֵי וכדומה והיה יודע להתגדר לעיני כל העולם בתור שליט ממלכות ומנהיג תקופות גדולות אשר זכרן לא יסוף! אולם הם גערו בו בנזיפה, הפקידים הגבוהים עליו, אמרו וכתבו אליו: „אתה אין לך אלא לעבוד, ולא להמהת“, בכשרון מחשבתך הכי־גדול אז בארץ זו אין לנו חפץ; עליך לפקח על מכסי־הַשֵּׁכר פה; לשם־כך באת הנה. נפלא הדבר — וראוי לזכור זאת, אף כי יודעים אנו מה שיש להגיד ולענות עליה! כאילו המחשבה, בת החושב לא היו בכל הדורות, בכל המקומות והמעמדים שבעולם דוקא הדבר אשר הוא נחוץ. האם האיש שאינו חושב, ראיש שאינו עלול לחשוב ולראות, כי אם לגשש ולשגות בדמיונות ולראות את טיב הדבר שהוא עוסק בו שלא כהויתו, איננו תמיד בעל משחית? הוא רואה אותו שלא כהויתו, הוא טועה בו, כמו שאמרנו; הוא חושב אותו לדבר זה, ואינו אלא דבר אחר —

*) הוא היה פקיד־המכס באותו הבל־הים בשוטלנדיה.

ומניח אותו בשוא והבל! הוא בעל משחית; בעל משחית עד לבלי להביע במלים, אם הוא נִתָּן במרומים. — „למה נתאונן על זאת?" אומרים קצת אנשים: „צר מאד כי חוסמים לכח את שדה־המערכה שלו; אמת היא זאת מקדם קדמתה". אמנם, וכל־שכן ענין רע הוא לשדה־המערכה, אומר אני. התאונן על הדבר אינו מועיל הרבה, העמֵד את האמת על מכונה יוכל להועיל. כי אירופה במהפכותיה הצרפתיות אינה מוצאה חפץ בבורנס, אלא שיהיה מפקח על טכס תביות־השכר — הוא דבר אשר אי־אפשר לי למצער לשמוח בו.

עוד פעם עלינו להעיר, כי התכונה הראשית של בורנס היא תומת לבו. כמו בשירתו כן בחייו. בת שירתו אינו שרה על דמיונות־שוא; היא שרה על דברים ממשיים, שהוא מרגיש באמת. המעלה הראשית של תכונתו ושל חייו בכלל היא האמת. על חיי בורנס נוכל לאמר, כי הם תומת־לב גדולה וטרַגית. מין תומת לב פראים — לא אכזריה, זאת לא־זאת; אבל של פראים הנפתלים עירומים עם הויתם של הדברים. בבחינה זו יש דבר־מה ממדת הפראים בכל האנשים הגדולים.

הערצת גבורים — אודין, בורנס? גם הסופרים האלה לא היו חסרים כעין פולחן גבורים: אולם באיזה מצב מוזר הגיע להם הדבר! המשרתים והמשמשים בבתי־המרזח השוטלנדיים, אשר היו צובאים על פתחו והיו להוטים לקלוט כל מלה אשר התמלטה מפי בורנס, אָצלו יראת־כבוד שלא מדעתם למדת הגבורה. ־יוהנסון מצא לו מעריץ בבוסוֶל. לרוסו היו מעריצים לרוב; נסיכים באו לשחר את פניו בפנת־גגו הדלה; גדולי העולם, הגבירות היפות אָצלו כבוד לאיש המטורף המסכן. לו לעצמו היה הדבר לסתירה מבהילה; אין להשלים בין שני הקצוות בחייו. הוא מסב על שלחן הגדולים, ועליו להעתיק תוי־נגינה, להשתכר כדי מחיתו. וגם אין השעה מספיקה לו להעתיק את תוי־הנגינה שלו. „מרוב ההזמנות לסעוד אצל אחרים", מתאונן הוא, „אני בחזקת סכנה, לגוע ברעב בביתי". גם מדה זו שנהגו בו מעריציו היא בחזקת ספק מאד! אם אבן הבֹחן לתכונת הדור,

הטובה היא אם רעה, היא דרך הכבוד שהוא נוהג בגבורים, כלום נוכל לאמר, כי הדורות האלה היו מן המעולים? ובכל־זאת, סופרינו הגבורים הם מורים ומושלים, הם מלכים, כהנים, או תכנה אותם אשר תכנה. בעצם אין עצה ואין תבונה להפריע אותם ממעשיהם. על העולם להשמע לקול האיש ההוגה והחוזה בעולם. ביד העולם לשנות צורת הדבר. בידו לעשותה לנוגה שמש־קיץ הולך ואור ורב־ברכה או לשואת־בלהות וסופת־קטב — וההבדל לתועלת העולם רב הוא לאין־ערוך! צורת הדבר עשויה להשתנות מאד, אבל טיבו ופעולתו אינם עשוים להשתנות על־ידי כל כח תחת השמש. אור או ברק, הברֵרה ביד העולם. לא אם מכנים את אודין בשם אל, נביא, כהן או שם אחר אשר פינו יקבנו; אלא אם אנו מאמינים במלה שהוא משמיע לנו: כאן הכל. אם מלתו אמת, עלינו להאמין בה; ובהאמיננו בה, עלינו לְקַיֵם אותה. מה שֵׁם נִתן לגבור ולמלתו, או איך נקדם אותו או אותה, הוא בעיקר דבר הנוגע לנו ביותר. אולם האמת החדשה גופה, הגִלוי החדש והעמוק יותר של סוד העולם, יש בה באמת מטבע בשורת שמים, והיא תְכוּף להִשָׁמע לה.

לאחרונה אעיר עוד על התקופה הכי־חשובה בתולדות חיי בורנס — והיא דְבַר בואו לאֶדִינבורג. לפעמים נדמה לי, כי הליכותיו שם נתנו לנו את האות היותר נאמן כמה כח ועוז־גבר היו בו. אם נתבונן בדבר, הנה מעמסה כבדה מזו כמעט אי־אפשר להטיל על כח איש. ולפתע־פתאם! כל מדת „האריות", אשר היתה בעוברי אנשים אין־מספר, כמוה כאין לעומת זאת. הרי זה כאילו הגיע נפוליון למלכות, לא לאט־לאט, כי אם בן־לילה, ישר ממשמרתו בתור לֵיטנַנְט לארטילֵיריה בגדוד La Fère. בורנס, אשר עוד עמד אז בשנת העשרים ושבע לחייו, איננו עוד אפילו אכר; בורח הוא לאיי הודו המערבית, להנצל מקלון וממאסר. בחודש זה הוא אכר שירד מנכסיו ואבדה לו גם משׂכֻּרתו לשנה, שעלתה לשבע ליטרות סטרלינג, ובחודש שלאחריו הוא במסבה מזהירה של רמי־המעלה וגבירות יפות, מוביל אל השלחן דוכסיות מעולפות אבני־חן; הוא אבן־השואבת המושכת

אליה כל עין! יש אשר מוצאים את האדם פגעים רעים כבדים מנשא; אולם בנגד איש אחד היכול לשאת את האשר יש מאה אנשים היכולים לשאת את הפגעים. מתפלא אני מאד על מדת בורנס לשאת את כל זאת. כמעט אין למצוא איש שהתנסה בנסיונות קשים כמוהו ועמד בכל־זאת בנסיון. מיֻשב בדעתו, לא משתאה, לא שפל־רוח ולא גבה־לב, לא בַישן ולא מִתְנַאֶה: הוא יודע בעצמו, כי הוא האיש רוברט בורנס; כי תור־המעלה הוא רק ה„חותם שעל־גבי המטבע" *), כי הפרסום הוא רק אור נר־שעוה, המראה מה טיבו של האיש, אבל איננו משנה אותו לטוב אף במה או עושה אותו לאיש אחר! הוי, הנקל לפרסום לעשותו לאיש גרוע ממה שהיה, אם לא יפקח עין על זאת, לנאד נפוח מלא רוח — נפוח עד אשר יתפקע, ואז יהיה אריה מת, אשר „אין תחיה לגופו", כאשר אמר האומר. גרוע מן הכלב החי! בורנס מעורר השתוממות בבחינה ז.

ובכל־זאת, הוי, כאשר כבר העירותי על זה במקום אחר, אותם „צַיָּדי האריות" היו בעוכרי בורנס והם הסבו בנפשו. הם הם נטלו ממנו את היכֹלת לחיות. הם התלקטו מסביב לו באחוזתו, הפריעוהו ממעשהו; לא היה מקום אשר תרבה מהם הדרך אליו. הוא לא היה יכול להשכיח מלבו, כי הוא האיר שבחבורה, אף כי באמת ובתמים השתדל בזה. רוגז קופץ עליו, עמל וכעס, הוא נכשל בשגיאות; העולם הולך ושָׁמֵם לו; בריאותו, שמו הטוב, שלום נפשו — כלו ואינם בתֻמם — והנה הוא גלמוד מאד! מחשבה נוגה עולה על לבנו! האנשים באו לראות אותו; לא מתוך חבה ולא מתוך איבה אליו. הם באו לשם שעשועים קצת: הם השתעשעו די־צרכם; וחיי הגבור נספו על־ידי־כך!

ריכטר אומר, כי על־פני האי סומַטְרה יש מין „חפושיות מאירות",

---

*) „Rank is but the guinea-stamp,
A man's a man for a' that!"

משירי בורנס.

זבובי־אש גדולים, אשר יושבי הארץ תוחבים אותם על קסמי עץ, למען האיר בהם את הדרך בלילה. לבני מרום־העם יש היכולת לנסוע על־ידי־כך לאור נעים, והם מתענגים מאד עליו. כבוד גדול לחפושיות המאירות! אולם —! —

שיעור ששי.

הגבור בתור מלך. קרומוֶל, נפוליון. המהפכה החדשה.

(יום ששי, בעשרים ושנים לחודש מאי 1840.)

אנו באים עתה אל הצורה האחרונה של מדת הגבורה, שאנו קוראים מלכות. המושל באדם, האיש אשר עלינו לבטל רצוננו מפני רצונו ולהשתעבד אליו באמונים, ולמצוא אשרנו בשעבוד זה, יש לחשבו להכי־נכבד בין האנשים הגדולים. הוא לנו באמת מְכַלֵּל כל צורות הגבורה למיניהן; הכהן, המורה, כל מעלה חלונית או רוחנית שנוכל לדמות בנפשנו כי היא שרויה באדם, גלומה בו, כדי לשלוט בנו, לנהל אותנו תמיד בעצתו, להגיד לנו את אשר עלינו לעשות ביום פלוני ובשעה פלונית. הוא נקרא Rex, מושל, Roi, שמו בלשוננו האנגלית עוד יותר נאה לו: Könning, King, שהוראתו: היכול, המוכשר.

עיונים רבים, הנוקבים ויורדים אל תחומים עמוקים סתומים, אשר באמת אין חקר להם. עולים מבלי־משים במחשבתנו פה; מרובם עלינו לחשוך פינו עתה. אם כדברי בורקי, כי אולי בית־דין־צדק של שנים־עשר שופטים מושבעים הוא נשמת הממשלה, וכי כל מתן חוקים, משק מדינה, וכוחי הפרלמנט וכיוצא בדברים אלה מכֻוָּנים רק „לכנוס שנים־עשר איש, אשר אין משוא־פנים לפניהם, ולהושיבם לכסא שופטים מושבעים" — לא־כל־שכן רשאי אני לאמר, כי בכל נמוסי החברה אשר בארץ העיקר הוא למצוא את האיש ההוא, אשר יתרון הכשֶׁר לו, ולהכתיר אותו בסמלי היכולת, בשררה, ביקר וגדולה, במלכות, בשלטון או בכל שם אשר פינו יקבנו, למען תת לו ידים

באמת לנהל ולהוציא ולהביא לפי מדת כשרונו. — הכל תלוי בזה, אם דבר זה נעשה כהוגן או שלא כהוגן! נאומי בחירות, הצעות בפרלמנט, תקונים בסדרי הקונסטיטוציה, מהפכות צרפתיות, כל עצמם אינם מכֻונים כולם אלא זאת או לא־כלום! מְצָא באחת הארצות את האיש הבי־מוכשר אשר ישנו שם, הָקם אותו עָל אל המקום הגבוה מעל גבוה ועבוד אותו באמונים: הרי לך ממשלה משוכללה בארץ זו; כל קלפי בחירות, נאומים נמלצים בפרלמנט, כל מנין דעות, עריכת קונסטיטוציה או תכסיסים וחִשְׁבונות אחרים אין בידם לשנות אותה לטוב אף כקוצו של יוד. היא נמצאה במצב משוכלל; היא ארץ־חפץ. האיש הבי־מוכשר יש במשמע גם בעל הלב הבי־נאמן, הבי־ישר, הבי־נדיב: הדבר שהוא אומר לנו לעשות, הוא הבי־מחוכם, הבי־נכון שיש לנו ללמוד באחד המקומות או באחד הזמנים;— הדבר שעלינו לעשות בכל־פנים ובתודה רבה מלאה אמון ובלי כל פקפוק! מעשינו וחיינו יהיו אז מסודרים היטב עד־כמה שביד הממשלה לסדר אותם. זה יהיה סדר־מדינה שאנו מנשאים נפשנו אליו!

הוי, יודעים אנו היטב, כי משאות־נפש אינם עלולים לעולם לצאת אל הפעל כתומם. על משאות־הנפש להמצא תמיד במרחקים, ועלינו למצוא בחִבּ תודה ספוקנו בקָרבנו אלידהם בכל־פעם במדה לא־זעומה! אל ירבה איש למצוא תנואות על עולמנו העלוב הזה, אומר שילר, ב„בואו למדוד באַמַּת־המדה של השלֵמות את פרי המציאות הדל״. אנחנו לא נחשוב איש כזה לאיש חכם; אנחנו נחשוב אותו לאיש חולני, זָעֵף, בער. מכל־מקום אין לשכוח לעולם, כי יש משאות־נפש, וכי אם אין מתקרבים אליהם כלל, מתמוטט הכל! לא יְמָלט! שום בנאי אינו בונה חומה לפי קו־אֲנָךְ בתכלית־השלמות; לפי תורת ההנדסה אי־אפשר הדבר; אך יֹשֶר קו־האנך במדה ידועה מספיק לו. וכבנאי נבון, הזקוק לסַיֵם מלאכתו ולסלק ידיו ממנה, הוא מסתפק בזה. אולם אם הוא נוטה יותר מדי מן קו־האנך, וביחוד אם יזרה הלאה כל קו ומשקולת ויסדר אבן על אבן בהסח־הדעת, כאשר יבוא המקרה לידו—! במדומני, כי בנאי כזה הולך בדרך רעה. הוא שכח את הדבר, אבל חוק הכובד אינו שוכח לפעול פעולתו;

עליו; הוא וחומתו יתמוטטו ויהיו לגל־מפלה!

זאת תורת כל המרידות, המהפכות הצרפתיות, המהומות החברתיות בימים הקדמונים והאחרונים. אתם הרכבתם לראש את האיש האי־מוכשר ביותר! חדל־אישים, חֲסר־אֹמץ וגס־רוח ביותר! אתם שכחתם, כי חוק הוא, או הכרח טבעי לשום שָׂם את האיש הכי־מוכשר. אבן צריכה לנוח על־גבי חברתה במתכֻנתה ובמשפטה. בשרון מדומה, באחת, הרמאי מְסתַּיֵּעַ ברמאים בכל הנהגת עניני האדם למיניהם — על־כן רבה העזובה בהם והם תוססים ומחוללים בִּשָׁלון, עוני ומצוקה לרוב: מבחוץ כמו מבפנים או ברוחני אלפי רבבות אנשים רצוצים פושטים את ידם לעזרה הראויה להם ואינה. אולם „חוק הכובד" עושה פעולתו; אף אחד מחוקי הטבע אינו משבית פעולתו. אלפי רבבות אומללים מתפרצים בסנקילוטיסמוס או במין שגעון אחר. והנה האבנים והבנאים גם־יחד יוטלו שם במשואות־תהו.

הבלים ולהג הרבה, אשר נכתבו זה כמאה שנה או יותר על־דבר „משפט המלך מאת אלהים", עובשים תחתיהם בביבליותיקות של המלכות בארץ זו מבלי אשר איש יקרא אותם. חלילה לנו להפריע את יד הכליון השולטת בהם דומם, להעבירם מן העולם! אולם בו בזמן אל לנו להניח כי יעלה עבשיט זה בתהו מבלי שישאיר אחריו מקצת נשמתו—רצוני לאמר, כי הוא היה מכֻון דבר־מה; דבר־מה אמת, החשוב לנו ולכל אדם לשמור בלבנו. להחליט, כי כל איש אשר תתפוש באקראי (אחת היא באיזו תחבולה תחזיק בו) ותחבוש לראשו מטיל־מתכת עגול ותקראהו מלך — תשרה עליו ברגע רוח־הקודש, עד כי יהיה כמין אֵל, ואלהים יאצול עליו רוח חכמה ומשפט, למשול בך ממשל רב: היש לעשות אחרת מאשר להניח לדבר כזה לרקוב בגנזי הספרים? אולם עלי גם להוסיף, והיא היתה כַוָּנת האנשים הללו בתורתם על־דבר „משפט המלך מאת אלהים", כי במלכים ובכל שלטונות האדם, וביחסים אשר בני־אדם ברואי־אלהים עלולים לקבוע ביניהם, יש באמת או משפט אלהים או רשעת השטן. אחת משתי־אלה! כי שקר הוא עד היסוד מה שֶׁהוֹרה לָנו הדור

האחרון הספקני, כי עולם זה הוא מכונת־קיטור. יש אלהים בעולם; וחותמו של אלהים או מרד ומעל בו נשקף מכל שלטון ומשמעת, מכל פעולות האדם המוסריות. אולם אין לך פעולה מוסרית בין בני־האדם גדולה משל השלטון והמשמעת. אוי לאיש הדורש משמעת והוא אינו ראוי לה; אוי לאיש, הבועט במשמעת והיא ראויה לו! הנה זהו חוק אלהים, אומר אני, אחת היא מה הם החוקים הכתובים בגוילים: יש משפט אלהים או רשעת השטן בכל שלטון האדם באדם.

לא יאֻנה נזק לאיש, אם ישים זאת אל לבו: בכל מסבות החיים תקדם את פנינו, אף בגדולות שבכולן, בלוּיָליות ורוּיָליות. אני חושב את התורה המוטעת החדשה, כי יד האגואיסמוס בכל והעולם נוהג על־פי יצרי לבו הרעים של האדם, המכריעים ומנצחים זה את־זה, במלה אחת, כי אין סוד אלוה בחברת בני־האדם — לטעות נמבזה יותר, — אף כי היא הולמת מאד דור כופר, — מזו של ה„משפט מאת אלהים" לאנשים המֻכנים מלכים. אני אומר: מְצָא לי Könning (יכול) אמתי, King (מלך) או איש רב־פעלים, ובידו זכות אלהים עלי. כי נדע למצוא אותו בדרך המתקבלת במקצת על הדעת, ואחרי שמצאנו אותו יהיו הכל נכונים להודות ב„משפטו מאת אלהים": הנה התרופה אשר עולם חולה מבקש אותה בכל מקום, בדור זה! המלך האמתי, כמוציא ומביא בחיים שבפֹעל ובמעשה, יש בו תמיד קצת ממדת כהן הראש — המוציא ומביא בחיי־הרוח, אשר ממנו תוצאות לכל המעשים והפעולות. דבר־אמת גם במאמר, כי המלך הוא ראש הכנסיה. אולם מוטב לנו להניח את הכל הפולמוס של דור מת, כי יהיה מונח בשלוה על אצטבי הספרים שלו.

אמנם ענין נורא הוא, כשעלינו לבקש את האיש „רב־הפעלים" שלנו, מבלי לדעת כיצד נתחיל בדבר. הנה מצבו הקשה של העולם

ביום! הימים ימי מהפכה, זה מכבר. הבנאי באבני־הבנין שלו, אשר הסיח לבו מן קו־המשקולת ומחוק הכובד, נָמוט ונפל תחתיו, והנה הכל מתהפך וממשש בערבוביה. אפס המהפכה הצרפתית לא היתה ראשית הדבר, אדרבה, היא היתה הסוף, כאשר אנו מקַוים. יותר נכון לאמר, כי ראשית הדבר היתה לפני שלש מאות שנה, לאמר, ברפורמציה של לותיר. כי הדבר אשר קרא עוד לעצמו כנסיה נוצרית היה לדבר־שקר אשר התהלך במצח נחושה והתאמר לכפר עונות האדם בעד בצע כסף ולעשות עוד דברים אחרים, אשר, באמתו הנצחית של הטבע, לא עשה אחרי־כן: פה היה צפון שרש הרע. מכיון שהמצב הפנימי היה ברע, כל המצב החיצוני הלך הלוך ורע. האמונה נאספה; בכל היה ספק, כפירה. הבנאי השליך מידו את קו־האנך; ואמר בלבו: „מה לי ולחוק הכובד? הנה אבן מונחת על־גבי אבן!" הוי, האם לרבים מאתנו אינה מוזרה עוד גם עתה הדעה, כי יש אמת־אלהים במעשי בני־האדם ברואי־אלהים, כי הכל אינו כמין „העויה", „תחבולה בשעה הדחק", „נכלי דפלומטיה" וכיוצא בדברים אלה.

למן היום שלותיר היה אנוס להחליט: „אתה המתקרא אפיפיור, אתה אינך כלל אב בשם אלהים, הנך מקסם־שוא, ואיני יודע מה שם אכנה אותך בלשון נקיה!" — למן היום ההוא והלאה עד קול־התרועה אשר פרץ מסביב לַקמִיל דֶימוּלֶין בפַלֵי רוֹאַיַל: „Aux armes!" (אל הנשק!), כאשר התקומם העם נגד כל מיני מקסם־שוא, — אני מוצא השתלשלות היסטורית מחויבת. קול־התרועה הזה, כה מבהיל, קול־התופת כמעט, היה בו דבר־מה נשגב. עוד פעם קול עמים אשר הקיצו משנתם; — אשר התנערו כמבוהלים ונבוכים, כמו מתוך בִעותי חלום, כמו מתוך שנת המות, וחשו רגש עמום, כי החיים הם מציאות, כי דבר־אלהים אינו תחבולה בשעת הדחק, נכלי דפלומטיה! קול־תופת; — כן, יען כי לא חפצו אחרת! קול־תופת, יען כי לא קול־שמים או קול־הארץ. תִכְלה הפחזות והצביעות, ותחל תומת־לב איזו שהיא. יעבור עלינו מה, ממשלת בלהות, מוראי המהפכה הצרפתית, או כיוצא באלה, עלינו לשוב אל

האמת. הנה פה אמת, כאשר אמרתי, אמת עוטה אש־תופת, מכיון שלא חפצו בה בצורה אחרת!

בחוגי־חברה חשובים באנגליה ובמקומות אחרים היתה נפרצה הדעה, כי העם הצרפתי יצא מדעתו בימים ההם; כי המהפכה הצרפתית היתה מעשה שגעון כללי וכי ארץ צרפת וחלקי־ארץ גדולים נהפכו לפי־שעה למין בֶּדְלַם *), המאורע התפרץ והתחולל; אבל הוא היה שגעון והבל—אשר חלף עבר עתה לאשרנו אל עולם החלומות והדמיונות! – לפילוסופים שאננים כאלה היו בודאי שלשת ימי החודש יולי 1830 לחזיון מתמיה. הנה קם עוד פעם העם הצרפתי, מזוין וערוך למלחמת־מות; הנה הם ממיתים וגם מוּמָתים, למען הוציא אל הפֹעל אותה המהפכה הצרפתית. בניהם ונכדיהם של אותם האנשים, כנראה, עומדים במרדם; הם אינם מתכחשים לה; הם רוצים להוציא אותה אל הפֹעל; הם בוחרים להִיָּרוֹת, אם לא תצא אל הפֹעל! אין לך חזיון מחריד מזה לפילוסופים אשר ערכו שיטת־החיים שלהם על יסוד תורת ה„שגעון" הזה. אומרים, כי לב הפרופיסור וההיסטוריון הפרוסי נִיבּוּהר המסכן נשבר בקרבו על זאת; נפל למשכב—ולא יאומן כי יסופר—ומת במחלת שלשת הימים האלה! אמנם לא מות גבורים הוא ביותר;—טוב קצת משל רַסין, אשר מת מפני שלואי הארבעה־עשר הראה לו פעם אחת פנים נזעמים. הארץ כבר נשאה בימיה זעזועים קשים; ואפשר היה לקוות, כי תהיה לה תקומה גם מפני שלשת הימים האלה, וגם אחריהם תוסיף עוד לסוב על צירה! שלשת הימים הגידו לכל בני־תמותה, כי המהפכה הצרפתית, אף כי דומה היתה למעשה שגעון, לא היתה רתחנות ארעית של בֶּדְלַם, כי אם פריה הנאמן של הארץ הזאת. אשר אנו

*) בית־משוגעים ידוע בלונדון.

חיים בה כולנו; כי באמת היתה עבודה, וכי בכלל נוח לו לעולם לראות אותה כזאת.

ואמנם אלמלא המהפכה הצרפתית, לא היינו יודעים מה לעשות בדור כזה. אנחנו נקדם את המהפכה הצרפתית כמו מלחים אשר ספינתם נטרפה בים מקדמים את הצור השמם בעולם שאין בו אלא מצולות, תהום וגלים. חזון־פלאים נאמן, אף כי נורא ומבהיל, לדור הכוזב, המעשה והמתנונה ההוא; אות ועד הוא לנו עוד פעם, כי הטבע הוא למעלה מן הטבע; אם לא מעשה אלהים, הנה הוא מעשה השטן; כי המראה המדומה אינו המציאות; כי עליו להעשות מציאות, ואילולי כן יהיה העולם למאכולת־אש על ידו—ויאכל ויהיה למה שהוא, לאמר, אפס! קץ המראה המדומה בא; בא הקץ לנמוסים שגורים ריקים; לדברים הרבה בא׳ הקץ. הדבר הזה הכרז בעולם כמו בשופר־המשפט של אחרית הימים. כל הקודם להבין זאת, הרי זה חכם יותר. הרבה דורות מלאים מהומות יעברו עד אשר יבינו בני־אדם זאת; אי־אפשר לשלום בעולם קודם לכן! איש בעל־נפש המוקף, כמו תמיד, עולם מלא סתירות יכול לחכות בארך־רוח, יכול לחתור בארך־רוח לעשות פעולתו בתוכו. משפט המות נחרץ בשמים על כל זאת; משפט מות נחרץ עתה על כל זאת גם בארץ: את זה עליו לראות בעיניו. ובודאי, כמדומני, בראותנו את הדבר מצדו השני, כמה מכשולים עצומים מונחים פה, וכמה מתלבטים בכל הארצות בחמת־כח ונבהלים לדרוש, כי יסירו אותם—הנה יש למצוא על־נקלה עבודה אחרת לעשות מאשר לפעול היום במקצוע הסנקולוטיסמוס.

בתנאים כאלה נעשית בעיני „עבודת גבורים" לעבודה יקרה לאין־ערוך; העבודה הכי־משמחת שאנו רואים בעולם בימינו. תקוה נצחת צפונה בה להליכות העולם. אלמלי ספו תמו כל המסורות, כל הסדרים, כל האמונות והדעות והחברות אשר הקים האדם מימיו, הנה הדבר הזה ישאר. הודאות כי גבורים נשלחו אלינו; כשרוננו והכרתנו להעריץ גבורים, כשהם נשלחים אלינו. הדבר הזה מזהיר ככוכב הצפוני מבעד לעבי עשן ואבק, הרס ונפץ ומשאת־אש.

עבודת גבורים היתה מתמיהה מאד את הפועלים והלוחמים

הללו במהפכה הצרפתית. לא היתה יראת־כבוד לאנשים גדולים; אפילו לא תקוה או אמונה או גם חפץ כי אנשים גדולים יקומו שוב בעולם. הטבע, אשר היה בעיניהם ל„מכונה״, היה חסר־אונים; לא היה בכחו להוליד אנשים גדולים: — אני אֹמַר לו, כי יחדל אפוא להיות, לא נוכל לצאת ולבוא בלי אנשים גדולים! — כן גם אינני מוצא תנואות על ה„חופש והשויון״, ועל הדעה, כי מכיון שאנשים גדולים אינם בגדר האפשרות נמצא ספוקנו בהמון בני־אדם, שפרצופיהם שוים, סכלים ופעוטים. אמנם בימים ההם ובמקום ההוא היתה אמונה זו מובנת מאליה. „חופש ושויון״; אין צורך עוד בבני־עליה. עבודת גבורים, יראת־כבוד לבני־עליה כ א ל ה הוחזקה לשקר, שקר היא כולה; אין לנו עוד חלק בה. כבר היו לנו זיופים כאלה לרוב, אין אנו רוצים לסמוך עתה על דבר! מפני שהרבה מטבעות מזויפות פסולות היו עוברות בשוק, נפוצה האמונה, כי אין עוד כל זהב — וגם האמונה, כי אפשר לצאת ידי חובתנו בלי זהב. את הדבר הזה אני מוצא, בין יתר הדברים, בתוך הקריאה הכללית ל„חופש ושויון״; ובעינַי הוא טבעי מאד, לפי מצב הדברים אז.

ובכל־זאת ודאי הוא, כי איננו אלא ה מ ע ב ר מן השקר אל האמת. אם נראה אותו כאמת כולה, שקר הוא כולו — פרי עִוָּרון ספקני גמור, שאינו אלא ש ו א ף לראות. עבודת גבורים מתקימת תמיד ובכל מקום: לא אמונים ודבֵקות בלבד; היא משתרעת למן עבודת אלהים עד מקצועות החיים המעשיים הנמוכים. „הִכּף לפני בני־אדם״, אם אין הדבר העויה ריקה בלבד, שמוטב להסתלק ממנה מאשר לְקַיֵּם אותה, היא עבודת גבורים — ההודאה כי בדמות אחִינו יש דבר־מה אלהי; כי כל אדם הנברא־בצלם הוא, כדברי נובַליס, „גִלוי אלהים בבשר״. גם אלה אשר המציאו את כל נמוסי־החן הנחמדים, המעַדנים ומשַפּרים את החיים, היו פיטנים. נמוסי־חן אינם שקר או העויה, אין להם צורך להיות זאת. ואמונים ודבקות, אפילו עבודת אלהים, עודם בגדר האפשרות; וגדולה מזו, הם הכרחיים.

יתר על כן, האם לא נוכל לאמר, כי בעוד אשר כל־כך הרבה מגבורינו פעלו ביחוד בתור אנשים מורדים, בכל־זאת כל אדם גדול,

כל גבר תמים הוא לפי טבעו בן־הסדר, לא בן־אי־סדר? גורל מר הוא לאדם ישר לעבוד במהפכות. הוא נראה כאנרכיסט; ואמנם, ספחת קשה של אנרכיה דבקה בו על כל צעד ושעל — בו, אשר האנרכיה זעומה ושנואה לנפשו! תפקידו הוא הסדר; והוא תפקידו של כל איש. הוא פה כדי לעשות את אי־הסדר, את התהו, לדבר מסודר ומתוקן. הוא שליח הסדר. וכי כל מעשי האדם בארץ אינם יצירת סדר? הבנאי מוצא לפניו גָּלְמֵי עצים; מטיל בהם צורה, מעמיד אותם על מתכֹּנת קצובה לשם תכלית ותשמיש ידוע. כולנו הננו שונאים מלדה לאי־סדר; רע ומר לכולנו לשלוח ידנו בצורות, לנתוש ולנתוץ, להאביד ולהרוס; לאדם גדול, שהוא אדם יותר ממנו, רע ומר הדבר כפלים.

ובכן כל עניני האדם, אפילו מעשה השגעון הקיצוני של הסנקולוטיסמוס הצרפתי, יוצרים על־כרחם סדר ושואפים אליו. ואומר אני, כי אין אף איש בעולם, לו גם יתהולל במשובת שגעונו, אשר לא ישאהו לבו כאחד אל הסדר בכל רגע. כל חייו מכֻונים לכך; אי־סדר הוא כליון, מות! אין תֹהו שלא יבקש לו מרכז להתנועע סביבו. כל־עוד שהאדם הוא אדם, אחד האנשים כקרומוֶל או כנפוליון, הוא אחרית דְּבַר כל סנקולוטיסמוס. מלבב הדבר: באותם הימים שיראות גבורים היתה דבר לא יאֻמן לכל איש, בכל־זאת יצא טבעה בעולם והתגדרה במעשה, באֹפן שכולם מודים בה. „המשפט מאת אלהים"; אם נבין אותו לאשורו, משמעו: כח אלהי! בעוד שהנוסחאות הכוזבים הישנים נעשים כעפר לדוש, מתרקמים חמרים חדשים, איתנים, מבלי אשר פלל זאת אדם. בדורות־פְּרָצים, בשעה שהמלכות גופה מתה ובטלה למראית־עין, קמים שוב קרומוֶל, נפוליון בתור מלכים. עלינו להתבונן עתה אל תולדות האנשים האלה כאל גלגול־הצורה האחרון של מדת הגבורה. הדורות הקדמונים חזרו ליָשנם לפנינו. הדרך אשר מלכים קמו בה ואשר המלכות גופה נתקנה על־פיה בראשונה נגלה לפנינו שוב בתולדות שני אלה.

מלחמות־אזרחים רבות היו לנו באנגליה; מלחמות השושנה האדומה והלבנה, מלחמות שמעון דֵי מונטפורט; מלחמות לרוב, שזכרונן אינו חשוב ביותר. אולם מלחמה זו של הפוריטנים עולה בערכה על כל שאר המלחמות. בסמכי על רגש היֹשֶר שבכם, כי ימַלא אחרי הדברים שאין לי פנאי להגיד פה, אני מכנה אותה שוב חלק אותה המלחמה הכללית הגדולה, אשר היא בלבד הִנֶהָ יסודם של דברי ימי־העולם באמת — היא מלחמת האמונה בכפירה! מלחמת האנשים שעצם מהותם של הדברים להם עיקר עם האנשים שהעיקר להם הוא המראה החיצון וצורת הדברים. הפוריטנים הם בעינֵי רבים כותרֵי־פסלים פראים בלבד, הורסי־צורות הוללים; אולם נכון מזה לכנות אותם שונאי צורות שהאמת נעדרת בהן. ככבורני, כן אנו יודעים לכבד כמוהם את לויד*) ואת מלכו. לויד המסכן היה, לפי דעתי, איש רפה־רוח וגבר לא־יצלח, לא איש־אָון; קפדן אומלל, ולא איש גרוע מזה. „חלומותיו" והזיותיו אשר היו לשחוק, הנה חוט של חסד ונעימות משוך עליהם. הוא דומה למפקח על בית־ספר, שאינו רואה בעולמו אלא נמוסיו ותקנותיו של בית־ספר; ולפי מושגיו הם הם גופי החיים, והם המביאים גאולה לעולם. והנה במושגיו העלובים המוצקים הללו הוקם פתאם בראש העם, לא בראש בית־ספר, לנַצח על עניני האדם הבי־מסובכים והעומדים ברומו של עולם. הוא סובר, כי הם צריכים להתנהג על־פי הסדרים המהוגנים המקובלים; ולא עוד, אלא שבח הוא להם להגדיל ולהאדיר את הסדרים הללו ולנהוג בהם סלסול. כאיש רפה־רוח הוא שואף אל מטרה זו בחמת־כח, כאחוז־עֲוִית; מתרפק עליה ואינו משגיח לא בקול התבונה ולא בקריאת תחנונים! הוא חפץ, כי תלמידיו יקַימו את תקנות בית־כפרו; זאת לו ראשית כל, וזולתה — אין כל. הוא קפדן לא־יצלח, כאשר אמרתי. הוא דמה בנפשו, כי העולם הוא בית־ספר, והעולם לא היה בית־ספר. הוי, האם לא

---

*) הגמון ראשי בקַנְטֶרְבּוּרִי, חביבו וראש שריו של המלך צַ׳רלז הראשון. נדון למיתה בשנת 1645.

קשה היה גורלו? לו גם חטא חטאים כבדים מאד, האם לא לקה על כולם באֹפן מבהיל?

צדקה היא לאדם להחזיק בנמוסים וצורות; הדת וכל דבר זולתה דרכם ללבוש צורה. בכלל העולם הַלָּבוש־צורה הוא היחידי הראוי לישוב. אינני משבח את הפוריטנים על העירום וחֹסר הצורה של הפוריטניות; אני מצטער על הדבר. ואין אני משבח, אלא את הרוח אשר הזקיקתם לכך. כל תֹּכן לובש צורה; אולם יש צורות נכונות, מתאימות, ויש גם לא־נכונות ולא־מתאימות. בקצרה יש להגדיר: צורות הַגְדֵלות מסביב לתֹכן, אם נבין זאת היטב, תהיינה מכֻוָנות לטיבו ולערכו האמתי, ותהיינה נכונות וטובות; צורות שנטפלו לתֹכֶן מסביב לו הן גרועות. אני משחר אתכם להתבונן בדבר. זה מַפְלֶה את הנכון מן הכוזב בנמוסי־פומבי, הדרת עוז מן הנוי וההִדור הריק בכל עניני האדם.

אין זאת כי אם יש מדת אמת, אי־אמצעיות טבעית בנמוסים. גם בחברת־בני־אדם רגילה מאד, הנה האיש הנושא „נאום מן־המוכן", כמו שאנו מבינים זאת, האם איננו למורת־רוח בעינינו? אפילו בסַלון — כל קידות ונמוסי־חן הנראים בעיניך כברכורים שאין יסודתם במציאות הפנימית, החפשית, הם דבר שאתה רוצה להפטר ממנו. והנה שער בנפשך, כי הוא דבר שיש לו ערך ממשי, דבר העומד ברומו של עולם (כאשר היא עבודת האלהים), אשר נפשך הנדהמה משפעת הרגשות אינה יודעת לבטא אותו בכל ניב־שפתים, ועל־כן היא בוחֶרת בדומיה סתם מכל דברי־שפתים — מה־נאמר על איש אשר יקום להביע או לתאר את הדבר תחתינו כמחזה ערוך במסוה ואֵפֶר—איש כזה יְסֻוּב ויפנה לו חיש־מהר, אם גופו חביב עליו. הנה בנך יחידך מת עליך; אתה נאלם דום, נדכה ושחוח, גם דמעה אין בעיניך, והנה איש מרחן לא־ידע־בשת מציע לפניך לחוג את לויתו כמנהג היוָנים הקדמונים! חג־מסכות כזה לא רק אינו מתקבל על הדעת, כי אם הוא מגונה וכל נפש אדם לא תוכל שאתו. הוא אשר הנביאים הקדמונים קראו אותו „עבודת אלילים", מוסר הבלים; הוא דבר השנוא תמיד לכל בעל־נפש. אנו יכולים להבין במקצת מה היתה

כֻּונת הפוריטנים העלובים הללו. לויד, אשר חנך את בית־הכניסה St. Catherine Cread, לפי סדר העבודה המתאר לפנינו*), ברוב קידות והשתחויות, תנועות־ידים וקריאות, הנה הוא בודאי יותר קפדן מחמיר ומדקדק בנמוסים, הבהול על „תקנות בית־הספר", מאשר נביא בעל־נפש, החרד לעצם הדבר!

הפוריטניות מצאה, כי אין לשאת נמוסים כאלה; היא דשה בעקבה נמוסים כאלה; עלינו לסלוח לה על אשר אמרה: „מוטב בלי נמוסים כלל מנמוסים כאלה!" היא עמדה והטיפה מעל בימתה הפשוטה ועֹרה, ורק ספר התנ״ך בידה! אכן איש המטיף דברים היוצאים מעומק לבו להכניסם לעומק לב אחרים: האם אין זאת באמת מהותה הפנימית של כל כנסיה? יש לבכר את המציאות הערומה הבי־קשה על כל דבר מדומה, אפילו כשהוא עוטה הוד והדר. מלבד זאת, היא תלבש לאט־לאט את הצורה הראויה לה, אם היא אמת! אַל־נא נדאג לה, אל־נא נדאג לה כלל! אם יש לפנינו אדם חי, ימצא גם לבוש בעדו; הוא בעצמו ימצא לו לבוש. אבל שמלות, המתאמרות להיות שמלות ואדם כאחד! — בשלש מאות אלף מְהֵי־מלחמה לא נעצור כח „לגבור במלחמה על הצרפתים"; אנשים צריכים להיות בתוכם! אכן הצורה החיצונה איננה צריכה להִבָּדל מן המציאות, כי אם לא כן — הנה בודאי יִמָּצאו אנשים אשר יתקוממו נגד הצורה המדומה, כי היתה לשקר! הריב אשר התגלע בין השנַים הצוררים זה לזה, לויד והפוריטנים, ימיו כימי הארץ. הם אסרו אז מלחמה כבדה ביניהם בכל אנגליה; הם הכריעו את דבר המלחמה במדה ידועה ותוצאותיה גדולות ורבות לנו.

---

*) בספר History of the Puritans של Neal. מעשה זה נחשב ללויד לאחד מחטאיו אשר בגללם נדון למיתה.

הדור שקם מיד אחרי דור הפוריטנים לא היה מוכשר להוציא לאור צדקת הפוריטנים ותורתם. צ׳רלז השני והרוצֶ׳סטרים שלו לא היו ממין האנשים אשר היינו מושיבים לכסא להוציא משפט על טיבם וערכם של אנשים כאלה. כי אפשר שתהיה אמונה או אמת בחיי איש, אותה שכחו גם הרוצ׳סטרים העלובים הללו, גם הדור אשר הם פתחו. את הפוריטניות תלו על העץ — כמו את עצמות מנהיגי הפוריטנים, אף־על־פי־כן פעולתם הלכה הלוך והתקַיֵם. כל פעולת אמת של אדם, אף אם תתלה את בעליה על כל העצים שבעולם, על־כרחך תתקַים. יש לנו דתי Habeas Corpus, באי־כח עם חפשים; מכירים בכל רחבי תבל, כי כל בני־האדם הם בני־אדם חפשים, כאשר אנו קוראים זאת; — או כי הם צריכים להיות כן, ויהיו כן — אנשים המיסדים את חייהם על המציאות והצדק, לא על מסורות שהיו ללא־צדק ולמקסם־שוא! מקצת הדבר הזה ועוד הרבה כיוצא בו היו פעולת הפוריטנים.

ואמנם במדה שהדברים נעשו גלוים וידועים לכל, התחיל טיבם של הפוריטנים להתברר. זכרונם הוסר אחד אחד מעל עץ התליה; ולא עוד, אלא מקצתם הֻעלו עתה למעלת קדושים. גם אֶליוט, הַמְפְּדֶן, פִּים, אפילו לודלוו הוּטְשִׁינסון, וָן נחשבים בעין גבורים; בתור אָבות־גולים פוליטיים, אשר עלינו להחזיק להם טובה רבה על הדבר העושה אותנו לאנגליה חפשית. כיום לא יְנֻקה רע כל איש אשר יאמר על האנשים האלה כי היו זדים ועושי רשעה. מעטים הם הפוריטנים ידועי־שם אשר לא מצאו להם מליץ מגיד ישרם באחד המקומות, ואשר אנשים בעלי־נפש לא יחלקו להם יראת־כבוד ידועה. רק פוריטני אחד, כמדומני, כמעט הוא לבדו, קרומוֶל המסכן שלנו, כנראה, עודנו תלוי על העץ, ואינו מוצא לו בשום־מקום איש אשר יריב ריב חרפתו. אותו לא ינַקה מעין כבר גם צדיק גם רשע. הוא איש חרוץ מאד, בעל כשרון רב, אמיץ־לב וכו׳; אולם הוא בגד בדבר שנלחם לו! רודף כבוד, חורש און, תוכו אינו כברו; מתחסד צבוע, חנף פרוע וגס, אשר הפך את כל אותה המלחמה הנאדרה לשם החֹפש הקונסטיטוציוני לשחוק־התולים מדאיב, אשר ערך להנאתו

בלבד. דברים אלה ועוד גרועים מאלה הם מחפאים על קרומוֶל. ואחרי־כן הם מעריכים אותו מול וַשינגטון ואחרים, ועל־כולם מול פים והַמְפְּרן נדיבי־הלב, אשר את פעולתם הנשגבה הוא גזל והשפיל לדבר תפל ומפלצת.

דעה זו על קרומוֶל היא בעינֵי פרי־אמת של דור כזה אשר חי במאה השמונה־עשרֵה. הדבר שאמרנו על המשרת יִכון גם לספקן; הוא אינו מכיר את הגבור בשעה שהוא רואה אותו. המשרת מיַחל לראות בגדי ארגמן, שרביט זהב, שומרים לראש ותרועות חצוצרות; הספקן במאה השמונה־עשרה מצפה לראות נוסחאות מתוקנים, מכובדים, „עיקרים" או שם אחר אשר פיו יקבנו; הוא שְׂוֶה למדבָּרו ולהליכותיו צביון של „מכובד", היודע לדרוש לכבוד עצמו בשפה נמלצה ולגנב לב הבריות בדור נאור וספקן כשל המאה השמונה־עשרה! בעצם, הוא והמשרת מצפים לראות דבר אחד: תפארת מלוכה מקוימת ומקובלת, אשר גם הם נכונים אז לקַיֵם ולקבל אותה! המלך הבא אליהם במצב פרוע, בלי תכונה רבה, לא יהיה מלך.

כשאני לעצמי, חלילה לי לאמר או להבליע ברמז אף דבר בגנות האנשים כהמפרן, אֶלְיוט, פִּים, אשר לפי אמונתנו היו אנשים מהוגנים מאד והביאו רוב ברכה. אני קראתי בעיון את כל הספרים והרשומות על־אודותיהם אשר יכולתי למצוא, — ואדיר חפצי היה להעריץ, לחבב ולעבוד אותם כגבורים; אולם צר לי לאמר, אם עלי להגיד את האמת לאמתה, כי העליתי מעט בידי! באמת מצאתי, כי לשוא כל עמלי. אמנם כולם הם אנשים מהוגנים. הם מתהלכים לפנינו בגאון ועוז, בלשונם לשון־למודים מתונה מתוקנה, בדעותיהם הפילוסופיות, בנאומיהם הפרלמנטריים הנמלצים, בכספי האניות ו„מלוכות האדם"*)

*) מוסב על הספר „Monarchie of Man" של סיר ג׳והן אֶליוט חבר הפרלמנט. בו מוכיח המחבר, כי המלכות הקונסטיטוציונית יסודתה בטבע האדם: השכל הוא המלך, שאינו יכול לעשות דבר בלי הסכמת שאר האברים.

שלהם; חבורה קונסטיטוציונלית מאד, בעלי צורה, בלי דופי! אפס לבנו נשאר קר לעומתם; רק כח המדמה מתאמץ לחלוק להם כבוד במקצת. מי האיש אשר בלבו תקדח אש אהבת־אחים לעומת האנשים האלה? הם נעשו לאנשים משעממים למאד! לפעמים אנו עומדים נבוכים בתוך המליצות הקונסטיטוציונליות של פים המופלא עם „השביעית והאחרונה" שלו. מרגישים אנו, כי אף־על־פי שהוא דבר משובח מאד, אבל הוא כבד מאד — כבד כעופרת, צחיח כחמר לבנה; כי, בקצרה, לא השאיר אחריו לפנינו בלתי אם מעט או לא־כלום. אנו מניחים את המכובדים האלה על מכונם בבוך־הכבוד שלהם. קרומול הנזוף, האיתן הנה האיש האחד בכולם שאנו מוצאים בו עוד רוח אנוש. הלוחם הפרא הגדול, הוא לא ידע לכתוב בשפה נמלצה „מלוכת האדם"; הוא לא דבר, לא פעל ולא עשה בסדר מתוקן ומהיר; לא ידע לדרוש לכבוד עצמו, אולם הוא עמד ערום נגד הבריות, בלי שריון של צחות; הוא נאבק בענק פנים אל פנים, כתף מול כתף עם אמתתם הערומה של הדברים! הנה סוף־סוף האיש אשר נחמדהו! אודה ולא אבוש, כי אני מעריץ איש כזה למעלה מכל שאר האנשים. אנשים נכבדים חלקים למשעי אשר לא יצלחו הרבה אנו מוצאים לרוב. אין להחזיק טובה רבה לאיש על נקיון כפיו, אם לא יעסוק בעבודה אלא בנעלי־יד.

כן, גם אין להפריז על ערך הסבלנות הקונסטיטוציונלית, אשר המאה השמונה־עשרה נהגה בשאר הפוריטנים המאושרים ממנו. רשאים אנו לאמר כי זוהי פרשה של נמוסים וספקנות ביתר הדברים. אומרים אמור, כי דבר עצב הוא לזכור, כי החפש האנגלי שלנו הוסד על־ידי „אמונה תפלה". הפוריטנים הללו באו בעיקרי־אמונה קְוִינִיסְטִיִּים בלתי־מתקבלים על הדעת, באנטי־לוידיסטים, בעיקרי דת וֶסטמינסטר; ודרשו, וביחוד וראשית־כל דרשו את החפש לעבוד את אלהים על־פי דרכם הם. החפש, להטיל על עצמם את המסים — הנה הדבר שהיה להם לדרוש ולדרוש! אמונה טפלה, קנאות, הדיוטות מחפירה בפילוסופיה הקונסטיטוציונלית היא לתבוע דבר אחר זולתו! — חפש הטלת המסים? שלא להוציא כסף מכיסנו בלי טעם ונמוק נכון.

רק דור שומם, סובר אני, היה דורש זאת בראש וראשון לכל זכיות האדם. אדרבה, אומר אני. איש ישר ימצא בכלל טעם נכון מזה של הכסף, בכל צורה שהיא, אם יחליט למרוד בממשלתו. עולמנו הוא כולו נלוז והפכפך; וכל אדם כשר יתברך בלבו לראות כל מין ממשלה עומדת על מכונה באפן לא קשה מנשא; ופה באנגליה, גם עד היום הזה, כסבורני, לא טוב יהיה לו אם לא יהיה נכון לשלם מסים רבים מאד, אשר לא ידע שחרם. עליו אפוא לנסות דבר באקלים אחר, לא בשלנו. גובה מסים? כסף? הוא יאמר: „קח את כספי, מאחר שבידך הדבר, ורצונך בכך, קחֶנו, — כַּלך־לך עם כספי, והניחני לעסוק בעבודתי פה. אני עודני חי; יכול אני לעבוד עוד, גם אחרי שלקחת ממני את כל כספי!" אולם אם יבואו ויאמרו אליו: „הודה בשקר; הָעד כי עובד אתה אלהים, בשעה שאינך עובד אותו; אל תאמן בדבר שאתה חושב לאמת, כי אם בדבר שאני חושב לאמת או במה שאני מתאמר לחשוב לאמת!" הוא יענה: „לא, בישע אלהים, לא! בידך לקחת את כיסי; אולם את עצמותי המוסרית לא אתן לקפח. הכיס נתון לכל שודד אשר יפגעני בדרך באקדח טעון כדור־יריה; אולם עצמותי המוסרית היא שלי ושל האֵל יוצרי; היא אינה שלכם. עד־מות אתקומם בפניך, אמרוד בך, ובכלל אשחק לכל צר ומצוקה, לתנואות ולמהומות, ואָגֵן עליה".

ואמנם הסבה אשר הניעה את הפוריטנים היא בעינַי היחידה אשר בידה ללמד זכות על המרד. היא היתה הרוח החיה בכל המרידות הצודקות בקרב בני־אדם. אפילו את המהפכה הצרפתית לא חולל הרעב בלבד; לא, כי אם רגש אשר לא יכול שאת את השקר, שכבש לו את כל הלבבות ולבש עתה צורת רעב, רזון ומגערת חמרית כללית ועל־ידי־כך נעשה לשקר וַדאי בעיני הכל! אנחנו נעזוב את המאה השמונה־עשרה עם „חפש המלת־מסים" שלה. אנחנו לא נתמה על החפץ, כי ערך אנשים כהפוריטנים הועם בעיניה. איך יוכלו אנשים שאינם מאמינים בשום הויה לעמוד על טיבה של נפש־אדם הוָֹה, הכבירה בכל ההויות, זאת אומרת, לשמוע את קול יוצר־העולם, המדבר עוד מטנה אלינו? כל־דבר שאין

לתת אותו: ענין אל הלכות קונסטיטוציוניות ב„הטלת המסים" ועוד עניינים גסים כאלה, הנתפסים בחוש, דור כזה יורהו הלאה בהכרח כדבר אין חפץ בו. המפרן, פים וכספי־אניות יהיו לנושא־ענין להרבה גאומים קונסטיטוציוניים נמלצים מאזרי זיקות — המזהירים אם לא כמראה אש, הנה כעין הקרח; וקרומוֶל, אשר אין לדרוש אותו כמין חומר, יהיה להם לאיש אשר שגעון וצביעות ועוד דברים רבים ישמשו בו בערבוביה.

עלי להתוַדות, כי עוד משכבר־הימים היתה בעיני הדעה על תהפוכות לב קרומוֶל לדבר לאריאָמן, ולא עוד, אלא לא אוכל להאמין כזאת על כל אדם גדול. המון אנשים גדולים נחשבים בדברי־הימים כאנשים כוזבים, אוהבי־עצמם; אולם אם נתבונן בדבר, הנה הם בעינינו רק כתמונות, צללים סתומים; אין אנו מתבוננים אליהם כלל כאל אנשים אשר היו חיים וקַיָמים. רק כופר המרפרף על הדברים, שעיניו אינן רואות אלא את פני הדברים וחיצוניותם, יכול ליצור לו מושגים כאלה מאנשים גדולים. האפשר בעולם לנפש גדולה בלי הכרה, שהיא יסודתה של כל נפש ממשית גדולה או קטנה? — לא, אין אנו יכולים לתאר לפנינו את קרומוֶל כדבר כחש ומרמה; כל מה שאני מרבה לחקור אותו ואת ארחות חייו, כן אני ממעט להאמין בזה. ומדוע נתאר אותו לפנינו כזה? אין כל ראיה לדבר. האם לא לפלא הוא, כי אחרי כל תִּלֵי־תִלֵי הדבות הרעות אשר חפאו עליו, אחרי אשר הציגוהו לרְאָוָה כאבי־אבות השקרנים, אשר לעולם או כמעט לעולם לא דבר אמת, כי אם תמיד הערים לחקות את האמת, עוד לא נתבדה ונאחז אף בשקר אחד בברור. אבי־אבות השקרנים, ולא דבר שקר אף פעם אחת. אף דבר־שקר אחד אשר אוכל לראות בעליל. דומה הדבר לשאלה אשר שאל פוקוק את גרוטיוס; איפה היא הראיה ליונת־מוחמד? אין ראיה לדבר! — נעזוב את כל משאות־השוא והדבות הרעות, כראוי למשאות־

שוא. הם אינם שמים לפנינו דמות האיש; הם צלמי בלהות, פרי השנאה והבערות כאחד.

אם נתבונן אל האיש בעינינו אנו, הנה רעיון אחר, בםדומני, יעלה על לבנו. האם כל הדברים המעטים שאנו יודעים על־דבר ימי נעוריו הלוטים בחשך, אף כי הם הגיעו אלינו רצוצים ומסורסים, אינם מעידים על איש בעל־נפש ותמים־לב? מזגו הקודר והנות להתרגש מראה יותר על כובד־ראש מרובה יותר מדי. אין אנו מוכרחים להאמין באותם הספורים על־דבר ה„תמונות", בספור על ה„תמונה הלבנה" לנגד עיניו בעצם היום, אשר נבאה לו כי יהיה למלך אנגליה; כנראה, לא יותר מאשר ב„תמונה השחורה" האחרת או ה„שטן" בעצמו ובשרו, אשר נמכר לו, כאשר ר א ה זאת בעיניו אחד מפקידי הצבא לפני המלחמה ליד וָרְצֶ'סְטר! אולם, להפך, מזג רוחו המלא מרה שחורה, הקודר ונוח מאד להתרגש של אוליבֶר בימי חרפו גלוי וידוע הוא לאין ספק. הרופא מהוּנטינגדוֹן ספר באזני סיר פיליפ וָרְוִיק, כי לעתים קרובות שלחו אחריו בחצי הלילה; מרה שחורה נזרקה באדון קרומֶל, רואה את עצמו כנוטה למות ו„חזיונות בעתוהו על־דבר צלב העיר". הדברים האלה חשובים מאד. נפש כזו הנוחה להתרגש ומעמיקה להרגיש באיש איתן וקשה־עֹרף אינו סימן לתרמית; סימן ואות הוא לדבר השונה כולו מן התרמית.

אוליבר הצעיר נועד ללמוד דת ודין; הוא נצמד, או אומרים כי הוא נצמד, לימים מועטים, להוללות הנֹער; אולם אם כן אפוא, הוא חוזר בתשובה מהר, מזניח כל זאת; קצת למעלה מבן עשרים הוא נושא אשה, מתהלך כאיש מְיֻשב ומתון מאד. „הוא משלם לבעליו את הכסף אשר זכה בו במשחק", מספרת אגדה אחת; — הוא אינו חושב, כי קנין כזה הוא ש ל ו באמת. מלבבת מאד וטבעית מאד „תשובתו" זו, כמו שמיטיבים לקרוא אותה. תשובה זו של נפש גדולה באמת, המתנערת מבצת האדמה, להתבונן אל האמת הנוראה של ההויה; — להתבונן, כי הזמן וצבא חליפותיו כולם יסודתם בנצח, וכי חֶלדנו העלוב הזה הוא הסף או לשמים או לתופת. האם חיי אוליבר בס"ט איְוֹס ואֵלִי, בתור אכר פִּכֵּח ושוקד על עבודתו,

אינם כתֻמם חיי איש־אמת וצנוע? הוא יֵאש את לבו מן הארץ ושאונה והמונה; אין בחמודותיה כדי להגיח דעתו; הוא עובד את שדהו; הוא קורא את כתבי־הקודש; בכל יום הוא כונס סביבו את משרתיו לעבודת אלהים. הוא מעודד כהנים נרדפים, מבקש קרבת מטיפים; ולא עוד, אלא הוא מטיף בעצמו — הוא משחר מוסר את שכניו, להתהלך בתום ולהיות בהולים על זמנם. היש בכל זה „צביעות״, „רדיפה אחר הכבוד״, „חנופה״ או „ערמומית״ אחרת? עיניו היו נשואות, במדומני, אל עולם אחר גבוה מזה; מטרתו היתה להגיע שמה, שלם ותמים, בהתהלכו בתום וענוָה בימי חלדו עלי אדמות. הוא אינו מבקש למשוך אליו עיני הבריות: מה יתן ומה יוסיף לו הדבר הזה? הלא „תמיד הוא לנגד עיני יוצרו הנשגב״.

נפלא הדבר, איך הוא קם בקהל פעם אחת; במקום שאין איש אחר, הוא קם לעמוד בפרץ בעסקי הכלל. כַּונתי לענין שַׂדמות בֶּדְפוֹרְד. איש אחר אינו רוצה לדין עם הרשות; על־כן הוא רוצה. אחרי אשר בִּצע את מעשהו זה, הוא שב למסתרים, אל כתבי־הקודש שלו ואל מחרשתו. „הגיע על־ידי־כך לידי השפעה״? השפעה זו היתה מגיעה לו בדין; היא נבעה מלב האנשים אשר ידעו אותו פנים אל פנים, כאיש ישר ירא־אלהים, נבון וכביר כח־לב. בדרך זו הגיע עד למעלה מארבעים שנה; הזקנה היתה עתה לנגד פניו, ואימות שערי המות והנצח; והנה בעונה זו נזרקה בו פתאם „אהבת הכבוד״! אני אינני פותר כן את מלאכותו הפרלמנטרית!

נצחונותיו בפרלמנט, נצחונותיו במלחָמה הם נצחונות כשרים של איש אמיץ, אשר בלבו היה יותר תֹקף ועוז ובמוחו יותר אור משל איש אחר. תחנוניו לאלהים, השבח והודיה אשר הביע לאֵל־הנצחון על אשר פדה בשלום נפשו והביאהו עד הלום דרך סאון־רעש עולם מלא מהומות מלחמה, דרך מצב מלא יאוש ליד דוּנְבַּר *), דרך ממר

---

*) צבא הפרלמנט תחת יד קרומוֶל היה אז בסכנה גדולה, ולבסוף גבר קרומוֶל על צבא המלך והכם מכה רבה.

זיקי־מות בבמה מלחמות, חסד על חסד עד „כותרת חסדיו" במלחמות וָרצ׳סטר*): כל זה הוא טוב ונכון ומעיד על קרומוֶל הַקַלְוִיניסטן, כי היה איש בעל רגש עמוק, רק בעיני פרשים כופרים ריקים, הנשבעים לא לאלהים, כי אם לקְוֻצותיהם הסדורות להם תלתלים**), להוללותם ולגמוסיהם, אשר היו רחוקים מאד מכל רעיון על־דבר אלהים ואשר חיו בארץ ללא־אלוה, נראה הדבר הזה כצביעות.

גם ידו אשר היתה גם־היא במיתת המלך לא תהיה לנו נסבה ללמד עליו חובה. דבר נורא הוא להמית מלך! אולם אם אסרת עליו מלחמה, כרוך בה הדבר הזה: הדבר הזה ועוד הרבה דברים כרוכים בה. מכיון שקראת מלחמה, מסרת דינך אל החרב: או לו למות או לך למות. שאלה היא אם אפשר היה להשלים עמו; אולי אפשר, וקרוב לשמוע, כי אי־אפשר היה. הכל מודים היום, כי הפרלמנט, אחרי שנצח את צַ׳רְלְז הראשון, לא יכול למצוא דרך אחרת לעשות עמו אמנה בת־קַימה. למפלגה הפְּרֶסְבִיטֵיריאנית הגדולה, אשר פחדה מפני האינדפֶּנְדֶנטים, היה רצוי הדבר מאד למצוא דרך כזו, כי קיומה היה תלוי בזה. אך לשוא. צַ׳רלז האומלל נגלָה בגמר המשא־ומתן בהמְּפּטוֹן־קוירט כאיש שאין כל תוחלת ממנו לשאת ולתת עמו, איש אשר ממש לא רצה ולא יכול ל ה ב י ן, — אשר שכלו לא ברר לו אף במקצת את הדברים כהויתם. ועוד גרוע מזה, אשר ד ב ר ו לא בטא כלל את מחשבתו. אנו יכולים לאמר זאת עליו מבלי אכזריות, אדרבה ברגש צער עמוק: אולם אמת נכון הדבר. כאשר הכל סרו מעליו ולא נשאר לו בלתי אם שם מלך, הוא עוד דִמה בנפשו תמיד, מפני שראה, כי למראות־עין חולקים לו כבוד

*) מלחמת קרומוֶל האחרונה, אשר הכה בה את צבא המלך מכה נצחת. בבשורתו להפרלמנט הוא קורא לנצחונו „גולת הכותרת לחסדי אלהים עמו".

**) "Lovelocks", תכרוקת פרשי המלך, שהיו מסלסלים בשעָרם, להפך מן „הראשים העגולים" הפשוטים של הפוריטנים.

כראוי למלך, כי יוכל לסכסך מפלגה אחת בחברתה, ובערמותו את שתיהן יצלח לו להתגנב אל שלטונו כמקדם. הוי, שתיהן הבינו, כי הוא מרמה אותן. איש אשר דברו אינו מגיד לנו כלל מה כונתו, או מה בדעתו לעשות, אינו איש אשר תוכל לבוא עמו בדין ודברים. עליך לנטות מפניו בדרך או להגות אותו מן הדרך! הפרסביטיריאנים, בלבם המלא יאוש, היו נכונים עוד להאמין לצירלו, אף כי הם מצאו חדשים לרגעים, כי כוזב הוא ואינו ראוי להאמין בו. לא כן קרומול: „בשכר כל מלחמותינו", אומר הוא, „עלינו לקבל פסת ניר? לא!" —

באמת, אנו מרגישים בכל את עין האיש החדה, המכוונה כלפי מעשים; הוא חותר אל המעשה ואל הדבר הנתן להעשות, וסוקר סקירה תמה לתוך הדברים בהויתם. אני מחליט, כי בינה כזו אינה נחלת אדם כוזב: האדם הכוזב רואה חיצוניות כוזבת, מראה מדומה, תחבולות. צריך איש־אמת אפילו כדי להבחין אמת מעשית. עצת קרומול על־דבר צבא הפרלמנט, בראשית המלחמה, לשלח לביתם את החילים בני אספסוף העיר, הריקים והפוחזים, ולבחור באכרים בריאים המסורים בכל לבם לדבר, היא עצת איש אשר ר א ה. המציאות תענך אם תעמוד על המציאות! „אנשי־הברזל" *) של קרומול היו דמות הגוף לסקירתו זו; הם היו אנשים אשר יראו את אלהים, ולא דבר מלבדו. מעולם לא דרכו על אדמת אנגליה או על אדמת ארץ אחרת מחנה לוחמים בני־חיל גדולים מהם.

וכן גם לא אתן דופי בדברי קרומול אליהם, אשר הרבו לגנות כבה: „אם המלך יקרה לקראתי במלחמה, אהרוג את המלך". מדוע לא? הדברים האלה נאמרו לאנשים אשר עמדו לפני אחד הגבוה מעל מלכים. הם לא רק את נפשם השליכו מנגד. הפרלמנט רשאי לכנות זאת בלשונו האופיציאלית „מלחמה בעד המלך"; אולם אנחנו כשלעצמנו איננו יכולים להבין זאת. לנו אינה המלאכה הזאת

---

*) Ironsides כן נקראו חילי קרומול הגבורים.

מלאכת מתעסק בלבד, לא מעשה פשוט של פקידי המלכות; היא באמת דבר קשה כשאול. הם גרמו לכך, שפרצה המלחמה; קרָב מלא הרג וזוָעה, איש נאבק עם רעהו בעינים מזרות חֵמות, מעורר את יסוד התופת שבאדם, להכריע בו את הדבר! עשה זאת אפוא, אם הוא הדבר שצריך לעשות. — נצחונותיו של קרומוֶל הם בעינֵי דבר טבעי מאד! מכיון שלא נספה במלחמה, היו דברים מוכרחים. כי איש כזה בעין הרואה, בלב הדורך עוז, יעלה ממשרה למשרה, מנצחון לנצחון, עד אשר האכר ההונטינגדוני, אחת היא התאר אשר תכנהו בו, היה בעיני הכל לאיש הכי־תקיף באנגליה, בפֹעל מלך אנגליה, — איננו זקוק למעשי כשפים כדי לבאר את הדבר! —

אמנם רע הוא לעם כמו לאיש לשגות בספקנות, בדיליטַנְטיות, בלא־אמת; שלא להכיר אמת בשעה שרואים אותה. היש קללה נוראה מזו בעולם זה ובכל העולמות? אם הלב מוטל מת, העין אינה יכולה לראות. מה שנשאר מן הבינה, היא רק בינת השועל. לתועלת מועטה יהיה אם יְשֻׁלח אליהם מלך אמתי; הם אינם מכירים אותו, כשהוא נשלח אליהם. הם אומרים בשאט־נפש: הזה הוא מלככם? הגבור מבזבז את מדת גבורתו בנפתולי־שוא עם אנשים שאינם מהוגנים; והוא מעלה בידו מעט. לעצמו הוא חי חיי גבורים, והדבר הזה הוא רב, הוא הכל. אולם בעד העולם הוא אינו עושה, לפי־הערך, מאומה. תומת הלב הפראית והגסה הבאה ישר מן הטבע אינה יודעת לענות צחות בגבית העדות: בבתי־הדין הנמוכים שלכם מתעוררים עליה כעל צביעות. בינת השועל „מגלה שוליה על פניה". הפרס אשר נוקס וקרומוֶל שלכם מקבלים על אשר היו שקולים כנגד אלפי אחרים היא המחלוקת, במשך מאתים שנה, אם היו בכלל אנשים. בועטים בבוז במֵתת־אֵל הכי־גְדולה לארץ זו. קמיע־הקסמים היא מטבע פסולה שאינה

ראויה להיות עוברת לסוחר כדינר פשוט.

רע המעשה מאד! ואומר אני, כי צריך לתקן את המעֻוָּת. עד אשר יתקנו מעֻוָּת זה במדה ידועה, לא נתקן מאומה. „לגלות את הרמאים“? כן, עשה זאת, בשם אלהים; אולם דע גם את האנשים אשר תוכל לבטוח בהם! עד אשר נדע זאת, מה תתן ומה תוסיף לנו כל חכמתנו ודעתנו; מלבד זאת, איך גַם נעצור כח „לגלות“? כי ערמת השועל, אשר היא חכמה בעיניו ו„מגלה“ בדרך זו, איננה אלא טועה. אמנם יש הרבה מְרַמִּים; אולם מכל המְרַמִּים אין לך אומלל יותר מהאיש המפחד תמיד פחד־שוא, פן ירמוהו. העולם קים; יש אמת בעולם, כי אילולי כן — לא היה מתקַים! בראשונה הכר מה הוא אמת, ואז נבחין מה הוא שקר; בודאי לא קודם לכן.

„למצוא את האנשים אשר יש להאמין בהם“. הוי, רחוק עוד כיום הדבר הזה מאתנו. רק תמים־הלב בלבדו יודע להכיר את תומת־הלב. לא רק בגבור יש חפץ לנו, כי אם גם בעולם הראוי לו; לא עולם מלא עבדים; כי בלעדי זאת, כמעט לשוא יקום הגבור. אמנם עודנו רחוק הוא ממנו: אבל בוא יבוא; תודה לאל, הנה עינינו הרואות, כי הוא ממשמש ובא. עד אשר יבוא, מה יש לנו? קלפי בחירה, עמידה למנין דעות, מהפכות צרפתיות: — אם הננו כעבדים ואין אנו מכירים את הגבור, כאשר אנו רואים אותו, מה יסכנו לנו כל אלה? הנה קם גבור כקרומוֶל; ובמשך מאה וחמשים שנה אי־אפשר לו לקבל ממנו „דעה“ בעדו. הנה העולם המלא כפירה וצביעות הוא על־פי הטבע נחלת המתעתע ואבי המתעתעים והתעתועים! רק לעוני, מבוכה, צביעות יש מקום שם. על־ידי קלפי־בחירה אין אנו אלא מחליפים את צורת מתעתענו, אולם טיבו הפנימי מוסיף להתקים. בעולם שֶל עבדים הממשלה לגבור המדומה, למלך שהוא רק לָבוּש בגדי מלכות. עולם זה הוא שלו והוא של העולם! בקצרה, אחת משתי אלה: או עלינו לדעת קצת יותר את הגבור, את השליט והראש האמתי שלנו, בשעה שאנו רואים אותו; או עלינו להוסיף להיות כפופים לממשלת לא־גבור. אף אם קלפי־בחירה יִשתַקשקו בכל פנת רחוב, לא תבוא תשועתנו מהם.

קרומוֶל המסכן – קרומוֶל הגדול; הנביא אשר הַדִּבֵּר אין בו, הנביא אשר לא ידע דַּבֵּ ר. פרוע, נבוך, החותר לבטא בשפתיו את עומק הגיגו הסוער, את תומת לבו ההומיה. מראהו כה מוזר בין הנואמים הנמלצים והמגוהצים, האנשים הפעוטים המצוחצחים כפַּלְקְלַנד, משחרי מוסר כצ׳יליִנגְסוּורט, ודיפלומטים כקְלַרֶינְדוֹן! התבוננו אליו, חתולתו החיצונה היא תהו וערבוביה, חזיונות השטן, חלומות חולה־עצבים, כמעט שגעון למחצה; ובכל־זאת מבפנים מפעם עוז גבר כביר וזך! במדה ידועה איש שהכל משמש בו בערבוביה. כמו קרן של נוגה כוכבים צח ואש מן השמים הבוקעים בסביבה של מרה שחורה בלי גבול, בחשרת אפל נ ע ד ר ת צורה! ובכל־זאת, מה היתה כל אותה מרה השחורה, אם לא עצם גדלותו של האיש? עָמקם ועֶדְנתם של רגשותיו הסוערים; שפעת ה ח ב ה אשר הגה לדברים; שפעת חזותו בתוך טיבם של הדברים הצפוים לו עוד, וממשלתו אשר עוד ישפוך עליהם: הנה זאת היתה רוחו הנכאה. ענות האיש, כמו שהיא ענות האדם תמיד, באה מתוך גדלותו. גם שמואל י׳והנסון הוא איש כמוהו. הלום־יגון, משוגע־למחצה. מפלשי שְׁחור קודר מלפפים אותו – רחבים כעולם מלא. היא תכונת איש נביא, איש ה ר ו א ה בכל נפשו וחותר לראות.

על־פי טעם זה אני מבאר לי גם את הערבוביה הידועה בנאומיו של קרומוֶל. לעצמו היתה הכונה הפנימית ברורה כשמש; אולם החומר שהיה עליו להלביש אותה בו בנאומו לא היה תחת ידו. הוא חי חיים שאננים; ים פֶלאי גדול של מחשבות מסביב לו כל ימיו, ובארחות חייו לא היתה נסבה אשר תמריצהו לנסות לנקוב או לבטא זאת. לפי עזוז חזותו החדה ולפי תֹקף פעולתו הכביר איני מסופק, כי היה יבול להגיע לידי־כך לכתוב ספרים וללמד לשונו לדבר צחות; – הוא פעל פעלים קשים מלכתוב ספרים. הוא היה איש העלול לעשות בעוז־גבר כל דבר אשר תטיל עליו. הבינה אינה דַּבֵּר והתפלפל, כי אם התבונן וְהַפֵּר. Virtue (מדת הטוב), Vir-tus (עוז, חיל), עוז־גבר, מדת גבורה אינה לשון נמלצה מתוקנה בלי דופי; היא הִנֶּהָ קודם־כל מה שהגרמנים מיטיבים לסַמֵּן: Taugend, Tugend

dow-ing או dough-tiness (כושר), עוז־רוח והכשרון לפעול. יסוד מוסד זה לכל הדברים היה בקרומול.

לפיכך אנו מבינים, כי אף־על־פי שחסר לו הכשרון לדבר בפרלמנט, הוא ידע להטיף, להטיף כשהוא מדלג מענין לענין—ביחוד היה גדול בתפלה בלי הכנה קודמת. כה נִתְּבָה לרוָחה שאגת לבו ההומה: אין צורך בסדר ומשטר לכך; חום, עומק, תום בלבד צריכים לכך. מנהג קרומוֶל להתפלל יוצא ללמד על אָפיו. את כל מעשיו הגדולים פתח בתפלה. במצבים קשים, כאשר נדמה כי אבד מנוס מהם, היו שרי חילותיו רגילים להתאסף עמו יחד ולְהתפלל חליפות, שעות וימים, עד אשר עלתה בלבם החלטה גמורה, עד אשר „פתח־תקוה", כאשר היו רגילים לאמר, נפתח להם, התבונן בדבר. בדמעות, בתפלה מְנהמת לבם ובשַׁועם אל אֵל חי לרחם עליהם ולשלוח להם את אורו. הם חלוצי צבא הנוצרי, כאשר חשו בנפשם; חבר אחים מועטים של נוצרים, אשר הריקו חרבם על עולם אפל גדול נכון לבלעם, אשר איננו נאמן עם הנוצרי, כי אם עם בעל־זבוב והשטן—הם צעקו אל אלהים בצר להם ובמצוקותיהם כי עצמו מאד, כי לא יטוש אותם ויריב ריבם, אשר הוא גם ריבו. האור אשר נגה עליהם עתה, איך יכלה נפש אדם להגיע באחד האפנים לאור טוב מזה? האם העצה אשר נועצו עתה לא היתה דוקא הכי־טובה ומחוכמה, העצה היחידה אשר עליהם לקַים בלי כל פקפוק? בעיניהם היתה כזיו עצם השמים המבהיק בליל יְלֵל ישימון; עמוד־האש בלילה ההולך לפניהם בדרכם השוממה והמלאה חתחתים. האם לא היתה באמת כן? האם נפש אדם תוכל גם עד היום הזה למצוא עצה ותושיה בדרך אחרת מאשר בזו דוקא — והיא לשפוך ביראה את נפשו ההומיה והעורגת לפני אל עליון, נותן האור? תהי תפלה כזאת בפה, בניב שפתים או תהי תפלה בלי אמר ודברים, בלי הוצא הגה מפיו? אין דרך אחרת לכך. „צביעות"? היא כבר היתה לנו לזרא. לאנשים האומרים כן אין כל צדקה לדבר על ענינים כאלה. הם לא קבלו מעולם החלטה, מה שאפשר לקרוא החלטה, הם סבבו לבחון אמתלאות, ערמומיות, לאסוף

דעות, עצות; בכלל — הם לא היו מעולם בינם לבין עצמם עם אמתותם של הדברים. — תפלות קרומוֶל היו בודאי נמלצות, ועוד יותר מזה. לבו היה לב איש אשר ידע להתפלל.

אולם, כמדומני, נאומיו לא היו באמת כה גרועים וקהים, כמו שנדמו להיות. אנו מוצאים, כי הוא היה מה שכל הנואמים מתאוים להיות, נואם התופש את שומעיו בלבם, נואם המוצא לו בפתח דבריו אזנים קשובות. לשֵמַע קולו הנוהם והחוצב להבות האמינו האנשים כי הוא מכַון בו דבר־מה, והם חפצו לדעת מה הוא הדבר. הוא היה מזלזל בלשון־למודים, וגם מאס ושנא אותה; הוא דבר תמיד מבלי לבחון מראש את הדברים אשר עליו להשתמש בהם. גם הרפורטירים בימים ההם לא ידעו, כנראה, משוא־פנים עד להפליא ומסרו לדפוס רק אשר מצאו רשום בפנקסם. וכמה מוזרה היא, מלבד זאת, הראיה, כי קרומוֶל היה צבוע מלא תככים במחשבה תחלה, אשר ערך מחזה־שעשועים לפני הבריות: כי עד יומו האחרון לא היה דואג וחרד לדבריו! מה ראה על ככה שלא לבחון דבריו קצת בטרם ישלח אותם ברבים? רק אם הדברים היו דברי אמת, יכול היה להניח אותם כאשר המה.

ואשר ל„שקריו" של קרומוֶל, הנה בדעתנו להעיר על אחת. משער אני כי כך או בדומה לכך היה שרש הדבר: כל המפלגות ראו כי נכזבה תוחלתם ממנו; כל אחת מהמפלגות חשבה, כי כך כונתו, וגם שמעה אותו מדבר כך, והנה הוברר כי כונתו היתה אחרת! הם צעקו כי הוא הנהו אבי אבות השקרנים. אולם האם אין זה בימים כאלה גורלו המוכרח לא של אדם כוזב, כי אם של אדם־המעלה? לאיש כזה החובה לדעת לשים יד לפה. אם הוא ישא תמיד את לבו על שַרוול בגדו, עד כי העורבים יקרוהו, לא ירחיק ללכת בדרכו! לא יתכן לאיש לשים נוֵהו בבית בנוי זכוכית! כל איש רשאי לדין בעצמו עד־כמה עליו להגיד את לבו לאחר; אפילו לאותם האנשים המחזיקים על ידו בעבודתו. מקפחים אותך בשאלות שלא כדת; דין הוא שתניח את השואל בלי פשר דבר; לא לענות שקר, אם הבריה בידך, כי אם אדרבה

להאפיל עליו כשהיה. היא היא התשובה אשר כל איש נבון ונאמן ישיב במקרה כזה, אם רק בידו למצוא לה את צורתה הנאותה.

קרומוֶל תפס בלי־ספק לשון המפלגות הקטנות פחותות הערך; הוא גלה לפניהן מקצת ממערכי לבו. כל אחת מהמפלגות חשבה, כי הוא כולו שלה. על־כן עלתה חמת כולן כאחת, כאשר מצאו כי הוא איננו נמנה עליהן, כי אם על מפלגתו הוא. האם אשמתו היא? בכל פרקי תולדותיו הרגיש בודאי בקרב האנשים באלה, כי לו גלה להם את סוף דעתו העמוקה היו נרתעים לאחור ברטט וחיל, או לו היו מאמינים בה, כי אז היו מתמוטטות כל דרכי מחשבותיהם המצומצמות, אבל הקבועות ומוצקות. אז לא היו יכולים עוד לעבוד עמו במחיצה אחת; ולא עוד, אלא אולי לא היו יכולים לעבוד גם במחיצתם הם. הנה הוא מצבו המוכרח של אדם גדול בין אנשים קטנים. בכל מקום יש לראות אנשים קטנים רבי־פעלים מאד ורבי־תועלת, אשר כל פעולתם תלויה באיזו הכרה, אשר בעיניך היא מצומצמת ממש, לקויה, מה שאנו קוראים טעות. אולם האם תמיד לצדקה תחשב, האם תמיד, או לפעמים קרובות, חובה היא להפריע אותם ממעשיהם? כמה אנשים העושים מעשיהם בעולם בקולי־קולות תומכים יתדותם רק במסורת קלושה, במנהג אשר בעיניהם אינו מוטל בספק, ובעיניך הוא דבר לא־יאמן; שמוט לו את הקרקע מתחת רגליו וישקע במצולות אין־חקר. „לו היתה ידי מלאה אמתיות", אמר פוֹנְטֵינֶיל, „לא הייתי מתיר אלא את אצבעי הקטנה".

אם כך היא המדה בדברי עיון והלכה, על אחת כמה וכמה בכל מקצועות המעשה! כל מי שאינו יודע לכבוש מחשבותיו בקרבו, יֵצֵא ממנו לבצע כל מעשה חשוב. וכל־זאת אנו קוראים „רמיה"? מה תענה על־זה, אם יקראו את מצביא המחנה עושה־רמיה, מפני שאינו רוצה להגיד מה מחשבותיו על כל דבר לכל שר־עשרה או לחַיָל פשוט, אשר יקחהו לבו להציע שאלה כזאת? — אני אומר להפך, כי קרומוֶל נהג בדָבר מדה שלמה הראויה להתפלא עליה. המון רב מאד של „שרי עשרה" שואלים ודורשים כאלה סבוהו גם סבבוהו

בכל דרכיו תמיד, והוא החזיר להם תשובה. וגם זאת הוא עשה כאיש גדול רואה נכוחות. אף בדבר אחד לא הוחזק שקרן, כאשר אמרתי, אף בדבר אחד. מי הוא האיש אשר היה עליו לשָׂרֵך דרכו בקרב סבָך מסובך של מכשולים, אשר נוכל לאמר עליו כזאת? —

באמת שתי שגיאות נפרצות מאד, והן המעַקלות עד היסוד את משפטנו על אנשים כקרומוֶל, על אהבת־הכבוד שלהם, על „שקרנותם". הראשונה היא, שמחליפים את מטרת דרכם בנקודת מוצאם ובדרכם. סתם סופר דברי ימי קרומוֶל מדמה בנפשו, כי הלז כבר גמר בדעתו להיות שליט אנגליה עוד בהיותו חורש בשדמות קֶמבְּרִידְגְ'שִׁיר. כל דרכו היתה ערוכה לפניו בתכניתה מראש: סדר פרשת כל הַדְּרַמָּה כולה, אשר גלל לפנינו אחרי־כן צעד אחרי צעד, בכל מיני ערמומיות, באמָנות של משחק מאחז־עינים — הוא ὑποκριτής או משחק פוחז מלא תכבים! זה משפט מעוקל כולו, הנפרץ כמעט תמיד במקרים כאלה. נתבונן רגע כמה שונה הדבר מן המציאות! כמה צופה כל אחד מאתנו את חייו מראש? אך כברת דרך לפנינו הכל טמון בחשך. פקעת מקופלה ומונחה של אפשריות, חששות, נסיונות, תקוות סתומות ומרפרפות. לפני זה האיש קרומוֶל לא היו חייו פרושים כתכנית מסוימה, אשר בידו היה רק לשחק אותם במרמת הערומים שלו, כדרמה, מערכה אחרי מערכה! זאת לא זאת. כן נדמה לנו, אולם לו לא כן היה הדבר. כמה דברי־שטות היו בטלים מאליהם לו שמה ההיסטוריה עין באמת ובתמים על העובדה הזאת, שאין לסתור אותה! אמנם ההיסטוריונים אומרים לנו, כי הם שמים לב אליה; אולם בוא וראה, אם כך היא המדה באמת! ההיסטוריה השכיחה גורעת עין ממנה בכל־עיקר, כמו במקרה קרומוֶל; אפילו המשובחים שבכותבי ההיסטוריה אינם זוכרים זאת אלא לפרקים. כדי לזכור עובדה זו כראוי בכל חומר השלמות, מה היה משפטה באמת, דרוש כשרון יקר במינו; יקר במינו וגם

נמנע־המציאות. דרוש איש כשקספיר לכשרון; ועוד גדול משקספיר, אשר יצליח לחקות ולחיות תולדות חיי בן־אדם אחיהו. לראות בעיני בן־אדם אחיהו את כל הדברים אשר הוא ראה בכל פרק חיי חלדו; בקצרה, לדעת את חלדו ואותו, כמו שמעטים הם, כנראה ההיסטוריונים העושים זאת. חֶצים או רובם של המשפטים המעוקלים המגובבים למכביר והמהפכים את מראה קרומוֶל למשחית, יִכָּלו, אם רק יעמול בלב שלם לערוך אותם ככה; על־פי הסדר, כמו שֶׁקָּרו ונהיו; לא בערֵמה, כמו שהם מוטלים לפנינו.

אולם עוד שגיאה שניה, שהרוב נכשל בה, לפי דעתי, מתיחסת לאותה „אהבת־הכבוד" גופה. אנו מפריזים על אהבת־הכבוד של אנשים גדולים; אנו טועים במהותה. אנשים גדולים אינם רודפי־כבוד במובן זה; רודף־כבוד כזה הוא אדם קטן עלוב! התבונן־נא אל האיש הרואה את עצמו כאומלל, יען כי אינו מורם מאנשים אחרים; הוא משתדל תמיד להתראות, והוא מלא רגזה ודאגה לכשרונותיו ולתביעותיו. בכל עוז הוא כופה כל איש וכאילו מתחנן לפני כל איש להכיר אותו, בשם אלהים, לאדם גדול ולתתו עליון על האנשים האחרים! בריה כזו היא אחד החזיונות הכי־עלובים תחת השמש! אדם גדול? אדם נבוב, חולני, מדוכא־ביסורים עלוב, אשר מקומו יכירנו בבית־החולים מאשר על כסא־מלוכה, בקרב בני־אדם. עצתי אמונה לכם להרחיק מעליו דרכבכם. הוא אינו יכול להלך בדרכי שלום; אם אינך משגיח ומתבונן אליו, אם אינך משתומם עליו וכותב עליו מאמרים בעתונים, חייו אינם חיים. היא ריקניותו של האיש. לא גָדלו. מפני שתוכו ריק, הוא רעב וצמא, כי תמצא בו דבר־מה. את האמת אגיד, תמה אני, אם אדם גדול, אם גם אדם מן הישוב אשר שלום בעצמיו ורוחו נכונה במדה ידועה סבל מעולם יסורים כאלה.

מה יתרון היה לקרומוֶל להיות ל„רָאוה" בעיני ההמונים ההומים? אלהים יוצרו כבר ראה אותו. הוא, קרומוֶל, היה לפניו כמו שהוא. כל „רְאָוָה" לא יכלה לעשות אותו לאיש אחר ממה שהיה באמת. עד אשר התחילו שערותיו מלבינות ועד אשר נשקפו

לו ·חייו במדרון ההר בגבולם המסוים, לא בלי־קצבה, כי אם בגבול וקצב, הגמדר מראש — היה שמח בחלקו לחרוש אדמתו ולקרוא את כתבי־הקודש. ולעת זקנתו לא יכול עוד להתאפק ונמכר לשטן, למען יוכל לנסוע במרכבות מוזהבות אל והַיטהָל וסופרים עם תכריכי נְיָרות בידם יקפחוהו בדבריהם: „חתוך ענין זה, חתוך ענין פלוני", אשר לצערו העמוק אין ביד איש לחתוך כשורה! מה יתנו ומה יוסיפו לאיש כזה מרכבות מוזהבות? וכי לא היה צפון בחייו עוד מבבר הימים ערך, פחד והוד כהוד עצם השמים? הויתו בתור אדם נשאה אותו מעל הצורך לצפוי זהב. המות, יום־הדין, הנצח: הם הם היו נשקפים לו כבר בירכתים בכל אשר הגה או עשה. כל חייו היו כמו מעולפים בתהום־מחשבות אין־חקר, אשר כל לשון בן־תמותה לא ידעה לכנותה. דבר אלהים, כאשר הבינו אותו הנביאים הפוריטנים בימים ההם: הוא הוא גדול, וכל דבר זולתו היה מועט בעיניו. לקרוא איש כזה „רודף־כבוד", לשוות אותו בדמות אותו גס־הרוח החולני המתאָר למעלה, הוא בעינַי היקש מוטעה ועלוב מאד. איש כזה יאמר: „הסירו מעלַי מְרכבותיכם המוזהבות, המוניכם המריעים לקראתי, השררה והעסקים החשובים שלכם. הניחו לי, הניחו לי, כבר חייתי יותר מדי!" שמואל י׳והנסון הזקן, הנפש הכי־גדולה באנגליה בימיו, לא היה רודף־כבוד. „קורסיקה־בוסֶול" *) התהדר בשעת חגיגות פומביות בסרטי רקמה אשר ענד לכובעו; אבל שמואל הזקן הגדול ישב בית. הנפש הגדולה בעולם מלא, המתותלה במחשבותיה, בצערה, מה יסכנו לה מחזות־פומבי וסרטי־רקמה בכובע?

כן הדבר, אני חוזר ואומר זאת: האנשים השותקים הגדולים! כשאנו נושאים עינינו אל פחזותם ההומיה של הבריות, אך מלים פחותות טעם מסביב, מעשים פחותי ערך, אנו אוהבים

---

*) הוא סבב באי קורסיקה וכתב עליו ספר בשעה שמרידת יושביו בממשלת גינואה עשתה רשם רב בעולם. הוא התפאר מאד בספרו, על־כן נתנו לו מיודעיו שם לואי „קורסיקה־בוסֶול"

להתבונן בממלכה הגדולה, ממלכת השתיקה, האנשים השותקים האצילים, המפוזרים הנה והנה, כל אחד במקצוע שלו; ההוגים בשתיקה, הפועלים בשתיקה; אשר כל עתון יוצא לבקרים אינו מביא זכרם, הנה הנם מלח העולם! ארץ אשר אין לה אנשים כאלה, או אשר הם מעטים בה, הולכת בדרך רעה. היא כמו יער שאין לו שרשים; אשר נהפך כולו לעלים וענפים — אשר נבול יבול חיש־מהר ויחדל מהיות יער. אוי לנו, לולי היה לנו כי אם אשר בידנו להראות ולדבר. שתיקה, ממלכת־השתיקה הגדולה; גבוהה מן הכוכבים, עמוקה מממלכת המות! היא לבדה גדולה, הכל זולתה הוא קטן. — מקוה אני, כי אנחנו האנגלים נקַיֵם בידנו תמיד את „בשרוננו הגדול לשתיקה“ *). הניחו לאחרים, שאינם יכולים להתקים מבלי לעלות על חבית **) לדבר גדולות, להיות לראוָה לכל השוק ולהגביר ללשונם — ויהיו ליער ירוק חסר־שרשים! שלמה אומר: „עֵת לַחֲשות וְעֵת לְדַבֵּר“. את אחד האנשים הגדולים המחשם. אשר איננו אנוס לכתוב, כמו ששמואל יוהנסון אמר על נפשו, מחסר כסף ולא משום דבר אחר זולתו, אנו יכולים לשאול: „מה ראית שגם אתה אינך קם ומדבר, מרביץ תורתך ברבים ומיסד כת שלך?“ „אמנם“, יענה, „עד־הנה הייתי נחבא במחשבותי; לאָשרי יכולתי לשמור אותן בלבי, לא חשתי צורך נמרץ מאד לדבר אותן. „שיטתי“ אינה מכֻוָּנה מעיקרא להפיק אותה חוצה; היא משמשת לעצמי, לחיות על־פיה. הנה זוהי תכליתה הגדולה. ו„הכבוד?“; — כן, אולם כדברי קַטוֹן על האנדרטה: „יש כה הרבה אנדרטאות בשער המשפט שלכם, וכי לא מוטב הוא שישאלו: איפה היא האנדרטה של קַטון?“

אולם כתרים בפני הדבר שאמרתי על השתיקה, עלי להעיר, כי יש שתי מדות באהבת הכבוד; האחת מהן היא פסולה, והשניה

*) דברי נפוליון על האנגלים: Ces Anglais ont un grand talent pour le silence.

**) כמנהג הנואמים העממיים להשתמש בחבית בתור בימה לדרוש עליה.

ראויה לשבח ומחויבת. הטבע דאג לכך, כי שמואל השתקן הגדול לא יחשה יותר מדי. התאוה השחצנית להתנשא על אחרים היא בעינינו דלה ובזויה מאד. „וְאַתָּה תְּבַקֶּשׁ־לְךָ גְּדֹלוֹת? אַל־תְּבַקֵּשׁ!" *) הדברים האלה נכונים מאד. אף־על־פי־כן, אומר אני, כי נטיה שאין לעצור אותה טבועה בלב האדם להתפתח לפי מדת גדלו אשר הטבע יחד לו; לדבר ולפעול את אשר הטבע צפן בקרבו. הדבר הזה נכון, כשר ומוכרח; ולא עוד, אלא חובה היא, וגם מִכְּלַל חובותיו של האדם. את תכלית חיי האדם עלי אדמות אפשר להגדיר כך: לְפַתֵּחַ את ע צ מ ו ת ך, לעשות את הדבר הראוי לכשרונך. הכרח הוא לבן־אדם, חוק ראשי של הויתנו. יפה מאד מעיר קולירידג׳, כי הילד לומד ל ד ב ר בכח ההכרח הזה שהוא מרגיש. — אנו רוצים אפוא לאמר: כדי להכריע אִם אהבת־הכבוד טובה היא או רעה, יש להסתכל בשני דברים, לא חשק האיש אל המשרה, כי אם כשרון האדם למשרה; זאת היא השאלה. אולי ראויה המשרה לו; אולי זכות טבעית לו וגם החובה לחזור אחרי מטרה זו! איך נוכל לגנות את חשק מירבו להיות ראש המיניסטרים, כי על־כן הוא היה האיש האחד בפרנציה, אשר היה עלול לפעול בה דבר־מה טוב. מוטב אלמלא לא היה מ ר ג י ש כה ברור כמה טוב היה בידו לפעול! אולם נֶקֶר העלוב, אשר לא היה בידו לעשות כל טוב, וגם ידע כו כי אין בידו לעשותו, ובכל־זאת ישב בפחי־נפש על אשר בעטו בו יזרוהו הלאה; הנה לא על־חנם קונן עליו גִ׳בּוֹן.— חוזר אני על דברי, כי הטבע דאג הרבה לכך, שהאדם הגדול השתקן ישאף גם לְדַבֵּר — וגם י ו ת ר מ ד י דאג לכך!

שוה בנפשך, למשל, כי גלו אזן שמואל יוהנסון הזקן בן־החיל, בחיי פרישותו, כי עלול הוא לְבַצֵּעַ מעשים גדולים לאלהים, אין־עֲרוֹך להם, בעד מולדתו ובעד כל הארץ; כי את חוק אלהים השלם אפשר להקים לחוק בארץ; כי התפלה אשר נשא בכל יום:

---

*) ירמיהו, מ״ה ה׳.

„מלכותך תבוא" עתידה סוף־סוף להתקים! לו קבעו בלבו הכרה זו, כי אפשר הדבר ועלול להעשות; כי הוא, שמואל העגום והשתקן, קורא לשתף שמו בדבר! האם כל נפש האיש לא היתה מתלהבת באש אלהים, לקום ולפעול ולגבר חילים; להשליך אחרי גוו כל עמל וכעס ולחשוב לאין כל עצב ורגז, — האם כל חשרת חייו הקודרים לא היתה עוטה אור־יקרות ונגוהות! הנה זאת תהיה אהבת־כבוד טהורה! ועתה, צא וחשוב מה היה הדבר בקרומול באמת. עוד מכבר־הימים תקפו הצרות על כנסית־אלהים, מטיפים קנאים יראים לאמת הָחְבְּאוּ בבתי־כלאים, נלקו בשוטים, הוצגו על עמוד־הקלון, קטפו אזניהם; תורת אלהים היתה למרמס לרגלי בני־עולה: כל־זה רבץ כנטל כבד על נפשו. שנים רבות ראה את זאת בדומיה, בתפלה ולא ראה עזרה בארץ, ואמונתו היתה חזקה, כי האל הטוב ישלח עזרו — כי דרך זו שקר היא, לא נכונה, ולא תכון לנצח. והנה האיר הבוקר, אחרי שתים־עשרה שנה של צפית־דומיה התנערה אנגליה כולה; עוד פעם יתאסף הפרלמנט; המשפט ימצא לו בת־קולו: תקנות מוצקות, שאין להביע בדברים, שבו אל הארץ. האם לא כדאי הוא פרלמנט כזה, שהוא יִמָּנֶה בתוכו בתור חבר? קרומול נטש את המחרשה וימהר שמה.

הוא דבר שם — הגה ברוחו הקשה את דבריו אשר נשארו לנו לפליטה, הביע את האמת אשר חזו עיניו. הוא עבד שם; הוא נלחם ונאבק כאדם ענק כביר באמת לקול רעם תותחים ועוד — הלוך והלָחם, עד אשר הדבר שנלחם לו נהל נצחון, עד אשר אויביו העצומים והאבירים לפנים נסחפו כולם ודמדומי־התקוה היו לנגוהות צחות של נצחון וודאות. כי הוא עמד אז בנפש הכי־כבירה באנגליה, גבור אנגליה כולה, אשר אין עליו עוררים, — מה זו עושה לו? עתה אפשר היה, כי תורת הנוצרי תקום ותכון בארץ! „ממלכת כהנים", אשר יוהן נוקס חלם עליה על בימת־המטיף שלו כבעל „דמיון של יראת שמים", נועז איש־המעשה הזה, שהיה רגיל ומנוסה בכל הערבוביה של הויות העולם הכי־פרועות, לחשוב, כי עלולה היא לצאת אל הפֹעל. האנשים שמעלתם היא היותר גבוהה בכנסיה

הנוצרית, האנשים היראים והנבונים ביותר עתידים למשול בארץ: במדה ידועה הדבר אפשר וצריך להיות. האם אמת־אלהים אינה אמת? ואם אמת היא, האם אינה אותו הדבר הראוי לעשות? הבינה המעשית הכי־כבירה באנגליה נועזה לענות „הן!". את הדבר הזה אני קורא מטרה אמתית נאצלה; האם אינה כשהיא לעצמה הכי־נאצלה אשר לב איש מדיני או לב איש סתם יכון לה? לאיש כנוקס די היה להגות רעיון זה; אבל לקרומוֶל בשכלו הישר הכביר ובדעתו המעשית בטיב העולם, — כמדומני, ההיסטוריה מראה לנו זאת רק הפעם הזאת במדה כזו. אני רואה זאת כמרום קץ הפרוטסטנטיות; צורת הגבורה הכי־גדולה אשר „האמונה בכתבי־הקודש" היתה עתידה לקַיֵם בתבל. שוה בנפשך, כי לאחד מאתנו נגלה נגלה איך נוכל להנחיל נצחון את הצדק על העָול וכי כל אשר נכספנו והתפללנו אליו, כאֶל הדבר הטוב העליון לאנגליה ולכל הארצות, הוא דבר שבמציאות ואפשר להשיגו!

והנה עלי לאמר, בינת השועל בערמתו, בנכליו, בנפתוליו „לגלות את הרמאים", היא בעינַי דבר־עצב מאד. רק איש־מדיני אחד כזה קם לנו באנגליה; רק אחד, עד־כמה שאני רואה, אשר היתה בלבו כונה כזו. האחד במשך חמש מאות שנה; וככה קדמו את פניו. המחזיקים בו היו למאות, או לעשרות; יריביו היו לאלפים ולרבבות. לוּ נאספה כל אנגליה מסביב לו — הנה כי אז אולי היתה אנגליה לארץ נוצרית! ועתה ערמת השועל עודנה יושבת תמיד על שאלה זו, שאין לה פתרונים: „הרי עולם מלא נוכלים, איך נוציא ישֶר ונכוחה מתוך כל מעשיהם גם־יחד" — מה־קשה היא השאלה הזאת, תוכל לדעת בבתי־המשפט ובמקומות אחרים. עד־אשר סוף־סוף בְּחֵרות אף אלהים בצדק, אבל גם בחמלת אלהים הגדולה, נעשים הדברים יגעים מאד, והשאלה הזאת נעשית לשאלה באפס תקוה ממש.

אולם אשר לקרומוֶל ומזמותיו, הנה יום והמון מחזיקיו באים

ומודים במקצת, כי קרומוֶל היה בתחלה תם־לב; „קנאי" לפי־תומו בתחִלה, אולם לאט־לאט נעשה צבוע, כאשר נגולו לפניו דרכים חדשות. סברה זו של קנאי צבוע היא שיטת יום בדבר, ומאז דרשו אותה למכביר על מוחמד ורבים אחרים. התבונן בה בשיב־לב ותמצא בה שׂרש דבר; לא הרבה, לא הכל, ואת לא זאת. לבות גבורים לפי־תומם אינם מתמעטים במדה עלובה כזו. השמש פולטת מקרבה סיגים, „מעלה על פניה „גלדי־כתמים, המשביתים אותה מטהרה, אולם אינה אוספת נגהה ואינה נעשה במקום שמש לחשרת קדרות! אני מוצא את לבי לאמר, כי במקרה זה לא קרה לעולם לאיש גדול ועמוק בקרומוֶל; מעולם — לפי דעתי. הוא בן־בטנו של הטבע, ולבו כלב האריה; הוא דומה לאנטיאוס, המחליף כחו בנגעו באדמה, אשר היא אמו; עקור אותו מעל האדמה, הרם אותו אל הצביעות, אל החלל הריק וְיִתַּם כחו. אין בדעתנו להחליט, כי קרומוֶל היה חף בלי פשע, כי בכלל לא נכשל מעולם בחטא, באי־תום. הוא לא היה פרופיסור נאה דורש ב„מדות משוכללות", ב„תום הדרך". הוא היה אורסון*) איתן, הכובש לו דרכו הקשה על־ידי עבודה ממשית נאמנה — ואמנם יש כי עשה מְדְחֶה בה, אי־תום, חטאים, חטאים לרוב בכל יום ובכל שעה; לא נכחד הדבר ממנו, לא נכחד מאלהים וממנו! השמש קדרה כמה פעמים; אבל השמש גופה לא היתה לקֲדרות. דברי קרומוֶל האחרונים, כאשר שכב חולה נוטה למות, הם כשל איש נוצרי גבור־חיל. תפלות מקוטעות לאלהים, כי ישפוט אותו ואת ריבו. כי אלהים ישפוט אותו, אחרי שאין ביד אדם הדבר. בצדק, אבל ברחמים. דברים נוגעים עד הנפש מאד, כח עלתה נפשו הפרועה הגדולה, אשר עתה בא הקץ לעמלה וחטאיה, לפני אל יוצרו.

אני, כשלעצמי, לא אכנה את האיש הזה צבוע, משחק

---

*) רמז לאגדה עממית על איש אחד שדובים גדלוהו והיה מסודבל כדוב.

בבימה, אשר כל חייו לא היו כי אם מחזה תיאטרוני; נוכל, פוחז, שומם, להוט אחרי מצהלות ההמון? האיש הזה היה שמח בחלקו לחיות במסתרים, עד אשר הלבינו שערותיו; ועתה, כאשר בני־אדם הודו כי אין בו דופי, היה מלך אנגליה בפעל. וכי אי־אפשר לאדם להתקַיֵם בלי אדרת ומרכבת מלכות? וכי רב ככה האשר, כי סופרים עם תכריכי־נירות צרורים בפתילים אדומים יקפחו אותך בדברים תמיד? אדם פשוט כדיוקלֵיטיַאנוס*) מבכר לנטוע ירקות; איש כגיאורג וַשינגטון, שאיננו איש אין־ערוך לו, עושה כמעשה זה גם־הוא. נוכל לאמר, כי הוא הדבר אשר כל איש־נבוחות יעשה וצריך לעשות. באותו הרגע, שעצם מעשהו מטעם המלכות נשלם, — ידיו מסולקות ממנה!

נעיר עוד דרך־אגב כמה נחוץ הוא מ ל ך בכל מוצאיו ומבואיו של האדם. דוקא במלחמה זו נראה בעליל מה עלתה לאנשים כאשר נבצר מהם למצוא מנהיג וראש, בעוד שאויביהם מוצאים איש כזה. העם השוטלנדי היה כמעט פה־אחד פוריטני. כולם היו מלאים רוח־קנאה והסכימו בזה לדעה אחת, וככה לא היו נוהגים מעולם בחלקו האנגלי של האי הזה. אולם לא היה בקרבם איש גדול כקרומוֶל. אנשים עלובים כמו אַרג'יל**), דיפלומטים רכי לבב, פוסחים על הסעִפים, ודומיהם: לבָ איש מהם לא היה תמים כל־צרכו עם האמת או לא נועז להתמכר אל האמת. לא היה להם ראש, ולמפלגת הפרשים המפוזרים בארץ זו היה אחד: מונְטְרוז, המעודן שבכל הפרשים; אדם־המעלה, נדיב־לב, איש־חמודות; איש אשר נוכל לקרוא אותו פרש־גבור. והנה בוא וראה: מעבר מזה נתינים בלי מלך; ומעבר מזה מלך בלי נתינים! והנתינים בלי מלך אינם יכולים לעשות דבר; המלך בלי נתינים יכול לעשות דבר־מה.

---

*) קיסר רומאי (305—284). לעת זקנתו בחלה נפשו במלכותו ופרש לחיי איש־שדה.

**) אציל שוטלנדי, שהעיר את בני ארצו להתקומם כנגד קרומוֶל.

האיש מונטרוז זה עם קֹמץ פראים אירלנדיים או הרריים, אשר רק ביד מקצתם היו רובים, משתער בסופה על מחנה הפוריטנים מלמדי־המלחמה; מכה אותם במערכה בשדה מכה על מכה, כדי חמש פעמים, והודף אותם מפניו. הוא היה פעם אחת, לימים מועטים, האדון לכל ארץ שוטלנדיה, איש אחד, אבל הוא היה איש. מיליון אנשים קנאים, אבל בלי האחד; הם לא מצאו ידיהם בפניו! אולי בכל האנשים במלחמת הפוריטנים הזאת היה קרומוֶל, מְהֻלָּל ועד כלה, האיש האחד הנחוץ באמת. לראות, להרהיב ולהכריע; להיות עמוד מוסד בתוך מבוכת האי־ודאיות; — מלך בקרבם, אם קראו אותו בשם זה, או לא.

אולם דוקא פה מונח מכשול העון לפני קרומוֶל, לכל שאר מעשיו נמצאו מלמדי זכות והם מנוקים מעון בעיני הכל. אבל הפטורין שנתן לפרלמנט הַמְגֻיָּד ודבר קבלו את התֹאר אפיטרופוס הוא דבר אשר לא יאבו סלוח לו. הוא הִתעלה באמת למלך באנגליה; נשיא — ראש המפלגה באנגליה אשר נחלה נצחון, אולם לכאורה לא נתקררה דעתו בלי אדרת המלכות ונמכר לאבדון כדי לנחול אותה. הבה ונראה קצת איך היה הדבר.

כאשר כל אנגליה, שוטלנדיה ואירלנדיה תְּפוּ עתה כולן לרגלי הפרלמנט הפוריטני, התעוררה השאלה המעשית: מה לעשות בדבר? איך בדעתכם למשול בעמים האלה, אשר ההשגחה מסרה בידכם בארח־פלא? ברור הדבר, כי מאת החברים מְשִׁיָּרֵי הפרלמנט הארוך, היושבים שם בשלטון העליון, אינם יכולים להוסיף לשבת תמיד. מה לעשות? שאלה היא אשר בוני קונסטיטוציות במדרש ועיון אולי יכולים למצוא לה מענה על־נקלה; אבל לקרומוֶל, אשר התבונן באמת בתוך הויתם המעשית של הדברים, לא היתה בעולם שאלה מסובכה מזו. הוא שאל את הפרלמנט: מה בדַעתם להחליט בדבר? לפרלמנט היה המשפט להגיד את־זאת. אולם החילים גם הם,

אף כי הדבר הזה הוא נגד הנמוסים המקובלים, החילים אשר קנו את הנצחון הזה בדמם, חשבו, כי גם להם הצדקה לחוות דעתם בדבר. אין אנו רוצים „לקבל בעד כל מלחמותינו „בלתי פסת־ניר קטנה". אנו רוצים, כי תורת אלהים, אשר נתן את הנצחון בידינו, תכון או תנסה להכון בארץ זו!

שלש שנים רצופות קראו את השאלה הזאת באזני הפרלמנט. הם לא ידעו למצוא מענה; כי־אם לדַבֵּר ולדַבֵּר. אולי מטבע חבורה פרלמנטרית הוא; אולי שום פרלמנט אינו יודע למצוא מענה במקרה כזה, כי אם לדבר ולדבר בלבד! מכל־מקום צריך ונחוץ לתת תשובה לשאלה זו. אַתם שְׁשִׁים האנשים שם, אשר נבאש ריחכם ושמכם מנואץ בפי כל העם ואשר העם מכנה כבר „פרלמנט מְגֻיָּד", אתם אינכם יכולים להוסיף לשבת שם: מי או מה יבוא אז במקומכם? „פרלמנט חפשי", זכות הבחירה, נמוסי קונסטיטוציה ממין זה או אחר — הדבר הוא עובדה רעֵבה, המתרגשת לבוא עלינו, ועלינו להשביע אותה או להיות לבָרות לה! ומי אתם המפטפטים על נמוסי קונסטיטוציה, זכיות פרלמנט? עליכם היה להמית את מלככם, לטהר את הפרלמנט על־ידי פרַיד*), לגרש ולחַיֵּב גלות, על־פי חוק „כל דאלים גבר", את כל איש אשר יהיה לשטן לנצחונכם בריבכם, רק חמשים או ששים מכם נשארו עוד מתוַכחים היום. הגידו לנו מה לנו לעשות; לא כנמוס, כי אם כדבר של מציאות, העשוי להתקַיֵּם!

מה תשובה ענו לבסוף, טמון בערפל עד היום. גם גודוין החרוץ מודה אף הוא, כי נבצר ממנו לבוא עד חקרה. יותר קרוב לשמוע, כי הפרלמנט העלוב הזה עוד לא רצה, ובאמת לא יכול להתפטר ולהתפרד; כי כאשר הגיע הדבר לידי כך, להתפרד באמת, דחו שוב את הדבר בפעם העשירית או העשרים, — וסבלנותו של קרומוֶל

---

*) שר־הצבא פרַיד גרש מתוך הפרלמנט מאתים חברים פרסביטֶרִיַנִיים בשם הצבא, ואז נקרא הפרלמנט הארוך בפי העם — „פרלמנט מְגֻיָּד".

פקעה. אולם אנחנו נקבל את ההשערה הכי־רצויה אשר הקימו בדבר הפרלמנט, אף כי לפי דעתי אינה הכי־נכונה, כי אם רצויה יותר מדי.

לפי הנוסח הזה: כאשר הגיעו לידי משבר קיצוני, כאשר קרומוֶל ושרי צבאותיו מעבר מזה, וחמשים או ששים מחברי הפרלמנט מעבר מזה התיָעצו ביניהם, הגידו פתאם לקרומוֶל, כי הפרלמנט מתוך יאושו נתן תשובה באפן מוזר מאד; כי כאשר באו האנשים האלה לידי יאוש מלא תלונה ומרורות, נחפזו לקבוע מין חוק תקונים, כדי להרחיק לכל־הפחות את הצבא — כי הפרלמנט יִבָּחר על־ידי אנגליה כולה; חלוקת גלילי הבחירות בשוה, חופש הבחירות ועוד! דבר המוטל בספק, או, באמת, להם לא מוטל בספק. חוק־תקונים, חופש הבחירה לאנגלים? הרי הנאמנים למלך, אשר נסתתם פיהם, אבל לא נכחדו, אולי עולים עלינו במספר; רוב מנינה של אנגליה נהג תמיד שויון־נפש בריבנו. הוא רק התבונן אל הדבר ונכנע לו. הננו הרוב לפי הערך והכח, לא לפי פקודי האנשים לגולגלותיהם! והנה בנמוסיכם ובחוקי־התקונים שלכם ישלח על־פני המים כל הדבר אשר רכשנו בעמל וכבדות בחרבנו! כי יהיה רק לתקוה ולאפשריות בלבד, וגם קל ודל באפשריות? והנה לא אפשריות; ודאות היא אשר נחלנו בכח אלהים ובכח זרועותינו ואשר אנו מחזיקים פה עתה בידינו. קרומוֶל שָׂם פניו אל החברים הַמַּמְרים האלה, הפסיק אותם בחָפזם בבהלה לקבוע את חוק התקונים שלהם; — פקד עליהם ללכת להם, ולא יוסיפו עוד לפטפט שם. — האם אין אנו יכולים לסלוח לו? האם אין אנו יכולים להבין אותו? יוהן מילטון, אשר ראה הכל מקרוב, מצא לאפשר להסכים לו ברצון. המציאות גרפה את הנמוסים. סובר אני, כי רוב האנשים אשר היו קצת בני־מציאות באנגליה נוכחו בהכרחיותו של הדבר.

ובכן, האיש התקיף, המלא עוז, העיר נגדו כל מיני הנמוסים וההגיון המרפרף; הוא ערב את לבו להִסָּתֵּיעַ במציאות הממשית באנגליה; התחזיק על ידו אם לא? נפלא לראות עד־כמה הוא משתדל למשול בארח קונסטיטוציוני למצוא פרלמנט אשר יתמוך אותו;

אבל לא עלתה לו. הפרלמנט הראשון שלו, אותו הנקרא הפרלמנט של בֶּרבּון, הוא כעין אספת נכבדי עם. בכל רחבי אנגליה ממנים כהני הראש וראשי הפקידים הפּוּריטניים את האנשים אשר כבר יצא להם שֵׁם בקנאתם היתֵרה לדתם, בהשפעתם ובמסירותם לתורת האמת: כל אלה נקבצו לערוך תכנית. הם מאַשרים ומקַימים את הנעשה; ומתקינים, כאשר מצאה ידם, את העתיד להיות. הם היו מכֻנים דרך־לעג „פרלמנט של עצמות קלופות" (Barebones): שֵׁם האיש, כנראה, לא היה Barebones, כי אם Barbone, — אדם הגון כל־צרכו. גם עבודתם לא היתה שחוק, היא היתה דבר ממשי, סֶריוֹזי מאד – נסיון בידי הנכבדים הפוריטניים הללו עד־כמה תורת הנוצרי תוּכל להיות לתורת אנגליה זו. אנשים נבונים היו בתוכם, גם אנשים מכובדים ונשואי פנים. רובם היו, כמדומני, אנשים שמורא שמים עליהם, אולם הם נכשלו ונמוטו, כאשר נסו לתקן את בית־הדין העליון. הם התפרדו מדעת עצמם, בתור אנשים שהמשרה הזאת אינה הולמתם; הניחו את כחם והרשאתם ביד הלורד־גינירל קרומוֶל, ומסרו הדבר בידו לעשות בו כרצונו.

והנה מה ברצונו לעשות בזה? הלורד־גינירל קרומוֶל, „המצביא הראשי של כל החילות אשר התפקדו והעומדים להתפקד", רואה את עצמו על־ידי המצב הזה, שאין דוגמתו, כאלו הוא הרָשות האחת בעלת יפוי כח, אשר נשארה באנגליה, בין אנגליה ובין אנרכיה שלמה אין דבר זולתו הוא.

הנה זוהי העובדה, שאין להכחישה, של מצבו ומצב אנגליה אז. מה לו לעשות בדבר! אחרי ישוב הדעת הוא מחליט לקבל אותו; להגיד ולהבטיח בפה מלא, בהדרת פומבי, נגד אלהים ואנשים, „כן, כך היא המציאות, ואני אעשה בה כל אשר בכחי!" אפיטרופסות, ספר תורת הקונסטיטוציה, כל אלה הם צורות הדבר החיצוניות, שאִזנו ותקנו, כאשר מצאה ידם, השופטים, ראשי הפקידים, „סוד שרי החילות ואנשים נשואי־פנים בארץ"; ואשר לעצם הדבר, הנה אין לבחר, כי לפי מצב הדברים אין בֵּררה, אלא אנרכיה או זאת. אנגליה הפוריטנית תקבל אותה או לא. אולם אנגליה הפוריטנית

נִצלה על־ידי־כך באמת לאמתה מן אבוד עצמה לדעת! — סובר אני, כי הפוריטנים קבלו את הצעד הקיצוני הזה של קרומוֶל בתלונה בלי אמר ודברים, אבל בכל־זאת, בכלל, באמת ובתודה; על־כל־פנים הוא והם יחדו היטיבו לעשות את הדבר, הלוך וטוב עד סופו. אולם בלשונם הפרלמנטרית מצאו קושי בדבר, ומעולם לא ידעו היטב מה לענות על זה.

הפרלמנט השני של אוליבר, בעצם הפרלמנט הראשון שלו כסדרו וכתקונו, אשר נבחר על־פי הסדר הקבוע בספר תורת הקונסטיטוציה, נכנס לישיבה והחל לעבוד; — אולם לא אֵחר להכנס בשאלות שלא כענין על־דבר זכיות האפיטרופוס, על־דבר „בבישת השלטון" וכו'; והוכרח לקבל פטורין, כאשר אך הגיעה השעה הכשרה לכך, לפי הנמוסים הקבועים. נאום־החתימה של קרומוֶל לאנשים האלה מצוין מאד. וכן גם נאומו לפרלמנט השלישי שלו. בו הוכיח גם אותם על קפדנותם וקשי ערפם. כל נאומיו אלה הם פרועים ובלולים מאד; אולם סריוזיים מאד. נוכל לאמר, כי הוא היה איש תמים־לב כבד־שפה; אשר לא היה רגיל לדבר את מחשבתו האי־אורגנית הגדולה, כי אם להראות אותה בפֹעל! כבדות־לשון ושפעת מחשבות עמוקות כזו! הוא מדבר הרבה על „תולדות ההשגחה", כל התמורות האלה, כל הנצחונות והמאורעות האלה לא היו במחשבה תחלה, לא מחזות תיאטרוניים ערוכים בִּידֵי או בידי אדם: רק מגדפי אלהים סמויי־עין יהינו לכנות אותם כן! הוא מטעים את הדבר הזה בכל עוז מתוך גערה וחמה. וגם הדין עמו. כאילו איש בקרומוֶל צפה הכל מראש במחזה הנורא הקודר אשר ערך, כשכל העולם חוזר לתוהו ובוהו מסביב לו, והוא נוהג אותו כמִשׂחק של בובות במקלות עץ וחוטי ברזל! את הדברים האלה, אמר, לא חזה איש מראש. אין איש אשר יכול להגיד מה ילד יום: הם היו „תולדות ההשגחה". אצבע אלהים נהלה אותנו הלאה־הלאה ואנחנו הגענו לבסוף אל במתי הנצחון המזהיר, ודבר אלהים נחל עוז בקרב העמים האלה; ואתם יכָלתם להתאסף בתור פרלמנט ולהגיד איך לסדר הדבר, להביאו לידי אפשרות מושכלת בעלילות

האדם. עליכם היה להיות לנו לעזר בדבר הזה בעצתכם ובחכמתכם. „שעת־הַכּשֶׁר היתה לכם, כאשר לא היתה כזאת לכל פרלמנט באנגליה". תורת הנוצרי, משפט ואמת היו צריכים להיות במדה ידועה לחוק בארץ זו. תחת כל זאת הסתבכתם בדברים בטלים מלאים דקדוקי עניות, בהלכות קונסטיטוציה, בפלפולים ושאלות שלא כענין על־דבר החוקים הכתובים, שעל־פיהם באתי עד־הלום; — ורציתם להחזיר הכל לתהו ובהו, מפני שאין לי תעודה מאושרה ומקוימה בערכאות, כי אם קול אלהים מתוך סערת המלחמה, הנותן לי יפוי־כח להיות נשיא בתוככם! שעת־כּשֶׁר זו חלפה עברה; ואין אנו יודעים מתי תשוב עוד. הגיון קונסטיטוצונלי היה לכם; וחוק השטן, לא חוק הנוצרי, שורר כעת בארץ. „ישפוט אלהים ביני וביניכם!" ואלה דבריו האחרונים אליהם: „קחו אתם בידכם את נמוסי הקונסטיטוציה שלכם, ואני את המלחמות, הפּנות, העובדות והמפעלים חסרי־הנמוסים שלי, ואלהים יהיה לשופט ביני וביניכם!"

אנחנו אמרנו למעלה עד־כמה נאומיו הנדפסים של קרומוֶל הם להג בלול, מסובך וחסר צורה, סתום ומשתמע לשתי פנים. בכונה תחלה, אומרים רובם. צבוע הַשָּׂם להג מסובך סֵתר לו, כדרך הישועיים. בעינַי אינם נראים כן. ולא עוד, אלא מעיד אני, כי הם הקנו לי בראשונה בינה בטיב האיש קרומוֶל זה, וגם באפשרותו. נַסה להאמין, כי הוא רוצה להגיד דבר־מה, חקור בעין יפה מה הוא הדבר — ותמצא נאום ממשי כלוא בדבריו אלה המעוקמים, הגסים והמרוסקים; כונה בלבו הגדול של האיש נלעג־הלשון הזה! אז תחל לִראות, כי הוא איש; לא מקסם־שוא מלא חידות, סתום, לא־יאומן. דברי ימיו ותולדות חייו של קרומוֶל, אשר נכתבו בדורות ספקניים נבובים שלא יכלו לדעת ולהבין, הם הרבה יותר סתומים מנאומיו של קרומוֶל. רואים דרך בם רק את חלל החשך והאפס לבלי חוק, „משטמה וקנאה", אומר לורד קלַרֶנדון גם הוא; „משטמה וקנאה", המזונות נפתלים, הזיות ועִועים המריצו אנשים אנגלים שוקטים, מיושבים ומתונים לנטוש את מחרשתם ומלאכתם ולצאת למלחמה מלאה מהומות וחמת־דמים על הכֶּשר שבמלכים! בחנו־נא

אם יש למצוא אמת בדבר. הספקנות הכותבת על האמונה, אולי יש לה כשרונות מרובים, אולם באמת היא ultra vires. כאילו העִורון בא לקבוע חוקי הראיה.

הפרלמנט השלישי של קרומוֶל נִפַּץ, כמו השני, אל אותו הסלע. תמיד הנוסח הקונסטיטוציונלי: „איך באת עד־הלום? הַראה לנו תעודה כדת וכדין!" קפדנים עִורים: — „הנה בודאי אותו הכח אשר עשה אתכם לפרלמנט, הוא ועוד גדול ממנו עשה אותי לאפיטרופוס!" אם אפיטרופסותי איננה ולא־כלום, מה הנכם אתם, בשֵם כל הפלאות, בתור חברי הפרלמנט? אורו החוזר ויציר כפיו? —

אחרי אשר לא הצליח בפרלמנט, לא נשאר לפניו בלתי אם דרך האלמות. דיקטטורים צבאיים, כל אחד בגלילו, כדי לכֹּף את הנוטים אחרי המלך ושאר בני־המרי, למשול בהם, אם לא בחוקי הפרלמנט, הנה בחרב. אל תהי יד הנוסח על העליונה, כל־זמן שהמציאות הִנֶּהָ. אני אוסיף להגן על פרוטסטנטים עשוקים בחוץ־לארץ, למנות שופטי צדק ופקידים נבונים בארץ ולחונן מטיפי האֶוַנגליון האמתיים; אני אעשה כל אשר תמצא ידי לעשות בכחי, לעשות את אנגליה לארץ נוצרית, גדולה מרומא הקדמוניה, וגברת הנצרות הפרוטסטנטית; אני, מכיון שאתם אינכם רוצים להחזיק על ידי; אני, כל־עוד שאלהים ישים נפשי בחיים! — מדוע לא הסתלק מזה ולא שב לחיות במסתרים, מכיון שהחוק לא אבה להכיר אותו? קוראים קצת. טעות היא בידם. אי־אפשר היה לו להסתלק! ראשי מיניסטרים משלו בארצות שלמות, פיט, פומְבַל, שואַזויל; ודברם היה לחוק כל הימים שעמדו על מכונם. אולם ראש־מיניסטרים זה היה אחד, אשר לא יכול לפרוש. ביום שיפרוש, ארבו לו צ'רלז סטויארט ופרשיו להמיתו; להמית אותו ואת הדבר אשר נלחם לו. מכיון שהתיצב על הדרך זו, לא יכול לסגת אחור, לשוב. לא היה מקום לשוב בלתי אם אל הקבר.

יש לנוד לקרומוֶל לעת זקנתו, הוא מתאונן על המשא הכבד אשר נטלה עליו ההשגחה; משא כבד אשר עליו לשאת עד מותו. פעם אחת, מספרת אשת קרומוֶל, כאשר בא אליו הוטשינסון, חברו

למלחמה מאז, לדבר עמו, שלא לרצונו, בענין אחד נחוץ,—„הולך קרומול לשלחו עד הפתח", בדרך אחוה, רעות ושלום; מבקש ממנו להשלים עמו, חברו למלחמה מכבר הימים, ואומר לו כמה הוא מצטער לראות, כי טועים בו וכי חבריו־למלחמה הנאמנים, הישנים, שהיו חביבים לו מאד, עזבוהו. הוטשינסון הקנאי, הנאזר בנוסחאותיו הרפובליקניות, הולך הלאה בפנים נזעמים.—וראש האיש הלבין עתה, זרועו החזקה יגעה מרוב עבודה! אני זוכר תמיד גם את אמו העלובה, אשר היתה אז זקנה מאד והתגוררה בהיכלו; אשת־חיל מאד. ובכלל נהגו שם הליכות הבית במישרים, ביראת אלהים. כאשר שמעה האשה הזקנה קול יריה, חשבה, כי בנה נהרג. עליו היה לבוא אליה לכל־הפחות פעם אחת ביום, למען תראה בעיניה, אם הוא עודנו בחיים. האם הזקנה העלובה! מה נשא בעמלו האיש הזה, הוי, מה נשא בעמלו?—הוא חי חיים מלאים קרב ועמל קשה עד יומו האחרון. שם־תהלה, אהבת־כבוד, מקום בהיסטוריה? את גופו המת אסרו בזקים ותלוהו על עץ; „מקומו בהיסטוריה?"— אמנם מקומו בהיסטוריה!—היה למקום דראון, אַשמה, קלון ושקוצים; ומי יודע אם גם כיום לא אצתי ביותר להיות מן הראשונים אשר נועזו לקרוא אותו לא זֵד ומכזב, כי אם תם וישר! שלום לו! האם, סוף־סוף, הוא לא פעל הרבה בעדנו? אנחנו עוברים ברוָחה על חיי גבורתו הקשים והגדולים; צועדים על גופו המוטל שם בתעלה! אַל לנו לבעוט בו ברגלינו, בשעה שאנו צועדים עליו!—הניחו לגבור לנוח! הוא לא קרא אל משפט בני־האדם, ובני־האדם לא שפטו אותו משפט צדק.

מאה שנה ואחת בדיוק אחרי אשר הוקמה הפוריטניות לדממה ותוצאותיה הוברו בשנת 1688, התחוללה סערה הרבה גדולה מזו וקשה הרבה יותר להשביח שאונה, היא הידועה לכל בני־תמותה ובנראה תהיה ידועה עוד ימים רבים בשם המהפכה הצרפתית.

בעצם היא המערכה השלישית, מערכת החתימה של הפרוטסטנטיות; שיבת האנושיות בסופה וסערה אל המציאות והממשות, עתה כאשר הלכה ונמקה במקסם־שוא ותרמית. אנו מכנים את הפוריטניות האנגלית שלנו המערכה השניה. הנה כתבי־הקֹדש הם אמת, נלך בשם כתבי־הקֹדש! „בכנסיה", אומר לותירן; „בכנסיה ובממלכה", אומר קרומוֶל, „נתהלך על־פי הדבר שהוא אמת אלהים!" בני־האדם צריכים לשוב אל המציאות, אינם יכולים לחיות על מקסם־שוא. את המהפכה הצרפתית, או את המערכה השלישית, אנו יכולים לקרוא המערכה האחרונה; כי למטה מאותו הסנקילוטיסמוס הפרוע אי־אפשר לבני־אדם לרדת עוד. הם תומכים את יתדותם שם במציאות הפשטה והעֶירֻמָּה, שאין להכחיש אותה בכל העתים ובכל המסבות; והם צריכים ומחויבים להחל ולבנות ממנה מחדש בבטחון. הסערה הצרפתית, כמו האנגלית, מצאה את מלכה, אשר לא היה לו שטר חתום בערכאות להעמיד אותו על חזקתו. עלינו להעיף עין בנפוליון, מלכנו החדש השני.

נפוליון איננו בעינַי כלל אדם גדול כקרומוֶל. נצחונותיו הכבירים, אשר השתרעו על־פני כל אירופה בעוד אשר קרומוֶל נשאר ביחוד באנגליה הקטנה שלנו, הם בעינַי הַקַּבַּיִם הגבוהים, אשר אנו רואים את האיש עומד עליהם; קומת האיש אינה משתנה על ידיהם. אני איני מוצא בו תומת־לב כזו שבקרומוֶל; כי אם ממין פחות הרבה מזה. לא התהלך דומם במשך שנים רבות את הנשגב הפלאי של מלוא העולם; „התהלך את אלהים", כמו שהוא קרא זאת; ואמן ועוז רק בזה בלבד; רעיון ועוז־נפש חבושים בטמון, הרצוים להיות חבושים בטמון, והמתפרצים אחרי־כן כברק אש לוהטת מן השמים! נפוליון חי בדור אשר לא האמינו אז באלהים עוד. אז האמינו, כי ערכה של שתיקה, של כל חבוש בטמון הוא שוא תפל; עליו היה להתחיל לא מן התנ"ך הפוריטני, כי אם מתוך האנציקלופידיות הספקניות העלובות. הוא העלה בידו הרבה. שבח הוא לו, כי העלה כזאת בידו. תכונתו המסוימה, הזריזה, הברורה במבטאה תמיד, אולי דלה היא כשלעצמה לעומת זו של קרומוֶל הגדול שלנו

בשפתו הבלולה והגלעגה. במקום „נביא אלם הנפתל עם לשונו", הנה לפנינו גם תערובת הגונה של תעתועים קולניים! רעיון יום על הקנאי־הצבוע, עד־כמה שיש בו מן האמת, יָפּוּן הרבה יותר לנפוליון מאשר לקרומוֶל, למוחמד ודומיהם, אשר אִם נִמְצָה את הדין, לא יכון בכלל לגביהם. יסוד־פגול של אהבת־כבוד נראה באיש הזה למן ראשית דרכו; והוא גובר עליו לבסוף ומדיח את הרעה עליו ועל מפעלו.

„כוזב כהודעה משדה המערכה", היה למשל בימי נפוליון. הוא מבקש להצטדק בכל עוז: נחוץ היה להוליך שולל את האויב, לעודד את לב אנשי־המלחמה. בכלל אין לסלוח לו. האדם אינו רשאי בשום פנים לאמר שקר. גם לנפוליון טוב טוב היה ברבות הימים, אלמלא לא דבר שקר. באמת, כשיש לאיש ענין וחפץ המשתרע מעל לשעה וליום והצריך עוד להתקַים ליום המחרת, מה יסכון לו להצמיד כזב? הכזבים מתגלים; עונש חמור צפוי לו עליהם. איש לא יאמין לבדאי בפעם אחרת, גם אם יאמר את האמת, ובשעה שחשוב לו הדבר מאד, כי יאמינו לו. הוא המעשה הישן בקריאה: הזאב, הזאב! שקר הוא לא־כלום. אין לעשות דבר מאָין, סוף־סוף אינך עושה כלום וגם עמלך עולה בתוהו.

אף־על־פי־כן היתה תומת־לב בנפוליון. עלינו להבחין בין הדבר הטפל ובין הדבר העיקרי באי־תומת־הלב. בתוך כל ערמומיותיו ותעתועיו הנמבזים עלינו להבחין, כי באיש הזה היה רגש־מציאות ידוע, רגש איתן ומבעי; וכי הוא נסמך על המציאות, כל־זמן שהיה לו על מה לסמוך. היה לו חוש־הטבע, אשר עלה על החכמה אשר קנה לו. בּוּרְיֶן מספר לנו, כי בעלותו למלחמה על מצרים היו חכמיו עסוקים בקנאה יתרה בערב אחד להוכיח, כי אי־אפשר שיש אלהים. הם הוכיחו את זאת לשמחתם הרבה בכל מיני הגיון. נפוליון, בנשאו עיניו אל הכוכבים, ענה: „חֲכַמְתֶּם מאד, Messieurs; אולם מי ברא כל אלה?" הגיון־הכפירה נוזל ויורד מעליו כמים; העובדה הנשגבה תביט ותתבונן בו: „מי ברא כל אלה?" וכן היה גם במעשה. הוא, ככל איש העלול להיות גדול, או לנחול נצחון בעולם זה, רואה מבעד

לכל סבכי המסִבות את התֹכן הממשי של הדבר ומגיח ישר אליו! באשר הראה לו הסוכן על ארמון הטוילירי את עריכת־הרהיטים החדשה והלל אותה מאד והוכיח במופתים, כי נהדרה היא מאד וגם עולה בזול מאד, ענה נפוליון קצרות ודרש להביא לו מספרַיִם, גזז אחד מגדילי הזהב שעל וילון אחד החלונות, ממן אותו בצלחתו והלך לו. לאחר ימים מועטים הוציא אותו לעת מצוא, לחרדת לב הסוכן על רהיטיו; הוא לא היה של זהב, כי אם של סיגים! בסֵיט הילינה נפלא הדבר מאד עד־כמה הוא מתגדר עוד עד ימיו האחרונים בדברים מעשיים, ממשיים. „מה אתם מדברים ומה אתם מתאוננים; ביחוד, על מה אתם מריבים זה עם זה? מאומה לא תעלו בידכם! לא תעלו בידכם דבר שאפשר לעשות. אל תאמרו מאומה, אם אין לעשות מאומה!" הוא מדבר כן כפעם־בפעם אל בני־לויתו, הרוגנים העלובים; הוא גוש של כח חשאי בקרב מְרִי־שיחם הזועף.

אי לזאת, האם לא היה בו דבר שאנו רשאים לכנות אמונה, טהורה עד־כמה שהיתה באפשר? כי הדימוקרטיה הגדולה החדשה הזאת, אשר קמה פה במהפכה הצרפתית, היא עובדה, שאין להכחיד אותה, ואשר כל העולם עם כחותיו וסדריו הישנים אין בידו לדכא אותה; זאת היתה או דעת נכונה, אשר לקחה שבי את כל לבו ורוחו,—זאת היתה אמונה. והאִם לא פתר היטב את בונתה הסתומה? „La carrière ouverte aux talents" (*, „הכלים לאיש היודע השתמש בהם". הנה בעצם האמת, וגם כל האמת; היא מכילה בקרבה את כל מה שהיה במשמע במהפכה הצרפתית ובכל מהפכה אחרת. נפוליון בפרקו הראשון היה דימוקרט אמתי. אף־על־פי־כן, לפי טבעו, אשר אומנותו הצבאית עוד הוסיפה לו אמץ, הוא ידע, כי הדימוקרטיה, אם אמת היא בכלל, לא תוכל להיות אנרכיה. באותו יום העשרים בחודש יוני (1792) ישב בּוּרִיֶן עמו בבית־קהֻוה אחד,

*) הדרך פתוחה לכשרונות.

בשעה שהמון העם התגעש ועבר על פניהם: נפוליון מביע רגשי־הבוז העמוקים אשר רחש לבו לנוכח בעלי הרָשות, על אשר אין בידם לכלום את ההמון הזה. ביום העשירי לאוגוסט הוא מתפלא על אשר אין שם איש לפקד את החילים השוֵיצריים האמללים הללו; הם היו יכולים לנַצח, אלמלי היה שם איש. אמונה כזו בדימוקרטיה, אבל שנאת האנרכיה, היא המנשאה ומנטלה את נפוליון דרך כל מעשיו הגדולים. דרך נצחונותיו המזהירים במלחמת איטליה עד שלום לֵיאוֹבֶּן, נוכל לאמר, כי הרוח המפעמת אותו היא: „נצחון למהפכה הצרפתית; לקַיֵם אותה נגד מקסמי־השוא האוסטריים האלה, המכנים אותה מקסם־שוא!" ובו בזמן הוא מרגיש, ויש לו הצדקה להרגיש, כמה נחוצה היא רָשות תקיפה; עד־כמה המהפכה אינה יכולה להצליח או להתקַים בלעדיה. ולבלום את המהפכה הצרפתית הגדולה, הבולעת, הבולעת את עצמה; ל כ ב ו ש אותה, למען תוכל לקַים את כונתה הפנימית, למען תֵעָשה א ו ר ג ַ נ י ת ותעצור כח לחיות בין שאר אורגניסמים ודברים ב ע ל י ־ צ ו ר ה, לא בתור הרס ואבדן בלבד: האם אין זה הדבר אשר הוא שאף אליו במקצת, בתור עצם תכלית חייו, ולא עוד, אלא מה שהוא הוציא אל הפעל באמת? דרך וַגְרַם, אוסטרליץ; נצחון על נצחון — עד־פה הוא נצח. באיש הזה היתה עין רואה, לב להרהיב ולעשות. הוא התעלה למלוכה בדרך־הטבע. כל בני־אדם חזו בו, כי ה ו א ראוי לכך. החילים הפשוטים היו אומרים בצאתם למלחמה: „עורכי־הדין הפטפטנים הללו שם בפריז; הם אינם אלא מדברים ואינם עושים! מה פלא כי הכל הולך שלא כשורה. עלינו ללכת ולהושיב שם את petit Caporal שלנו!" הם הלכו והושיבו אותו שם; הם ופרנציה כולה עמהם. קונסול ראשי, קיסר, נצחון על כל אירופה; עד אשר הליטננט של גדוד La Fère לא אֵחר להיות בעיניו, ולא על־חנם, הגדול בכל האנשים אשר היו לפניו זה דורות אחדים.

אולם בפרק זה, על דעתי, גבר בו יסוד התעתועים הרע. הוא סר מאמונתו הישנה בעובדות ונפתה להאמין בדברים מדומים; השתדל לבוא במָסורת עם בית־המלוכה האוסטרי, עם האפיפיור

עם הפיאודַליות הכוזבת הישָׁנה, אשר לפנים הכיר ברור, כי שקר הם; — הוא חשב, כי עליו לכונן את „בית מלכותו“ וכיוצא באלה: כאילו המהפכה הצרפתית הנוראה לא כִוְּנה אלא לשם כך! האיש הזה „נצמד לטעיות מרובות על אשר האמין לשקר“; דבר נורא אבל וַדאי מאד. הוא לא הבחין עוד בין אמת לשקר, כאשר ראה את שניהם – העונש הנורא ביותר, הבא על איש, אם הוא מפנה לבו לשקר. האנכיות ואהבת-כבוד מזויפה היו עתה לאלהיו; מכיון שנפתה פעם אחת למדוחי-לבו, כל מדוחים אחרים התחדשו ובאו מאליהם; בכמה מלאכת-טלאים של מחלצות-ניָר תיאטרוניות, פאֲרֵי-סיגים ומסכות וָאֵפֶר הליט האיש הזה את מציאותו הגדולה שלו, בחשבו לעשותה על-ידי-כך עוד ממשית יותר! הקונקורדט הריק שלו עם האפיפיור, אשר התאמר בו להחזיר את הקטוליות לְיָשנה, בעוד שהוא ידע בנפשו כי הוא הדרך לטרוד אותה מן העולם, *) „La vaccine de la religion“; דְּבַר הִנתן כתר מלכות בראשו ברוב פאר, סדר המלואים שלו על-ידי דמיון-השוא הישן האיטלקי בבית-הכניסה Notre-Dame –, „אשר לא חסר כלום להשלים את הוד הפומבי“, כדברי אוגירו, „אלא חצי-מיליון האנשים, אשר הערו למות נפשם למען הביא קץ לכל זאת!“ סדר מלואֵי קרומוֶל היה על-ידי הסיף וספר התנ"ך. עלינו לכנות סדר-מלואים כזה נכון באמת. הסיף והספר נִשְׂאוּ לפניו בלי כל דמיון-שוא: וכי לא היו הם סמליה האמתיים של הפוריטניות; צבי-עֶדְיָהּ וחותם תכניתה? הוא השתמש בשניהם באפן ממשי מאד והודיע גלוי, כי נכון הוא להחזיק בהם! אולם זה האיש נפוליון העלוב שגה הרבה מאד. הוא האמין יותר מדי, כי האדם עשוי להוליכו שולל; הוא לא ראה באדם דבר העמוק מהרעב וכיוצא בו! הוא שגה ברואה, באדם הבונה ביתו על עבים: ביתו והוא יתמוטטו יחדו, יהיו לעי-מפלה ויאבדו מן הארץ.

*) הרכבת הסם כנגד האמונה.

הוי, בכולנו ישנו יסוד־תעתועים זה; והוא עלול להתפתח בתקוף עלינו יצרנו. „אַל תביאנו לידי נסיון!“ אולם רע רע מאד, אם הוא מתפתח, הדבר שהוא נמפל אליו כתערובת מסוימה, צפוי כולו אלי אבדון, ואף־על־פי שהדבר כביר מאד למראה, דל הוא כשהוא לעצמו. מה היו אפוא מפעלות נפוליון בכל השאון אשר הקימו? כמו ברק אבקת־שרפה, המפזרה למרחוק; כלהבה העולה מקוצים יבשים. לשעה אחת נדמה, כי העולם כולו עטוף אש ועשן; אבל רק לשעה אחת. האש תדעך: אבל מלוא העולם בהרריו ונהרותיו עתיקי־הימים, בכוכביו ממעל ובאדמתו הטובה מתחת מוסיף להתקַים.

הדוכס הַוַימָרִי, היה מדבר תמיד על לב רעיו, להתעודד ולהתאושש; כי נפוליוניות זו היא עָוֶל ואי־אפשר שתתקַים לארך־ימים. דברים טובים ונכוחים הם. כל מה שהִרבה נפוליון לפסוע על ראשי העמים ולהדוך אותם תחתיו ברוח עריצים, כן ירבו העמים האלה להתפרץ מפניו ביתר עוז. העָוֶל משתַלם לבעליו תמיד ברבית כפולה ומכופלת. תמה אני, אם לא טוב טוב היה לו, אלמלי אבדו לו מבחר תותחיו, או אלמלי טבעו בים מבחר גדודיו מאשר להמית בירִיה את מוכר־הספרים פַּלם! המעשה הזה היה עון רצח אכזרי ומוחשי, אשר איש לא יוכל לכסות עליו, אפילו כשיטפול עליו טיח עבה כמלוא האגודל. הוא קדח בלבות בני־האדם עמוק עמוק, המעשה הזה וכיוצא בו; אש בבושה להטה בעיני האנשים לזכרו — וחכו ליום פקודה! והיום ההוא בא! גרמניה קמה עליו מסביב. — מכל הדברים שנפוליון עשה יעמוד ברבות הימים רק מה שעשה במשפט ומישרים; הדבר אשר הטבע עם חוקיו ירצה אותו. מה שהיה בו ממש, רק זאת ולא יותר. כל שאר הדברים הם עשן והבל. La carière ouverte aux talents, את הדִּבְּרה הנכונה הגדולה הזאת, אשר עליה עוד לבקש תקונה ולצאת אל הפֹּעַל בכל מקום, הניח במצב ערטילאי מאד. הוא היה ébauche גדולה, תכנית בלתי־מעובדה, שלא נשלמה כל־צרכה מעולם — ובאמת, מי הוא האיש הגדול אשר איננו כן? חבל, שהוא נשאר במצב בלתי־מעובד יותר מדין.

דעתו על העולם, כפי שהוא מביע אותה שם בסו״ם הילינה, היא כמעט טרגית. דומה, שהוא משתומם באמת ובתמים על אשר נתגלגלו הדברים ככה; כי הוא הוטל שמה על הצור, והארץ עודנה סובבת על צירה; צרפת היא גדולה, כל־יכולה; ובעיקר הדבר הלא הוא צרפת! „אנגליה גופה״, אומר הוא, „היא על־פי הטבע רק סניף לצרפת; „אי־אוליֶרון אחר נוסף לצרפת״. כן הוא על־פי הטבע, על־פי הטבע של נפוליון; ובכל־זאת ראה המציאות — הנני פה! קצרה דעתו מהבין זאת: נפלא ממנו הדבר, כי המציאות לא התאימה אל התכנית אשר הוא ערך לו עליה; כי צרפת אינה הכל־יכולה, כי הוא אינו צרפת. „טעות גסה״ היתה בידו להאמין בקיומו של דבר שאיננו בעולם. טבעו האיטלקי הגמרץ, המסוים, הרואה ברור, טבעו הכביר והתמים אשר היה לו לפנים, החתל באוירה העכור של הגאותנות הצרפתית, וגם נמק בתוכו למחצה. העולם לא רצה להיות למרמס לרגליו, להקשר יחדו המונים המונים ולהבנות יחדו מערכה אחת, כאשר היה בדעתו, להיות הדום רגלי צרפת ורגליו: מגמות אחרות לגמרי היו לפני העולם! תמהון נפוליון היה לבלי־גבול. אולם מה יתן ומה יוסיף לו עתה? הוא הלך בדרכו הוא, והטבע אף־הוא הלך בדרכו הוא. מכיון שפרש מן המציאות, נמוט באפס־יד וצלל בתוך החלל הריק; כל עזרה נדחה ממנו. עליו היה לצלול שם, אבל ואומלל מאין כמוהו; לבו הגדול נשבר ומת — האיש נפוליון. העלוב הזה, כלי גדול שנפחת מהר מאד, עד אשר היה לכלי אין־חפץ בו: האדם הגדול האחרון שלנו!

האחרון שלנו, בשתי פנים. כי בזה עלינו לחתום את נדודינו הרחוקים האלה דרך כה הרבה דורות וארצות לשחר לגבורים ולחקור אותם. צר לי הדבר: מצאתי בו עונג, אף כי גם הרבה עמל וכעס. ענין גדול הוא מאד וגם חשוב וכולל מאד, אשר קראתיו בשם עבודת גבורים, שלא לנהוג בו כובד־ראש יותר מדי. לפי דעתי

הוא נוקב ויורד עמוק עמוק בסוד דרכי בני־האדם וטיב הליכות העולם ובדאי הוא כיום לברר וללבן אותו. בששה חדשים, במקום ששה ימים, היינו יכולים להצליח יותר. אני הבטחתי רק לגלות פנים בדבר; וגם איני יודע אם עלתה בידי לעשות זאת. עלי היה לפתח את הקרקע באופן גס מאד, בדי שנוכל בכלל לחדור לתוכו. פעמים רבות הוגעתי את כח סבלנותכם בדברים המקוטעים והסתומים האלה, אשר נזרקו מפי בד בד. ארך אפים, סבלנות גלבבה, עין טובה ואהבת נדבה, אשר אין נפשי לדבר עליהם עתה, המשכילים ובני־העליה, הנאים, הנבונים, מבחר וטוב אנגליה הקשיבו מתוך סבלנות לדברי הפשוטים. בלב מלא רגש אני מודה לכולכם, ואברככם: יהי אלהים עמכם!

תֹּכן הענינים.

עמוד.

